

T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANA BİLİM DALI

İKDAM GAZETESİ'NE GÖRE II. MEŞRUTİYET'İN İLANINA AVRUPA
DEVLETLERİNİN BAKIŞI (1908-1909)

YÜKSEK LİSANS

FATMA AYDIN

Haziran 2026
GÜMÜŞHANE

**T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

TARİH ANA BİLİM DALI

**İKDAM GAZETESİ'NE GÖRE II. MEŞRUTİYET'İN İLANINA AVRUPA
DEVLETLERİNİN BAKIŞI (1908-1909)**

**THE PERSPECTIVE OF EUROPEAN STATES ON THE PROCLAMATION OF
THE SECOND CONSTITUTIONAL ERA ACCORDING TO İKDAM
NEWSPAPER (1908-1909)**

YÜKSEK LİSANS

FATMA AYDIN

**Haziran 2026
GÜMÜŞHANE**

T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANA BİLİM DALI

İKDAM GAZETESİ'NE GÖRE II. MEŞRUTİYET'İN İLANINA AVRUPA
DEVLETLERİNİN BAKIŞI (1908-1909)

THE PERSPECTIVE OF EUROPEAN STATES ON THE PROCLAMATION OF
THE SECOND CONSTITUTIONAL ERA ACCORDING TO İKDAM
NEWSPAPER (1908-1909)

YÜKSEK LİSANS

FATMA AYDIN

DANIŞMAN: PROF. DR. BAYRAM NAZIR

Haziran 2026
GÜMÜŞHANE

KABUL VE ONAY

Prof. Dr. Bayram NAZIR danışmanlığında, **Fatma AYDIN** tarafından hazırlanan “**İkdam Gazetesi’ne Göre II. Meşrutiyet’in İlanına Avrupa Devletlerinin Bakışı (1908-1909)**” isimli bu çalışma, 10/06/2026 tarihinde yapılan lisansüstü tez savunma sınavı sonucunda **Oy Birliği** ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

.....
Prof. Dr. Kemal SAYLAN (Başkan)

.....
Prof. Dr. Bayram NAZIR (Danışman)

.....
Dr. Öğr. Üyesi Banu YILMAZ (Üye)

Lisansüstü tez savunma sınavında başarılı bulunarak kabul edilen bu tezin ciltlenmiş hali, /..... /..... tarihli ve / sayılı Enstitü Yönetim Kurulu toplantısında görüşülmüş ve tez yazım kılavuzuna uygun bulunarak onaylanmıştır.

Prof. Dr. Duygu ÖZDEŞ
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlamış olduğum “**İkdam Gazetesi’ne Göre II. Meşrutiyet’in İlanına Avrupa Devletlerinin Bakışı (1908-1909)**” isimli bu tezimin, tamamen kendi çalışmam olduğunu, danışmanımın sorumluluğunda hazırladığımı, her alıntıya kaynak gösterdiğimi, alıntı yaptığım tüm çalışmaları kaynakçada belirttiğimi ve Gümüşhane Üniversitesi’nin lisanslı kullanıcısı olduğu intihal yazılım programı ile Lisansüstü Eğitim Enstitüsü’nün belirlediği kıstaslara uygun olarak raporladığımı taahhüt ederim. Tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

10/06/2026

.....
Fatma AYDIN

TEŞEKKÜR

Bu tez çalışmasının hazırlanmasında emeği geçen birçok değerli kişi ve kuruma içtenlikle teşekkür etmek isterim. Öncelikle, akademik birikimi ve yönlendirici katkılarıyla çalışmama büyük değer katan, rehberliğini her aşamada hissettiren saygıdeğer tez danışmanım Prof. Dr. Bayram NAZIR'a en derin şükranlarımı sunarım. Sunduğu eleştiriler, öneriler ve teşvik edici yaklaşımı bu çalışmanın şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Ayrıca, araştırmalarım sırasında kaynaklara ulaşmamda yardımcı olan Gümüşhane Üniversitesi öğretim üyelerine ve kütüphane görevlilerine teşekkür ederim. Osmanlıca metinlerin transkripsiyonunda ve dönemin basın kaynaklarına ulaşma sürecinde destek sağlayan Dr. Öğr. Üyesi Banu YILMAZ'ın katkılarını da anmak isterim. Manevi desteğini her zaman yanımda hissettiğim, sabırları ve sevgileriyle bana güç veren kardeşlerime en içten teşekkürlerimi sunuyorum. Bu süreçte sabırla yanımda olan dostlarıma da ayrıca minnettarım. Bu çalışmanın, Osmanlı modernleşmesi ve Meşrutiyet dönemi üzerine yapılan tarih yazımına mütevazı da olsa bir katkı sağlamasını ümit ediyorum.

Fatma AYDIN
GÜMÜŞHANE-2026

ÖZET

Bu çalışma, İkdâm Gazetesi'nde yayımlanan haber ve yorumlar aracılığıyla Avrupa devletlerinin 1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet'e bakış açılarını incelemektedir. 24 Temmuz 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet, yalnızca Osmanlı Devleti'nin iç siyasi dengelerini değil, aynı zamanda uluslararası ilişkilerini de derinden etkilemiştir. Avrupa devletleri bu gelişmeyi kendi diplomatik ve ekonomik çıkarları, Osmanlı Devleti ile ilişkileri ve bölgesel güç dengeleri çerçevesinde değerlendirmiştir. Araştırmada, İkdâm Gazetesi'nin 1908–1909 yıllarına ait sayıları sistematik olarak incelenmiş; İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya ve İtalya gibi dönemin önde gelen Avrupa devletleriyle ilgili haber ve makaleler nitel araştırma yöntemiyle analiz edilmiştir. Veriler, tarihsel analiz ve içerik analizi teknikleri kullanılarak değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, Avrupa devletlerinin II. Meşrutiyet'e ilişkin yaklaşımlarının büyük ölçüde kendi siyasi ve ekonomik çıkarlarına dayandığını göstermektedir. İkdâm Gazetesi ise bu yaklaşımları hem haber dili hem de yorum köşeleri aracılığıyla Osmanlı kamuoyuna aktarmıştır. Dolayısıyla çalışma, II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı basın tarihi ile uluslararası ilişkiler literatürüne özgün bir katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: 1908-1909, Avrupa devletleri, II. Meşrutiyet, İkdâm Gazetesi, Osmanlı basını

ABSTRACT

This study explores the perspectives of European states on the proclamation of the Second Constitutional Era in 1908, as reflected in the news and commentaries published in İkdâm newspaper. The proclamation of the Second Constitutional Era on July 24, 1908, in the Ottoman Empire had profound repercussions not only on domestic political dynamics but also on international relations. European states interpreted this development within the framework of their own political interests, their bilateral relations with the Ottoman Empire, and the broader regional balance of power.

For this research, the issues of İkdâm newspaper published between 1908 and 1909 were systematically examined. News reports and articles concerning prominent European states of the period—such as Britain, France, Germany, Austria-Hungary, Russia, and Italy—were analyzed through a qualitative research method. The data were assessed using both historical analysis and content analysis techniques.

The findings reveal that European states' approaches toward the Second Constitutional Era were largely shaped by their diplomatic and economic interests. Moreover, İkdâm newspaper conveyed these perspectives to the Ottoman public through both its reporting style and editorial commentaries. Thus, this study contributes to the literature on Ottoman press history and international relations during the Second Constitutional Era.

Keywords: 1908–1909, European states, Second Constitutional Era, İkdâm Newspaper, Ottoman press

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	III
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI.....	IV
TEŞEKKÜR.....	V
ÖZET.....	VII
ABSTRACT.....	VIII
İÇİNDEKİLER	IX
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	XI
1. GİRİŞ	1
1.1. Tezin Konusu ve Amacı.....	2
1.2. Tezin Sınırları	3
1.3. Araştırmanın Yöntemi	4
2. OSMANLI DEVLETİ'NDE ANAYASAL HAREKETLERİN TARİHİ SERÜVENİ.	5
2.1. Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri ve Reform Çabaları	5
2.1.1. Sened-i İttifak (1808).....	8
2.1.2. Tanzimat Fermanı (1839).....	10
2.1.3. Islahat Fermanı (1856).....	14
2.1.4. Kanun-ı Esasî (1876).....	15
3. İKDAM GAZETESİ'NE GÖRE KANUN-I ESASÎ'NİN YENİDEN İLANI.....	18
3.1. İkdâm Gazetesi.....	18
3.2. II. Meşrutîyet'in İlanı ve Kanun-ı Esasî	20
3.2.1. Kanun-ı Esasî'nin Yeniden İlan Edilmesinin İkdâm Gazetesi'ndeki Yansımaları...	24
3.3. Kamuoyundaki Yansımaları	29
3.4. Etnik ve Dini Grupların Tutumu.....	40
3.5. Yeni Düzenlemeler	51
3.5.1. Adalet, Hürriyet ve Emniyetin Yeniden Tesisi	51
3.5.2. Vergi Düzeni ve Mali Politikalar	78
3.5.3. Toplumsal Barış ve Millî Birlik Algısı	82
4. KANUN-I ESASÎ'NİN YENİDEN İLANI VE AVRUPA DEVLETLERİNDEKİ YANSIMALARI	88
4.1. Avrupa Basınında II. Meşrutîyet'in Yankıları	88

4.1.1. İngiltere	104
4.1.2. Almanya	115
4.1.3. Fransa	118
4.1.4. Rusya.....	123
4.1.5. Balkanlar ile Yunanistan ve Avusturya-Macaristan'daki Yansımalar.....	129
4.2. Kanun-ı Esasî'nin Yeniden İlanının Dış Politikaya Yansımaları	169
4.3. Kanun-ı Esasî'nin Yeniden İlanının İç Politikaya Yansımaları.....	178
4.3.1. Sansürün Kaldırılması.....	178
4.3.2. Basın Özgürlüğünün Gelişimi.....	179
4.3.3. İç Huzur ve Düzen Sağlama Çabaları	183
5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	191
KAYNAKÇA.....	194
ÖZGEÇMİŞ	204

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

bzk.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DTCF	: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
s.	: Sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	: ve benzeri
Yay.	: Yayınları

1. GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasî tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilen II. Meşrutiyet'in ilanı, yalnızca Osmanlı iç siyasetini değil, aynı zamanda uluslararası ilişkiler sistemini de derinden etkilemiştir. 19. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa devletlerinin “Şark Meselesi” bağlamında Osmanlı toprakları üzerindeki nüfuz mücadeleleri giderek yoğunlaşmış, bu durum Osmanlı Devleti'nin dış politikadaki manevra alanını daraltmıştır. Ancak 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı, Osmanlı Devleti'nin hem içeride siyasal meşruiyetini yeniden tesis etme çabasının hem de dışarıda Avrupalı devletler nezdinde modernleşme ve anayasal bir rejim kurma iradesinin göstergesi olmuştur. Bu gelişme, Avrupa kamuoyunun bir bölümünde Osmanlı Devleti'nin daha meşru ve çağdaş bir siyasal yapıya yöneldiği şeklinde değerlendirilmiştir.

1908–1909 yılları, Osmanlı Devleti'nin yalnızca anayasal düzeni yeniden inşa ettiği değil, aynı zamanda dış politikada da kendisini yeniden konumlandırmaya çalıştığı kritik bir dönemdir. Bu süreçte Osmanlı basını, hem içerideki toplumsal ve siyasal dönüşümlerin nabzını tutmuş, hem de Avrupa devletlerinin ve basınının Osmanlı'daki gelişmelere yönelik tepkilerini aktarmada bir köprü işlevi görmüştür. Bu açıdan basın, yalnızca haber ileten bir mecra değil; aynı zamanda dış politika algısını şekillendiren, kamuoyunu yönlendiren ve devletin uluslararası imajını pekiştiren bir araç hâline gelmiştir.

İkdam Gazetesi, bu dönemde öne çıkan önemli basın organlarından biridir. Gerek siyasî yorumları gerekse dış basından aktardığı haberlerle, II. Meşrutiyet'in ilanına Avrupalı devletlerin nasıl baktığını Osmanlı kamuoyuna taşımıştır. İngiltere, Fransa, Avusturya-Macaristan, Almanya ve Rusya gibi dönemin büyük güçlerinin Osmanlı'daki rejim değişikliğine dair yaklaşımları, İkdam'ın sayfalarında geniş yer bulmuş; bu haberler, Osmanlı aydınları ve halkının Avrupa'daki gelişmeleri algılamasında etkili bir rol oynamıştır. Dolayısıyla İkdam Gazetesi, hem iç hem de dış siyasetin yansıdığı bir “arşiv kaynağı” olarak bu çalışmada merkezi bir konuma sahiptir.

Bu tezin amacı, İkdam Gazetesi'nin 1908–1909 yıllarındaki haber, yorum ve analizlerinden hareketle Avrupa devletlerinin II. Meşrutiyet'in ilanına yönelik bakış açılarını ortaya koymak ve bu yansımaların Osmanlı–Avrupa ilişkilerindeki etkilerini değerlendirmektir. Çalışma aynı zamanda Osmanlı basınının dış politika algısını

inceleyerek, iç siyasetteki dönüşümlerin uluslararası kamuoyundaki yankılarını anlamaya katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Çalışmada öncelikle II. Meşrutiyet'e giden tarihsel süreç ve II. Meşrutiyet'in ilan süreci ele alınmıştır. Ardından İkdâm Gazetesi'nin 1908–1909 yıllarındaki sayıları ışığında Avrupa devletlerinin Osmanlı'daki rejim değişikliğine yönelik tepkileri incelenmiştir. Bu inceleme yapılırken özellikle İngiltere'nin destekleyici tavrı, Avusturya-Macaristan'ın ihtiyatlı yaklaşımı, Almanya'nın stratejik menfaatler çerçevesinde takındığı tutum, Fransa'nın temkinli ve zaman zaman kuşkulu değerlendirmeleri ile Rusya'nın Slav politikası bağlamında geliştirdiği refleksler ele alınmıştır.

1.1. Tezin Konusu ve Amacı

Bu çalışmanın temel konusu, Osmanlı basınının önde gelen yayın organlarından biri olan İkdâm Gazetesi'nin 1908-1909 yıllarındaki sayılarında, Avrupa devletlerinin II. Meşrutiyet'in ilanına ve sonrasındaki gelişmelere yönelik bakış açılarının nasıl yansıtıldığıdır. İkdâm'ın haber, yorum ve analizleri üzerinden yürütülecek inceleme, yalnızca dönemin basın anlayışını değil, aynı zamanda Osmanlı kamuoyunun Avrupa'daki siyasal gelişmelere nasıl tepkiler verdiğini de ortaya koymayı hedeflemektedir.

Bu bağlamda çalışmanın amacı, II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında Avrupa devletlerinin Osmanlı siyasetine dair değerlendirmelerinin İkdâm aracılığıyla Osmanlı kamuoyuna nasıl aktarıldığını tespit etmektir. Böylece hem Avrupa devletlerinin Osmanlı'daki rejim değişikliğine yönelik değerlendirmeleri hem de bu değerlendirmelerin Osmanlı basını tarafından nasıl yorumlandığı ve aktarıldığı ortaya çıkarılacaktır.

Çalışma aynı zamanda, Osmanlı basınının II. Meşrutiyet sonrasında üstlendiği işlevleri anlamaya katkı sağlamayı amaçlamaktadır. II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte basın özgürlüğü ortamının genişlemesi, Osmanlı basınının Avrupa'daki gelişmeleri daha yakından takip etmesine ve kamuoyuna aktarmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda İkdâm Gazetesi, yalnızca haber aktaran bir basın organı değil, aynı zamanda siyasal tartışmalara yön veren ve Osmanlı-Avrupa ilişkilerinde kamuoyu oluşturma işlevi gören bir araç olarak da ele alınacaktır.

Sonuç olarak bu çalışma, İkdâm Gazetesi'nin sayfalarında yer alan içerikleri merkeze alarak, II. Meşrutiyet'in ilanına Avrupa devletlerinin bakış açısını çözümlemeyi, bu bakış açılarının Osmanlı kamuoyuna nasıl yansıtıldığını ortaya

koymayı ve basının dış politika algısındaki etkisini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Böylece hem Osmanlı basın tarihi hem de Osmanlı-Avrupa ilişkileri literatürüne katkı sunulması hedeflenmektedir.

1.2. Tezin Sınırları

Bu çalışmada, II. Meşrutiyet'in ilanına ilişkin Avrupa devletlerinin tepkileri yalnızca İkdâm Gazetesi'nin 1908–1909 yıllarındaki sayıları üzerinden incelenmiştir. Dolayısıyla tezin kapsamı, hem zaman hem de kaynak bakımından belirli sınırlamalara sahiptir.

Öncelikle zaman sınırı, 24 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanıyla başlayıp, 1909 yılı sonlarına kadar devam eden bir süreci kapsamaktadır. Bu dönemin seçilmesinin nedeni, Avrupa basınında ve diplomatik çevrelerde II. Meşrutiyet'e yönelik değerlendirmelerin en yoğun olarak tartışıldığı yıllar olmasıdır. Ayrıca 1909 yılı, 31 Mart Olayı ve Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi gibi önemli siyasal gelişmelere sahne olmuş, bu gelişmeler Avrupa kamuoyunda geniş yankı bulmuştur. İkinci olarak, kaynak sınırlaması söz konusudur. Çalışmada esas alınan kaynak İkdâm Gazetesi olup, gazetenin haberleri, başyazıları, köşe yazıları ve dış basına dayalı haber aktarımları incelemeye tabi tutulmuştur. Dönemin diğer Osmanlı gazeteleri (örneğin Tanin, Sabah, Tercüman-ı Hakikat vb.) çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Bunun temel nedeni, araştırmanın derinlemesine bir çözümleme amacı taşıması ve İkdâm'ın dönemin etkili ve yaygın takip edilen gazetelerinden biri olmasının yanı sıra dış politika yorumlarıyla öne çıkan bir yayın organı niteliği taşımasıdır.

Üçüncü olarak, çalışmanın coğrafi sınırları bulunmaktadır. İnceleme, Osmanlı topraklarındaki kamuoyuna aktarılan haberler ve yorumlarla sınırlıdır. Avrupa basınına doğrudan ulaşmak yerine, Avrupa devletlerinin tepkileri, Avrupa basınındaki özgün metinlerden ziyade İkdâm Gazetesi'nde yer alan yansımaları üzerinden değerlendirilmiştir. Bu nedenle, Avrupa basınının veya diplomatik raporların doğrudan karşılaştırmalı bir analizi yapılmamış; yalnızca İkdâm'ın seçtiği, yorumladığı ve Osmanlı kamuoyuna sunduğu içerikler değerlendirilmiştir.

Son olarak, çalışmanın sınırları metodolojik açıdan da belirlenmiştir. Bu tezde siyasal, diplomatik ve basın tarihi ekseninde bir inceleme yapılmakta olup, kültürel, edebî veya toplumsal yönleri kapsam dışı tutulmuştur. Ayrıca, İkdâm'ın II. Meşrutiyet dönemi dışında kalan yıllardaki yayın politikası veya başka olaylara ilişkin haberleri bu çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Dolayısıyla bu çalışma, belirli bir dönemde (1908–1909), belirli bir gazete (İkdam) üzerinden, Avrupa devletlerinin II. Meşrutiyet’e bakış açılarını Osmanlı basınında yansıdığı şekliyle incelemekle sınırlıdır. Bu sınırlılık, çalışmanın derinlemesine analiz yapılmasına imkân sağlamaktadır. Bununla birlikte farklı gazetelerin karşılaştırmalı değerlendirilmesi, Avrupa basınına doğrudan erişim veya daha geniş bir kronolojik çerçeve araştırmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada yöntem olarak tarihsel analiz ve içerik analizi birlikte kullanılmıştır. Tarihsel analiz, II. Meşrutiyet’in ilanı ve sonrasındaki gelişmelerin dönemin siyasal, sosyal ve diplomatik bağlamı içerisinde ele alınmasını sağlamış; içerik analizi ise İkdam Gazetesi’nde yer alan haber, makale ve yorumların sistematik olarak incelenmesine imkân tanımıştır.

Araştırma sürecinde öncelikle İkdam Gazetesi’nin 1908–1909 yıllarına ait nüshaları birincil kaynak olarak taranmış ve Avrupa devletlerinin II. Meşrutiyet’in yeniden ilanına ilişkin değerlendirmelerine dair metinler tespit edilmiştir. Bu metinler, haber dili, söylem yapısı, kullanılan kavramlar, Osmanlı kamuoyuna aktarılış biçimleri ve yorum farklılıkları açısından ayrıntılı şekilde analiz edilmiştir.

İçerik analizinde, temalar araştırma soruları ve incelenen haber metinlerinde tekrar eden içerikler esas alınarak oluşturulmuştur. Örneğin, "özgürlük ve anayasal düzenin vurgulanışı", "Avrupa basınındaki eleştiriler", "Osmanlı’nın imajı" ve "Avrupa devletlerinin çıkarları çerçevesinde Meşrutiyet’e yaklaşım" gibi temalar belirlenmiştir. Bu analiz sayesinde İkdam Gazetesi’nin Avrupa basınından aktardığı haberlerin niteliği ve kamuoyu üzerindeki muhtemel etkileri değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Son olarak elde edilen bulgular, dönemin uluslararası dengeleri, Osmanlı-Avrupa ilişkileri ve Osmanlı modernleşme süreci çerçevesinde değerlendirilmiştir. Böylece araştırma, yalnızca İkdam Gazetesi’nin II. Meşrutiyet’e ilişkin haber ve yorum anlayışını değil, aynı zamanda Osmanlı basınının dış politika algısının şekillenmesinde nasıl bir işlev gördüğünü de ortaya koymayı hedeflemiştir.

2. OSMANLI DEVLETİ'NDE ANAYASAL HAREKETLERİN TARİHİ SERÜVENİ

2.1. Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri ve Reform Çabaları

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükselme dönemlerindeki yönetim yapısı, dönemin Avrupa monarşileriyle karşılaştırıldığında farklı idari ve hukuki özellikler göstermekteydi. Ancak zaman içerisinde değişen siyasî, askerî ve idari şartlar yönetim yapısında önemli dönüşümlere yol açmıştır. Devletin temel yapısı teokratikti; egemenlik anlayışı ilahî meşruiyet esasına dayanmaktaydı ve padişah bu yetkiyi temsil etmekteydi. Adaletin sağlanması ve İslam dünyasının korunması devletin temel amacıydı. Bu düzenin temelini ise şariat oluşturmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nda zaman içerisinde örfî hukuk adı verilen pratik uygulamalara dayalı yeni kuralları ve kurumlar oluşturuldu. Bu şekilde şer'î ve örfî alanlar bir araya gelmiş oldu. İmparatorluğun yükselme dönemlerinde örfî alan genişleyerek bütün yenilikler kolay bir şekilde uygulanabilirken, gerileme dönemlerinde yapılmak istenen bu yeniliklere karşı çıkılmış ve reformlar zorlaşmıştır. Reformların uygulanmasında ilmiye sınıfı başta olmak üzere geleneksel kurumların tutumu önemli rol oynamıştır. Bu nedenle birçok reform ya hiç uygulanamamış ya da uygulamaya geçirilmesi gecikmiştir.¹

18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Batılılaşma, Batı'nın medeni ve teknik üstünlüğü nedeniyle devletin varlığını sürdürebilmesi amacıyla gündeme gelmiştir. Ancak yapılan ıslahatlar belirli seçkinlerin çabaları ile sınırlı kalmış ve geniş halk kitlelerine ulaşamamıştır. Batı'nın üstünlüğü bu dönemde açıkça kabul edilmemiş ve özellikle Yeniçeriler ile ulema gibi gelenekçi unsurlar reformlara karşı direnç göstermişlerdir.²

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıl ise merkezi otoritenin zayıfladığı bir dönem olarak öne çıkmaktadır.³ Bu durum devlet ile halk arasındaki ilişkilerin bozulmasına yol açmıştır. Bununla birlikte taşrada güç kazanan ayanlar, devletin içinde bulunduğu iktisadi ve siyasi zorluklar arasında zamanla nüfuzlarını merkezi otorite aleyhine artırarak önemli birer güç haline gelmişlerdir.⁴ 1695'de mukataa gelirlerinin

¹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010), 7-10.

² Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, 17-18.

³ Yunus Emre Özkul, "Osmanlı Devleti'ndeki Güç İlişkileri Üzerinden Sened-i İttifak'a Dair Bir Değerlendirme", *İzmir Sosyal Bilimler Dergisi* 3/1 (Haziran 2021), 4.

⁴ Ali Akyıldız, "Sened-i İttifak'ın İlk Tam Metni", *İslam Araştırmaları Dergisi* 2 (Temmuz 1998), 209.

mültezimlere malikâne sistemiyle miras bırakılabilir hale getirilmesi ile taşrada yerel güç odaklarının idari süreçler üzerindeki etkisinin artması, ayanların etkinliğini artırmış; miri toprak düzeninin bozulması ile ayanlar kendi askeri birlikleriyle adeta bağımsız birer güç haline gelmişlerdir.⁵ 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarında idari, mali ve siyasi görevler üstlenen ayanlar, zamanla merkezi otorite karşısında güç kazanarak çeşitli bölgelerde yarı bağımsız bir görünüm sergilemeye başlamışlardır.⁶

Bu dönem aynı zamanda Osmanlı tarihinde Batı'nın örnek alınması ve yenileşme fikirlerinin ciddiyetle ele alındığı önemli bir dönemdir. Bu doğrultuda en dikkat çekici reform hareketleri III. Selim döneminde yaşanmıştır.⁷ III. Selim tahta çıktığında Osmanlı Devleti Rusya ve Avusturya ile savaş halindeydi. Savaşın olumsuz gidişatını değiştirmek isteyen padişah bizzat sefere çıkmayı dahi düşünse de ordunun eğitimsizliği ve savaş azmini kaybetmiş olması, barış yapılmasını zorunlu kılmıştı. Önceki padişah III. Mustafa döneminde başlanılan reform girişimlerinin I. Abdülhamid dönemindeki ağır savaşlar ve iç karışıklıklar yüzünden devamı gelmemişti. Ancak bu durum III. Selim döneminde değişmiş ve özellikle askeri alanda Batı'daki gelişmeler ışığında yeni bir düzen amaçlanmıştır. III. Selim bu yenileşme döneminde daha önce yapılan ıslahat çalışmalarını da dikkate alarak yapılacak olan ıslahatların başarılı ve kalıcı olması açısından, ıslahatların bir kişinin girişimi olmaktan çıkarılıp devletin ortak ve kolektif bir politikası haline getirilmesini amaçlamıştır. III. Selim'in bu tutumunun nedeni, ilk olarak devletin iç durumunun tespit edilerek yapılması planlanan ıslahat programına geniş bir kitlenin katılımını sağlamaktır.⁸

III. Selim, Batı'daki askerî ve idari gelişmelerden yararlanılması gerektiği düşüncesini somut uygulamalara dönüştürerek daha sistemli bir yenileşme politikası yürütmüştür.⁹ Nizam-ı Cedid adı verilen reform programı ile hem dış tehditlere hem de içteki yarı bağımsız güçlere karşı merkezi otoritenin güçlendirilmesi hedeflenmiştir. III. Selim rüşvet, suistimal ve yolsuzlukla mücadele etmeyi, adaletin yeniden tesis edilmesini ve ordu ile vergi sisteminin modernleştirilmesini hedeflemiştir.¹⁰ Bu dönemde Osmanlı Devleti, taşrada ayanlar ile sağlamış olduğu idari düzen ile birlikte

⁵ Mustafa Akdağ, "Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri (1730-1839)", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 8/14 (Mayıs 1963), 54.

⁶ Nergiz Çelen, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlar ve Bir Ayan Ailesi Olarak Katipzade Ailesi* (Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 24.

⁷ Özlem Gedik, "Sened-i İttifak" Academia, <https://bartin.academia.edu/ÖzlemGedik>, (Erişim 30 Mayıs 2025).

⁸ Şüheda Günçe, *Sultan III. Selim Dönemi Ulema-Siyaset İlişkisi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 33-35.

⁹ Kemal Beydilli, "Selim III", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/420.

¹⁰ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner Gündoğan (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 44.

merkezde ise yavaş ilerleyen bir Batılılaşma sürecini aynı zamanda yürütmeye çalışmıştır.¹¹

III. Selim ve II. Mahmud dönemleri, Osmanlı Devleti'nde reform ve ıslahat hareketlerinin en belirgin şekilde ilerlediği yıllar olarak kabul edilmektedir. Bu önemli iki dönem aynı zamanda imparatorlukta savaşların ve isyanların yoğun yaşandığı bir süreçtir. Bu nedenle ıslahat çalışmaları ile bu dönemdeki sosyal, siyasal ve askeri problemler iç içedir.¹² III. Selim Dönemindeki Nizam-ı Cedid girişimi, Osmanlı Devleti'nin klasik kurumlarının yeniden yapılandırılmasını ifade eden bir ıslahat politikasıdır. Nizam-ı Cedid, Avrupa ordularındaki askerî teşkilatlanma örnek alınarak oluşturulmuş ve disiplinli yeni bir ordu kurulmasının ötesinde devletin bütün kurumlarını da kapsayan kapsamlı bir reform hareketidir.¹³ III. Selim'in bu ıslahat politikası sadece bireysel bir çaba olarak kalmamış, devlet ricali ile ulema sınıfı birçok layiha hazırlayarak bu yenilenme sürecinin temelini oluşturmuştur.¹⁴

III. Selim, Osmanlı Devleti'nin hem dış hem de iç tehditlere karşı gücünü artırmak amacıyla başlatmış olduğu Nizam-ı Cedid ıslahat programı ile adaletin yeniden tesisi, ordu ve vergi toplama sistemlerini güçlendirmeyi hedefliyordu. Özellikle askeri alanda Yeniçerileri ve diğer askeri birlikleri yeniden düzenledi. Orduya hizmet etmeyen kişiler ordudan çıkarıldı ve yeni disiplinli bir ordu oluşturuldu. Donanma ve mühendislik okulları modernleşti. Yeni orduyu eğitmek amacıyla yabancı subaylar getirildi. Ordu biriminde eğitmenlik için getirilen Fransız subaylar Batılı fikirlerin yayılmasında önemli rol oynamışlardır.¹⁵

III. Selim bu ıslahatları nedeniyle birçok cephede düşman kazanmıştır. Özellikle Yeniçeriler, Nizam-ı Cedid adındaki yeni düzen ordusuna şiddetle karşı çıkmışlardır. Ulema ise bu yeni düzenden ve reformlardaki Fransız etkisinden rahatsız olmuştur. Halk, kendilerine yüklenen yeni vergiler nedeniyle bu reformlardan faydalanamıyordu. III. Selim'in merkezi otoriteyi güçlendirmek amacıyla yapmış olduğu tüm bu ıslahatlar, ayanların gücünü daha da pekiştirmiştir. III. Selim dönemi, Osmanlı modernleşme sürecinin kurumsal temellerinin atıldığı önemli bir dönem olarak değerlendirilmektedir.¹⁶

¹¹ Akdağ, "Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri (1730-1839)", s. 54.

¹² Mehmet Ali Beyhan, "Islahatlar ve Buhranlar Literatürü: III. Selim ve II. Mahmud Dönemi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 1/2 (2003), 58.

¹³ Beydilli, "Selim III", 36/420.

¹⁴ Sercan Yılmaz, "Sultan'ın Mutlakiyeti ve Müttefikleri: Nizam-ı Cedid Dönemi Üzerine Bir İnceleme", *Mavi Atlas* 12/2 (Mayıs 2024), 333.

¹⁵ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 43-44.

¹⁶ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 47.

II. Mahmud, III. Selim'in himayesinde yetişmiş ve ondan Osmanlı Devleti'ni içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarmak için gerekli olan reform anlayışını öğrenmiştir. II. Mahmud 28 Temmuz 1808'de 23 yaşında Osmanlı tahtına çıkmıştır. Tahta çıktığında büyük bir kararlılıkla yeni ıslahatlara girişmiş ve Rusya'nın saldırıları, Avrupa devletlerinin entrikaları ve iç isyanlara rağmen devletin yıkılışını durdurmak için otuz yıl boyunca aralıksız çalışmıştır.¹⁷ III. Selim'in başlatmış olduğu reformlar çoğunlukla askeri alana odaklanmış ve geleneksel yapının direnciyle karşılaşmıştı. Bu sebeple yapılan ıslahatlar sürdürülebilir olamamıştı. Buna karşın II. Mahmud döneminde askeri, idari, eğitim, hukuk, bürokrasi, iletişim ve toplum hayatında birçok köklü değişikliğe gidilmiştir.¹⁸ II. Mahmud, Osmanlı Devleti'ni dağılmaktan kurtarmak için Batı teknik ve kültürünü örnek alarak köklü reformlar yapmıştır. Bu reformlar, Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinde önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilmekte ve merkezi devlet yapısının yeniden düzenlenmesine yönelik girişimler arasında gösterilmektedir. II. Mahmud devlet işleri ile yakından ilgilenmiş, gerektiğinde tebdili kıyafetle halk arasında dolaşarak uygulamaları gözlemlemiştir.¹⁹ II. Mahmud özellikle ıslahatların önünde en büyük engel olarak gördüğü ayan sınıfının gücünü kırmayı hedeflemiştir. Ancak bu süreçte tahta çıkışını borçlu olduğu ayanların güçlenmiş olması, Sened-i İttifak'ın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.²⁰

2.1.1. Sened-i İttifak (1808)

Osmanlı Devleti'nde modernleşmenin gerçek başlangıcı genellikle 1839 Tanzimat Fermanı olarak kabul edilse de, 1808 tarihli Sened-i İttifak, bazı tarihçiler tarafından padişahın yetkilerini sınırlandırmaya yönelik ilk kamu hukuku belgesi ve anayasal gelişmelerin başlangıcı olarak değerlendirilmektedir. Bu belge III. Selim'in reform girişimleri, Yeniçeri Ocağı'nın tepkisi ve Alemdar Mustafa Paşa'nın "diktatörlük" sayılabilecek kısa iktidarı etrafında şekillenmiştir.²¹ 1808 Sened-i İttifak, Osmanlı Devleti'nde merkezî otorite ile taşra güçleri arasındaki dengeyi kurma arayışının tarihi bir ürünü olarak kabul edilmektedir. Bu yönüyle, Osmanlı egemenlik anlayışında ayanların siyasete etkin katılımını resmi olarak tanımayan bir düzende, taşra güçlerine belirli sınırlar içinde tanınan meşruiyetin belgesidir. Aynı zamanda, merkez ve taşra arasında şekillenen Osmanlı siyasi sistemindeki yetki mücadelesinin sembolik bir

¹⁷ Zuhuri Danişman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (İstanbul: Yeni Matbaa, 1966), 11/277.

¹⁸ Metin Kunt - Sina Akşin, *Türkiye Tarihi* (İstanbul: Cem Yayınevi, 2000), 3/93.

¹⁹ Rüveyda Nida Yıldırım, *II. Mahmut Dönemi Islahat Hareketleri* (Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 12.

²⁰ Aybars Pamir, "Osmanlı Egemenlik Anlayışında Sened-i İttifak'ın Yeri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 53/2 (Nisan 2004), 12.

²¹ Halil İnalcık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayûn", *BELLETEREN* 28/112 (Ekim 1964), 603-604.

göstergesi olmuştur.²² Sened-i İttifak'ın doğuş süreci, III. Selim'in Nizam-ı Cedid ıslahatlarının yenilikçi yapısına karşı gelişen muhafazakâr tepkiler ve 1807 Kabakçı İsyanı ile yakından ilişkili olup; bu isyan sonucunda III. Selim tahttan indirilmiş ve II. Mahmud, iktidarının ilk yıllarında Yeniçeriler ve taşra ayanları arasındaki güç dengelerini gözetmek durumunda kalmıştır.²³

1808 yılında Alemdar Mustafa Paşa'nın girişimi ile hazırlanan Sened-i İttifak, anayasal tarih açısından da bir başlangıç niteliği taşımakta, padişahın mutlak yetkilerine ilk kez hukuken sınır getirilen bir belge olması sebebiyle önemlidir. III. Selim'in yarım kalan reformlarını yeniden canlandırmak amacıyla Sekban-ı Cedid adlı yeni bir ordu kurmaya çalışan Alemdar Mustafa Paşa, ayanları da İstanbul'a çağırarak destek aramıştır. Ancak yerel güçlerini korumakta ısrarlı olan bazı nüfuzlu ayanlar bu davete askerî kuvvetleriyle katılmış, Tepedelenli Ali Paşa ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa gibi güçlü ayanlar ise tamamen katılmayı reddetmiştir. Görüşmelerin sonucunda ortaya çıkan "Sened-i İttifak", sadece dört ayan tarafından imzalanmış ve geniş bir ortak karara ulaşamamıştır.²⁴ Bu süreçte, II. Mahmud'un padişah olarak Sened-i İttifak'ı onaylamak zorunda kalması, onun egemenliğine yönelik ciddi bir sınırlandırmayı ifade etmektedir. Gerçekte, bu belge ile padişah, taşrada güç sahibi olan ayanları fiilen birer siyasi aktör olarak tanımış ve onları iktidarının bir parçası haline getirmiştir. Bu durum, Osmanlı'da mutlak monarşinin geleneksel yapısında önemli bir kırılma yaratmıştır.²⁵

Sened-i İttifak'ta yer alan maddeler incelendiğinde, ayanların kendi bölgelerinde idari ve mali yetkilerinin tanındığı; ancak padişaha ve devlet merkezine bağlılıklarının açık şekilde belirtildiği görülmektedir. Belge aynı zamanda ayanlar arasında düzeni sağlamak, kendi aralarındaki çekişmeleri sınırlandırmak ve padişahın otoritesine açıkça karşı gelinmesini önlemek gibi hükümler içermektedir. Bu yönüyle Sened-i İttifak, bir "karşılıklı taahhütname" olarak Osmanlı siyasal geleneğinde istisnai bir belge niteliği taşımaktadır. Sened-i İttifak'ın siyasal anlamı üzerine tarihçiler arasında farklı değerlendirmeler bulunmaktadır. Bazı yorumlara göre bu belge, ayanların padişah karşısında bir tür siyasal aktör olarak tanındığını göstermekte ve anayasal gelişmelere giden yolda ilk adım olarak değerlendirilmektedir.²⁶ Özellikle Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı gibi sonraki reformlarla kıyaslandığında, Sened-i İttifak'ın bir öncü metin olduğu düşünülmektedir. Ancak bazı araştırmacılar bu görüşe temkinli

²² Sina Akşin, "Sened-i İttifak ile Magna Carta'nın Karşılaştırılması", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 16/27 (1992), 115.

²³ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000), 49.

²⁴ Özkul, "Osmanlı Devleti'ndeki Güç İlişkileri Üzerinden Sened-i İttifak'a Dair Bir Değerlendirme", 4-5.

²⁵ Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, 23.

²⁶ Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar – I* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009), 263.

yaklaşmakta, belgenin ayanların güçlerini pekiştirdiğini, halk egemenliğine dair bir nitelik taşımadığını ileri sürmektedirler.²⁷

Sened-i İttifak, Osmanlı siyasal tarihinde hem merkez ile taşra arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi hem de padişah ile ayanların karşılıklı yükümlülüklerinin belirlenmesi bakımından dikkat çekici bir örnektir. Ancak bu belge, doğrudan halkın hak ve özgürlüklerini güvence altına almaktan ziyade, devlet otoritesi ile taşradaki güç unsurlarının çıkarlarını dengelemeye yönelik bir nitelik taşımaktadır. Bu açıdan, Osmanlı'da modern anlamda anayasal gelişmelere giden yolun henüz başlangıcında yer aldığı söylenebilir. Nitekim Sened-i İttifak'tan yaklaşık otuz yıl sonra ilan edilen Tanzimat Fermanı daha kapsamlı bir düzenleme olarak yalnızca yöneticiler arasındaki ilişkileri değil, aynı zamanda tebaanın haklarını da güvence altına almayı amaçlamış ve Osmanlı modernleşmesinde yeni bir dönüm noktası olmuştur.

2.1.2. Tanzimat Fermanı (1839)

Osmanlı modernleşme sürecinde en önemli dönüm noktalarından biri olan Tanzimat Fermanı, hem iç siyasetin yeniden düzenlenmesini hem de Osmanlı'nın uluslararası alanda meşruiyetini güçlendirmeyi amaçlamış; imparatorluğun siyasi, sosyal ve hukukî yapısında köklü değişimlere zemin hazırlamıştır. 1839 yılında II. Mahmud'un vefatının ardından tahta çıkan Sultan Abdülmecid; Osmanlı ordusunun Nizip Savaşı'nda yenilmesi ve donanmanın Mehmed Ali Paşa'ya teslim edilmesi nedeniyle imparatorluğu savunmasız bulmuştur. Bu şartlar altında Abdülmecid, devlet adamları arasından özellikle Sadrazam Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa'ya güvenmiştir. Avrupa'daki elçilik görevleri sayesinde Batı siyasetini yakından tanıyan Mustafa Reşit Paşa, Tanzimat reformlarının hazırlanmasında başlıca aktör oldu. Böylece Tanzimat, yalnızca Osmanlı'nın iç ihtiyaçlarından değil, aynı zamanda Avrupa'daki siyasi gelişmelerle kurulan temasların da etkisiyle şekillenmiştir.²⁸

Tanzimat Fermanı, Osmanlı toplumunda köklü bir dönüşüm hedefledi. Ferman, Batı'daki liberal düşüncelerden etkilenmiş, Fransız İhtilali'nin yarattığı ulusçuluk akımlarının Osmanlı üzerindeki yıkıcı etkilerini sınırlandırmayı amaçlamıştır. Bu kapsamda can, mal ve namus güvenliği devlet güvencesi altına alınmış, tüm Osmanlı tebaası eşit vatandaşlık haklarıyla donatılmıştır. Devletin mutlak iktidarı sınırlandırılmış, hukuk devleti anlayışına geçişin temelleri atılmıştır. Tanzimat; siyâsî, hukukî ve sosyal alanlarda yaptığı reformlarla Osmanlılık bilincini pekiştirmeyi, farklı

²⁷ Özkul, "Osmanlı Devleti'ndeki Güç İlişkileri Üzerinden Sened-i İttifak'a Dair Bir Değerlendirme", 82.

²⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Cilt V: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789–1856)* (4. baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983), 169.

etnik ve dinî grupları ortak bir kimlik altında birleştirmeyi hedeflemiştir. Tanzimat Fermanı, Osmanlı tarihinde ilk kez temel hak ve özgürlükleri güvence altına alan bir “haklar beyannamesi” niteliği taşımış; devlet ile vatandaş arasındaki ilişkiyi modern hukuk ilkelerine göre yeniden tanımlamıştır. Bu düzenlemeler, hem devletin işleyişinde hem de toplum yapısında köklü bir dönüşümün başlangıcını oluşturmuştur.²⁹

Tanzimat’ın fikir babası ve uygulayıcısı olan Mustafa Reşit Paşa, Osmanlı Devleti’nin Batı’yla bütünleşmesini savunan ve reformcu bir bakış açısına sahip önde gelen bürokratlardan biridir. Mustafa Reşit Paşa genç yaşta bürokrasiye adım atmış, Paris ve Londra elçiliklerinde görev yaparak Avrupa’yı yakından gözlemlemiş ve Osmanlı’da yapılması gereken ıslahatlara dair fikirler geliştirmiştir. Hariciye Nazırlığı sırasında Tanzimat Fermanı’nın hazırlanmasına katkıda bulunmuş, Mısır isyanının durdurulmasında Avrupalı devletlerin desteğini sağlamıştır. Paşa; ekonomik, idari ve diplomatik alanlarda başlattığı reformlarla Osmanlı modernleşmesinin öncülerinden biri olmuştur. Mustafa Reşit Paşa, Osmanlı Devleti’nin reform ve modernleşme gereksinimini fark etmiş ve Avrupa devletlerinin desteğini ve baskısını, Osmanlı’da ıslahatları hayata geçirmek için stratejik bir araç olarak kullanmıştır; halkın devlete güvenini sağlamak ve toplumsal birliği güçlendirmek amacıyla güvenlik ve hukuk düzenlemeleri geliştirmiştir. Reşit Paşa, iç ve dış sorunları bütüncül şekilde ele alarak Tanzimat’ı sadece bir hukukî düzenleme değil, aynı zamanda Avrupa ile ittifak zemini oluşturacak bir reform paketi hâline getirmiştir. Bu açıdan Tanzimat Fermanı, onun bakış açısı ve diplomatik becerisiyle özdeşleşmiştir.³⁰

Tanzimat Fermanı’nın öngördüğü reformlar, Mustafa Reşit Paşa tarafından yetiştirilen ve “Tanzimatçılar” olarak anılan küçük bir grup bürokrat tarafından hayata geçirildi. Mustafa Reşit Paşa, Tanzimat döneminin ilk yirmi yılı boyunca çeşitli aralıklarla altı kez sadrazamlık ve birden fazla kez Hariciye Nazırlığı görevlerinde bulunarak reform sürecinin yönlendirilmesinde belirleyici rol oynamıştır. Avrupa’daki diplomatik tecrübelerinin etkisiyle özellikle İngiltere ile yakın ilişkiler geliştirmiş, Osmanlı Devleti’nin dış politikasında İngiliz desteğine dayalı bir denge siyaseti izlenmesini savunmuştur. Kırım Savaşı sürecinde İngiltere ve Fransa’nın Osmanlı Devleti’nin yanında yer almasında önemli diplomatik katkılar sağlamıştır. Mustafa Reşit Paşa’nın 1858 yılında vefatının ardından Tanzimat yönetiminin önde gelen isimleri olan Mehmed Emin Âli Paşa ve Keçecizade Mehmed Fuad Paşa ön plana çıkmıştır.

²⁹ Tuba Özhazinedar, “Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Adalet Fermanı ve Kanun-ı Esasî’nin Tahlili”, 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum 12/36 (Ocak 2023), 763.

³⁰ Mehmet Zakir Sarıkaya, “Osmanlı Devleti’ndeki Yeni Bir Yapılanma: Tanzimat Fermanı”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi (DTCF Dergisi)* 63/100. Yıl Özel Sayısı (2023), 65-69.

Avrupa'da edindikleri diplomatik deneyimlerden yararlanan bu devlet adamları, Tanzimat reformlarını sürdürmüş ve Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecini uluslararası dengeleri gözetten bir siyaset çerçevesinde devam ettirmişlerdir. Mustafa Reşit'in İngiliz yanlısı yaklaşımı ile Âli ve Fuat Paşaların Fransız yanlısı tutumu, Tanzimat dönemindeki politik farklılıkların temelini oluşturdu.³¹

“Tanzimat-ı Hayriye” olarak da bilinen Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ilanı 3 Kasım 1839'da büyük bir törenle gerçekleşti. Dinleyiciler arasında padişah, bütün bakanlar, ulema, devletin askerî ve sivil büyük memurları, Rum ve Ermeni patrikleri, Yahudi hahamı, esnaf teşkilâtı temsilcileri ve elçiler bulunmaktaydı. Hatt-ı Hümayunun içeriği beş ana başlık altında toplanabilir. İlk bölümde, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren Kur'an-ı Kerim ve şariat hükümlerine bağlı kalınmasının devletin güçlenmesini ve halkın refah içinde yaşamasını sağladığı vurgulanmaktadır. İkinci bölümde, son yüz elli yıl içerisinde çeşitli nedenlerle şeriata ve faydalı kanunlara gereken önemin verilmediği, bu durumun ise devletin zayıflamasına ve refahın kaybolmasına yol açtığı ifade edilmektedir. Üçüncü bölümde, Allah'ın inayeti ve Peygamber'in yardımıyla devletin yeniden güçlü bir şekilde idare edilebilmesi için yeni kanunların çıkarılması gerektiği dile getirilmektedir. Dördüncü bölümde, bu yeni kanunların dayandırılacağı temel ilkeler açıklanmaktadır. Buna göre, Müslüman ve gayrimüslim tebaanın can, mal ve namus güvenliği devlet tarafından garanti altına alınacak, ayrıca askerlik yükümlülüğü düzenli ve adil bir usule bağlanacaktır. Beşinci ve son bölümde ise Padişah, hatt-ı hümayuna ve bu esaslara dayanarak çıkarılacak kanunlara bağlı kalacağına dair yemin etmektedir.³²

Bu düzenlemeler kutsal bir anlam yüklenerek Hırka-i Şerif Dairesi'nde saklandı ve Tanzimat dönemi resmen başlamış oldu. Hattın ilânından sonra Mustafa Reşit Paşa, İstanbul'da okunan prensiplerin Rumeli ve Anadolu'da da anlaşılmasını sağlamak amacıyla, halk ve saygı gören ulema arasından iki kişiyi görevlendirmiştir. Bunlar eyaletleri dolaşarak hattın prensiplerini yaymışlardır. Tanzimat Fermanı'nın uygulanmasında en çok zorluk çıkaran husus, Müslüman ve gayrimüslim tebaanın kanun önünde eşit kabul edilmesi olmuştur. Osmanlı toplum yapısında köklü bir değişim anlamına gelen bu ilke, farklı dinî cemaatler arasında başlangıçta kuşku ve çekincelere yol açmıştır. Bu nedenle padişah ve devlet adamları, fırsat buldukça eşitlik ilkesini halka ve cemaat temsilcilerine açıklama gereği duymuştur. Nitekim Mustafa Reşit Paşa'nın ardından sadrazam olan Mehmed Rıza Paşa, İzmir, Sakız ve Kavala'dan

³¹ Stanford J. Shaw - Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, çev. Mehmet Harmancı (İstanbul: E Yayınları, 1983), 2/93-94.

³² Karal, *Osmanlı Tarihi*, 5/171.

gelen Rum, Ermeni ve Yahudi cemaat liderlerine hitaben yaptığı konuşmada, “Müslüman, Hristiyan, Musevi, hepiniz aynı hükümdarın tebaası, bir pederin evlâdısınız. Padişah, tebaasının can, mal ve namusunu güvence altına almıştır. Herkes adaletin sağlanmasından emin olmalıdır. Müslüman ve Hristiyan, zengin veya fakir, memur veya asker, herkes için eşit şekilde uygulanacaktır.” ifadelerini kullanmıştır.³³

Tanzimat Fermanı, Osmanlı modernleşme sürecinde Batı medeniyetinin değerlerini yansıtan ve önceki düzenlemelerden farklı bir anlayışla ortaya konulan kapsamlı bir reform girişimi olarak değerlendirilir. Osmanlı-Rus savaşlarının ve özellikle Kırım Savaşı’nın ardından Avrupa devletleri, Osmanlı Devleti’ni Rusya’ya karşı koruma altına almış; 1856 Paris Konferansı ile Osmanlı resmen Avrupa devletleri arasında kabul edilmiştir. Bu dönemde Avrupa ile artan siyasî, iktisadî ve kültürel ilişkiler, özellikle İstanbul’da Batı tarzı (Avrupalı) yaşam ve tüketim kalıplarının yaygınlaşmasına yol açmıştır.³⁴

Tanzimat dönemi bürokratları olan Tanzimatçılar, imparatorluğun içinde bulunduğu çıkmazın aşılabilmesi için reformların Avrupa’nın kabul edebileceği bir program dâhilinde yürütmesini hedeflemişlerdir. Fermanın hazırlanışı ve ilan süreci, Avrupa devletlerinin, özellikle İngiltere ve Fransa’nın baskı ve yönlendirmelerinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Nitekim Avrupalı diplomat Engelhardt, Tanzimat Fermanı’nın öncelikli olarak Avrupa kamuoyunu memnun etmek amacıyla hazırlandığını ifade etmiştir. Bu durum, Tanzimat Fermanı’nın ilanında dış baskıların ve uluslararası dengelerin belirleyici rol oynadığını göstermektedir.³⁵

Bununla birlikte Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti’nde hukuk devleti ilkesinin benimsenmesi açısından kritik bir dönüm noktasıdır. Ferman ile hükümdarın yetkileri kısmen sınırlandırılmış, halkın temel hak ve özgürlükleri güvence altına alınmıştır. Rüşvet, yolsuzluk ve keyfi cezalandırmaların önüne geçilmeye çalışılmış; tüm tebaanın kanun önünde eşit olduğu ilkesine vurgu yapılmıştır. Ayrıca hukukun üstünlüğü ve mahkemelerin tarafsızlığı ilkeleri benimsenmiş, kamu yönetiminde daha adil ve çağdaş uygulamaların hayata geçirilmesi hedeflenmiştir. Sonuç olarak Tanzimat Fermanı, Osmanlı tarihinde hukuk devletine geçişin ve modernleşme sürecinin temel taşı olmuştur. Hukukun üstünlüğü, eşit vatandaşlık, temel hak ve özgürlüklerin tanınması gibi ilkeler, devlet ile toplum arasındaki ilişkiyi yeniden tanımlamış ve Osmanlı’yı Batı uygarlığıyla daha yakın bir çizgiye taşımıştır.³⁶

³³ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 5/171.

³⁴ Sarıkaya, “*Osmanlı Devleti’ndeki Yeni Bir Yapılanma: Tanzimat Fermanı*”, 70.

³⁵ Sarıkaya, “*Osmanlı Devleti’ndeki Yeni Bir Yapılanma: Tanzimat Fermanı*”, 70.

³⁶ Sarıkaya, “*Osmanlı Devleti’ndeki Yeni Bir Yapılanma: Tanzimat Fermanı*”, 86–87.

2.1.3. Islahat Fermanı (1856)

Osmanlı modernleşme sürecinin Tanzimat sonrası en önemli dönüm noktalarından biri olan Islahat Fermanı, Kırım Savaşı'nın son evresinde gündeme gelmiş ve Paris Antlaşması'ndan kısa bir süre önce, 18 Şubat 1856'da Bâb-ı Âli'de yapılan geniş katılımlı bir toplantıda okunarak ilan edilmiştir. Toplantıya devletin üst düzey yöneticilerinin yanı sıra şeyhülislâm, patrikler, hahambaşı ve gayrimüslim cemaat temsilcileri katılmıştır. Fermanın ilanının hemen ardından metin, Paris Barış Konferansı'na katılan Avrupa devletlerine bildirilmiştir.

Tanzimat Fermanı, Osmanlı bürokrasisi tarafından devletin kurumsal yapısını modernleştirmek amacıyla hazırlanmışken, Islahat Fermanı daha çok Avrupa devletlerinin baskısıyla ilan edilmiştir. Özellikle Rusya Osmanlı'daki Hristiyan tebaanın hamisi rolünü üstlenmeye çalışıyor, Fransa ve İngiltere de bu yönde baskı yapıyordu. Paris Barışı öncesinde Osmanlı, reformları kendi iradesiyle gerçekleştirdiği izlenimini vererek bu baskıları hafifletmek istemiştir.³⁷

Fermanın başlıca hükümleri şunlardır: Din ve mezhep farkı gözetilmeksizin bütün tebaanın can, mal ve namus güvenliği korunacak, gayrimüslimlerin dinî ve toplumsal hakları güvence altına alınacak, patriklere devlet tarafından maaş verilecek ve eğitim ile devlet görevleri herkese açık olacaktır. Vergilendirme eşitlik esasına göre yapılacak, mahkemeler açık usule göre çalışacak, keyfi tutuklama ve işkence kaldırılacaktır. Gayrimüslimler askerlik hizmetine alınacak, fakat bedel ödeyerek muaf olabilmeleri de kabul edilmiştir. Ayrıca yabancıların taşınmaz edinmesine izin verilmesi ve vakıf sisteminin dönüştürülmesi gibi düzenlemeler, Osmanlı maliyesinin dış müdahalelere daha açık hale gelmesine zemin hazırlamıştır.³⁸

Fermanın uygulanması, özellikle İstanbul ve taşrada farklı kesimlerde tepkilere yol açmıştır. Özellikle kiliselerde çan çalınması gibi uygulamalar Müslüman halk arasında huzursuzluk yaratmış, söylentiler zamanla kanlı çatışmalara dönüşmüştür. 1858 Cidde Vakası ile 1860 Şam ve Lübnan olayları, Batılı devletlerin Osmanlı iç işlerine doğrudan müdahale etmelerine zemin hazırlamıştır. Avrupa devletleri fermanı bir baskı aracı olarak kullanmış, Paris Antlaşması'nın dokuzuncu maddesi buna engel olmaya çalışsa da uygulamada Osmanlı sürekli baskı altında kalmıştır.³⁹

Cemaat düzenlemeleri kapsamında Rum, Ermeni ve Musevi cemaatlerine kendi iç idari yapılarının sınırlarını belirleyen nizamnâmeler verilmiş, laik üyelerden oluşan

³⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 5/248–250.

³⁸ Ufuk Gülsoy, “Islahat Fermanı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/185-190.

³⁹ Gül Bülbül, “Islahat Fermanı'nı Hazırlayan Sebepler ve Islahat Fermanı”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 2/2 (1989), 157–179.

cemaat meclisleri kurulmuştur. Ancak bu adımlar farklı topluluklar arasında birlik sağlamaktan çok milliyetçi hareketleri güçlendirmiştir. Askerlik uygulaması ise en başarısız yönlerden biri olmuştur; gayrimüslimlerin fiilen askere alınması mümkün olmamış, bunun yerine bedel-i askerî adı altında vergi ödemeleri kabul edilmiştir. Böylece Müslümanlarla gayrimüslimler arasında eşitlik hedefi tam anlamıyla gerçekleşmemiştir.⁴⁰

Sonuç olarak Islahat Fermanı, Osmanlı'da hukuki ve toplumsal eşitliği sağlamaya yönelik önemli bir adım olmakla birlikte, uygulamada dış müdahaleleri artırmış, mali ve siyasi bağımsızlığı zedelemiş ve toplumsal ayrışmaları derinleştirmiştir.

2.1.4. Kanun-ı Esasî (1876)

Osmanlı Devleti, klasik dönemde yönetimini İslam hukuku ilkeleri olan meşveret, adalet ve ehliyet esaslarına dayandırmıştır; padişah kararlarını Divan-ı Hümayun'da danışma yoluyla almış, şeyhülislam fetvalarıyla şer'î uygunluğunu gözetmiştir. Kadılar yalnızca yargı işlevi değil, idari ve beledî görevler de üstlenerek taşra düzeninin temel unsuru olmuştur. Bu sistemde hukukun üstünlüğünün sağlanması ve tebaanın haklarının korunması amaçlanmışsa da zamanla devlet teşkilatında meydana gelen aksaklıklar, idarî ve mali sorunlar ile Avrupa karşısında yaşanan gerileme, yeni reform arayışlarını kaçınılmaz hâle getirmiştir. Avrupa'da 17. yüzyıldan itibaren gelişen anayasal monarşi hareketleri, burjuvazinin siyasal alana katılım mücadelesiyle gerçekleşirken, Osmanlı'da burjuva sınıfının yokluğu nedeniyle süreç daha geç başlamıştır. 19. yüzyılda iç sorunların yanı sıra dış baskılar da Osmanlı'yı anayasal düzene yöneltmiş, böylece Kanun-ı Esasî'ye giden süreç için zemin hazırlanmıştır.⁴¹

I. Meşrutiyet öncesinde Osmanlı, mutlak monarşi anlayışıyla yönetilmiş; Batı etkisiyle ortaya çıkan anayasa ve reform hareketleri ise çoğunlukla devlet adamlarının bireysel çabalarıyla sınırlı kalmıştır. Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı ile yapılan modernleşme girişimleri, gayrimüslim unsurların güçlenmesi ve Avrupa devletlerinin ekonomik müdahalesi nedeniyle beklenen etkiyi yaratmamıştır. Bu dönemde ordunun siyasete müdahalesi, Kuleli Vakası ve ardından gizli bir cemiyet olarak kurulan İttifak-ı Hamiyet (Yeni Osmanlılar) gibi oluşumlarla somutlaşmış; muhalefet artık örgütlü hareketler biçiminde ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, Yeni Osmanlılar öncü bir rol üstlenmiş, aydınlar ve gazeteciler aracılığıyla siyasal hareketi şekillendirmiştir.⁴²

⁴⁰ Bülbül, "Islahat Fermanı'nı Hazırlayan Sebepler ve Islahat Fermanı", 160.

⁴¹ Eren Cenan, "Osmanlı-Türk Anayasacılığının İlk Anayasası: 1876 Tarihli Kanun-i Esasî", *Adalet Dergisi* 71/2 (2023), 568–570.

⁴² Hakan Uzun, "Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi", *Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* 6/2 (2005), 148–150.

Kanun-ı Esasî'nin hazırlanma süreci, 1876 yılının hareketli siyasi atmosferinde Midhat Paşa öncülüğünde şekillenmiştir. Mayıs 1876'da yaşanan askeri ve siyasi bunalımlar, Sultan Abdülaziz ve ardından V. Murad'ın tahttan indirilmesiyle sonuçlanmıştır. Meşrutiyet ilan etme sözüyle 31 Ağustos 1876'da tahta çıkan II. Abdülhamid döneminde süreç hız kazanmıştır. Bu doğrultuda 26 Eylül 1876'da yaklaşık 200 kişinin katıldığı geniş kapsamlı bir Meşveret Meclisi toplanmış; ardından anayasa taslağını hazırlamak üzere 8 Ekim 1876'da Midhat Paşa başkanlığında "Cemiyet-i Mahsusa" adı verilen 28 üyeli özel bir komisyon kurulmuştur. Komisyon üyeleri arasında Cevdet Paşa, Server Paşa ve Namık Kemal gibi devlet adamı ve aydınların yanı sıra ulema temsilcileri ile gayrimüslimleri temsilen üç müsteşar yer almıştır. Saray mensupları, bazı devlet adamları ve ulemanın anayasa karşıtı propagandalarına rağmen çalışmalar sürdürülmüştür. Komisyon bünyesinde Midhat Paşa'nın 57 maddelik Kanun-ı Cedit tasarısı ile Fransız, Belçika ve Prusya anayasaları incelenmiştir. Midhat Paşa, Kanun-ı Esasî'nin büyük devletlerin elçileri İstanbul Konferansı (Tersane Konferansı) için şehre gelmeden ilan edilmesini savunmuş ve bu süreçte ikinci kez sadrazam olmuştur. Hazırlanan taslak Heyet-i Vükelâ'nın onayının ardından, konferansın toplandığı gün olan 23 Aralık 1876'da bir hatt-ı hümayun ile ilan edilmiştir. Bu ilan, toplumda özellikle gayrimüslimler arasında büyük sevinç yaratırken, dış müdahaleleri boşa çıkarma stratejisinin bir parçası olmuştur.⁴³

Kanun-ı Esasî'den beklenen asıl büyük mesele; anayasanın sahada uygulanması, yeni kurumların işletilmesi ve Meclis-i Mebusan'ın çalışmaları olmuştur. Metinde yasama, yürütme ve yargı organları ayrı ayrı düzenlenmiş olsa da modern anlamda kuvvetler ayrılığı uygulanmamaktaydı; tüm nihai yetkiler hâlâ padişahın uhdesindeydi. Kanun-ı Esasî'nin 5. maddesi padişahın kutsallığını ve sorumsuzluğunu hükme bağlarken; 7. maddesi vekillerin tayini ve azli, yabancı devletlerle sözleşmeler yapılması, savaş ve barış ilânı, madeni para basılması ve hutbelerde adının okunması, kara ve deniz kuvvetlerinin kumandası, Meclis-i Umûmî'nin açılıp kapanması ve Heyet-i Mebusan'ın feshi gibi mutlak yetkileri padişahın dokunulmaz hakları olarak belirlemiştir. Parlamento üyelerinin açılışta sadrazam huzurunda padişaha sadakat yemini etmesi ve Heyet-i Ayân üyelerinin doğrudan padişah tarafından ömür boyu seçilmesi (Madde 60), yasama üzerinde padişah vesayetinin açık bir göstergesidir. Heyet-i Vükela her konuda kanun teklifi sunabilirken, Ayân ve Mebusan meclisleri yalnızca kendi görev alanlarıyla sınırlı konularda teklif yapabilmekteydi; üstelik

⁴³ Cenani, "Osmanlı-Türk Anayasacılığının İlk Anayasası," 579.

tasarılar sadrazam aracılığıyla padişaha ve Şûrâ-yı Devlet'e iletilip olgunlaştırıldıktan sonra meclislerden geçerek yine padişahın onayıyla kanunlaşabilmekteydi.⁴⁴

Kanun-ı Esâsî, 12 bölüm ve 119 maddeden oluşmasına rağmen, güçler ayrılığını tam olarak hayata geçirememiş ve geleneksel Osmanlı siyasi yapısının anayasal bir kabukla devamı niteliğinde olmuştur. Padişahın geniş yetkilerini koruyan ve halkın yönetime katılımını sınırlı tutan bu "Ferman Anayasa", Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'ın kurulmasına rağmen yasamayı bağımsız kılamamış, Heyet-i Vükela halka veya meclise karşı değil, yalnızca padişaha karşı sorumlu sayılmıştır. Seçimler mülkiyet ve vergi esasına dayalı, sınırlı haklarla ve iki dereceli sistemle yapılmış; siyasi partilerin kurulması veya halkın idareye etkin katılımı öngörülmemiştir. Temel fert hak ve özgürlükleri büyük ölçüde padişahın ve idarenin takdir sınırlarına bırakılmış, güçlü güvence mekanizmaları oluşturulamamıştır. Sonuç olarak, 1876 Anayasası Osmanlı'da Batı tarzı liberal bir meşrutiyet düzeni kurmaktan ziyade, monarşinin geleneksel yetkilerini modern hukuk metinleriyle meşrulaştıran ve pekiştiren bir geçiş belgesi olmuştur.⁴⁵

⁴⁴ Fatma Sariaslan, "1876 Anayasası (Kanun-ı Esâsî) ve İlk Osmanlı Parlamentosu", *Yasama Dergisi* 46 (2022), 127.

⁴⁵ Uzun, "Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi", 153-155.

3. İKDAM GAZETESİ'NE GÖRE KANUN-I ESASİ'NİN YENİDEN İLANI

3.1. İkdam Gazetesi

İkdam Gazetesi'nin Türk basın tarihindeki yerini, yayın politikasını ve tarihi bağlamını tam olarak kavrayabilmek için öncelikle gazetenin kurucusu Ahmed Cevdet (Oran)'ın hayatına ve entelektüel arka planına değinmek gerekir. İstanbul'da dünyaya gelen Ahmed Cevdet'in babası, kentin tanınmış tütün tüccarlarından Hacı Ahmed Efendi'dir. İlk öğrenimini Kaptanpaşa Rüşdiyesi'nde tamamlayan Ahmed Cevdet, ardından Mülkiye Mektebi ve Hukuk Mektebi'nden mezun olmuştur. Eğitim sürecinde Arapça, Farsça ve Fransızca öğrenmiş; ayrıca kendi çabalarıyla Almanca ve Rumca bilgisi edinmiştir. Sahip olduğu yabancı dil altyapısı sayesinde henüz yirmi bir yaşında iken Tercüman-ı Hakikat gazetesine mütercim olarak girmiş ve ilk yazılarını burada yayımlamaya başlamıştır. Aynı dönemde Takvim-i Vekayi gazetesinin yazı kurulunda da görev alan Ahmed Cevdet, daha sonra Tömbeki Rejisi ve Osmanlı Bankası'nda memurluk yapmış; Sabah, Tarik ve Saadet gazetelerinde başyazarlık üstlenmiştir.⁴⁶

Temmuz 1894'te İkdam gazetesini yayımlamaya başlayan Ahmed Cevdet, bu yayın organını uzun yıllar idare etmesi sebebiyle basın dünyasında "İkdamcı Cevdet" adıyla tanınmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif bir tutum sergileyen yazar, 31 Mart Vakası'nın ardından 1909 yılında Avrupa'ya gitmek zorunda kalmış ve gazeteye yazı göndermeyi buradan sürdürmüştür. 26 Şubat 1912'de gazetenin adı İktihâm olarak değiştirilmişse de kısa süre sonra yeniden İkdam adıyla yayımlanmaya devam etmiştir. İlerleyen süreçte İkdam'da yayımlanan bir haber gerekçesiyle İstiklal Mahkemesi'nde yargılanan Ahmed Cevdet beraat etmiş, ancak bu hadisenin ardından siyasetten tamamen uzaklaşmıştır.

Gazeteciliğinin yanı sıra yayıncılık alanında da önemli faaliyetler yürüten Ahmed Cevdet, "İkdam Kütüphanesi" adı altında birçok temel eserin basımını gerçekleştirmiştir. Bu seri kapsamında; Sâlim ve Latîfî tezkireleri, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin ilk altı cildi, Şemseddin Sâmî'nin Kamus-ı Türkî'si, Bursalı Mehmed Tahir'in Türklerin Ulûm ve Fünûn'a Hizmetleri, Kemalpaşazâde'nin Divan'ı, Ali Şîr Nevâî'nin Muhakemetü'l-Lugateyn'i, Necip Asım'ın Orhun Abideleri, Eski Türk Yazısı ve Büyük Türk Tarihi gibi kıymetli eserler kültür hayatına kazandırılmıştır. Yazılarında sade bir dil tercih eden Ahmed Cevdet, Türkçülük ve Türkçecilik anlayışını

⁴⁶ Nuri Yüce, "Ahmed Cevdet, İkdamcı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/55.

hem fikir dünyasında hem de dil işçiliğinde tutarlı bir şekilde sürdürmüştür.⁴⁷ Ahmed Cevdet, 1935 yılında Ankara’da düzenlenen I. Matbuat Kongresi’ne katıldığı sırada kalp krizi geçirmiş ve 27 Mayıs 1935 tarihinde vefat etmiştir.

İkdam, kısa sürede dönemin Türkçeci ve yenilikçi aydınlarının buluştuğu bir merkez haline gelmiştir. Gazetenin yazar kadrosunda Abdullah Zühdi, Vecîhî, Ali Kemal, Ebu’l-Burhan, Ahmet Midhat, Hüseyin Rahmi, Sami Paşazade Sezai, Halit Ziya, Hüseyin Daniş, Necip Asım, Ahmet Rasim, Bahâî Efendi, Bal Hasanoğlu, Fatma Aliye Hanım, Rauf Yekta, M. Nuri Şeyda, Dr. Hekimbaşızâde Muhiddin ve Salih Zeki gibi isimler yer almıştır.⁴⁸ Bu geniş ve üretken kadrosuyla İkdam, devrin en seçkin edebiyatçı ve fikir adamlarını bünyesinde barındıran güçlü bir yayın organı hüviyeti kazanmıştır.⁴⁹

5 Temmuz 1894 ile 31 Aralık 1928 tarihleri arasında yayın hayatını sürdüren İkdam, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş sürecinde Türk basın tarihinin en köklü ve uzun ömürlü günlük gazetelerinden biridir. Farklı dönemlerde isim değişikliklerine uğrayan gazete, yayın hayatı boyunca toplamda 12.157 sayı çıkarmıştır.⁵⁰ Zengin iç ve dış haber akışı, ciddi ve seviyeli makaleleri, okuyucuyu cezbeden tefrikaları sayesinde kısa sürede geniş bir kitleye ulaşan gazete, Ahmed Cevdet’in idari ve ticari dehasıyla devrin en yüksek tirajlı yayını konumuna yükselmiştir. II. Meşrutiyet’in ilanının ardından gazete altyapısında yeniliklere giden Ahmed Cevdet, Türkiye’ye ilk kez rotatif baskı makinesini getirmiş, sayfa sayısını artırmış ve böylece Türk basınında teknolojik dönüşüme öncülük etmiştir.⁵¹

Gazete, II. Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte sansürün kaldırılmasında da öncü bir rol oynamıştır. Ahmed Cevdet’in girişimiyle sansür memurları içeri alınmamış ve diğer gazetelerle birlikte kararlı bir duruş sergilenmiştir. Sansürün kalkması üzerine 24 Temmuz 1908 tarihinde yayımlanan “Oh” başlıklı başyazı kamuoyunda geniş yankı uyandırmış; bu gelişmeyle birlikte gazetenin tirajı 60.000’e ulaşarak nüshaları karaborsada satılmıştır.⁵²

Millî Mücadele yıllarında Ankara’ya muhabir gönderen ilk İstanbul gazetesi olma özelliğini taşıyan İkdam, Anadolu’daki millî davayı açıkça desteklemiştir. Cumhuriyet’in ilanından sonra da yayınına devam eden gazete, 1928 yılındaki Harf Devrimi’nin ardından son sayılarını yeni Türk harfleriyle basarak yayın hayatını

⁴⁷ Yüce, “Ahmed Cevdet, İkdamcı”, 2/55.

⁴⁸ Müzeyyen Buttanrı, “İkdam Gazetesinin Kültür Hayatımızdaki Yeri, Şekil ve İçerik Özellikleri (1894–1900)”, *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4/1 (2003), 95.

⁴⁹ F. Sena Yaman, “İkdam Gazetesi Üzerine Bir İnceleme”, *Injocmer* 1/1 (2021), 66.

⁵⁰ Nesimi Yazıcı, “İkdam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 22/3.

⁵¹ Yüce, “Ahmed Cevdet, İkdamcı”, 2/55.

⁵² Yazıcı, “İkdam”, 22/3.

noktalamıştır.⁵³ Tüm bu nitelikleriyle İkdâm Gazetesi, hem geç dönem Osmanlı hem de erken Cumhuriyet dönemi basın tarihine damgasını vurmuş; dönemin siyasi, kültürel ve toplumsal gelişmelerini analitik bir dille yansıtan en önemli birincil kaynaklardan biri olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır.

3.2. II. Meşrutiyet'in İlanı ve Kanun-ı Esasî

Osmanlı modernleşme sürecinde Tanzimat, Islahat ve I. Meşrutiyet tecrübelerinin bir devamı ve sentezi olarak değerlendirilen II. Meşrutiyet Dönemi; imparatorluğun siyasi, toplumsal ve entelektüel hayatında derin izler bırakmıştır. Bu evre; Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük, liberalizm, merkezîyetçilik ve adem-i merkezîyetçilik gibi farklı siyasi fikir akımlarının yoğun biçimde tartışıldığı, çok sesli bir modernleşme laboratuvarı niteliğindedir.⁵⁴

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi, imparatorluk coğrafyasında o güne dek eşi benzeri görülmemiş toplumsal bir coşku dalgası yaratmıştır. Türkler, Araplar, Ermeniler, Rumlar, Bulgarlar, Sırlar ve Yahudiler sokaklarda bir araya gelerek ortak “hürriyet ve kardeşlik” gösterileri düzenlemişlerdir. Farklı etnik ve dini gruplar, anayasal düzenin getireceği adalet ve eşitlik sayesinde kronikleşmiş tüm sorunların çözüleceğine dair ortak bir inancı paylaşmışlardır. Dönemin siyasal atmosferinde meşrutiyet, adeta “her derde deva” bir formül olarak algılanmıştır. Parlamento çatısı altında istibdat yönetiminin tamamen son bulacağı, gayrimüslim unsurların ayrılıkçı eğilimlerinin yatışacağı ve bu sayede devletin toprak bütünlüğünün korunacağı yönünde güçlü beklentiler doğmuştur. Ancak anayasal rejimin ilanını takip eden süreçte yaşanan çalkantılar, bu iyimser beklentilerin kısa sürede sarsılmasına yol açmıştır.⁵⁵

İhtilali gerçekleştiren İttihat ve Terakki Cemiyeti, ağırlıklı olarak genç ve asker kökenli kadrolardan oluşmaktaydı ve başlangıçta temel hedefi yalnızca Kanun-ı Esasî'nin yeniden yürürlüğe konulması ile parlamentonun açılmasını sağlamaktı. Buna rağmen II. Meşrutiyet; parlamenter yaşam, temel hak ve özgürlükler, siyasi partiler, modern kamuoyu ve özgür basın olgularının kurumsallaştığı, Cumhuriyet Türkiye'sine hem modern kurumlar hem de yetişmiş kadrolar miras bırakan köklü bir kırılma noktasını teşkil etmiştir. Dönem, aynı zamanda Millî Mücadele'yi besleyen fikirlerin filizlendiği ve çağdaş Türkiye'nin siyasi-sosyal yapısını anlamak için ihmal edilemez bir temel evredir.⁵⁶

⁵³ Yazıcı, “İkdâm”, 22/3.

⁵⁴ Shaw - Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, 2/330–333.

⁵⁵ Shaw - Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, 2/330–333.

⁵⁶ İhsan Burak Birecikli, “Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bir İnceleme”, *Akademik Bakış* 2/3 (2008), 222.

Rejimin ilanının ardından Sultan II. Abdülhamid, 1876 Anayasası'nı yeniden yürürlüğe koyarak tahtını korumayı başarmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti ise doğrudan doğruya hükümeti kurup iktidara geçmek yerine, perde arkasında kurduğu denetim mekanizmaları vasıtasıyla hükümetler üzerinde vesayet oluşturmayı tercih etmiştir. Cemiyetin bu dönemde Talât Bey, Cemal Bey ve Cavit Bey gibi sivil ve askeri figürleri ön plana çıkmıştır. Yeni dönemde hayata geçirilen anayasal reformlarla sansür resmi olarak kaldırılmış, mahkemelerin bağımsızlığı fikri güçlendirilmiş, keyfi tutuklamalar yasaklanarak basın ve eğitim hürriyeti genişletilmiştir. Memurların hukuka aykırı emirlere direnme hakkı tanınmış, siyasi mahkûmlar için af çıkarılmış ve kapitülasyonların sınırlandırılmasına yönelik ilk adımlar atılmıştır. Fakat İttihat ve Terakki'nin yönetimde doğrudan yasal sorumluluk üstlenmekten kaçınması, merkezi iktidar mekanizmasında ciddi bir otorite boşluğu doğurmuştur. Neticede anayasal düzenden beklenen istikrar yakalanamamış ve farklı unsurların ayrılıkçı talepleri daha gür bir sesle yeniden zemin bulmuştur. Yine de bu dönemin reform mirası, Tanzimat ve II. Abdülhamid Dönemi'nin idari birikimiyle birleşerek Cumhuriyet modernleşmesine yapısal bir zemin hazırlamıştır.⁵⁷

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kurulan hükümetler, devlet bürokrasisini disipline etmek ve kronikleşen bütçe bunalımını hafifletmek adına radikal tasarruf tedbirlerine başvurmuştur. Bu doğrultuda memur kadrolarının azaltılması, bazı nezaretlerin birleştirilmesi ve fuzuli harcamaların kısıtlanması yoluna gidilmiştir. Sadrazam Kâmil Paşa, mali dengeyi sağlamak amacıyla sıhhiye ve askeri levazım bütçelerinde kesintilere gitmiş, ordunun harcamalarını sınırlandırmaya çalışmıştır. İdari ıslahatlar kapsamında Şûrâ-yı Devlet'in yapısını yeniden düzenleyen Kâmil Paşa hükümeti, yeni seçim yasasını yayımlayarak Meclis-i Mebusan'ın toplanması için gerekli hukuki altyapıyı hazırlamıştır.

Bu süreçte basın hürriyetinin ilanı ve yoğun politik devingenlik taşrada da karşılık bulmuş; gazete sayıları hızla artmış, yeni cemiyetler ve fırkalar kurulmuştur. Osmanlı toplumu, tarihinin ilk geniş ölçekli ve çok sesli siyasal mücadele ortamıyla tanışmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti, resmi programını kamuoyuna ilan ederek teşkilatlanmasını hızlandırırken, Enver ve Talât beyler cemiyetin karizmatik liderleri olarak sivrilmiştir. Bu süreçte Prens Sabahattin'in öncülüğünde kurulan Osmanlı Ahrar Fırkası ise merkeziyetçilik karşıtı teşkilatlanmayı ve azınlık haklarını savunarak güçlü bir muhalefet odağı oluşturmaya çalışmış, fakat seçime yönelik yeterli örgütlenme zamanı bulamamıştır. Osmanlı'daki bu demokratikleşme sancılarını yakından takip eden komşu

⁵⁷ Shaw - Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, 2/330–333.

lkeler ve hamileri, devletin içinde bulunduğu hassas durumu fırsat bilerek toprak taleplerini ne sürmüşlerdir. Bu doğrultuda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu 5 Ekim 1908’de Bosna-Hersek’i ilhak ettiğini açıklamış, Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmiş ve Yunanistan da Girit’i topraklarına kattığını duyurmuştur. Yaşanan bu ani toprak kayıpları karşısında askerî açıdan yetersiz olan Osmanlı yönetimi, diplomatik kanalları kullanmak zorunda kalmış; yapılan ikili anlaşmalarla Avusturya ve Bulgaristan’dan tazminat alınması, Müslüman tebaanın dini haklarının korunması ve padişahın halifelik makamından doğan dini otoritesinin bu bölgelerde devam etmesi kararlaştırılmıştır.⁵⁸

Kasım-Aralık 1908 tarihlerinde yeni intihap kanununa göre gerçekleştirilen seçimlerde, İttihat ve Terakki Cemiyeti Meclis’te ezici bir çoğunluk elde ederken, Osmanlı Ahrar Fırkası ve gayrimüslim gruplar oldukça sınırlı bir temsille meclise girebilmiştir. Seçim süreci boyunca modernleşme yanlısı unsurlar ile geleneksel-muhafazakâr yapılar arasında sert kalem kavgaları ve fikri çatışmalar yaşanmıştır. Meclis açıldıktan sonra Sadrazam Kâmil Paşa, farklı siyasi odakları birbirine karşı dengeleyerek kendi şahsi iktidarını tahkim etmeye çalışmıştır. Ancak İttihat ve Terakki, parlamentodaki sayısal ve örgütsel gücünü kullanarak Sadrazam aleyhine bir gensoru vermiş ve mecliste yapılan oylamada Kâmil Paşa hkmetini güvensizlik oyuyla dşrmştir. Başbakanın meclis kararıyla dşrldğu bu ilk parlamento deneyiminin ardından sadaret makamına, İttihatçıların desteklediği Hüseyin Hilmi Paşa getirilmiştir. Bu gelişme, Osmanlı siyasi kültüründe yürütmenin yasamaya karşı sorumlu hale gelmeye başladığının somut bir göstergesi olmuştur.⁵⁹

1908 ve 1909 devrim süreçleri, literatürde genellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin yönetimi doğrudan elinde bulundurduğu yekpare bir dönem gibi sunulsa da bu okuma tarihsel gerçeklikle tam olarak uyuşmamaktadır. 13 Nisan 1909 (Rumi 31 Mart 1325) tarihinde patlak veren ve meşrutiyet rejimini hedef alan karşı-ihtilal (31 Mart Vakası) girişimi, Mahmut şevket Paşa komutasındaki Hareket Ordusu’nun Selanik’ten İstanbul’a gelmesiyle bastırılmıştır. Hareket Ordusu parlamenter düzeni yeniden tesis etmiş ve saltanat makamında değişikliğe giderek Sultan II. Abdülhamid’i tahttan indirmiştir. Bu süreç, İttihat ve Terakki’nin mutlak egemenliğinden ziyade askerî bürokrasinin meşruti rejimi koruma refleksini ve sistem üzerindeki ağırlığını ön plana çıkarmıştır. Nitekim Mahmut şevket Paşa; İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı ile

⁵⁸ Shaw - Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, 2/330–333.

⁵⁹ Shaw - Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, 2/333–337.

Birinci, İkinci ve Üçüncü Ordu müfettişliklerini şahsında birleştirerek ordunun siyaset üzerindeki vesayet mekanizmasının ilk güçlü halkasını oluşturmuştur.

İttihat ve Terakki ise bu fırtınalı süreçte yavaş yavaş sivil bir siyasi parti formuna bürünmeye, taşra teşkilatlarını genişletmeye ve kitlelere hitap eden modern bir program geliştirmeye odaklanmıştır. Cemiyet nizamnamesinde muvazzaf askerlerin siyasete doğrudan girmesi kağıt üzerinde yasaklansa da subay kadroları perde arkasından parti politikalarını yönlendirmeye devam etmiştir. Dönemin yasama faaliyetleriyle; vergi veren 20 yaşını doldurmuş erkek tebaaya seçme hakkı tanınmış, kanun önünde eşitlik ilkesi pekiştirilmiş ve basın mevzuatı yeniden düzenlenmiştir. Eğitim alanında ilköğretim zorunlu ve parasız hale getirilmiş, orta ve yükseköğretimde tedrisat dilinin Türkçe olması esası benimsenmiştir. Çıkarılan yeni kanunlarla işçi ve işveren ilişkileri yasal bir çerçeveye oturtulmaya çalışılmış, mülkiyet hakkı güvenceye alınmıştır. 1909 yılındaki askeri müdahalenin ardından muhafazakâr eğilimli İttihâd-ı Muhammedî Fırkası ile muhalif Osmanlı Ahrar Fırkası siyaset sahnesinden tasfiye edilmiş, geriye yasal muhalefet odağı olarak yalnızca Osmanlı Demokrat Fırkası kalmıştır. Bu durum iktidar mücadelesinin bir dönem Mahmut Şevket Paşa ile İttihat ve Terakki arasında geçmesine neden olmuştur. Cemiyet, kendi üyelerini bakanlık koltuklarına oturtarak hükümetlerde etkinlik kurmaya çalışsa da genel siyasi inisiyatif büyük ölçüde Mahmut Şevket Paşa ve askeri bürokrasinin elinde kalmıştır. Zamanla parlamentodaki muhalif unsurlar Ahali Fırkası ve Mutedil Hürriyetperveran Fırkası gibi çatılar altında yeniden toparlanmış, nihayetinde 1911 yılında Hürriyet ve İtilâf Fırkası adı altında güçlü bir birleşik cephe kurmuşlardır. Bunların yanı sıra Osmanlı Sosyalist Fırkası gibi radikal sol yapılar ile Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası gibi muhalif oluşumlar da iç sahada ve Avrupa merkezli olarak faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.⁶⁰

31 Mart Vakası'nın bastırılmasının ardından, Ağustos 1909'da gerçekleştirilen radikal Kanun-ı Esasî değişiklikleri ile padişahın mutlak yetkileri asgari düzeye indirilmiş ve sistem gerçek manada bir meşruti monarşiye dönüştürülmüştür. Yapılan tadilatla Bakanlar Kurulu (Meclis-i Vükelâ) padişaha karşı değil, meclise karşı sorumlu kılınmıştır; sadrazamın kabine kurma ve yürütme üzerindeki inisiyatifi artırılmıştır. Padişahın meclisi tek taraflı feshetme yetkisi çok sıkı şartlara bağlanarak zorlaştırılmıştır. Meclis-i Mebusan'ın tatilde olduğu dönemlerde hükümetin çıkaracağı muvakkat kanunların hürriyetleri kısıtlayamayacağı esası getirilmiş ve padişahın mutlak veto yetkisi, geciktirici veto seviyesine çekilmiştir. Böylelikle yasama gücü saray

⁶⁰ Shaw - Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, 2/340–344.

karşısında bağımsızlaşırken, parlamento bütçeyi onaylama ve bakanlar hakkında gensoru açarak hükümetleri düşürme konusunda tam bir anayasal üstünlük elde etmiştir.⁶¹

Ekonomik ve idari sahada ise maliye yönetimi modern usullerle yeniden yapılandırılmış, vergi toplama mekanizmaları ıslah edilerek Sayıştay denetimi sıkılaştırılmıştır. Ancak Trablusgarp ve yaklaşan Balkan Savaşları öncesinde ordunun ve donanmanın modernizasyonu için ayrılan bütçe paylarının hızla artması, devletin mali yapısındaki bütçe açığının kronik bir hal almasına yol açmıştır. Bu dönemde meclisten geçen yasaların önemli bir kısmı iç güvenlik sorunlarını, özellikle de Makedonya, Arnavutluk ve Doğu Anadolu’da baş gösteren çete faaliyetleri ile terör eylemlerini bastırmaya yönelik ihdas edilen olağanüstü mevzuattan oluşmuştur.⁶²

II. Meşrutiyet, Osmanlı Devleti’nde anayasal düzenin yerleşmesi, modernleşme sürecinin ivme kazanması ve siyasal kültürün dönüşmesi açısından kritik bir dönüm noktasıdır.

3.2.1. Kanun-ı Esasî’nin Yeniden İlan Edilmesinin İkdâm Gazetesi’ndeki Yansımaları

Tarih boyunca devletlerin siyasal ve toplumsal yapılarında meydana gelen değişimler, basın aracılığıyla halka aktarılmış ve basın toplumun bu gelişmelere bakış açısını şekillendirmiştir. Özellikle anayasal düzenlemeler ve meşrutiyetin ilanı gibi köklü dönüşümler, gazetelerde geniş yankı bulmuş; devletin geleceğine dair umutları ve beklentileri yansıtan yazılarla desteklenmiştir.

II. Meşrutiyet’in ilanı, Osmanlı Devleti’nde siyasal, toplumsal ve manevî yapıda köklü bir değişimin başlangıcı olmuş; bu süreç özellikle basın aracılığıyla geniş kitlelere ulaştırılmıştır. İkdâm Gazetesi’nde yer alan haberler, Kanun-ı Esasî’nin yeniden ilanının yalnızca İstanbul’da değil, vilayetlerde, Balkanlar’da ve Mısır gibi bağlı eyaletlerde de büyük coşkuyla karşılandığını, Osmanlı toplumunun farklı kesimlerinde umut ve beklentilerin arttığını göstermektedir. Basında yer alan bu yansımalar, hem devletin geleceğine dair toplumsal algıyı hem de II. Meşrutiyet’in Osmanlı halkı üzerindeki etkilerini anlamak açısından önemli bir kaynak niteliğindedir.

⁶¹ Shaw - Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, 2/340–344.

⁶² Shaw - Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, 2/340–344. Konuyla ilgili detaylı analizler için ayrıca bkz. Ahmet Refik, *İkinci Meşrutiyet Devrinde İstanbul* (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1971); Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2000); Orhan Koloğlu, *Osmanlı’dan Günümüze Basın Tarihi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1992).

İkdam Gazetesi'nin "Kanun-ı Esasî ve Devletin Şeref-i Hariciyesi" (Anayasa ve Devletin Dış Şerefi) başlıklı haberinde, Kanun-ı Esasî'nin yeniden yürürlüğe girmesi şu ifadelerle değerlendirilmiştir:

"Bugün vatansever insanların göstermiş olduğu fedakârlık sayesinde devlet, yalnızca iç işlerinde itibarını artırmakla kalmayacak, aynı zamanda milletin medeni devletler arasındaki saygınlığını da yükseltecektir. Osmanlı Devleti'nde Kanun-ı Esasî, memleketin iç huzurunu sağlayacak, devletin gücünü artıracak ve bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin dünya devletleri arasında sahip olduğu konumu güçlendirecektir. Kanun-ı Esasî'nin Osmanlı Devleti'ne sağladığı yararlar o kadar önemlidir ki başka bir devlet bu kanunun koruyuculuğuna sığınmış olsa mutlaka ilim, medeniyet ve iktisat alanlarında en yüksek mertebeye ulaşır.

Bu konuda önemli tecrübeye sahip devletler arasında İngiltere, Almanya ve Fransa örnek olarak gösterilebilir. Bu devletler, düşünce hayatlarını geliştirerek, yöntemlerini ilerleterek, ekonomilerini düzenleyerek ve askerî güçlerini kuvvetlendirerek büyük servetler elde etmişlerdir. Bu başarıların temelinde ise kanunları ve parlamentoları bulunmaktadır. Bu dikkat çekici dönüşüm, Osmanlı Devleti'nin gözleri önünde duran önemli bir örnektir. Uzak Doğu devletleri dahi adalet ve hakkaniyete dayanan bu sistem sayesinde güç kazanmışlardır. Japonya'nın başarısının temelinde de yeni düzenin eski düzene karşı kazandığı üstünlük bulunmaktadır.

Asker, ordu, top ve tüfek; bunların hepsi aslında birer araçtır. Asıl önemli olan ise Kanun-ı Esasî'dir. Bu kanun yayımlanıp gereği gibi uygulandığı takdirde adalet, bayındırlık ve diğer bütün devlet işleri kolaylıkla düzene girecektir. Bugün nail olduğumuz meşrutiyet rejimi, yani meşveret esasına dayanan yönetim sistemi; yardımlaşma ve iş bölümü gibi son derece önemli ilkelerin uygulanmasından ibarettir.

"Allah size emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder." (Nisâ, 58) ayet-i kerimesinde de bildirildiği üzere, Osmanlı Devleti'nde Kanun-ı Esasî her bireyin layık olduğu eşit yaşamı temin etmeyi amaçlamaktadır. Kanun-ı Esasî'ye dayanan bir devletin medeniyet bakımından gelişebilmesi için manevî kuvvetinin sağlam ve istikrarlı olması gerekmektedir. Osmanlı Devleti'nin geçmişteki dış ilişkilerine bakıldığında yaşanan birçok sıkıntı ve mağlubiyetin, devletin manevî kuvvetindeki zayıflıklardan kaynaklandığı görülmektedir.

Padişahın Meclis-i Mebusan'ı yeniden toplayarak faaliyete geçirmesiyle birlikte devletin sahip olduğu konum daha da güçlenecektir. Yeniden yürürlüğe konulan Kanun-ı Esasî'ye halkın dört elle sarılması ve padişaha minnet duyması son derece tabiidir.”⁶³

Bu haber, İkdâm Gazetesi'nin Kanun-ı Esasî'nin yeniden yürürlüğe girmesini yalnızca iç yönetimin yeniden düzenlenmesi olarak değil, Osmanlı Devleti'nin uluslararası itibarını ve diplomatik konumunu güçlendirecek temel bir gelişme olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Gazete, anayasal yönetimi hukuk, adalet ve meşveret ilkeleriyle ilişkilendirerek, devletin yeniden güç kazanmasının ve Avrupa devletleri nezdinde saygın bir konuma ulaşmasının ancak Kanun-ı Esasî'nin etkin biçimde uygulanmasıyla mümkün olacağını savunmuştur. Bu yönüyle haber, II. Meşrutiyet'in ilk günlerinde anayasal düzenin hem iç istikrarın hem de dış prestijin temel dayanağı olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.

Osmanlı vilayetlerinde de, İstanbul'da olduğu gibi büyük bir coşku ile karşılanan Kanun-ı Esasî'nin ilanına yönelik halk tepkileri, İkdâm Gazetesi'nin “Kanun-ı Esasî'nin Vilâyat'da İlanı” (Anayasanın Taşrada / İllerde İlan Edilmesi) başlıklı haberinde şu şekilde aktarılmıştır:

“Osmanlı vilayet merkezlerinde, İstanbul'da olduğu gibi Kanun-ı Esasî'nin yeniden ilanı her tarafta büyük bir coşku ile karşılandı. Halk, meşrutiyetin ilan edilmesi üzerine sokaklara dökülmüş, hükümet binalarının önlerine giderek, “Yaşasın padişahımız, yaşasın hürriyet” nidaları atmıştır. II. Abdülhamid'e teşekkür ve bağlılıklarını bildirmek üzere telgraflar göndermişlerdir. Meşrutiyetin yeniden ilanı, Osmanlı milleti tarafından büyük bir sevinçle karşılanmış ve coşkuyla kutlanmıştır.”⁶⁴

Osmanlı basınında II. Meşrutiyet'in ilanına dair bu haber, devletin siyasal, toplumsal ve manevî geleceğine dair umutları ve beklentileri yansıtan önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir.

Kanun-ı Esasî'nin ilan edilmesiyle yapılan tebrik ve kutlamalar, İkdâm Gazetesi'nin “Bulgaristan'dan Gelen Misâfirin-i Muhtereme” (Bulgaristan'dan Gelen Saygıdeğer Misafirler) başlıklı haberinde şu şekilde aktarılmıştır:

“Kanun-ı Esasî'nin ilanı vesilesiyle düzenlenen sevinç gösterilerine ve tebriklere katılmak amacıyla, Bulgaristan'da yaşayan tanınmış kişilerden oluşan iki yüz seksen kişilik bir heyet dün sabah İstanbul'a gelmiştir. Heyetin geleceği haber alınır alınmaz, İttihat ve Terakki Cemiyeti yöneticilerinden bazıları, misafirleri getiren vapurun yanaşacağı rıhtıma gitmiş ve bu kıymetli misafirleri müzikli bando eşliğinde büyük bir

⁶³ İkdâm, “Kanun-ı Esasî ve Devletin Şeref-i Hariciyesi”, 25 Temmuz 1908, 1. Bu çalışmada İkdâm gazetesinden yapılan doğrudan alıntılar, anlam bütünlüğü korunarak Osmanlı Türkçesinden günümüz Türkçesine aktarılmıştır.

⁶⁴ İkdâm, “Kanun-ı Esasî'nin Vilâyat'da İlanı”, 27 Temmuz 1908, 3.

coşkuyla karşılamışlardır. Vapur rıhtıma yanaştığında heyet içerisinde bulunan Şumnulu Tevfikzâde Ahmet Cedit Efendi anlamlı bir konuşma yapmıştır. Heyet mensupları, İttihat ve Terakki üyelerinin ellerindeki bayraklar, süslenen rıhtım, köprü ve Bâbüâli Caddesi eşliğinde vapurdan inmiş, halkın alkışları arasında Cemiyet'in merkez binasına ulaşmıştır.

Heyet mensuplarından Hüseyin Bey oğlu Mehmet Bey, burada yaptığı konuşmada otuz iki yıl süren istibdat rejimi altında hem Müslüman hem de Hristiyan halkın ezildiğini belirtmiş; İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ve Osmanlı ordusunun verdiği mücadele sayesinde bu karanlık dönemden kurtulduklarını ifade etmiştir. Heyetin İstanbul'a geliş amacı, özgürlüğün devamını sağlamak ve Cemiyet'i tebrik etmek olarak açıklanmıştır. Ardından, "Kanun-ı Esasî, hürriyet, adalet ve eşitlik" kavramlarını simgeleyen bir bayrak Cemiyet'e takdim edilmiştir. Törenin ardından Cemiyet üyelerinden Binbaşı Cemal Bey, misafirlere hitaben yaptığı konuşmada, otuz yıldır Bulgar kardeşlerle neredeyse düşman gibi yaşadıklarını, bunun istibdat baskısından kaynaklandığını ve artık Kanun-ı Esasî sayesinde hürriyete kavuştuklarını dile getirmiştir. Konuşma büyük alkışlarla karşılanmış, "Yaşasın Vatan! Yaşasın Hürriyet! Yaşasın Ordu!" nidaları yükselmiştir.⁶⁵

Bu ziyaret ve yapılan konuşmalar, Kanun-ı Esasî'nin ilanının Balkanlar'daki Osmanlı vatandaşları üzerinde yarattığı olumlu etkilerin ve hürriyetin sembolik öneminin bir göstergesidir. Aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çok uluslu Osmanlı toplumunda farklı etnik unsurlara yönelik uzlaşma arayışının bir yansıması olarak da değerlendirilebilecek olan Bulgaristan heyeti ziyareti, özellikle istibdat rejiminden kurtulmanın yarattığı umut ve heyecanı göstermektedir.

Kanun-ı Esasî'nin yeniden ilanı yalnızca Osmanlı topraklarında değil, bağlı eyaletlerde de siyasi gündemin en önemli konusu olmuştur. İkdâm Gazetesi'nin "Mısır'dan Yazılıyor" başlıklı haberine göre, özellikle Mısır basını ve siyasetçileri bu gelişmeleri büyük bir ilgiyle takip etmiştir:

"Kanun-ı Esasî'nin yeniden ilanı, Mısır basını için adeta bir gündem hâline gelmiştir. İskenderiye Zizinya Tiyatrosu'nda Başkan Mehmet Ferit Bey tarafından siyasi bir konuşma yapılmıştır. Mehmet Ferit Bey konuşmasında Osmanlı Kanun-ı Esasî'sinden ve Mısır'ın Osmanlı Devleti ile olan siyasi ilişkilerinden bahsederek şunları dile getirmiştir: *"His ve şahsî menfaatlerden uzak durarak hepimiz birlik içinde olmalı, Mısır için Kanun-ı Esasî'nin ilanını Hıdiv Hazretleri'nden talep etmeli ve*

⁶⁵ İkdâm, "Bulgaristan'dan Gelen Misâfirin-i Muhtereme", 29 Ağustos 1908, 2.

Osmanlı milletinin desteğine başvurmaliyiz. Artık İstanbul'u siyasi bir ziyaret yeri olarak görmeliyiz. Zira biz, Osmanlı milletinin bir parçası sayılırız."

Bu gelişmeler üzerine gazetelerde, Mısırlıların Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na temsilci gönderip gönderemeyecekleri konusu tartışmaya açılmıştır. Mısır'ın özel statülü bir eyalet olması ve iç işlerinde bağımsızlığa sahip bulunması nedeniyle iç işlerine dair meselelerde Osmanlı Meclisi'nin müdahalesine gerek olmadığı, ancak dış işlerinde Osmanlı Devleti'nin fermanları doğrultusunda hareket edildiği belirtilmiştir.⁶⁶

Bu ifadeler, Kanun-ı Esasî'nin Osmanlı'ya bağlı eyaletlerde yarattığı siyasi farkındalığı ve Mısırlı siyasî aktörlerin Osmanlı ile olan ilişkilerini düzenleme çabalarını açıkça göstermektedir.

Kanun-ı Esasî'nin Osmanlı siyasi tarihindeki gelişim, hazırlık ve kabul süreçlerine dair dönemin önemli aktörlerinin hâtıraları da II. Meşrutiyet basını üzerinden kamuoyuna aktarılmıştır. İkdâm Gazetesi'nin "Şahs-ı Salis, Kanun-ı Esasî Müzakeratı ve İlanı 27'nci ve 113'üncü Maddeler" (Üçüncü Şahıs, Anayasa Görüşmeleri ve İlan Edilmesi) başlıklı haberde Ahmet Rasim, rejimin 1876 yılındaki ilk ilan sürecine ve anayasa taslağının perde arkasındaki tartışmalarına ışık tutmaktadır. Yazar, Yeni Gazete adlı resimli yayına da atıfta bulunarak, son 32-33 yıllık tarihin güvenilir belgelere dayalı olarak henüz tam manasıyla bir araya getirilemediğini ifade etmektedir. Bu süreçte eski Sadrazam Sait Paşa gibi deneyimli devlet adamlarının hatıralarının birinci derece kıymetli kaynaklar olduğunu belirten Ahmet Rasim, orijinal gazete metninde bu hususu şu kelimelerle aktarır:

"Yeni Gazete adlı resimli gazetede de belirttiğim gibi, 32-33 yıllık tarihimiz tek bir yerde toplanamamıştır. İlk zamanlarda güvenilir belgeler bulunmadığından, şimdiki akıl ve hafızaya doğrudan açık ve kesin olmaktan oldukça uzaktır. Ancak önemli fikir sahiplerinin göstereceği bazı kaynakların varlığına kalben inanmak gerekir. Bu kaynaklar, dönemin nadir ve kıymetli belgelerindendir. Eski Sadrazam Sait Paşa'nın bu kişiler arasında birinci sırada olduğu kesindir. Hatta Ebüzziya Tevfik Bey'e fikirlerini kabul ettirmek amacıyla Sabah Gazetesi'nde yazdırdıkları sözleşmede 113. maddenin ilavesi tamamen önemsenmemiştir. Memurluktaki gizli hatıralarım uygun zamanda yayınlanacaktır ve dikkatli kişiler bilgilenecektir. Bu, gelecekte devlet işleriyle ilgili hatıraların yayınlanacağına işaret etmektedir."

Ahmet Rasim'in aktardığı bu bilgiler, ilk anayasa tasarısının hazırlanması sürecinde devlet adamları arasındaki fikir ayrılıklarını ve sarayın rolünü ortaya koymaktadır. 1876 yılında meşrutiyet usulünün kabulü için oluşturulan Meclis-i

⁶⁶ İkdâm, "Mısır'dan Yazılıyor", 29 Ağustos 1908, 1.

Umumiye’de, Kanun-ı Esasî tasarısının düzenlenmesi amacıyla Midhat Paşa başkanlığında özel bir cemiyet kurulmuştur. Tasarı meclise sunulduğunda dönemin Sadrazamı Mehmet Rüştü Paşa ve bazı tecrübeli devlet adamları padişahın yetkilerinin korunması gerektiğini savunarak bazı maddelere itiraz etmiştir. Özellikle meclisteki görüşmeler sırasında metne eklenen 113. madde (padişahın idari sürgün yetkisi) ciddi tartışmalara yol açmıştır. Mahmud Nedim Paşa’nın istifasının ardından Midhat Paşa sadrazam olmuş ve ilk anayasal rejimin ilanını nihayete erdirmiştir. Kanun-ı Esasî, 24 Temmuz 1908 tarihinde ilan edilmiştir. İlan günü binlerce kişi toplanmış, Asakir-i Nizamiye taburları ve bando eşliğinde devlet yöneticileri meydanda hazır bulunmuştur. Mabeyn Başkâtibi Sait Bey aracılığıyla kürsüye çıkılan törende, Sadrazam Midhat Paşa hatt-ı hümayunu eline alarak önemli bir konuşma yapmıştır. Edirne Müftüsü dua etmiş, Osmanlı donanmasından yüz bir pare top atışı yapılmış ve şehir genelinde büyük sevinç yaşanmıştır. Halk, Beyoğlu ve Galata gibi semtlerde çeşitli gösteriler düzenlemiş; Midhat Paşa’nın konağına gelen kalabalık, “Yaşasın Sultan Abdülhamid! Yaşasın Midhat Paşa!” sloganları atmıştır”⁶⁷

İkdam Gazetesi’nde tefrika edilen bu tarihi hâtırat ve belgeler, Osmanlı Devleti’nin meşrutiyet rejimine geçiş tecrübesinin hem iç hem de dış dinamiklerle nasıl şekillendiğini; 1908’deki yeniden ilanın arkasındaki köklü siyasi mirası ve anayasal hafızayı göstermesi bakımından dönemin ruhunu anlamada büyük önem taşımaktadır.

3.3. Kamuoyundaki Yansımaları

II. Meşrutiyet’in ilanı, Osmanlı Devleti tarihinde yalnızca anayasal bir dönüşüm değil, aynı zamanda toplumsal ve siyasal yapıda önemli kırılmalara yol açan köklü bir dönüm noktasıdır. Kanun-ı Esasî’nin yeniden yürürlüğe girmesi, imparatorluğun farklı coğrafyalarında yaşayan Osmanlı topluluklarında büyük bir coşku ve sevinç yaratmış; halkın özgürlük, eşitlik ve adalet beklentilerini görünür hâle getirmiştir. Bu dönemde yayımlanan İkdam Gazetesi haberleri; İstanbul’dan Balkanlar’a, Mısır’dan Anadolu’ya kadar uzanan geniş coğrafyada halkın gösterdiği heyecanı, kadınların ve azınlıkların sürece katılımını, taşra vilayetlerindeki uygulamaları ve Kâmil Paşa’nın dış politikadaki faaliyetlerini ayrıntılı biçimde aktarmaktadır. Bu bağlamda, söz konusu bölümde İkdam Gazetesi’ndeki neşriyat temel alınarak, II. Meşrutiyet’in Osmanlı toplumuna, devlet yönetimine ve toplumsal bütünleşmeye yönelik etkileri değerlendirilecektir.

İkdam Gazetesi, Kanun-ı Esasî’nin ilanının Osmanlı toplumunda ve imparatorluğun farklı bölgelerinde yol açmış olduğu büyük sevinç ve coşkuyu,

⁶⁷ İkdam, "Şahs-ı Salis, Kanun-ı Esasî Müzakeratı ve İlanı 27'inci ve 113'üncü Maddeler", 27 Ağustos 1908, 1.

“Unutulmaz Bir Hatıra, Memleketimizin Dünkü Hâli” başlıklı haberinde şu şekilde aktarmaktadır:

“Uzun zaman beklenen o önemli günün unutulmaz sabahında, memleketimize hürriyet, adalet, kardeşlik ve saadet bahşeden padişahımız II. Abdülhamid Han’a sonsuz şükürler olsun. Hepimizi seccadelere kapandıran ve ağlatan bu mutluluk, ihtiyar, genç, kadın, çocuk herkese duyulmamış, görülmemiş sevinçler yaşatmıştır. Bütün Osmanlıların Müslüman, Hristiyan ve Musevi ayrımı gözetmeksizin yüzlerindeki mutluluk tarif edilemezdi. Padişaha şükranlar sunulmuş, gazeteler hızla satılıyordu. Herkes Kanun-ı Esasî’den bahsediyor; hatta okuma yazma bilmeyenler bile gazete alıyor, okuyanlar tekrar tekrar okuyordu. Bu büyük sevinç ve minnetle okunan gazeteler, tarihi bir anın unutulmaz hatırası olarak saklanıyordu. Bu unutulmaz gün, yalnızca kütüphane raflarında değil, bütün milletin hafızasında da sonsuza kadar yaşayacaktır. Bugün, Osmanlıların hürriyet, adalet ve dostluk içinde insan gibi yaşamanın mutluluğunu tattıkları gündür. Bütün memleket bu sevinçle sarmalanmıştır.”⁶⁸

Söz konusu haber, Kanun-ı Esasî’nin halk üzerinde yarattığı coşku ve toplumsal etkiyi gözler önüne sermekte; Osmanlı toplumunun bu tarihi gelişmeye verdiği duygusal reaksiyonları açıkça vurgulamaktadır.

Gazete, bir diğer haberinde Bulgaristan’daki meşrutiyet kutlamalarını “Varna’da Kanun-ı Esasî Şenlikleri” başlığı altında kamuoyuna şu şekilde duyurmuştur:

“Kanun-ı Esasî’nin ilanını tebrik amacıyla Bulgaristan’ın çeşitli bölgelerinden gelen kişiler, Varna’ya ulaşarak buradaki dostlarıyla birlikte kutlama törenlerine katılmışlardır. Elleri bayraklar ve üzerinde ‘Yaşasın Kanun-ı Esasî’ yazılı kurdelelerle Varna Belediye Bahçesi’nde toplanmış; saat dörtte Mutasarrıflık Dairesi’ne geçmişlerdir. Burada Silistreli Muallim Hafız Ahmed Efendi, Mutasarrıf’a hitaben Bulgarca bir konuşma yapmış, konuşması sık sık alkışlarla karşılanmıştır. Mutasarrıf ise cevabında, Kanun-ı Esasî’nin ilanının herkes için büyük bir memnuniyet kaynağı olduğunu ifade etmiştir. Ardından Eczacı Ali Rıza Efendi ve Belediye Reisi konuşmalar yapmış; Osmanlı ve Bulgar halkları arasındaki dostane ilişkilerin her iki tarafın refahına katkıda bulunacağı vurgulanmıştır. Heyet daha sonra Varna Tüccar Vekâleti’ni ziyaret etmiş; burada yapılan konuşmalarda Kanun-ı Esasî’nin ilanının hem kendi vatandaşları hem de komşu halklar adına büyük bir sevinçle karşılandığı belirtilmiş ve İstanbul’a gidecek heyet aracılığıyla Padişah’a tebriklerin iletilmesi temenni edilmiştir. Konuşmaların ardından coşkulu nidalar yükselmiş; heyet, Boris adlı vapura binmek

⁶⁸ İkdâm, "Unutulmaz Bir Hatıra, Memleketimizin Dünkü Hali", 25 Temmuz 1908, 1.

üzere iskeleye yönelmiş ve burada toplanan binlerce kişi tarafından alkışlarla uğurlanmıştır. Şimdiye dek bu ölçüde görkemli bir şenlik Varna'da hiç görülmemiştir.”⁶⁹

Bu haber, Kanun-ı Esasî'nin Osmanlı toplumu içindeki etnik ve dini farklılıkları birleştirici bir simge olarak işlev gördüğünü ve Meşrutiyet'in sadece merkezî Osmanlı topraklarında değil, sınır ötesi özerk bölgelerde de büyük yankı uyandırdığının önemli bir göstergesidir.

Osmanlı coğrafyasının farklı bölgelerinde olduğu gibi, imparatorluk sınırları dışındaki imtiyazlı eyalet statüsündeki Osmanlı toplulukları da II. Meşrutiyet'in yeniden ilanını heyecanla karşılamıştır. Bu durumun çarpıcı örneklerinden biri de Mısır'ın başkenti Kahire'de yaşanmıştır. Gazete, “Kahire'de Şenlikler” başlıklı haberi şu sözlerle aktarmaktadır:

“Kanun-ı Esasî'nin ilan edildiğine dair haberin ulaşmasının ardından, Kahire'deki Osmanlı vatandaşları bir araya gelerek çeşitli kutlamalar düzenlemişlerdir. Bu kutlamalar sırasında, Kahire'deki yöneticinin akrabalarından olan Haydar Bey'in de aralarında bulunduğu on iki kişi, toplanan halka hitaben konuşmalar yapmıştır. Şehir genelinde büyük bir sevinç ve coşku havası hâkim olmuştur.”⁷⁰

İkdam Gazetesi, Kahire'den gelen bu coşkulu havayı “Mısır'da Kanun-ı Esasî” başlıklı bir başka haber yazısında ise şu detaylarla derinleştirmiştir:

“Kahire'den bildirildiğine göre, İstanbul'da Meşrutiyet idaresinin ilan edildiğine dair haber bugün akşamüstü şehre ulaşmıştır. Bu haber, halk arasında büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. Şehirde derhâl gösteriler başlamış ve çeşitli hareketlilikler gözlenmiştir. Bu önemli gelişmenin ardından halk sokaklara dökülerek ‘Yaşasın Meclis-i Mebusan!’ şeklindeki tezahüratlarla sevinçlerini dile getirmiştir. O gün, orada bulunan Osmanlı vatandaşları için unutulmaz bir gün olarak kayda geçmiştir. Öğleden sonra saat iki sularında Azimzade Refik Bey'in konağında toplanan Osmanlılar, Meclis-i Mebusan'ın açılmasını vatan için büyük bir kazanım olarak değerlendirmiş ve Osmanlı Padişahı'na şükranlarını bildiren bir telgraf göndermişlerdir.”⁷¹

Kahire'deki bu gösteriler, II. Meşrutiyet'in sadece Osmanlı merkez topraklarında değil, imparatorluğun sınır ötesinde yaşayan Osmanlı tebaası arasında da derin bir yankı uyandırdığını ortaya koymaktadır. Bu durum, meşrutiyet idealinin ve anayasal düzenin Osmanlı kimliğini farklı coğrafyalarda da birleştirici bir unsur hâline getirdiğinin açık bir göstergesidir.

⁶⁹ İkdam, “Varna'da Kanun-ı Esasî Şenlikleri”, 31 Ağustos 1908, 2.

⁷⁰ İkdam, “Kahire'de Şenlikler”, 3 Ağustos 1908, 3.

⁷¹ İkdam, “Mısır'da Kanun-ı Esasî”, 1 Ağustos 1908, 3.

İkdam Gazetesi, “Türk Kadınları” başlıklı haberinde, kadınların II. Meşrutiyet’in ilanına giden süreçteki gizli katkılarını ve yeni dönemde kamusal alandaki hak taleplerini şu şekilde aktarmıştır:

“Uzun yıllardır evlere kapanmış, adeta esir gibi sadece ev işleriyle meşgul sandığımız kadınlar, aslında hürriyetin uygulanması için büyük çaba göstermişler; bunu bilmiyorduk. Osmanlı Devleti’nin yenilenmesi için olağanüstü hizmetlerde bulunmuşlardır. Daha önce kadınların sır tutmadığına inanıyorduk; fakat kadınlarımız bunun tam tersini ispat ettiler. Gurur duyduğumuz Kanun-ı Esasî sayesinde onlara minnet borçluyuz. Hürriyetin ilanı için çalıştılar ve bunun devamı için de çalışmaya devam edeceklerdir, bunu unutmayalım. Her akşam sahile gidiyorlar; en uzak mahallelerde oturup çevreyi seyreliyorlar. Mademki sahilde dalgaları izlemek ve açık havada yürümek hoşlarına gidiyor, sadece çocuklar ve kadınlar için özel bir millet bahçesi oluşturulması gerekmez mi? Diğer toplumların insanları da orada toplanmaz mı? Kadınlar ve çocuklar, tehlikelerden uzak, yanlarında oynayıp temiz hava alabilecekleri bahçelere ihtiyaç duymazlar mı? Ayrıca yapılacak bu bahçede küçük bir tiyatronun da inşa edilmesi güzel olur. Belediyemizin bu konuda yapacağı girişimler halk tarafından takdirle karşılanacaktır.”⁷²

Haber yazısında aktarılan bu tür yenilikçi düşünceler, Meşrutiyet’in toplumsal hayatta yarattığı özgürlük ortamının, kadın hareketinin ve sosyalleşme pratiklerinin kamusal alandaki en somut yansımalarındandır.

İkdam Gazetesi’nde yayımlanan “Halep’te İstibdat Taraftarları” (Halep’te Baskı Rejimi / Mutlakiyet Yanlıları) başlıklı haberde ise, dönemin siyasi kutuplaşmasını ve yerel yönetimlerin eski rejim (istibdat) yanlısı tutumunu anlamak amacıyla Halep’ten gönderilen bir mektup kaynak olarak incelenmiştir. Söz konusu belgede, Halep’teki yönetim ve siyasi çekişmeler detaylı bir biçimde aktarılmaktadır:

“Aldığımız bir mektupta şu ifadelere yer verilmektedir: Eski idarenin etkili destekçilerinden olan Halep’in tanınmış simaları Müderriszâde, Câbirzâde ve Kuddüsîzâde gibi aileler arasında, istibdat rejimini istemeyen neredeyse hiç kimse bulunmamaktadır. Son günlerde, beşinci ordu müfettişi sıfatıyla Halep’e gelen Hafiye Ferik Kâmil Paşa, ortalığı karıştırmak amacıyla, istibdat yönetimini yeniden tesis etmeye çalışan bir parti kurmuştur. Bu gruba çeşitli devlet memurlarını da katarak, özellikle Halep’teki Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarına karşı gösteriler düzenlemeye başlamıştır. Meselenin bu derece ciddi olmasına rağmen, Halep Valisi Nâzım Paşa ile bölgeden sorumlu askeri kumandanın gerekli tedbirleri almamaları ve

⁷² İkdam, "Türk Kadınları", 4 Eylül 1908, 3.

olanları görmezden gelmeleri dikkat çekmektedir. Bu ihmalkârlık ve zafiyet, kamuoyu tarafından sorgulanmaktadır. Söz konusu anlaşmazlıkta ileride başka bir grubun üstün gelmesi beklenmektedir. Bu nedenle, muhalefet partisine mensup unsurların gelecekteki girişimlerine karşı yetkili makamların dikkatli ve hazırlıklı olmaları gerekmektedir.”⁷³

Bu mektup, Halep’teki siyasi durumun ve merkezî yönetim ile yerel yetkililer arasındaki çekişmelerin ayrıntılı bir biçimde anlaşılmasını sağlamaktadır. Belgede belirtilen ihmal ve zafiyetler, dönemin siyasi gerilimlerini ve inkılap sonrasında eski rejim taraftarları ile yeni idare arasındaki çatışmaları ortaya koymaktadır.

İkdam Gazetesi, Meşrutiyet’in Osmanlı toplumunda yarattığı derin değişimlerin sadece geçici bir sevinç dalgası olmadığını; aynı zamanda yeni yapısal sorunlar, beklentiler ve politik mücadelelerin de başlangıcı olduğunu “İslamlar, Hristiyanlar” başlıklı haberinde şu şekilde ifade etmektedir:

“Meşrutiyet yönetiminin Osmanlı Devleti’nde yarattığı sevinç, gelecekte ortaya çıkabilecek önemli sorunları ve endişeleri de beraberinde getirdi. Geçmişe baktığımızda, nelerle karşılaşabileceğimiz herkes tarafından biliniyor. Kanun-ı Esasî, ırk ve mezhep farkı gözetmeksizin bütün Osmanlı vatandaşlarına eşit haklar tanıyor. Eğer bu haklar tam olarak uygulanırsa, Müslüman ve Hristiyan halkı bir araya getirip aralarındaki ayrılıkları sona erdirecektir. Peki bu ayrılıklar neden ortaya çıkıyordu? Türkler, kişiliklerini ve haklarını hem içte hem dışta tam olarak savunacak güçte değillerdi. Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki ilişkiler, etkili kişilerin mesafeli yönetimi nedeniyle bozulmuştu. Bu durum, dışarıdan gelen karışıklıklarla daha da kötüleşti. Türklerin bir başka sıkıntısı ise, Hristiyan halk tarafından takdir edilmek ve karşı çıkılmamak için birebir ilişkilere ihtiyaç duymamalarıydı. Bugün artık bu mesafeli yönetim bırakılır ve Müslümanlar ile Hristiyanlar birlikte çalışırlarsa, bu durum Türklerin yararına olacaktır. Bir diğer önemli konu da askerlik hizmetidir. Kanun-ı Esasî’ye göre, vatandaşlar askerlik yapmak zorundadır. Müslüman ve gayrimüslim vatandaşlar, birlikte omuz omuza vatani görevlerini yerine getirirlerse, aralarındaki bağ güçlenecektir.

Devlet yönetimi konusunda ise şunu söylemek gerekir: İyi niyet olduğu sürece, hükümet her türlü eksikliğe rağmen düzenini korur. Hicaz Demiryolu bunun en önemli örneklerindendir. Türkler iyi bir siyasi anlayışa sahip olmasalar da, yönetim konusunda başarılıydılar. Bazı vilayetler o kadar iyi yönetildi ki, sanki kendi devletlerinin bir parçası olmuşlardı. Meşrutiyet yönetimi tüm vilayetlere yayılacak ama bunun etkilerinin hissedilmesi biraz zaman alacak. Bu süreçte Osmanlı halkı, devletin ortak kararlarına

⁷³ İkdam, "Halep'te İstibdat Taraftarları", 29 Ağustos 1908, 2.

uymak zorundadır. Şu an kesin olan bir şey var ki, meşrutiyeti destekleyen Osmanlılar, Makedonya'daki kavimler arasında barış ve düzeni sağlamıştır. Farklı grupların çetelerinin silahlarını bırakması bunun en büyük kanıtıdır. Ancak Bulgaristan'dan, Genç Türkler hakkında güvenin tam olmadığı haberleri geliyor. Aynı durum Sırbistan için de geçerlidir. Yunanistan ise Osmanlı'daki yeni yönetimi takdir ediyor. Makedonya'daki Rumlar, Bulgarlar ve Sırlar, Osmanlı meşrutiyetine katılmakta ve Genç Türklerin barış çağrısını memnuniyetle karşılamaktadırlar.

Kanun-ı Esasî'nin ilanı, artık bütün anlaşmazlıkları ve rekabeti sona erdirmiştir. Yabancı devletler Osmanlı iç işlerine müdahaleyi bırakmalı, Balkan devletleri ise Osmanlı'daki meşrutiyet yönetimine zarar verecek girişimlerde bulunmamalıdır. Makedonya'daki halk, Meclis-i Mebusan gelişene kadar mantıklı ve sabırlı davranmalıdır. Avrupa devletlerinin Osmanlı'daki ıslahatları ancak Meclis-i Mebusan'da hukuki olarak savunulursa anlam kazanır. Şu çok önemlidir: Avrupa'nın yaptığı ıslahatlar kimseyi tatmin etmemiştir. Osmanlı Devleti kendi ıslahatlarını kendisi yaparak ülkede huzuru sağlayabileceğini göstermiştir. Makedonya'daki Rumlar da ıslahatların uygulanmasına yardımcı olacaklar ve bu sayede diğer kavimlerin de çabaları artacaktır. Bu durum, mevcut rekabetin değişmesine yol açacaktır. Türkler, geçmişten beri düşmanlık taşımadıklarından, birlik içinde hareket ederek hükümet işlerini kolaylaştıracaklardır. Makedonya'daki Hristiyanlar da özgürlük ve adaletten faydalanan insanlar olarak kalacaklardır. Ancak Balkanlarda barış ve düzen sadece dış müdahalelerle sağlanabilir. Osmanlı Devleti, Avrupa topraklarında asayiş sağladıktan sonra dikkatini Anadolu'ya verecektir. Bu önemli ve medeni çaba Anadolu'da da gösterilmelidir.”⁷⁴

Bu haber, Meşrutiyet'in sadece siyasi bir reform değil, aynı zamanda Osmanlı toplumunun çok dinli ve çok milletli yapısını bütünleştirmeye yönelik kapsamlı bir toplumsal mühendislik girişimi olduğunu ortaya koymaktadır.

II. Meşrutiyet'in ilanı sürecinde İslamiyet, şariat, meşrutiyet ve toplumsal eşitlik gibi kavramlar, yalnız aydın çevrelerde değil, halk kitlelerinde de yoğun şekilde tartışılmaya başlanmıştır. Aşağıda yer alan “Müslümanlara, Hristiyanlara” başlıklı İkdam Gazetesi haberi, bu kimlikel ve dini uzlaş arayırlarının basına nasıl yansıdığını göstermesi açısından kritik öneme sahiptir:

“Müslümanların manevi hayatını yöneten bazı şeri kurallar vardır ki, bunlar herkese adaletli ve eşit davranmayı emreder. Allah, insanların birbirine karşı adil olmalarını ister. Bir Müslüman'a gösterilecek adaletle bir Hristiyan'a gösterilecek adalet

⁷⁴ İkdam, "İslamlar, Hristiyanlar", 5 Ağustos 1908, 2.

arasında fark yoktur. Bu nedenle, hem Müslümanlara hem de Hristiyanlara bazı acı gerçekleri söylemek istiyoruz. İlk olarak Anadolu'daki Müslümanlara şu soruyu soralım: Avrupa neden yüzyıllardır bizimle uğraştı? Neden iç işlerimize karışmaya çalıştı? Sebebi şu: Osmanlı Devleti sınırları içinde Ermeni, Rum, Bulgar gibi birçok millet yaşıyordu. Ancak devletimiz zamanında bu milletlere Müslümanlarla eşit ve adil davranmadığı için Avrupa bu durumu bahane ederek bu halkları koruma altına almaya başladı. Önce Yunanlıları ve Bulgarları bizden kopardılar. Geri kalanları da fırsat buldukça almak istediler. Son olarak Makedonya meselesine kadar gelen bu süreçte, Düvel-i Muazzama, iç işlerimize sürekli müdahale etmeye kalkıştı. Ama artık Kanun-ı Esasî ilan edildi. Tüm Osmanlı halkı Müslüman ve Hristiyan ayrımı olmaksızın özgür ve eşit hâle geldi. Artık Avrupa devletlerinin iç işlerimize müdahale etmesine hiçbir gerekçe kalmadı. Bütün Avrupa devletleri bir anda Osmanlı'ya karşı yürüttükleri siyaseti değiştirdiler. Artık kendi işlerimizle baş başa kalmamıza karar verdiler. Bir Avrupa temsilcisinden şöyle bir söz duyduk: *“Ne güzel! Zaten biz Osmanlı Hristiyanlarının refah içinde yaşamasını istiyorduk. Bu da Anayasa'nın ilanı ve özgürlük ile adaletin din ve mezhep ayırt etmeksizin herkese sunulmasıyla gerçekleşti. Artık müdahaleye gerek yok. Biz geri çekildik. Takip ediyoruz; artık meydan sizin!”* Böylece yüzyıllardır çözilemeyen Şark Meselesi olumlu bir yola girdi. Devletimizin geleceği daha aydınlık görünmeye başladı. Varlığımızı tehdit eden korkular yavaş yavaş silindi.

Şimdi bize düşen görev nedir? Bunu defalarca söyledik, yine söylüyoruz; Anayasa'nın hükümlerine, en küçüğümüzden en büyüğümüze ister padişah ister sıradan bir köylü olsun herkesin yürekte bağlı kalması gerekir. Özgürlük, eşitlik ve adalet, sadece İstanbul'da ya da birkaç şehirde değil, tüm Osmanlı topraklarında uygulamaya konulmalıdır. Ancak o zaman Avrupa'nın müdahalesinden tamamen kurtuluruz. Aksi hâlde Allah korusun büyük devletler eski siyasetlerine dönerlerse, bu kez işimize her konuda karışmaya başlarlar. O zaman da kendimizi bir daha toparlayamayız. Bursa'da Manyasîzâde Refik Bey'in söylediği gibi: *“Bizim en çok korktuğumuz şey, dış müdahalelerdir. Ama halk arasında birlik ve kaynaşma olduğu sürece bundan korkulmaz. Gayrimüslim vatandaşlarımızı din, hak ve özgürlük bakımından Müslümanlarla eşit tutarsak ve Avrupa'yı da bu eşitliğe ikna edebilirsek, devletimizin geleceğini ve huzurunu güvence altına almış oluruz. Bunu daha önce Reşit Paşa ve Midhat Paşa gibi büyük devlet adamları da düşündü. Çünkü devletin kurtuluşunun başka yolu yok: Adalet ve özgürlük.”* Zaten bu siyaset anlayışı İslamiyet'le de uyumludur. Kur'an, danışma ile yönetimi, adaleti ve özgürlüğü emreder. Hazreti Ömer

bile o güçlü döneminde Şam gibi yerlerde hem Müslümanlara hem de Hristiyanlara adil davranmadı mı? Türkler ve Ermeniler yıllardır sıkıntı içinde yaşamadı mı? Biraz mutluluğu hak etmiyor muyuz? Köylerimiz adeta harabeye dönmüş durumda. Biraz çaba gösterirsek, el ele verirsek, memleketimizi bayındır hâle getirir ve dünyanın en mutlu milleti oluruz. Bu gerçekleri gazetelerle halka anlatmak kolay değil. Ama eğer hükümet, bazı İslam âlimlerini memur sıfatıyla Anadolu'ya gönderirse, bu gerçekler halk arasında daha çabuk yayılır ve amaca daha kısa sürede ulaşılır. Şairin dediği gibi: *"Bilgi, değerli insanlar arasında eksik olursa, bilmez misin neler olur zamanla?"* Biz eminiz ki Anadolu halkı, bu uyarıları dikkatle dinleyecek ve özümseyecektir. Gerçeği anlayacaklardır.

Şimdi Ermeni vatandaşlarımıza da bazı sözlerimiz var: Maalesef onlara da acı gerçekler söylemek zorundayız. Bu son felaketli dönemlerde Ermeni kardeşlerimiz de anladılar ki, Ermenilerin tek gerçek sığınağı Osmanlı vatanı ve Osmanlılık duygusudur. Bugüne dek dost sandıkları herkes aslında düşmandı. Onlara yol gösteren sözde koruyucular, en zor zamanda ortadan kayboldular. Ermeni halkı büyük acılar çekti, dağıldı, ezildi. Ama kimse yardım etmedi. Şimdi yine Türkler, ellerinde özgürlük ve eşitlikle ortaya çıktı, tüm mağdurlara kucak açtı. Ermeniler de bu iyiliği takdir edip Osmanlı Devleti'nin huzurunu korumaya ve güçlendirmeye katkıda bulunmalıdır. Eğer bazı Türklerde bir kusur görürlerse, bunu görmezden gelip dostane yollarla çözüm aramalıdır. Bu hem Ermeniler hem de devlet için faydalı olur. Eğer Ermeni vatandaşlarımız bu iyi niyeti sürdürür ve kalpten Türklerle yaklaşırsa, hiçbir sorun kalmaz. Çünkü Türklerin en büyük özelliği saflıktır. Hiçbir millet kusursuz değildir. Belki Anadolu'da bazı insanlar bu yeni anlayışı tam kavrayamamış olabilir ve Ermenilere karşı Anayasa hükümlerine uygun davranmakta zorlanabilirler. Ancak bu tür geçici sıkıntılara biraz sabretmek, küçük sorunları büyük bir ayrılığa dönüştürmemek gerekir. Bu sadece Türklerin değil, Ermenilerin de yararına bir meseledir."⁷⁵

Bu makale, II. Meşrutiyet sonrasında Osmanlı toplumunda "Osmanlılık" (İttihad-ı Anasır) kimliği etrafında birlik ve eşitlik fikrinin İslami referanslarla nasıl meşrulaştırılmaya çalışıldığını, ayrıca Avrupa'nın Osmanlı iç işlerine müdahalesine karşı geliştirilen entelektüel refleksleri açık biçimde göstermektedir. Böylece basın, hem yeni rejimin değerlerini halka aktarma hem de toplumsal uzlaşma çağrısı yapma işlevi üstlenmiştir.

II. Meşrutiyet'in ilanının ardından Doğu ve İç Anadolu vilayetlerindeki yerel uygulamalara dair mühim bir kaynak teşkil eden İkdâm Gazetesi'nin "Vilayat'da

⁷⁵ İkdâm, "Müslümanlara, Hristiyanlara", 31 Ağustos 1908, 1.

Tedabir-i Islahiye” (Taşrada / İllerde Alınan Reform Önlemleri) başlıklı haberi şu şekildedir:

“Ermenilerin çoğunlukta yaşadığı vilayet, sancak ve kazalardan edinilen bilgilere göre, yeni atanan valiler, görev bölgelerinde bulunan devlet memurlarıyla birlikte eski dönemdeki haksızlık ve yolsuzluklara son vermeye, adaleti uygulamaya gayret göstermektedir. Eleşkirt’ten alınan haberlere göre, yaklaşık on yıldır Hıdır köyüne zorla yerleşmiş olan beylerin yaptırdıkları evler yıktırılmış ve kendileri köyden çıkarılmıştır. İleri gelen beylerden Hüseyin Paşa ise kiliseye götürülerek hapsedilmiştir. Bitlis’te yıllardır zulüm ve haksızlık altında yaşamış olan Ermeniler, hürriyetin ilanıyla birlikte yeni bir hayata kavuşmuşlardır. Tüm bu gelişmeler, Kanun-ı Esasî sayesinde gerçekleşmektedir. Sivas’ta da Jön Türkler ve onlara bağlı topluluklar, Kanun-ı Esasî’nin ilanını kutlamak amacıyla şenlikler düzenlemiştir. Hınıs’ta Kanun-ı Esasî şenlikleri 4 Ağustos günü yapılmış; çok sayıda Ermeni ve önemli devlet memuru bir araya gelmiştir. Kaymakam ile askeri komutan bu kutlamalara bir miktar karşı çıkmak istemişse de durum büyümemiştir. Ermeniler, zabıtalarla birlikte ‘Yaşasın hürriyet!’ sloganları atmıştır. Muş, Van, Erzincan ve Diyarbakır’a kadar uzanan bölgelerden, gün geçtikçe ıslahatlar ve Kanun-ı Esasî’ye dair olumlu haberler gelmeye devam etmektedir. Kanun-ı Esasî’nin ilanıyla birlikte Erzurum Ermenileri için de yeni bir refah ve mutluluk dönemi başlamıştır.”⁷⁶

Bu haber, II. Meşrutiyet’in ilanının yerel yönetimler, mülkiyet ilişkileri ve toplumsal tabaka üzerindeki etkilerini açıkça ortaya koymaktadır. Özellikle gayrimüslim tebaaya yönelik eski dönemin haksızlıklarının (özellikle Doğu Anadolu’daki toprak ve aşiret baskılarının) sona erdirilmesi, Kanun-ı Esasî’nin taşradaki meşruiyetinin ve uygulanabilirliğinin önemli bir göstergesidir.

II. Meşrutiyet’in ilanından sonra Osmanlı basını yalnızca iç siyasetteki dönüşümleri değil, aynı zamanda dış politikadaki kırılğan gelişmeleri de yakından takip etmiştir. Bu dönemde, özellikle büyük devletlerin Osmanlı’ya karşı tutumundaki değişim, meşrutiyetin uluslararası yansımaları açısından önemli bir tartışma konusu olmuştur. İkdâm Gazetesi’nde yazar Ali Kemal tarafından kaleme alınan “Siyaset-i Hariciyemiz, Kamil Paşa” (Dış Siyasetimiz, Kamil Paşa) başlıklı yazı, bu değişimi yorumlayan dikkat çekici örneklerden biridir:

“Dört buçuk aydır, meşrutiyetimizin şanını koruyan, faydalarını açıkça gösteren, kısacası gücünü yükselten bir hareketimiz varsa o da dış siyasetimizdeki temkin, tedbir ve maharettir. Daha inkılabımızın ilk günlerinde en önemli saldırılara maruz kalmıştık.

⁷⁶ İkdâm, "Vilayat'da Tedabir-i Islahiye", 12 Eylül 1908, 3.

Devletimizin durumu çok zordu. Küçük bir savaş tesiri bile bütün geleceğimizi yıkmaya yeterdi. Bu tehlikeleri yavaş yavaş ortadan kaldırmak için adeta bir deha gerekiyordu ki, o da ufkumuzu açsın, umutlarımızı ve kurtuluşumuzu görünür kılsın. Unuttuk mu? Ne çabuk unuttuk ki çok kara günler geçirdik. Zaman ilerledi, dostlarımız arttı, düşmanlarımızın gücü azaldı. Devletimizin konumu yükseldi. Yazıyor, söylüyor ve vatanperverliğimizi göstermek istiyorduk. Fakat Avrupa siyaset sahnesinde bütün devletlere karşı bu hakkı ortaya koyabilecek bir hükümete, özellikle de bir devlet adamına ihtiyaç vardı.

İşte Kâmil Paşa bu kişi oldu. Dünyada pek az kişiye nasip olacak bir başarı ile karanlıkları yavaş yavaş dağıttı. Şimdi dış ilişkilerimizdeki durumumuz daha başlangıçtan itibaren umut vericidir. Yakında bu konum daha da parlayacaktır. Artık bize karşı hiçbir devletin açık ya da gizli tehdidi kalmamıştır. Büyük devletlerin çoğu lehimize dönmüş, hatta başarımızı dilemeye başlamıştır. Başta Fransa'nın desteğinden şüphe ediyorduk. Rusya'dan umudumuz yoktu. İngiltere'yi tek dostumuz olarak görsek de yeterince güvenilir bulmuyorduk. Ancak İngiltere, Fransa ve Rusya kısa sürede bize taraftar hale geldiler. Hatta Almanya Başbakanı, son siyasi konuşmasında milletimize saygısını göstererek meşrutiyetimizi tanıdı. Avusturya dahi Doğu'daki politikalarını gözden geçirmek zorunda kaldı. İtalya hükümeti bile Osmanlı ile ittifak arayışına girdi. Avusturya'nın politikası ise kendi dostlarını bile ürkütecek bir zayıflık gösterdi. Bugün Viyana hükümeti Osmanlı ile anlaşmaya heveslidir. Tüm bu gelişmeler Kâmil Paşa'nın maharetli siyaseti sayesinde olmuştur. Onun çabaları, Osmanlı Devleti'ni büyük bir çöküşten kurtarmış, hatta yeniden güçlendirmiştir. Elbette bazıları Bulgaristan ve Bosna-Hersek meselelerinde hükümeti suçlamak istemektedir. Ancak Bulgaristan bağımsızlığını zaten ilan etmeye kararlıydı. Bosna-Hersek meselesini ortaya çıkaran ise doğrudan Avusturya idi. Dolayısıyla Osmanlı hükümetinin büyük bir kusuru yoktur, aksine bu sorunları en az zararla atlatmayı başarmıştır.”

Ali Kemal, yazısının sonunda Kâmil Paşa'yı, Fransa'da Talleyrand ve Thiers gibi büyük devlet adamlarına benzetir. Onların ileri yaşlarda dahi ülkelerine büyük hizmetler sunduğunu hatırlatarak, Kâmil Paşa'nın da Osmanlı için aynı önemde bir rol üstlendiğini ifade eder. Bu çerçevede, dış siyasetteki başarıların yalnızca aktif gayret değil, aynı zamanda deneyim ve mülki olgunluğun ürünü olduğu vurgulanır.”⁷⁷

Bu analiz, II. Meşrutiyet sonrasında Osmanlı dış siyasetinin Avrupa devletleri nezdinde kazandığı itibarı öne çıkararak, Kâmil Paşa'nın diplomatik becerilerini yüceltmektedir. Ali Kemal'in değerlendirmesi, meşrutiyetin yalnızca iç düzenlemelerle

⁷⁷ İkdâm, "Siyaset-i Hariciyemiz Kâmil Paşa", 16 Aralık 1908, 1.

sınırlı kalmadığını, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin uluslararası arenada yeniden saygın bir konuma ulaşmasının da temel aracı olarak görüldüğünü göstermektedir.

Kanun-ı Esasî'nin ilanından hemen önce Yıldız Sarayı ve çevresindeki bürokratik elitlerin yaşadığı panik ve çözülme süreci, dönemin en nüfuzlu figürlerinden II. Abdülhamid'in ikinci kâtibi Arap İzzet Paşa'nın Avrupa'ya kaçışı ve sonrasındaki açıklamaları ile basında geniş yankı bulmuştur. İkdâm Gazetesi'nin "İzzet'in Beyanâtı" başlıklı haberinde, İzzet Paşa'nın Londra'daki bir gazeteci ile yaptığı görüşmenin ve kendi ağzından firar sürecinin özeti şu şekilde aktarılmaktadır:

"Her şey, sınırdaki ordunun ayaklandığına dair çıkan haberlerle başladı. Vicdansız kişilerden oluşan bir komisyon Selanik'e gönderildi. Komisyonun başında Mahir Paşa vardı. Orada bir süre kaldıktan sonra İstanbul'a döndü ve ordunun memnuniyetsiz olduğunu bildirdi. Bir komisyon oluşturuldu ve padişahın isteğiyle ben de bu komisyonda yer almak zorunda kaldım. Bulgaristan ve Sırbistan sınırında bulunan ordunun düşüncelerini nasıl öğrendiğini Selanik'teki Mahir Paşa'ya sordum. Öfkeyle karşılık verdi. Böyle bir durumda ne yapılabilirdi? Asya'da çıkabilecek karışıklıkları bastırmak için Müslüman'ın üzerine Müslüman göndermek hepimiz için kabul edilemezdi. Bu nedenle devlet adamlarıyla görüşmek üzere ikinci bir komisyon kuruldu. Komisyon üyelerinin bazıları, sorunun çözümünün ancak Kanun-ı Esasî'nin ilanı ve Meclis-i Mebusan'ın toplanmasıyla mümkün olacağı görüşündeydi. Kimileri ise kararsızdı. Ben ise her zaman meşrutiyet taraftarı oldum. Padişah da bu fikirdeydi. Tahta çıktığında zaten bir parlamento vardı; ama bazı nedenlerle o meclis feshedildi. Birçok kişi buna inanmayabilir ama padişahın anayasal yönetime karşı olmadığını yeminle söylerim. Komisyonun kararını padişaha sundum ve anayasanın gerekliliğini anlattım. Padişah bana, "*Benim parlamentoyu gerekli gördüğümü bilirsiniz,*" dedi. Ertesi gün Yıldız Sarayı'na giderken gazetelerde Kanun-ı Esasî'nin ilan edildiğini okumuş oldum. Bu durumu ben tavsiye ettiğim için şaşırmadım; ama Mahir Paşa'nın ordu hakkındaki raporları beni etkiledi. Çünkü orduya güvenim tamdı. Mahir Paşa'nın bana gösterdiği tavır padişaha ilettim. Bunun üzerine Mahir Paşa, Bursa'ya sürgün edildi.

İstanbul'dan ayrılma kararım zaten vardı. Ancak sorumlu olduğum Hicaz Demiryolu projesi bu kararı ertelememe sebep oldu. Medine'deki resmi törene katıldıktan sonra bir daha İstanbul'a dönmemeyi planladım. Padişah'tan bu konuda izin istedim; ancak reddedildi. Daha sonra resmi törene katılacak komisyon oluşturulunca, bu komisyonda benim de adım geçince padişah şaşırdı, ama sonunda gitmeme izin verdi. Bu olay, Kanun-ı Esasî ilan edilmeden birkaç gün önceydi. İstanbul'dan

ayrılmadan üç gün önce saraya gittim. Padişah beni iltifatla karşıladı. Eve döner dönmez Avrupa'ya gitmek üzere dilekçemi verdim ve bu kez kabul edildi. Maria adlı İngiliz gemisiyle yola çıktım. Büyüka'dan eşimi ve çocuklarımı aldıktan sonra Çanakkale'ye ulaştık. Burada bir Osmanlı amirali gemiye gelerek neden gittiğimi sordu. Kendisine padişahın iznini gösterdim ve yolculuğuma devam ettim. Geminin çevresi Osmanlı kruvazörleri ve topraklarla çevriliydi ama gemi İngiliz bandıralı olduğu için müdahale edemeyeceklerini biliyordum. Çanakkale'den Cenevre'ye gittik. Ailemi orada güvenli bir yere yerleştirdikten sonra Paris üzerinden Londra'ya ulaştım. Londra'da karşılaştığım ilk kişi Kâmil Fazıl Paşa idi. O bana doğru geliyordu, fakat şaşkınlıktan kendisine selam bile veremedim, yanımdan geçip gitti. İngiltere'de kalmayı düşünüyorum. Burası artık benim ikinci vatanım olacak.”⁷⁸

Bu hatırat niteliğindeki anlatım, Kanun-ı Esasî'nin ilanı öncesindeki kritik günlerde Osmanlı devlet mekanizmasının en mahrem yeri olan Yıldız Sarayı içindeki çatışmaları, Jön Türk hareketinin ordudaki gücü karşısında saray bürokratlarının psikolojisini ve karar alma süreçlerini en net hâliyle ortaya koymaktadır. Özellikle İzzet Paşa'nın, II. Abdülhamid'in meşrutiyete karşı olmadığı yönündeki savunması ve kendi firarını rasyonalize etme çabası, dönemin siyasi geçiş sürecindeki aktörlerin meşruiyet arayışlarını anlamak bakımından çok önemlidir.

3.4. Etnik ve Dini Grupların Tutumu

Meşrutiyet'in yeniden ilanı, Osmanlı toplumu için sadece anayasal bir dönüşümü değil, aynı zamanda siyasi, sosyal ve kültürel yaşamda köklü değişimlerin başlangıcını simgelemektedir. Bu gelişme, yalnızca İstanbul ve Anadolu şehirlerinde değil, Osmanlı toprakları dışındaki önemli merkezlerde de güçlü yankılar uyandırmıştır. İkdâm Gazetesi'nin haberleri; Mısır, Romanya, İran, Hindistan ve Avrupa merkezlerindeki kutlamaları, tepkileri ve gözlemleri aktararak, II. Meşrutiyet'in hem iç hem de dış siyasette yarattığı etkileri gözler önüne sermektedir. Farklı etnik ve dini grupların anayasal düzene gösterdiği katılım, Osmanlılık ideali ile anayasal reformların toplumsal hayatta nasıl karşılık bulduğunu ortaya koyarken; Avrupa ve komşu devletlerin tepkileri de Osmanlı Devleti'nin reform sürecinin uluslararası alanda dikkatle izlendiğini göstermektedir. Bu bölümde, İkdâm Gazetesi aracılığıyla aktarılan haberler ışığında II. Meşrutiyet'in Osmanlı topraklarındaki gayrimüslim unsurlar üzerindeki etkileri, farklı bölgelerdeki kutlamalar ve tepkiler ayrıntılı olarak incelenmiştir.

⁷⁸ İkdâm, "İzzet'in Beyanâtı", 26 Ağustos 1908, 3.

Kanun-ı Esasî'nin yeniden ilanı özellikle Mısır gibi Osmanlı kültürel ve siyasi etkisinin derinden hissedildiği bölgelerde halk arasında hem bir siyasal uyanış hem de Osmanlı kimliğine yönelik aidiyet duygusunu güçlendiren bir unsur olarak değerlendirilmiştir. İkdâm Gazetesi'nin "Mısır'da Kanun-ı Esasî'nin Tesirâtı" başlıklı haberi, dönemin basınında yer alan Mısır kaynaklı gözlemleri ve kutlamaları şu şekilde aktarmaktadır:

"Osmanlı Devleti'nde Kanun-ı Esasî'nin yeniden ilan edilmesi haberi Mısır'a ulaştığında, hem Mısır'daki Osmanlı tebaası hem de yerel halk arasında büyük bir sevinç dalgası yaşanmıştır. Ardı ardına gönderilen telgraflar, halk üzerinde derin ve tarif edilemez bir heyecan yaratmıştır. Osmanlı vatandaşlarından oluşan bir grup, ellerinde bayraklarla ve müzik eşliğinde tren istasyonundan Özbekiyye Meydanı'na kadar yürüyüş düzenlemiştir. Bu kutlamalara Mısırlılar da katılmış; padişaha ve anayasaya yönelik destekleyici ve övgü dolu sloganlar atmışlardır. Meydanlar, halkın yoğun katılımı sebebiyle tıklım tıklım dolmuş, araç trafiği tamamen durma noktasına gelmiştir. Mısır'da yaşayan Osmanlı vatandaşları bu anlamlı gelişmeyi kutlamak amacıyla bir tiyatroda tören tertip etmiş; törene tüm Osmanlı vatandaşları ile gazeteciler davet edilmiştir. Gösteriye katılan kalabalık, tren istasyonundan başlayarak Özbekiyye Meydanı'na, oradan da şehrin çeşitli mahallelerinden geçerek tiyatroya ulaşmıştır. Tören başlamadan kısa süre önce tiyatro salonu tamamen dolmuştur.

Tören, İsmail Hakkı Bey'in başkanlığında oluşturulan bir heyet tarafından idare edilmiştir. Açılış konuşmasını yapan Doktor Şerafettin Bey, Kanun-ı Esasî'nin ilk ilanından itibaren yaşanan sürece ve bu süreçte fedakârca çalışan vatanseverlere değinmiştir. Konuşmasında, Osmanlı tebaasının artık kardeşlik içerisinde bir arada yaşayacağını ve anayasal düzene sıkı sıkıya bağlı kalmaları gerektiğini vurgulamıştır. Heyette yer alan Haydar Fazıl Paşa konuşmasını Fransızca olarak yapmıştır. Şamlı Refik Bey ise hitabını Arapça gerçekleştirmiştir. Mısır mahkemelerinde istinaf avukatı olarak görev yapan Celaleddin Arif Bey, konuşmasına Fransızca başlamış, kısa fakat etkileyici bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında şu sözleri dile getirmiştir: *"Türklüğümüzden vazgeçiyoruz. Araplar, Arnavutlar, Kürtler, Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler de kendi etnik kimliklerinden vazgeçmelidir. Hepimiz, Osmanlı idaresi altında vatanımızı savunmalıyız. Yaşasın vatan!"* Son olarak söz alan Babazâde Hikmet Bey, anayasanın Osmanlılara sağladığı huzur ve düzeni vurgulamış ve bu gelişmeyle birlikte artık Osmanlılar arasında ebedî bir kardeşliğin tesis edildiğini bir kez daha ifade etmiştir.⁷⁹

⁷⁹ İkdâm, "Mısır'da Kanun-ı Esasî'nin Tesirâtı", 5 Ağustos 1908, 3.

Mısır'daki kutlamalar, anayasal rejimin Osmanlı halkları arasında bir birlik ve kardeşlik duygusu oluşturduğunu göstermektedir. Farklı etnik ve dini grupların bu sürece gönüllü katılımı, II. Meşrutiyet'in Osmanlıcılık idealiyle nasıl ilişkilendirildiğini açıkça ortaya koymaktadır. İkdâm Gazetesi'ndeki "Mısır'da Kanun-ı Esasî" başlıklı kısa haber, II. Meşrutiyet'in ilanının Osmanlı dışındaki topraklarda ve özellikle Mısır'da yarattığı yankıları destekler niteliktedir. Mısır Hıdivi'nin (Valisi'nin) Kahire'ye gelişine denk gelen kutlamalar, Kanun-ı Esasî'nin öneminin yalnızca Osmanlı topraklarında değil, Mısır gibi imparatorluğun egemenliğindeki özel statülü bölgelerde de dikkatle izlendiğini ortaya koymaktadır:

"Kahire'den Viyana gazetelerine çekilen bir telgrafta, Mısır Valisi'nin bugün Kahire'ye gelmesi münasebetiyle Kanun-ı Esasî'nin ilanı lehine büyük bir kutlama için hazırlıklar yapıldığı bildirilmektedir."⁸⁰

Bu haber, II. Meşrutiyet'in ilanının Osmanlı dışındaki vilayetlerde de coşkuyla karşılandığını ve Kanun-ı Esasî'nin meşruiyetinin sadece İstanbul'da değil, Mısır gibi stratejik bölgelerde de simgesel olarak kutlandığını göstermektedir. Bu durum, Osmanlı yönetiminin merkezi reformlarının yerel halk ve idare üzerinde yarattığı olumlu etkilerin açık bir göstergesidir.

Osmanlı Devleti'nde Kanun-ı Esasî'nin yeniden ilan edilmesiyle başlayan yeni dönemde, farklı millet ve dinlerden vatandaşlar arasında birlik ve beraberlik duygusunun güçlendiği görülmektedir. Bu ruhun somut bir örneği olarak Ermeni tebaası tarafından düzenlenen anlamlı bir dini ayin ve ardından gerçekleştirilen program, Osmanlı halkının ortak kader ve hedefler etrafında nasıl kenetlendiğini göstermektedir. İkdâm Gazetesi'nin "Ermeni Kilisesinde Ayin" başlıklı haberinde bu durum şu şekilde aktarılmaktadır:

"Osmanlı Devleti'nde yeni dönemin başlaması dolayısıyla, vatan ve hürriyet uğruna şehit düşen Müslümanların ruhları için Ermeni vatandaşlar tarafından Beyoğlu'ndaki Ermeni Kilisesi'nde özel bir dini ayin düzenlenmiştir. Ayin, Ermeni patriği kaymakamının başkanlığında gerçekleşmiş; kilise Müslüman ve Ermeni Osmanlı vatandaşlarıyla dolup taşmıştır. Kilisenin kapısı ve çevresi Osmanlı bayraklarıyla süslenmiştir. Törene İstanbul'daki tüm Ermeni piskoposları ve papazlar, askeri kışlalardan ve mülkiye ile askeri okullardan temsilciler, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden bir heyet, yaklaşık kırk kişilik bir ulema grubu, Ermeni Katolik Patrikhanesi ile Rum Patrikhanesi'nden heyetler, Süryani Katolik Patrik Vekili, Bulgar

⁸⁰ İkdâm, "Mısır'da Kanun-ı Esasî", 14 Eylül 1908, 2.

Eksarhos'u ve Musevi hahambaşı kaymakamı katılmışlardır. Ayinde okunan dualar, cemaat üzerinde büyük bir etki bırakmış ve pek çok kişi duygulanarak ağlamıştır.

Ayin sonunda Ermeni patriği kaymakamı şu konulara değinmiştir: İslam gençlerinin ülkelerinde hürriyeti kurmak için gösterdikleri çabaların önemi, Müslüman ve Ermeni komitelerinin birlikte çalışarak bu kutsal vatani medeniyet seviyesine ulaştırma çabaları, bu vatanseverlerin ruhlarının huzur bulması için dua edilmesi gerektiği ve padişah ile Osmanlı ordusuna memleketin ve vatandaşların huzuru adına dualar gönderilmesi. Ayin sonrası, Tophane-i Amire Bando Takımı ve Galata Ermeni Mektebi öğrencileri, merhum Kemal Bey'in "Vatan Marşı'nı" seslendirmiştir. Bu marş halk tarafından büyük alkış almıştır. Ardından bir alay oluşturularak Taksim Bahçesi'ne geçilmiştir. Burada yapılan programda hem Türkçe hem de Ermenice konuşmalar gerçekleştirilmiştir. Alayın önünde Ermeni gençleri, onların arkasında ise Tophane Bando Takımı yer almıştır. Ermeni Komitesi tarafından gönderilen bir pankart üç kişi tarafından taşınmış, kiliseden tramvay caddesine kadar olan sokaklar bayraklarla süslenmiştir.

Ermeni esnaf bu ayine saygı göstermek amacıyla dükkan ve mağazalarını kapatmışlardır. Taksim Bahçesi'ne gelen Fuat Paşa ve Nazım Paşa halkın coşkulu alkışlarıyla karşılanmıştır. Ermenice yapılan bir konuşmada şu sözler büyük alkış almıştır: *"Vatan uğruna şehit düşen Müslüman ve Ermeni fedailer, biz burada bir araya gelip kucaklaşmadan önce, onlar mezarlarında çoktan kucaklaşmışlardır."* Bir başka konuşmada ise şöyle denmiştir: *"Dinlerimiz ayrı olabilir; ama mezhebimiz birdir: Hepimiz hürriyet mezhebindeniz."* Törenin sonunda, Osmanlı kahramanları adına Mekteb-i Harbiye'den Meşrutiyet-i Osmaniye Kulübü'ne bir çelenk gönderilmiştir.⁸¹

Bu ayin ve ardından gerçekleşen program, Osmanlı toplumunun farklı unsurlarının ortak siyasi hedefler etrafında nasıl kenetlenebileceğini göstermektedir. *"Dinlerimiz ayrı olabilir; ama mezhebimiz birdir: Hepimiz hürriyet mezhebindeniz"* sözü, II. Meşrutiyet'in çoğulcu ve eşitlikçi ruhunu yansıtır. Bu tür etkinlikler, Osmanlı kimliğinin modernleşme sürecinde etnik ve dini farklılıkların üstesinden gelerek ortak bir vatandaşlık bilinci inşasına katkıda bulunduğunu kanıtlamaktadır.

Avrupa'nın farklı merkezlerinden gelen tepkiler ise meşrutiyetin ilanının Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslim unsurlar üzerinde olumlu tesirler bıraktığı yönündedir. İkdâm Gazetesi'nin "Kanun-ı Esasî'nin Avrupa'da Telakkisi" (Anayasanın Avrupa'da Algılanışı) başlıklı haberinde, Osmanlı Devleti'nin iç işlerinde reform yaparken dış müdahalelerden uzak kalma hakkı vurgulanmakta ve bölgesel yankılar yansıtılmaktadır:

⁸¹ İkdâm, "Ermeni Kilisesinde Ayin", 14 Ağustos 1908, 2.

“Viyana’da yayınlanan bir gazete, Kanun-ı Esasî’nin ilanı üzerine İstanbul halkının padişaha şükran ve sadakatlerini sunduğunu yazıyor. Petersburg’dan alınan bir telgrafta ise Rusya Dışişleri Bakanı, Kanun-ı Esasî’nin ilanı haberini memnuniyetle karşıladığını ve yaşanan bu durumun Osmanlı milleti için önemli bir gelişme olduğunu ifade etmiştir. Londra’da yayınlanan Times Gazetesi Kanun-ı Esasî’nin ilanı ile ilgili şu değerlendirmeyi yapıyor: Osmanlı Devleti’nde ilan edilen Kanun-ı Esasî, geçmişte yaşanan Makedonya sorununa da olumlu etkiler yapmıştır. Avrupa’da önemli bir etki ve memnuniyet yaratan bu durum, Osmanlı Devleti’nin yapmış olduğu ıslahatın önemini ortaya koyuyor. Osmanlı Devleti komşu devletleri ile ilişkilerinde ciddi bir sorumluluk altında bulunuyor. Bu nedenle kendi iç işlerini düzenlerken dış müdahalelerden uzak kalma hakkına sahiptir.

Bir başka İngiliz gazetesinin haberine göre İstanbul’da 25 Temmuz günü tüm Osmanlı gazeteleri meşrutiyetin ilanını olağanüstü bir şekilde halka duyurmuş ve bu önemli olayın Rusya ve İran’dakiler gibi büyük kan dökülmeden gerçekleşmiş olmasından dolayı Osmanlı Devleti adına şükredilmektedir. Aynı gün öğleden sonra İstanbul’da halk sokaklarda toplandı. Binlerce kişi müzik ve bando eşliğinde, ellerinde bayraklar ile sansür ve hafiyelik sisteminin kaldırılmasından dolayı Padişah II. Abdülhamid’e teşekkürlerini sunmuşlardır. Bilindiği gibi Kanun-ı Esasî’nin ilanı sırasında Rumeli’de birkaç kişi öldürülmüştü. Dün toplanan ve saat 15.00’ten gece 23.00’e kadar süren Bakanlar Kurulu toplantısı oldukça uzun sürmüştür. Kanun-ı Esasî’nin ilanını takiben Osmanlı sarayına pek çok teşekkür telgrafi gelmiştir.

Bu sabah askerler selamlığa giderken Galata Borsası önünde bulunan Rumlar, “Yaşasın Padişah, yaşasın ordu!” diyerek alkışlarla destek vermişlerdir. Atina kaynaklı 25 Temmuz tarihli gazeteden alınan haberlere göre Rumeli vilayetlerinde asayiş tamamen sağlanmış ve Rum halkı yeniden ilan edilen Kanun-ı Esasî’yi olağanüstü bir sevinç ve coşku ile karşılamışlardır. Serez’de Kanun-ı Esasî yaklaşık on beş bin kişilik bir kalabalık önünde ilan edilmiştir. Padişah fermanının okunmasının ardından Rum metropoliti ve Bulgar rahibi halkın coşkulu tezahüratları arasında birbirlerini tebrik etmişlerdir. Her yerde sükunet ve düzen hakimdir. İnsanlar birbirlerine sarılmakta ve Padişah II. Abdülhamid’e teşekkür telgrafi göndermektedirler. Aynı gösteriler Selanik’te de yapılmıştır. Binbaşı Enver Bey, Müfettiş Hilmi Paşa’yı ziyaret için Selanik’e gitmiş ve halk tarafından samimiyetle karşılanmıştır.”⁸²

Gazetenin bu haber metni, meşrutiyetin dış dünyada da Osmanlı imajını olumlu yönde iyileştirdiğine işaret etmektedir.

⁸² İkdâm, "Kanun-ı Esasî'nin Avrupa'da Telakkisi", 28 Temmuz 1908, 2.

İran'daki siyasi gelişmeler ve Kanun-ı Esasî'nin ilanının bölgedeki yankıları, Osmanlı ve İran sınırları içinde önemli tepkilere neden olmuştur. İkdâm Gazetesi'nin "İran Ahvalı" başlıklı haberi bu durumun ayrıntılarını gözler önüne sermektedir:

"Avrupa gazetelerinden gelen haberlere göre, Osmanlı konsolosu, Kanun-ı Esasî'nin ilanını iki gün gizledikten sonra Tebriz'de duyurmuştur. Şah karşıtları camilerde Türkçe açıklamalar yaparak halkı, Şah yanlılarının yaşadığı mahallelere saldırmaya çağırmışlardır. Bu çağrının gerekçesi şöyledir: *"Devlet yönetiminde ister Muhammed Ali Şah olsun, ister Abdülhamid, fark etmez."* İstanbul'da yaşayan İranlılar dün İran elçiliğine giderek, İran'da meşruti yönetimin uygulanmaması konusundaki Şah'ın tutumundan memnun olmadıklarını bildirmişlerdir. Ayrıca İran Parlamentosu'nun toplanmasını ve gazetelere serbestlik verilmesini talep etmişlerdir. Tebriz'deki elçi de bu talepleri Tahran'a iletmiştir. Bu talepler kabul edilmezse, İstanbul'daki İranlıların Osmanlı Devleti yönetimi altına girmeyi düşüneceklerini açıklamışlardır. Bu durumun İran vilayetlerinde yayılmasından endişe duyulmaktadır."⁸³

Bu gelişmeler, Osmanlı topraklarındaki Kanun-ı Esasî'nin ilanının İran'da siyasi istikrarsızlık yaratma riskini artırdığını ve bölgedeki güç dengelerinin ne denli hassas olduğunu göstermektedir. İkdâm Gazetesi'nin "Devlet-i Aliye ve İran" başlıklı bir diğer haberinde, Kanun-ı Esasî'nin yeniden ilanının İran'daki yansımaları ele alınmakta ve bu gelişmenin İran kamuoyu ile siyasal çevrelerinde nasıl karşılandığı ortaya konulmaktadır:

"Osmanlı Devleti'nde Kanun-ı Esasî'nin yeniden ilan edildiğine dair haberlerin yayılmasını engellemek için alınan tüm önlemlere rağmen, bu mühim ve hayırlı gelişme kısa sürede her yere ulaşmış ve özellikle milliyetçi çevrelerde büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır. Buna karşın, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne sempati duymayan bazı çevreler bu gelişmeden hoşnutsuzluk duymuştur. Saray çevresine yakın olan gruplar ise, yeni anayasal düzene açıkça karşı çıkmakta ve Meclis-i Mebusan seçimlerinin ertelenmesini talep etmektedirler. Bu çevrelerin temel kaygısı, meclisin açılması halinde devlet idaresindeki mutlak güçlerinin zayıflayacağı endişesidir. İngiltere'de yayımlanan Times Gazetesi'ndeki bir makaleye göre, Osmanlı Devleti'nden gelen haberlerde, benzer bir gelişmenin İran'da da yaşandığı aktarılmaktadır. İran'da Kanun-ı Esasî'ye karşı olan muhafazakâr ve eski düzen yanlıları, meşrutiyet idaresinin şeriatla bağdaşmadığını öne sürmüş ve bu görüşlerini Osmanlı örneği üzerinden

⁸³ İkdâm, "İran Ahvalı", 9 Ağustos 1908, 3.

meşrulaştırmaya çalışmışlardır. Ancak İran hükümeti, bu unsurların girişimlerine izin vermemiş ve meşrutiyet karşıtı faaliyetleri engellemiştir.”⁸⁴

İran’daki bu tepki, meşrutiyet rejiminin sadece siyasi değil aynı zamanda dini otoritelerle de bir çatışma yaşadığına işaret ederek Osmanlı’daki reformların bölgedeki muhafazakâr ve reformist çevreler üzerindeki farklı etkilerini ortaya koymaktadır.

Romanya’daki Osmanlı tebaasının tepkileri ise anayasal yönetimin Osmanlı diasporası üzerindeki etkisini göstermektedir. İkdâm Gazetesi’nin “Romanya’da” başlıklı haberi, Kanun-ı Esasî’nin yeniden ilanı için yapılan bir kutlamayı bildirmektedir:

“Dersaadet Ticaret Mektebi mezunlarından Köstenceli Süleyman Sudi Efendi, bütün Osmanlıların hürriyete kavuşmasını kutlamak amacıyla, 28 Temmuz Cuma akşamı Romanya’nın Köstence ilçesinde belediye gazinosunda yirmi kişilik bir ziyafet töreni düzenlemiştir. Ziyafet, Hamidiye ve Romanya marşlarının çalınmasıyla başlamıştır. İlk olarak, ilçe belediye başkanı ayağa kalkarak Osmanlıları tebrik etmiş ve padişahın ordusuna sağlık ve esenlik dilemiştir. Sözü devralan yüzbaşı, Genç Osmanlıların, vatanlarını yabancı devletlerin müdahalesinden kurtarmak ve hürriyeti sağlamak için çaba gösteren Osmanlı silah arkadaşlarını “*Yaşasın Osmanlı silah arkadaşlarım*” sözleriyle alkışlamıştır.

Romanya’da yayımlanan bir gazetenin müdürü önemli bir konuşma yaparak, “*Yanı başımızda duran ve yüzünde bir nur parlayan vatandaşımız Süleyman Sudi Efendi, Osmanlı kardeşlerine uzun süreli destek sağlamıştır. Bu nedenle biz de çevre sakinleri olarak bu milli kutlamalara katılmalıyız. İzninizle, meşrutî idareyi hepiniz adına tebrik etmek istiyorum*” demiş ve konuşmasını “*Yaşasın Osmanlı Kanun-ı Esasî’si, yaşasın bütün Osmanlılar*” sözleriyle sonlandırmıştır. Ziyafetin sonlarına doğru Süleyman Sudi Efendi, göğsünde hürriyet ve adalet kelimelerini içeren bir broşür taşıyarak ayağa kalkmış ve orkestra eşliğinde Hamidiye Marşı’nı seslendirmiştir. Ayrıca, Romanca bir konuşma da yapmıştır.”⁸⁵

Yapılan konuşmalar ve sembolik eylemler, II. Meşrutiyet’in Osmanlı toprakları dışındaki topluluklarda da önemli bir moral ve birlik mesajı verdiğini ortaya koymaktadır.

İkdâm Gazetesi’nin “Makedonya Hakkında” başlıklı haberi, II. Meşrutiyet’in çok katmanlı toplumsal yapısına ve özellikle etnik-dini gruplar arasındaki karmaşık ilişkilere ışık tutmaktadır:

⁸⁴ İkdâm, “Devlet-i Aliye ve İran”, 5 Ağustos 1908, 3.

⁸⁵ İkdâm, “Romanya’da”, 9 Ağustos 1908, 3.

“Sofya’da bildirilene göre: Makedonya’da yapılacak seçimlerle ilgili nasıl bir yol izleneceğine dair Genç Türkler tarafından hazırlanan bir program, Sofya’daki Makedonya toplantısında duyuruldu. Programın temel maddeleri şu şekildedir:

1. Makedonya’nın idari bölünmesi, parlamento tarafından yeniden düzenlenecektir. 2. İlkokullarda her millet kendi anadiliyle eğitim görecektir, ancak liselerde dersler Türkçe olarak verilecektir. 3. Askerlik hizmeti, Hristiyanlar da dahil olmak üzere tüm milletleri kapsayacaktır. 4. Okullara ve dini kurumlara ait hukuki durum gizli tutulacaktır. 5. Sanayi okulları açılacak ve ekonomik düzenin korunması için gerekli önlemler alınacaktır. Programın ikinci bölümünde ise Avrupa’nın Makedonya üzerindeki denetimine karşı gösterilecek muhalefet ele alınmıştır. Ancak haberin sonunda, bu program aracılığıyla yapılan duyuruların Makedonya halkı üzerinde fazla bir etki yaratmadığı ifade edilmiştir.”⁸⁶

Bu haber, Genç Türklerin Makedonya’da uygulamaya koymak istedikleri politikaların içeriğini ve bu politikaların yerel halk üzerindeki karmaşık etkilerini ortaya koymaktadır.

Ermeniler ve diğer gayrimüslim unsurların Kanun-ı Esasî ile birlikte karşılaştıkları yeni durumu ve bu durumun Osmanlı toplumundaki etkilerini ele alan İkdam Gazetesi’nin “Kanun-ı Esasî ve Ermeniler” başlıklı bu haberi, meşrutiyet reformlarının çok kültürlü Osmanlı toplumunda yarattığı sosyal ve siyasi dinamikleri göstermesi bakımından önemlidir:

“Almanya’da yayımlanan bir gazete, Kanun-ı Esasî ve Ermeniler hakkında şunları yazmıştır: Ermenilerin Kanun-ı Esasî’ye karşı nasıl bir tutum takınacakları konusu, Anadolu vilayetlerinde ve dolayısıyla tüm Osmanlı Devleti’nde önemli bir mesele olarak görülmektedir. Ermeni siyasetçilerinin görüşleri aşağıda belirtilmiştir: Bugün meşrutiyetle yönetilen Osmanlı ülkesinde elbette birtakım yeni sorunlar ortaya çıkacaktır; ancak bu sorunlar Osmanlı Devleti için bir tehdit oluşturmaz. Dünyada çözülemeyecek bir mesele yoktur. Asıl önemli olan, bu meselelerin nasıl bir düşünceyle çözüleceğidir. Şu anki durumda Ermeniler, Osmanlı Devleti içindeki ilerleme yanlısı grupların sol kanadını oluşturmaktadır. Ancak Ermenilerde dikkat çeken asıl durum, bazı gelişmekte olan devletlerdeki siyasi zihniyetlere benzer bir anlayışa sahip olmalarıdır. Avrupa’daki okullarda öncelikle siyasi düşünceler öğretilmektedir. Memleketlerine dönüp ciddi işler yapmak isteyenler için bu öğretiler pek faydalı olmamaktadır. Ermenilerin geleceği ve Osmanlı Devleti’nin huzur ve refahı açısından şu husus çok önemlidir: Genç Türkler, vatanın ilerlemesi için ciddiyet ve sabırla sürekli

⁸⁶ İkdam, "Makedonya Hakkında", 25 Ağustos 1908, 3.

çalışmaktadırlar ve bu çabaları sayesinde tüm dünyayı şaşırtmaktadırlar. Diğer halklar, Ermeniler ve sonra Bulgarlar geçmişte Rusya’da görülen siyasi kışkırtmalardan hoşlanıyor gibi görünmektedirler. Oysa bu tür kışkırtmalardan hiçbir zaman olumlu sonuçlar elde edilememiştir. Bununla birlikte, bir Ermeni siyasetçisinin şu açıklamasını aktarıyoruz:

“Kanun-ı Esasî’nin, Ermenilerin amaçlarının bir kısmını karşıladığı açıktır. Ermenilerin yaşadığı Anadolu vilayetlerinde devletin uygulamalarına engel olan şey, Ermeni komiteleriyle Genç Türkler arasındaki anlaşmazlık değildir. Asıl sorun, din ve mezhep fark etmeksizin tüm Osmanlı halkının özgürlük ve adaletin hukuki uygulanmasına geçildiğinde karşı karşıya kalacağı ekonomik ve hukuki sorunlardır. Çünkü halka yüklenen vergiler o kadar fazladır ki, halk tarlasını işlemek yerine geçimini başka yollarla sağlamayı tercih etmektedir. Vergiler, devlet tarafından toplanması gerekirken mültezimler tarafından toplanmaktadır. Bu da vergi yükünü artırmaktadır. Tarım arazileri, beyler ve ağalar tarafından zorla alınmakta, bu da birçok Ermeni’nin göç etmesine ve büyük miktarda arazinin yasa dışı şekilde başka kişilerin eline geçmesine neden olmaktadır. Bu toprakların gerçek sahipleri ya göçmendir ya da hapsedilmiştir. Sayıları yüz bine yaklaşan bu kişiler, genel af ve siyasi özgürlük sayesinde eski yerlerine dönmektedirler. Bu insanlar, şimdiye kadar Amerika, Kafkasya, Rusya’nın güneyi, Mısır, Bulgaristan ve Romanya’da yaşamakta idiler ve buralarda yaşanan siyasi gelişmeler sayesinde haklarını ve hukuklarını öğrenmişlerdir. Eski mülklerini unutmadılar ve döndüklerinde bu mülkleri geri almak isteyeceklerdir. İşte hukukun dayanağı olan eşitliğin uygulanması burada başlar. Meşrutî idare ile birlikte, parlamento aracılığıyla mülk sahiplerinin yasal haklarının iadesi sağlınırsa, bu toprakları gasp edenler, gerçek sahiplerine düşman kesilecektir. Bu kişiler yalnızca Ermeni değil, diğer etnik gruplardan ve hatta Türklerden de oluşmaktadır. Anadolu’da bu durum düzeltilmeden herhangi bir uygulama yapılması mümkün değildir. Ancak bu durumun düzenlenmesi, Taşnaksutyun partisinin nüfuzu ve parlamentoya olan güveni sayesinde mümkün olacaktır. Bunun ilk şartı ise Genç Türklerle Taşnaksutyun arasındaki iyi ilişkilerin devam etmesidir.”⁸⁷

Bu haber, meşrutîyetin getirdiği özgürlük ve eşitlik ilkelerinin, özellikle Ermeni toplumunda nasıl bir umut ve aynı zamanda nasıl bir gerilim yarattığını göstermektedir. Ekonomik adaletsizlikler, mülkiyet sorunları ve vergilendirme politikaları üzerinden yürütülen bu tartışmalar, Osmanlı’da anayasal düzenin yalnızca siyasal değil, aynı zamanda toplumsal dönüşümün de aracı olduğunu ortaya koymaktadır. Böylece İkdam

⁸⁷ İkdam, "Kanun-ı Esasî ve Ermeniler", 20 Ağustos 1908, 3.

Gazetesi, II. Meşrutiyet'in çok kültürlü Osmanlı toplumundaki yankılarını belgeleyen önemli bir kaynak işlevi görmektedir.

İkdam Gazetesi'nin Times Gazetesi'nden aktarmış olduğu “Şah ve Meşrutî İdare” (Şah ve Meşrutiyet Yönetimi) başlıklı haberinde şu bilgilere yer verilmektedir:

“İran Şahı'nın meşrutî idareyi sürdürme yönündeki sözlerini yerine getirmeye niyetli olmadığı görülmektedir. Bu durum, ülkede olumlu değişim beklentilerini ileri bir tarihe ertelemektedir. Şah, geçtiğimiz Temmuz ayında Meclis-i Mebusan'ı dağıtmış ve yeniden açacağına söz vermişti. Ancak bu sözünü tutmamış, gelen son haberlerde ise artık meşrutiyeti tamamen reddetmeye karar verdiği bildirilmektedir. Şahın bu kararını, meşrutiyet karşıtlarının protestolarına dayandırdığı söylene de, bu hareketlerin ciddi bir içerikten yoksun olduğu ve daha çok propaganda amacı taşıdığı anlaşılmaktadır.

Meclisin açılmasının gecikmesiyle birlikte Azerbaycan'daki ayaklanmanın güney vilayetlerine de yayılabileceği ve tüm ülkeye istikrarsızlığın hâkim olabileceği belirtilmektedir. Bu durumda İngiltere ve Rusya'nın ortak ittifakının önemi daha da artmaktadır. Çünkü İran'daki herhangi bir iç çatışma, doğrudan bu iki devletin çıkarlarını zedelemektedir. Dolayısıyla hem Londra hem Petersburg yönetimi, ülkenin güvenliği ve istikrarının ancak meşrutiyetin sürdürülmesiyle sağlanabileceği konusunda hemfikirdir. Her ne kadar bazı İranlılar, Rusya'nın gerici hareketlere destek verdiğini iddia etseler de, Times bu iddiaları temelsiz bulmaktadır.”⁸⁸

Bu haber, İran'ın 1908'deki siyasal atmosferinin kırılğanlığını çok iyi yansıtmaktadır. Şah'ın meşrutiyet konusundaki sözlerini tutmaması, halkın beklentilerini boşa çıkarırken aynı zamanda uluslararası dengeleri de harekete geçirmektedir. Dikkat çekici olan husus, İngiltere ve Rusya'nın kendi çıkarlarını korumak için meşrutiyetin devamını istemeleridir. Yani İran'daki anayasal hareket yalnızca iç dinamiklerle değil, dış güçlerin hesaplarıyla da şekillenmektedir.

İkdam Gazetesi'nin “Telgraflar” başlıklı haber yazısında, 15 Kasım 1908 tarihinde gazeteye ulaşan telgraflar kronolojik ve bölgesel olarak şu şekilde aktarılmaktadır:

“Tahran, 2 Kasım: İngiltere ve Rusya, Şah'ın verdiği sözleri yerine getirmesi için diplomatik baskılarını sürdürmektedir.

Saray Çevreleri: Tebriz'deki meşrutiyet yanlısı askerler arasında Türk ve Alman subayların bulunduğu ve Azerbaycan'ın bağımsızlık ilan etmeyi düşündüğü ileri sürülmektedir; ancak bu iddialar resmî çevrelerce ciddiye alınmamaktadır.

⁸⁸ İkdam, "Şah ve Meşrutiyet-i İdare", 15 Kasım 1908, 3–4.

Petersburg, 9 Kasım: Şah'ın İngiltere ve Rusya'nın telkinlerine kulak vereceğine dair umutlar hâlen tükenmiş değildir.

Petersburg, 10 Kasım: Rusya, İran'a doğrudan müdahale etmeyeceğini açıklamış; ancak zaruri hâllerde yalnızca İngiltere ile birlikte hareket ederek sınırlı bir askerî müdahaleye gidilebileceğini belirtmiştir. Amaç, düzeni sağlamak; İran'ın iç işlerine karışmak değildir.

Varşova, 10 Kasım: Salarü'd-devle (Şah'ın kardeşi), siyasi bir görevle Avrupa'ya gitmek üzere şehre ulaşmıştır.

Tebriz, 14 Kasım: Salarü'd-devle (Şah'ın kardeşi)'nin kampına Tahran'dan 300 asker ve bir top bataryası gönderilmiştir.⁸⁹

Bu kısa telgraf haberleri, Osmanlı basınının II. Meşrutiyet sonrasında uluslararası gelişmelere duyarlılığını ve haber alma ağlarının genişlediğini göstermektedir. İran'daki meşrutiyet hareketi ve büyük devletlerin müdahalelerine dair aktarılan bilgiler, dönemin Osmanlı kamuoyunun yalnızca kendi anayasal deneyimine değil, aynı zamanda bölgesel meşrutiyet süreçlerine de ilgi duyduğunu ortaya koymaktadır.

Osmanlı basını, II. Meşrutiyet sonrasında yalnızca imparatorluk sınırları içindeki gelişmeleri değil, aynı zamanda İslam dünyasının diğer bölgelerinde yaşanan siyasal ve toplumsal dönüşümleri de yakından izlemiştir. Bu çerçevede İkdâm Gazetesi, 30 Aralık 1908 tarihli nüshasında "Hindistan Müslümanları ve Islahat" (Hindistan Müslümanları ve Yenilikler / Reformlar) başlıklı bir habere yer vererek, İngiliz yönetimi altındaki Hindistan'daki Müslümanların siyasi taleplerini okuyucularına aktarmıştır:

"Hindistan İslam Cemiyeti'nin Londra şubesi, Hindistan'daki merkez komitesiyle haberleşerek, özellikle Müslüman unsurlara adalet dairesinde belli bir oranda temsil verilmesi ve seçimlerin bu yönde düzenlenmesi hakkındaki kralın emirnamesine dair kamuoyunun görüşlerini aktarmıştır. Söz konusu cemiyetin Londra şubesi başkanı Seyyid Emir Ali tarafından İngiltere hükûmetine sunulan dilekçede, Hindistan Müslümanlarının adalet dairesinde haklarının korunmasından ve Müslümanlara nüfus oranlarına göre seçim hakkı tanınmasından bahseden kralın emirnamesinde kullanılan dostane ve anlayışlı üslup için teşekkür edilmiştir.

Ayrıca dilekçede şu noktalar vurgulanmıştır: Hindistan Müslümanları, ülkenin en eski ve en köklü topluluklarından biridir. Yerel idarenin işlerine daha geniş ölçüde katılmaları, hem hak hem de adalet gereğidir. İçinde bulunulan zaman, Hindistan Müslümanları için bir dönüşüm ve yenilenme devridir. Islahatlar yapacak olan yerel yönetim heyetleri içinde Müslümanların kendi aralarından seçilmiş üyelerle temsil

⁸⁹ İkdâm, "Telgraflar", 15 Kasım 1908, 4.

edilmeleri şarttır. Bu meselede diğer yerel toplulukların seçimlere müdahale etmeleri kesinlikle mantıksız ve haksız olur.”⁹⁰

Bu haber, İngiliz sömürgesi altındaki Hindistan Müslümanlarının siyasi hak taleplerini net bir biçimde ortaya koymaktadır. Seyyid Emir Ali’nin dilekçesi, hem İngiltere’ye karşı diplomatik bir dil kullanmakta hem de Müslümanların adil temsil edilmesini ısrarla savunmaktadır.

II. Meşrutiyet’in ilanı Osmanlı toplumu üzerinde çok boyutlu etkiler yaratmış; Mısır, Romanya, İran ve Avrupa’da yaşanan kutlamalar ve resmi açıklamalar, Kanun-ı Esasî’nin yeniden ilanının halk arasında bir özgürlük, adalet ve kardeşlik duygusu yarattığını göstermektedir. Farklı etnik ve dini grupların anayasal sürece katılımı, Osmanlıcılık ideali ile meşrutiyet reformlarının toplumsal karşılığını ortaya koymaktadır. Diğer taraftan, bazı muhafazakâr ve eski düzen yanlısı çevrelerin tepkileri, reformların uygulanmasının beraberinde getirdiği zorluklara işaret etmektedir. Uluslararası alanda ise Avrupa basını ve komşu ülkeler, Osmanlı Devleti’nin iç işlerinde yaptığı reformları dikkatle izlemekte, olumlu gelişmelerde memnuniyetini ifade etmektedir. İkdâm Gazetesi’nin aktarmış olduğu tüm bu gözlemler, meşrutiyet sürecinin Osmanlı toplumunun çok katmanlı yapısına olan etkilerini ve reformların hem iç hem de dış politikada yarattığı yankıları kapsamlı biçimde sunmaktadır.

3.5. Yeni Düzenlemeler

3.5.1. Adalet, Hürriyet ve Emniyetin Yeniden Tesisi

II. Meşrutiyet, Osmanlı siyasi hayatında olduğu kadar toplumsal yaşamda da önemli değişimlere yol açmıştır. Hem komşu ülkeler hem de Osmanlı halkı ve aydınları; adalet, hürriyet ve eşitliğin yeniden tesis edilmesini yakından takip etmiş, bu süreç toplumsal sorumluluk ve modernleşme bilincinin artmasına zemin hazırlamıştır. Bulgaristan basınında yer alan haberler, Meşrutiyet’in ilanının yalnızca Osmanlı iç siyasetinde değil, aynı zamanda komşu ülkelerin bakışında da önemli değişiklikler yarattığını göstermektedir.

İkdâm Gazetesi’nin “Bulgaristan Havadisi” başlıklı haberi, Osmanlı-Bulgar ilişkilerinde oluşan yeni atmosferi ve kamuoyunun bu gelişmelere verdiği tepkileri şu şekilde yansıtmaktadır:

“Sofya muhabirimizin bildirdiğine göre, Bulgaristan’ın her yıl düzenlediği askerî tatbikatlardan bu sene Bosna’daki uygulamalardan vazgeçilmesi, İstanbul’da ve İttihat

⁹⁰ İkdâm, "Hindistan Müslümanları ve Islahat", 30 Aralık 1908, 4.

ve Terakki Cemiyeti nezdinde siyasi kaygıyla karşılanmıştır. Bu gelişme, Bulgar Telgraf Ajansı tarafından da açıklanmıştır. Bazı Bulgar gazeteleri, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Türk milletinin Bulgar halkına karşı gösterdiği samimi yakınlığın her geçen gün arttığını yazarken; öte yandan Rumların Osmanlı'daki yeni yönetime yönelik olumsuz tavırlarının Osmanlı kamuoyu tarafından tepkiyle karşılandığını belirtmektedir. İhtilal sırasında kahramanca davranışlarıyla tanınan dört Bulgar'ın, bu defa Sandanski'nin adamları tarafından ajanlık gerekçesiyle öldürülmesi ve Enver Bey'in olayı yerinde incelemek üzere bölgeye gitmesi üzerine Dnevnik (Bulgaristan) Gazetesi şu şekilde yazmıştır:

“Heyet, iki gün önce gece toplandı. Toplantı sırasında çok sert tartışmalar yaşandı. Tartışmalar, Dışişleri Bakanı'nın Harbiye Bakanlığı General Nikolay'ın elinde olduğu sürece ben Prens'in yaverliğini kabul edemem sözleriyle başlamıştır.”

Bulgar basınına göre, askerî bürokrasi içindeki bu anlaşmazlık ancak Prens'in doğrudan müdahalesiyle çözülebilecektir. Öte yandan, Osmanlı meşrutiyetini tebrik etmek ve kutlamalara iştirak etmek amacıyla İstanbul'a gelen Bulgar subayları, Türk subaylarının çoğunun Bulgarca konuşabilmesini ve bazılarının bu dili öğrenmek için gösterdiği ilgiyi hayretle karşılamıştır. Dnevnik (Bulgaristan) Gazetesi'nden bir muhabir, bu ilgiyi bir Türk subayına sormuş; subay, çantasından Bulgarca bir kitap çıkararak şu yanıtı vermiştir: *“Biz sizi ve dostluğunuzu seviyor ve takdir ediyoruz. Zira siz iyi bir komşu ve ciddi bir milletsiniz. Bu nedenle sizinle dost olmalı ve iyi geçinmeliyiz.”* Gazete, bu sözlerin ardından şu yorumu eklemiştir: İşte Bulgar subaylarına örnek olacak nitelikte bir olay.”⁹¹

Bu gelişmeler, II. Meşrutiyet'in Osmanlı'nın diplomatik itibarını güçlendirdiğini ve Balkanlar'daki komşu ülkeler nezdinde olumlu bir etki yarattığını göstermektedir. Aynı zamanda, karşılıklı kültürel ve dilsel ilginin, iki ülke arasında uzun vadeli dostane ilişkilerin tesisine zemin hazırladığı görülmektedir.

Bu gelişmelerin yanı sıra, Meşrutiyet'in toplumun farklı kesimlerinde doğurduğu sorumluluk bilinci ve sosyal dayanışma ruhu, kadınların sivil faaliyetlerdeki artan rolüyle de kendini göstermektedir. İkdâm Gazetesi'nin “Osmanlı Kadınlarının Cemiyeti-i İttihadiyesi” başlıklı haberi, bu duruma örnek teşkil etmektedir:

“Osmanlı Kadınları Cemiyeti'nin toplu yardım konusundaki faaliyetleri büyük dikkat çekiyor. Kadınların da bu vatanın yararı için önemli hizmetler yaptıkları görülmektedir. Cemiyetin şimdiye kadar topladığı yardımlar ikiye ayrılarak eksiksiz şekilde Osmanlı Bankası'na teslim edilmiştir. Banka tarafından verilen makbuz da

⁹¹ İkdâm, "Bulgaristan Havadisi", 10 Eylül 1908, 2.

matbaamıza ulaştırılmıştır. Toplanan yardımların 863 lirası Meclis-i Mebusan'ın emrine, 26 lira ve 2375 kuruşu ise yangında zarar görenlere tahsis edilmiştir.”⁹²

Osmanlı Kadınları Cemiyeti'nin bu dikkat çekici çabaları, kadınların toplumsal sorumluluk üstlenme yönünde attıkları adımların yalnızca bir başlangıcı olduğunu göstermektedir. Toplumsal düzeydeki dönüşümün en çarpıcı göstergelerinden biri de hukuk sistemine olan güvenin yeniden tesis edilmesidir. İkdâm Gazetesi'nin “Adalet'e ilk Misal” (Adalet'e İlk Örnek) başlıklı haberinde, Meşrutiyet sonrasında hukuk önünde eşitliğin yalnızca bir ilke değil, somut bir uygulamaya dönüştüğü gözler önüne serilmektedir:

“Le Figaro (Paris) Gazetesi'nin Rumeli muhabiri, Genç Türklerin Müslüman ve Hristiyan halk arasında adalet ve eşitliği nasıl sağladıklarını gösteren şu olayı aktarıyor: Kanun-ı Esasî'nin ilan edildiği gece, Mitroviça'da binlerce tüfek sesiyle uyanmışım. Şehir sanki yeni kuşatma altına alınmış gibiydi; tam bir kargaşa hâkimdi. O gece, bir aşirete mensup bir Türk, geç saatte bir Sırp bakkaldan alkol almak ister. Ancak Sırp bakkal, saatin geç olduğunu söyleyerek dükkânını açmak istemez. Bunun üzerine aralarında bir tartışma çıkar ve Türk, silahını kullanarak Sırp'ı öldürür.

Zabıtarlar hemen olaya müdahale eder, katili yakalar ve mahkemeye sevk eder. Mahkeme, kısa sürede kararını verir: Katil idam edilecektir. Bu karar, halk arasında büyük yankı uyandırır. Katil, şehrin dışında bulunan açık bir alana götürülür. Şehrin büyük kısmı da bu idamı izlemek üzere toplanır. O dönem Türkiye'nin hiçbir yerinde resmî bir cellat bulunmadığı için, bu görev bir çingeneye verilir. Ona darağacı kurması ve idamı gerçekleştirmesi emredilir. Katil bekâr olduğundan, arkasında bırakacak bir ailesi veya çocuğu yoktur. Cellat, darağacını hazırlamak için yaklaşık bir saat çalışır. Bir gün önce aşırı sarhoş olan katil, artık tamamen ayılmıştır ve şu sözleri söyler: “Evet, bir Sırp'ı öldürdüm. Ama yemin ederim ki bunu kasten yapmadım. Yine de bu sözlerimle cezamı inkâr etmiyorum. Madem ki bu olaydan ders çıkarılsın diye idam ediliyorum, o hâlde ölümden korkmayan bir Türk gibi cezamı çekeceğim. Beni idam edin ve böylece eski kavmiyet devrinin sona erdiğini tüm Osmanlılara gösterin.”⁹³

Bu olay, yeni dönemde kanun ve düzenin herkese eşit uygulanmasının sembolik bir göstergesi olarak, Osmanlı toplumunda gerçekleştirilen reformların etkisini ortaya koymaktadır.

İkdâm Gazetesi yazarlarından Ali Kemal, 14 Aralık 1908 tarihli ve “Meclis-i Mebusan İlk İcraat” (Millet Meclisinin İlk İcraatları) başlıklı makalesinde mebuslardan

⁹² İkdâm, “Osmanlı Kadınlarının Cemiyet-i İttihadiyesi”, 6 Eylül 1908, 2.

⁹³ İkdâm, “Adalet'e İlk Misal”, 9 Eylül 1908, 2.

beklentilerini dile getirmektedir. Bu yazı, hem halkın hem de aydınların Meclis'ten ne beklediğini anlamak açısından oldukça kıymetlidir:

“Meclis-i Mebusan bu hafta toplanıyor. Mebuslarımızın ilk görevi bütün dünyanın dikkatle izlediği bir hadisedir. Bu ilk icraat iki türlü olabilir: Ya akılcı, tedbirli ve faydalı olur ya da dağınık, karışık ve sonuçsuz kalır. Mebuslarımız bir yandan hükümeti denetlemek görevini yerine getirmeli, diğer yandan işe koyularak memleketin ihtiyaç duyduğu kanunları görüşüp kabul etmelidir. Bu sırada etkileyici ve faydalı konuşmalar yaparak hem halka hem de hükümete doğru yolu göstermelidirler. Halkın eleştirilerini dile getirmeli, milletin istek ve çıkarlarını savunmalıdırlar. Meşrutiyet yönetiminde mebuslar ister muhalefetten ister iktidardan gelsin, milletin en önemli fikir önderleri ve hak savunucularıdır. Örneğin, Fransa'da Üçüncü Napolyon döneminde muhalefet vekilleri hükümeti sık sık uyarmış, halka gerçeği söylemiş ve geleceği doğru öngörmüşlerdir. Bizim mebuslarımız da aynı derecede basiret ve irfan gösterebilirlerse milletin yüzünü ağartırlar.

Mebusların görevi şahsi menfaatlerden uzak durarak daima milletin çıkarlarını düşünmektir. Çoğunu tanıdığımız vekillerimizin niyetleri de böyledir. Onlar ıslahat ve imar için çalışacaklarını vaat etmişlerdir. Bu çabalarında başarılı olurlarsa milletin şükranını kazanacaklardır. Unutulmamalıdır ki meclisin değeri, her mebusun bilgi, gayret ve yeteneğiyle ölçülür. Mebuslar ne kadar yetenekli ve çalışkan olursa Meclis-i Mebusan da o kadar güçlü olur. Bu nedenle biz bu meclisten öncelikle ciddi, düzenli ve verimli bir çalışma bekleriz. Örneğin, ilk adım olarak bütçe incelenmeli, sonra bütün mebusların katılımıyla görüşülmelidir. Çünkü bütçe, devletin mali durumunu düzene sokacak en önemli unsurdur. Osmanlı'da şimdiye kadar bütçe halkın gözünden adeta gizlenmişti. Artık şeffaflık sağlanmalı, devletin gelir ve giderleri herkesçe bilinmelidir. İşte meşrutiyetin faydası böyle bir ciddiyette ortaya çıkar. Halk bu hizmeti hemen fark eder ve takdir eder. Bütçe dışında adliye, maarif ve zabıta gibi alanlarda da pek çok mesele vardır. Mebusların görevi gerçekten ağırdır; ama şanlı ve büyüktür. Biz inanıyoruz ki vekillerimiz bu sorumluluğun altından kalkacaklardır.

Fakat şunu da söylemek gerekir ki bazı meclisler iş göremez hâle gelebilir. O zaman şahsi çekişmeler, küçük hesaplar ve entrikalar ortaya çıkar. Vekiller kendi çıkarlarını düşünür, bakanlıklara göz diker, dolaplar çevirirler. Böyle olursa ciddi meselelerle uğraşılmaz, memleketin asıl işleri ihmal edilir. İşte mebuslarımız bu tehlikeye düşmemelidir. Çünkü böyle bir durum hem meşrutiyetin itibarına zarar verir hem de ıslahatı engeller. Hükümeti denetlemek Meclis'in en önemli görevidir. Ama bunu yaparken yapıcı ve adil olunmalıdır. Osmanlı'da yetişmiş, ehil bakan bulmak

kolay değildir. Bu nedenle hükümet değişiklikleri sık sık yapılmamalı, aceleyle karar alınmamalıdır. Vekillerimizin en önemli görevi, basının aceleci ve yıkıcı eleştirilerine kapılmadan memleketin menfaatini korumaktır. Yeni hükümet göreve başladığında halkın takdirini kazanmıştır. Ona da bir miktar zaman tanımak gerekir. İçişleri Bakanlığı'nın faaliyetlerinden şimdiden ümitliyiz. İç işlerimiz düzelirse dış politikadaki başarılarımız da artacaktır. Sonuç olarak, Meclis-i Mebusan'ın ilk iş olarak hükümeti değiştirmeyi düşünmesini doğru bulmuyoruz. Böyle bir hareket ne ciddiyete, ne samimiyete ne de memleketin menfaatine uygundur.⁹⁴

Ali Kemal'in bu yazısı, meşrutiyetin ilk günlerindeki büyük umutları ve aynı zamanda endişeleri yansıtıyor. En önemli beklenti, mebusların şahsi çıkar yerine milletin menfaatlerini gözetmesidir. Ayrıca bütçe meselesi ve şeffaflık vurgusu, Osmanlı'da demokrasi kültürünün yerleşmesi yolunda atılması gereken adımların başında gelir. Bugün bile bu haber metni, temsilcilerin görevlerini hatırlatan, evrensel bir siyaset dersi niteliğindedir. Çünkü her dönemde milletvekillerinin asıl vazifesi şahsi hesaplar değil, milletin geleceği olmalıdır.

17 Ekim 1908 tarihli İkdâm Gazetesi'nde yayımlanan "Avrupa, Osmanlılar" başlıklı makale, Osmanlı aydınlarının II. Meşrutiyet sonrasında Batı ile ilişkileri nasıl kavradıklarını ve toplumun modernleşme konusundaki eksikliklerini açık bir dille eleştirdiklerini göstermektedir:

"Biz Osmanlılar, genellikle Avrupa'yı tanımıyoruz hem de hiç tanımıyoruz. Hatta tanımak da istemiyoruz. Bu eksikliğimizi ise büyük küçük, okumuş veya cahil hepimiz; özellikle şu günlerde, açıkça davranışlarımızla ispat ediyoruz. Hayatının büyük bir kısmını Avrupa'da geçirmiş olanlar çok iyi bilir ki bu bizim için çok büyük bir eksikliktir. Özellikle en son inkılabımızdan sonra bu durumu anlamamak tarif edilememektedir. Bütün bu gerçekleri anlayamayanlara anlatmak ise basınıımızın en kutsal görevidir. Gerçek şu ki; Avrupa'ya özellikle Osmanlı topraklarına dair bu gerçekleri dile getirdikçe okuyucularımızdan bazılarının bilinmez bir şekilde, hangi düşünceye dayanarak, canlarının sıkıldığını görmekteyiz. Bunu bize gelen mektuplardan anlıyoruz. Fakat biz, vatanın ve milletin gerçek çıkarlarını böyle boş endişelere feda edip savunmaktan geri durursak, öncelikle kendi vicdanımıza hesap vermekten kurtulamayız. İnsanlık, insan odur ki, sadece karşısındaki bir kişiye değil, çoğunluğa karşı bile doğru bildiğini söyleyebilsin; hataya 'hata', gaflete 'gaflet' demekten korkmasın. İşte bu şekilde davranmak, medeni cesarettir. Medeni cesaret ki, askerî cesarettten daha üstündür; bu nedenle de büyük bir insanlık faziletidir.

⁹⁴ İkdâm, "Meclis-i Mebusan İlk İcraat", 14 Aralık 1908, 1.

Bu gerçeklerin en parlak örneğini yakın zamanda Fransa’da Dreyfus meselesinde gördük. Mesela Zola, Clemenceau, Picquart olağanüstü bir cesaret gösterdiler ve halka; gaflet içinde yüzen bir halka gerçekleri anlattılar. Bu yüzden büyük ithamlara, saldırılara ve düşmanlıklara maruz kaldılar ve yıllarca böyle bir mücadelenin içinde boğuşular. Ama sonunda bir gün geldi ve hakikat ortaya çıktı. Öyle bir ortaya çıktı ki, karşı tarafın müdafaaları tamamen çöktü. Zola gibi isimler öldükten sonra bile en yüksek onur ve şerefe ulaştılar. Demek oluyor ki, bir halk, bir topluluk, bir insan kitlesi hiçbir zaman sonsuza kadar yalan içinde boğulamaz, sürüklenemez. Bugün olmasa, yarın mutlaka gerçeği anlar, hakikatin tarafına geçer ve doğru yolu bulur. Zaten bu temel üzerine değil midir ki, çağdaş dünyada yavaş yavaş millet egemenliği, halkın yönetimi, yani halkın çoğunluğunun kararı kişisel saltanatlara karşı yerleşmiş ve hâkim olmuştur? Evet, bir insan, nihayet aldanabilir; birkaç kişi de aldanabilir. Ama tekrar edelim ki, bir topluluk, bir cemiyet en sonunda doğru yolu bulur; sonsuza kadar kandırılmaz, kandırılmamalıdır.

Bizce Osmanlılar özellikle Osmanlı’nın temelini oluşturan Türkler, zamanında Tatarlarla birlikte Asya’nın hem kalabalık hem de güçlü bir kavmi idiler. Hemen hemen doğu toplumlarının direkleri gibiydiler. Hangi toplumda, hangi coğrafyada olurlarsa olsunlar, kısa sürede sivrilirdi. Çin’den Arabistan’a kadar birçok topluma katılır, her medeniyeti, her yeteneği kolaylıkla temsil edebilirlerdi. Bugün bile bu gerçek gözle görülebilir: Bir Türk, Avrupa’nın bilimini ve medeniyetini isterse, baştan sona kolayca temsil edebilir. Ne zaman ki Türkler, bir şekilde büyük bir dünya düzeni arzusu ile Osmanlı Devleti’ni kurdular; işte bu erdemleri sayesinde çok kısa bir zamanda küçük bir aşiretten çok büyük bir devleti ortaya çıkardılar. Çünkü fethettikleri ülkelerdeki halklara öyle sağlam, onurlu bir ruh aşıladılar ki, bu sayede Osmanlılık fikrini var ettiler. Ne yazık ki, biz Avrupa’nın batı ucuna gelip yerleştikten sonra doğu ve batı, özellikle din farkı yüzünden; yüzyılların etkisiyle birbirinden ayrıldı. Ve maalesef bu ayırım, bizi yani Osmanlıları Avrupa’dan tamamen kopardı. Gerçi o zamanlar Osmanlı ordusu, doğu ve batı orduları arasında geri değildi ve Arap medeniyeti henüz çökmemişti. Batı medeniyeti ise henüz yavaş yavaş parlamaya başlıyordu. Ama zamanla işler değişti ve Doğudan Batıya doğru göçen fikirler, uygarlıklar ile gelişim hep Batıya aktı.

Zamanla doğulular özellikle Osmanlılar Avrupa’da medeniyet açısından bir damla kadar az kaldılar. Batılılar ise büyük bir çoğunluktu. Sonuçta Batı her alanda ilerledi, doğu ise aynı ölçüde geri kaldı. Bu doğu-batı ayırımının giderilememesinden dolayı biz Osmanlılar, her açıdan çok zarar gördük. Öyle ki, sadece şan ve şeref açısından değil,

yaşam olarak bile büyük tehlikelere maruz kaldık. Ve sonunda günbegün gelen sıkıntılar, acılar bizi bir karar almaya zorladı: Kavmi ve dini kimliğimizi koruyarak, bizi Avrupa'dan yüz yıllardır ayıran engelleri kaldırmak ve Batı medeniyetini, onun bilgeliğini ve olgunluğunu temsil etmeye karar verdik. Çünkü böyle yapmazsak, sadece Avrupa'dan Asya'ya geri çekilmekle kalmayacak; egemenlikten bağımlılığa düşmüş olacaktık. Bu gerçeği, onca tecrübeye, maddi ve manevi kayıplarımıza rağmen hâlâ kabul etmeyenler varsa onlara acımalı ya da acı acı gülmeliyiz ama asla kulak asmamalıyız.

Büyük bir İngiliz filozofu doğanın acımasız ama kesin bir kanununu ortaya koymuştur: Düzen, ahenk ve mükemmelliğe ulaşanlar hayatta kalır; eksikliklerinden kurtulamayanlar ise yok olur. Bu nedenle, bazı güçlü devletler, bu doğa yasasını medeniyet dünyasında zayıf kavimlere ve yıkılmakta olan yönetimlere karşı uygulamaya koydular. Ermeni olaylarında Batı'nın bize, toplumumuza ve hükümetimize açıkça bu tehdidi söylediğini unutmamalıyız. Peki bizden kaçımız bu tehdidin korkunç anlamını anlayabildi? Ya da hâlâ anlayabiliyor muyuz? Hâlâ anlamalıyız ki, sadece siyasi egemenlik açısından değil, bireysel ve toplumsal şartlar açısından da Avrupa medeniyetinin gereklerini öğrenmez, benimsemezsek; yalnızca şahsi onurumuz değil, milletimiz bile tehlikeye düşecektir.

O faziletler nedir? Devlet açısından: Hürriyet, eşitlik, adalet. Bir Osmanlı ne kadar zavallı, ne kadar karanlıkta kalmış olmalı ki böyle bir erdem ışığını kabul etmesin, edemesin. Günbegün batıl fikirlerin etkisiyle bu fazilet ilkelerini hayata geçiremesin. Birlik bayrağı altında, aynı toprakta dostça yaşayan vatandaşlarıyla kardeşçe geçinmeyi öğrenemesin. Böyle yapamazsa, içte kargaşaya; dışta ise çok tehlikeli saldırılara sebep olunacağını anlayamasın. Hâlâ bu düşünceden geri kalan Osmanlılar varsa, onları kurtarmak hepimizin en önemli görevidir. Halk açısından da Batı'nın faziletleri nedir? Hayat mücadelesine karşı tam donanımlı olmak. Hangi alanda olursa olsun, Türkler Batı medeniyetinin tüm kazanımlarından eksiksiz yararlanmalıdır. Ancak bu sayede bir insan, deyim yerindeyse “taşı sıkar, suyunu çıkarır” ve hem kendisine hem ailesine hem de vatanına en iyi şekilde hizmet eder. En hayırlı insan olur.

Ama bugün bir Avrupalı ile rekabet etmeye kalkınca hemen eğitimde, ticarete yeniliyoruz. Çünkü gaflet içindeyiz, bağınazlık yapıyoruz. Ne yaparsak yapalım onların bilgi düzeyine ulaşamıyoruz; ulaşmak da istemiyoruz. Mesela doğanın bize sunduğu zenginlikleri çıkarmak için bile her yönüyle Avrupalılara muhtacız. Böyle girişimler için ne paramız, ne servetimiz ne de sermayemiz var. Hatta ne insan gücümüz ne de bu işe uygun yeteneğimiz ve kabiliyetimiz var. Artık kabul etmeliyiz ki hayat

mücadelesinde Avrupalılara baştan ayağa yenilmiş durumdayız. Öyle bir yenilgi ki, maddi alanda gördüklerimizden bin kat daha ağırdır. Sonuçları ise çok daha korkunçtur. Eğer bu aşağılık durumdan bir an önce kurtulmak istiyorsak, artık o bitmek bilmez saplantılardan sıyrılarak Batı medeniyetini tüm ayrıntılarıyla ve hakkıyla temsil etmeliyiz. Ve bunu yapmaya tüm gücümüzle çalışmalıyız.”⁹⁵

Bu yazı, Osmanlı toplumunun Avrupa karşısındaki geri kalmışlığını yalnızca ekonomik ya da askerî açıdan değil, aynı zamanda medeniyet ve değerler düzeyinde de irdelemektedir. Yazar Ali Kemal, Osmanlıların Batı medeniyetini öğrenmemesi halinde bağımsızlığını kaybedeceğini açık bir dille ifade eder.

II. Meşrutiyet’in ilanından sonra Osmanlı aydınları arasında devletin nasıl yönetilmesi gerektiği üzerine yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmaların merkezinde “merkeziyetçilik mi, adem-i merkeziyet mi?” sorusu yer almaktaydı. Prens Sabahaddin, özellikle yerinden yönetimi savunan fikirleriyle öne çıkmış; bu yaklaşım zaman zaman yanlış anlaşılmış, hatta “Osmanlı’nın parçalanmasını istemekle” suçlanmıştır. İkdâm Gazetesi’nin “Bir İzah” başlıklı haber yazısı Prens Sabahaddin’in bu konudaki fikirlerini kamuoyuna açıklamak amacıyla kaleme alınmıştır:

“Meşrutî yönetimin tesis edilmesine katkı sağlama azmiyle yurt dışına çıkalı dokuz yıl oldu. Bu süre zarfında, arkadaşlarımla birlikte üç temel hedef doğrultusunda faaliyet göstermeye çalıştık:

1. Türkler ve genel olarak Osmanlı Müslüman unsurları nezdinde istibdadın yalnızca bir ya da birkaç kişinin keyfi tasarrufundan değil, aynı zamanda toplumsal hayat tarzımızdan ve sosyal yapımızdaki aksaklıklardan kaynaklandığını göstermek, kamuoyunu millî terbiyemizin ıslahına ikna etmek ve bu terbiyeyi engelleyen istibdadın kaldırılmasına yönelik olarak vatanın çeşitli bölgelerinde çaba ve direniş merkezleri kurmak.
2. Hristiyan vatandaşlarımızla Müslümanlar arasında içten bir birliktelik kurulmasının gerekliliğini göstermek. Yani Rum, Ermeni, Bulgar gibi etnik ya da mezhebi farklılıkları ne olursa olsun, Osmanlı toplumunu oluşturan hiçbir unsurun özerklik, muhtariyet ya da bağımsızlık siyaseti gütmemesi gerektiğini vurgulamak.
3. Uygulanan önceki yönetimin kesintisiz ve zalimane uygulamalarının milletimizin gerçek karakterini yansıtmadığını medeni dünyaya ispat etmek; otuz yıl boyunca zindanlarda işkencelere maruz kalan vicdan sahibi vatanseverleri tanıtmak ve Batı kamuoyunun bütünü olmasa da bir kısmını millî davamıza kazanmak.

Osmanlı siyasî birliğinin yalnızca korunması değil, aynı zamanda güçlendirilmesi gerektiği fikri, farklı yayın organlarında yıllardır yürüttüğümüz basın faaliyetlerinin

⁹⁵ İkdâm, "Avrupa, Osmanlılar", 17 Ekim 1908, 1.

temelini oluşturmuştur. Bu durum dikkate alınırsa, “adem-i merkeziyet” programı çerçevesinde özerk yönetimlere asla taraftar olmadığımız hemen anlaşılacaktır. Gerçekten de, Osmanlı ülkesinin parçalanması gerektiğini savunan hiçbir gazete ya da broşür bizim tarafımızdan ne çıkarılmış ne de desteklenmiştir. Aksine, bu türden eğilimleri ortaya koyan kişi veya yayınlarla her zaman aramıza açık bir mesafe koyduk. Daha da önemlisi, bu kişilerle hem düşünsel hem de ahlaki olarak mücadele ettik. Buna karşın, herhangi bir kötü niyet taşımayan kimi arkadaşlarımız, içinden geçtiğimiz buhranlı gelişmeler döneminde belki aceleci ya da coşkulu bir ruh hâliyle bazı fikirleri fazla keskin bir şekilde ifade etmiş olabilirler. Ancak bu ifadeler, bizim samimiyetle benimsediğimiz temel ilkeleri değiştirmez. Ben şahsen, halkın geleceği hakkında karar vermeye yetkili olanların, halkın geçmişini iyi bilmeleri gerektiğine inanandanım. Bu anlayışla, Avrupa'daki faaliyetlerimiz süresince ortaya koyduğumuz düşünce ve davranışları dikkatle gözden geçirmenin vaktinin geldiğini düşünüyorum. Zira halkı temsil edenlerin yanlış anlaşılmalara yol açmaması gerekir. Aksi takdirde yalnız kendi hatalarının değil, aynı zamanda milletin zararına yol açacak geniş kapsamlı sonuçların sorumlusu olurlar.

şimdi, sizleri bu değerlendirmeye ortak etmek üzere, geçmişteki çabalarımızı ve niyetlerimizi açık yüreklilikle ortaya koymak istiyorum. Çünkü gizli ya da yarı-açık çalışmalar döneminden açık teşkilatlanma dönemine geçildiği şu günlerde, geçmişle gelecek arasında sağlıklı bir bağ kurulmalıdır. Bir anlamda, gizli cemiyetlerin yerini açık siyasi fırkalar almıştır. Bu fırkaların ilk görevlerinden biri de, bugüne kadarki düşünsel ve siyasal miraslarını kamuoyuyla açıkça paylaşmak olmalıdır.

Osmanlı ülkesinin dağılmasını engellemenin tek yolunun, halkın yerinden yönetim esasına dayalı bir idare sistemi içinde yerel ihtiyaçlara göre doğrudan katılım ve sorumluluk üstlenmesinden geçtiğini düşündük. “Adem-i merkeziyet” veya “yetkilerin genişletilmesi” dediğimiz bu sistem, bazı çevreler tarafından yanlış anlaşıldı ya da kasıtlı olarak yanlış tanıtıldı. Bu nedenle, bu kavramı bir kez daha açıkça ortaya koymak istiyorum. Eğer Meşrutiyet rejimi, halkın denetim hakkını merkezde Meclis-i Mebusan aracılığıyla kurmak anlamına geliyorsa; Adem-i merkeziyet de, aynı hakkın taşradaki vilayetlere yayılması demektir. Bugünkü gibi merkeziyetçi bir sistemde, örneğin bir sancağın acil olarak ihtiyaç duyduğu bir yol, köprü, okul veya hastane gibi yatırımlar için bile önce sancak, vilayete; vilayet, Dahiliye Nezareti'ne; oradan Nafia Nezareti'ne, Sadaret'e ve en nihayetinde saraya kadar silsileyle başvurmak zorunda kalıyor. Bu bürokratik süreç, işlemlerin yıllarca gecikmesine ve halkın iktisadi hayatının felce uğramasına sebep oluyor. Örneğin, devlet büyüklerimizden biri, Bolu Sancağı

mutasarrıfı iken yalnızca üç saatlik bir yolu yaptırmak için altı yıl uğraştığını, nihayet vazgeçmek zorunda kaldığını anlatmıştı. Bu süreçte halkın yaşadığı sıkıntılar anlatılamayacak kadar ağırdır. Yalnız yollar değil, tüm yerel yönetim işleri bu tür engellere takıldığı sürece memleketin ilerlemesi mümkün değildir. İlerleme olmadan da kalkınma sağlanamaz, halk fakirlikten kurtulamaz. Bu, inkâr edilemeyecek bir gerçektir.

Güney Amerika cumhuriyetlerine bakıldığında, merkeziyetçi sistemle yönetilen pek çok ülkede haydutların hüküm sürdüğü görülür. Eğer hükümet şekli gerçekten önemli olsaydı, meclisler ve yasalarla idare edilen bu cumhuriyetlerde insanların hakları da güvence altında olurdu. Oysa Meksika, Uruguay ve Guatemala gibi ülkelerde, devlet başkanları ve milletvekili sıfatıyla seçilen kimseler arasında bile haydutlar bulunmaktadır. Bu kimseler halka zulmeder, muhaliflerini gizlice ortadan kaldırır. Basın özgürlüğü olmasına rağmen kimse ses çıkaramaz. Çünkü bu ülkelerde eğitim ve milli terbiye sistemi, kişilerin kendi ayakları üzerinde durmalarını sağlayamadığı için insanlar kurtuluşu başka yollarla aramak zorunda kalmaktadır. Bu durum, merkeziyetçi sistemin bu cumhuriyetleri zamanla en karanlık bir istibdat rejimine sürüklediğini gösterir.

Yarın Meclis-i Mebusan açıldığında, neyle meşgul olacaktır? Bugün vilayetlerimiz harap ve yoksul bir hâlde. Görev bilincine sahip bir meclis, elbette bu durumun idari sebeplerini değiştirmeye çalışacaktır. Ancak bu değişim, yine merkeziyetçi sistemle mi yapılacaktır? Vilayet memurları ve meclisleri, İstanbul'daki merkeze hâlâ bir bebek gibi sımsıkı bağlı mı kalacaklardır? Yoksa bu bağlar çözülerek onlara kendi bölgelerinde yasal sınırlar içerisinde karar alma ve uygulama hakkı mı verilecektir? Eğer bu yetkiler vilayetlere verilecekse, bu, yönetsel Adem-i merkeziyetin veya yetki genişlemesinin kabulü anlamına gelir. Ve bu zorunludur. Çünkü farklı vilayetlerin birbirinden farklı hayat tarzları ve ihtiyaçları vardır. Örneğin Yemen ile Selanik halkı arasında büyük farklar bulunur. Bu farklılıkları en iyi anlayacak olanlar da İstanbul'daki merkezde oturanlar değil, o vilayetlerde yaşayanlardır.

Dolayısıyla bizler, Adem-i merkeziyet veya yetki genişlemesi adı altında istediğimiz reformla yalnızca valilerin ve diğer yerel görevlilerin yetkilerinin artırılmasını, yerel meclislerin bir an evvel faaliyete geçirilmesini ve halkın ödediği verginin nereye ve nasıl harcandığını doğrudan takip edebilmesini sağlamayı amaçlıyoruz. İşte bu sebepten dolayıdır ki, Adem-i merkeziyet konusundaki yayınlarımızda her zaman Kanun-ı Esasî'nin 108. maddesine dayandık. Hatta bu maddenin önemini kamuoyuna anlatmak için en çok uğraş verenlerden olduk. Aynı şekilde, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin programında bu esasa dayanan maddeyi de

diğer maddeler gibi memnuniyetle kabul ettik. Şu hâlde, Adem-i merkeziyet dediğimiz şey; yetki genişlemesinden, görev paylaşımından ve yerel idarenin güçlendirilmesinden ibarettir. Bu noktada “yetki genişlemesi” sadece Adem-i merkeziyetin bir adı değil, onun bir tanımıdır. Bu iki ifade arasında hiçbir çelişki yoktur. Ancak ne yazık ki basınımızda çoğu zaman bu tür kavramlar karıştırıldığı için kamuoyu zihninde karışıklıklar doğmaktadır. Umuyorum ki bu açıklamalardan sonra artık böyle yanlış anlamalar ortadan kalkar. Vicdan sahibi olanların görevi, gerekli ve faydalı buldukları düşünceleri açıklamak ve yaymaktır. Biz de bu vazifeyi elimizden geldiğince yerine getirmeye çalışıyoruz. Savunduğumuz görüşlerin içeriği incelendikten sonra kabul edilip edilmemesi milletin takdirindedir. Ancak adalet ve insaf duygusuna sahip kimselerden tek ricamız, hiçbir somut delile dayanmayan mesnetsiz suçlamaları sorgusuz kabul etmemeleridir.”⁹⁶

Prens Sabahaddin’in bu açıklaması, onun temel siyasi felsefesini berrak bir şekilde ortaya koymaktadır. Adem-i merkeziyet fikrini, devletin parçalanması değil; yerel idarelerin güçlenmesi, halkın ihtiyaçlarının hızlı ve etkili şekilde karşılanması için gerekli bir yöntem olarak görmektedir.

İkdam Gazetesi’nde yazar Celaleddin Arif tarafından kaleme alınan “Düşündüm ki” başlıklı makale ise Osmanlı Devleti’nin anayasal düzen tartışmalarına ışık tutmaktadır:

“Anayasa hukuku, milli egemenliği esas aldığı için, böyle bir kanunun yalnızca millet tarafından yapılabileceği açıktır. Nitekim, Fransa’daki büyük ihtilal sırasında anayasa hazırlamak için halk tarafından seçilen vekiller, görevlerini yerine getirip tamamladıktan sonra dağılmışlardır. Bazen doğrudan halka da başvurulmuş; 1791, 1793, 1795, 1799, 1815, 1830 ve 1848’de yapılan birçok anayasa bu şekilde ortaya çıkmıştır. 1870’te ise yöntem biraz değiştirilmiş; parlamentonun iki kanadı senato ve meclis bir araya gelip genel bir meclis oluşturarak anayasa metnini birlikte hazırlamıştır. Bugün de anayasanın herhangi bir maddesini değiştirmek gerektiğinde aynı usul uygulanmalıdır.

Kanun-ı Esasî ise bundan yaklaşık otuz yıl önce, dönemin şartlarına göre hızlıca kaleme alınmıştır. Bugünkü ihtiyaçlarımızı karşılamadığı ise seçim dönemlerinde adayların vaatlerinden rahatlıkla anlaşılmaktadır. Bu nedenle anayasanın yenilenmesi ve değiştirilmesi gerekmektedir. Peki, bunu nasıl yapmalıyız? Yasama yetkisi, Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Meclis-i Mebusan, hükümet üzerinde en güçlü denetim aracıdır. Milletvekillerinin yaşı, senatörlerden on yaş daha

⁹⁶ İkdam, "Bir İzah", 18 Ekim 1908, 1.

genç olacak şekilde belirlenmiştir; çünkü 30-40 yaş arasındaki gençlerin heyecanı ve dinamizmi, 40 yaşını geçmişlerde bulunmaz. Bu nedenle Ayan'ın görevi, Mebusan'daki bu coşkuyu dengelemek, eksikleri gidermektir. Böylece görevleri oldukça ağır bir sorumluluk taşır. Bazıları, "milletin arzusu birdir, iki meclise gerek yoktur" der. Fakat sınırsız ve kontrolsüz bir güç ister tek kişide ister tek mecliste olsun zamanla istibdada dönüşür. Bu nedenle Ayan Meclisi'nin varlığı, denge unsuru olarak önemlidir. Elbette bu durum işlerde biraz gecikmeye neden olabilir; ama ülkeye zarar vermemesi için bu gecikme kabul edilebilir. Ayrıca iki meclis arasında sürekli bir çekişme de düşünülemez; zira vatanını seven kimseler, ülke menfaatinde birleşir. Sonuçta Ayan Meclisi'nin görevi hem dengeleyici olmak hem de anayasa maddelerini korumaktır. Ancak bu kadar önemli bir görevi, halkın seçmediği ve güvenmediği bir meclis nasıl üstlenebilir? Bizdeki anayasa padişah tarafından verildiği için, aslında millet ya da onun temsilcileri tarafından yapılmamıştır.

Bu sebeple Meclis-i Mebusan toplandığında, padişahın açılış konuşmasına verilecek cevapta, Ayan üyelerinin en az üçte ikisinin halkın temsilcileri tarafından seçilmesi, geri kalan üçte birinin ise hükümetçe atanması istenmelidir. Ayan üyeleri altı yıl için seçilmeli; her üçte birlik kısmı iki yılda bir yenilenmelidir. Hükümetin atayacağı kişiler ise üniversite hocaları, eski bakanlar, valiler, ordu komutanları, kadılar, elçiler, patrikler, hahambaşılar, amiraller ve güvenilir büyük tüccarlar arasından seçilmelidir. Bu şekilde oluşturulacak bir Ayan Meclisi, halkın güvenini kazanmış olur ve görevini hakkıyla yerine getirir. Ancak bu şartla Mebusan ile birlikte toplanıp Genel Meclis'i oluşturabilir ve anayasa yeniden düzenlenebilir. İşte o zaman elimizde milletin eseri olacak bir anayasa bulunur ve bu da ulusal ihtiyaçlarımızı güvence altına alır."⁹⁷

Haber, Meşrutiyet yıllarının demokrasi tartışmalarına çok net bir ışık tutuyor. Anayasanın, gerçek anlamda halkın iradesine dayanmadığı sürece otoriteye hizmet edeceğini vurguluyor. Bugün bile geçerliliğini koruyan bu fikirler, "halkın seçtiği temsilciler mi, yoksa atanmış kişiler mi ülkenin kaderini belirlemeli?" sorusunu gündemde tutmaya devam ediyor.

İkdam Gazetesi'nde yazar Ali Kemal'in kaleme aldığı "Hür, Hakiki Hür" başlıklı yazısı, II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonraki dönemde, hürriyet kavramının ne anlama geldiğini ve nasıl içselleştirilmesi gerektiğini tartışan son derece önemli bir metindir:

"Hürriyet, doğuştan gelen bir yeteneğin ve terbiyenin derin bir bileşimiyle oluşur. Bir fitrat, uzun bir zaman diliminde eğitim ve terbiyeyle yoğrulur; ancak bu şekilde hür

⁹⁷ İkdam, "Düşündüm ki", 9 Kasım 1908, 1.

olabilir. Hatta bazen bu da yeterli değildir; çünkü kişi, doğuştan bu yetenek ve liyakate sahip olmayabilir. Hürriyeti sözle, şeklen ve kuramsal olarak anlamak kolaydır; fakat onu fiilen, hakikaten ve uygulama düzeyinde kavrayabilmek zordur. Bu zorluk, hürriyetin kazanılmasının büyük bir bilgi ve ahlaki birikime bağlı olmasından kaynaklanır. Sayısız kötü eğilim, açgözlülük ve nefsin arzularına karşı mücadele; temiz bir düşünce ile süzölmüş bir benlik terbiyesi gerektirir.

Gerçek anlamda hür bir kişi, nefsin hiçbir arzusuna, ne olursa olsun yenik düşmez, düşemez de. Bu nedenle, gerektiğinde dünya ile bile mücadele eder; hayatının huzurunu, hatta tüm ideallerini bu endişe uğruna feda eder. İşte bu özellikleri, bu üstün nitelikleri göz önüne alarak büyük düşünür Ebu'l-Alâ el-Maarî şöyle der: *“Eğer özgür olmak istiyorsan özgür olmanın zahmetine katlan; çünkü dünyada gerçek anlamda hür olan pek azdır.”* Gerçekten de, tarihte yaşanan bazı istisnai olaylar vardır ki, gerçek anlamda özgür ruhların kimler olduğunu ortaya koymak için adeta mihenk taşı vazifesi görür.

Örneğin yakın geçmişte Fransa’da meydana gelen “Dreyfus Olayı”, hakiki hürlerle sahte özgürlükçüleri birbirinden ayırmıştır. O zamana kadar “hür” sandığımız pek çok kimse, gerçekte hür olmadıklarını göstermiştir. Bir Katolik’e ya da herhangi bir Hristiyan’a verdikleri hak ve hukuku, bir Musevi’ye tanımak istememişlerdir. Aynı vatanın evladı olan bir Musevi’yi, yalnızca Musevi olduğu için diğer yurttaşlarla eşit saymak istememişlerdir. Oysa böyle davrananlar, o döneme kadar düşünsel ve ahlaki terbiyeden geçmiş, özgürlük fikrini en iyi kavramış kişiler arasında sayılırlardı. “Hür” oldukları düşünölüyordu ama hakiki hür değildiler. Doğa onlara birçok meziyet bahşetmişti, fakat bu meziyetlerin en ulvisi olan gerçek hürriyeti taşıyamamışlardı. Mesela en tanınmış yazarlardan ve büyük düşünürlerden biri olan Joseph Reinach yahut dönemin en etkili siyasetçilerinden Cavaignac gibi kişiler bu gruba dahildi. O zamana kadar eserleri ve düşünceleriyle özgürlüğün öncüsü sayılan bu kişiler, sırf bir millî gurur yahut kavmî asabiyet uğruna (ki bu duygular bazen meşru kabul edilebilse de) özgürlük ilkesini ve onun doğal sonucu olan eşitlik fikrini feda ettiler. Ve öyle ileri gittiler ki, bir Musevi’yi bir Hristiyan’dan daha az hakka sahip görmek gibi tuhaf bir düşünceyi benimsediler.

Bu düşünceyi, özgürlükçü bir ülkede kamuoyuna kabul ettirmek için ilmî, edebî ve siyasî güçlerini kullandılar; fakat başarılı olamadılar. Öyle ki, bu çabaları neticesiz kalınca âdeta kamu hayatından silindiler: Joseph Reinach siyasetten tamamen çekilmek zorunda kaldı, Cavaignac ise büyük hatasını telafi edemeyerek siyasal hayattan silindi. Öte yandan, Zola gibi gerçek anlamda hür olarak yaratılmış, yetişmiş mücadeleci

insanlar, hürriyetin gereğini büyük bir fedakârlıkla yerine getirdiler. Bir Musevi'nin hakkını ve hukukunu da diğerlerinin hakkı gibi kutsal saydılar. Hatta dünyada nadiren rastlanabilecek bir özgürlük mücadelesiyle tüm Fransa'yı harekete geçirdiler.

Cezayir'de ve Tunus'ta Müslümanlara yapılan muameleler, ister siyasî ister medenî nitelikte olsun, eğer hürriyet ve eşitlik iddiası altında yapılmışsa, aslında tam tersine baskı ve eşitsizlik anlamına geliyordu. Bu durum, Fransa gibi “en hür” addedilen bir memlekette bile gerçek anlamda özgür insanların ne kadar az olduğunu ve genellikle azınlıkta kaldıklarını göstermektedir. Söz konusu Müslümanların siyaseten ve hatta medenî olarak karşı karşıya kaldıkları bu mahrumiyetler, her ne kadar çeşitli yöntemlerle günbegün gizlenmeye çalışılsa da, hürriyeti her türlü düşüncenin üstünde gören Fransız aydınının vicdanını daima rahatsız etmektedir. Hatta, Fransızlık idealine inananlar, Fransa'nın böyle küçük düşürücü şaibelere bulaşmasından dolayı daima rahatsızlık duymaktadırlar. Çünkü hangi gerekçeye dayandırılırsa dayandırılın, hürriyet ve onun doğal sonucu olan eşitlik, hiçbir kaydı ve istisnayı kabul etmez. Er geç, mutlaka bir gün gelir ve şüphesiz yakındır; bu hürriyete gönülden bağlı Fransa, bu gibi durumları ulusal birliğine yakışmayan hâller olarak görür, siyasi sahneden siler atar.

Ancak, hürriyetin bu kadar yüce bir anlayışla kavranması ve uygulanması sadece Batılılara özgü bir nitelik sanılmamalıdır. Gerçekte, bu ulvî fikrin doğuşu Şark'tan, İslâm'ın temel ilkelerindendir. İslâm halifelerinin büyük bir kısmının hayatındaki bazı erdemli örnekler, özgür insanların yüksek faziletlerine dair en parlak misalleri oluşturur. Özellikle Batılıların ya hiç tanımadığı ya da pek az tanıdığı Hazreti Ömer, böyle yüce bir özgürlük anlayışının adeta vücut bulmuş hâlidir. Gerçekten de öyledir. Eğer öyle olmasaydı, o büyük kudret ve otorite sahibi halife, gayrimüslim topluluklara karşı bu derece yumuşak, bu kadar müsamahalı davranabilir miydi? Galip durumda iken, mağlup olanlara o kadar geniş hak ve eşitlikler tanıyabilir miydi? Onların bütün haklarına bu kadar saygı gösterebilir miydi?

Bugünkü medeniyet ve eğitim düzeyine göre bu faziletleri kavramak belki kolaydır. Ancak tarihsel bağlamı göz önünde bulundurulduğunda Hazreti Ömer'in özgürlükçü anlayışına hayran olmamak elde değildir. Nitekim İslâm'ın ilk dönemindeki padişahlarımızın tıpkı Fatih gibi fikrî ve ilmî bakımdan en ileri olanlarının, bu dinî öğretiler sayesinde askerî hırsları bir nebze yatıştığında, hemen özgürlükçü düşüncelere yöneldikleri görülür. Hemen mağlup kavimlere imtiyazlar, özgürlükler tanımışlardır. Hatta önceki cihatları ve zaferleri unutturacak kadar bol imtiyazlar bahşetmişlerdir.

Nitekim İstanbul'un fethinden sonra o büyük muzaffer hükümdar Fatih Sultan Mehmed'in, Rum Patrikhanesi'nin ünlü patriği Gennadios ile serbestçe ilmî ve dinî bir

tartışmaya girişmesi; özellikle o düşman, mağlup tarafın savunmalarına, itirazlarına ve hatta eleştirilerine karşı hoşgörü ile davranması, onun özgürlük anlayışının hem terbiye ile hem de doğuştan gelen bir yetenekle ne derece güçlü olduğunu göstermez mi? Osmanlı devlet adamları arasında da Zenbilli Ali Efendi gibi en seçkinlerinden bazıları, Osmanlı'nın büyük menfaatlerini feda edecek kadar kesin özgürlük ilkelerine bağlı kalmışlardır. Bu kutsal milliyet idealini her türlü başka kaygıdan üstün tutmuşlardır. Belki de sonuçlarını tam kestiremedikleri için, siyaset açısından o döneme göre pek uygun olmayan bazı hareketlerde bulunmuşlardır. Zira siyaset, özellikle o devirde, hatta zaman zaman günümüzde bile adalet ve özgürlük ile bütünüyle uyuşamayabilir.

İşte, gerek Araplarda gerekse Osmanlılarda zamanında bu türden etkili ve görkemli özgürlük örnekleri görülmüştür. Ancak zamanla, özellikle Şark'ta, tüm bu eğilimler ve o kabiliyetler bozuldu, zehirlendi; bu erdemler yavaş yavaş elimizden çıktı. Artık hürriyeti aynı heyecanla, aynı iç huzuruyla kavrayamaz olduk. Öyle ki, bugün bile açık bir meşrutiyet ve kapsamlı bir danışma sistemi içerisinde bu nimete erişmiş bulunmamıza rağmen, Osmanlı sancağı altında yaşayan bütün milletlerin hürriyet ve eşitlik temelinde sahip oldukları hakları tam anlamıyla idrak edemiyoruz. Edemediğimiz için de bazı genel kurallara istisnalar getirmeye ihtiyaç duyuyoruz.

Her memlekette, halkın bireyleri arasında hâkimlik ve mahkûmluk gibi yersiz farklılıklar, özellikle gereksiz yere gündeme getiriliyor. Hâlbuki bize göre Osmanlı ülkesinde Kanun-ı Esasî üstünde hiçbir kanun ve kural olamaz. Bu anayasaya göre de bütün Osmanlılar eşit şekilde hürdür ve hukuk önünde eşittir. Bu kesin ilke, hiçbir istisna kabul etmez. Aksi takdirde bu ilkenin temeli sarsılır; tüm anayasal hükümler kuru birer vaatten ibaret kalır. Söylem düzeyinde dile getirilenler, fiilen hayata geçirilmemiş olur.

Bir gün Paris'te bir tiyatro salonunda şöyle bir sahneye tanık olunmuştu: Bir general ile bir yüzbaşı, tarafların temsilcileri olarak düello meselesi hakkında bir danışma meclisinde bulunuyorlardı. General, yüzbaşıya *“Arkadaş, bak burada senin yüzbaşı, benim general olmamın bir farkı yok. Her ikimiz de eşitiz. Tam özgürlükle temsil ettiğimiz kişilerin hakkını savunabiliriz. Çekinme, konuş.”* dedi. Ne var ki tartışma ilerleyince, zavallı yüzbaşı generalin sözlerine karşı özgürce ve delillerle karşılık vermeye başladığında, general sonunda başka bir cevap bulamayınca ilk sözünü unutarak şöyle dedi: *“Yok, başıyla ama ben generalim, sen yüzbaşısın. Bana karşı bu kadar serbest bir üslupla konuşmaya hakkın yok.”* İşte bu sade örnekle anlatılmak istenen şudur:

Biz de ciddi durumlarda böyle davranışlardan kendimizi korumalıyız. Önceden verdiğimiz sözleri unutup geçmişin etkisiyle birbirimize karşı hürriyet, eşitlik, kardeşlik gibi kavramlara zarar verecek hareketlerde bulunmamalıyız. Aksi hâlde, meşrutiyetimiz ve danışma sistemimiz manasız bir söz yığınının ibaret kalır. Bu da gelecekte bizi bekleyen başarıya indirilmiş en derin darbe olur.”⁹⁸

Haber, sadece tarihî bir belge değil, aynı zamanda günümüz için de bir uyarıdır. Hürriyetin; eşitlik ve kardeşlik ilkeleriyle birlikte yaşatılmadığı durumlarda anayasa ve meşrutiyet gibi kurumların yalnızca “kâğıt üzerinde” kaldığını vurgular. Ali Kemal’in bu yazısı, Osmanlı modernleşme tartışmalarında özgürlüğün gerçek anlamını kavramak için hâlâ güncelliğini korumaktadır.

Meclis-i Mebusan’ın açılışına dair İkdâm Gazetesi’nde yazar Ali Kemal tarafından kaleme alınan “Meclis-i Mebusan’ımızın İçtimağı” (Millet Meclisimizin Toplanması) adlı haber önemlidir:

“Asırlardan beri bu milletin tarihinde, Meclis-i Mebusan’ın bugünkü toplantısı kadar kurtuluşumuz ve geleceğimiz için etkili bir gün bulmak mümkün değildir. Zamanında Osmanlı sancağı Avrupa’nın ortalarına kadar ilerlemiş, kudretimizin sesi gök kubbede yankılanmıştır. Ancak ne kadar büyük olursa olsun bu ihtişam, gelecekte olgunlaşmaya muhtaçtı. Kılıcımızın gücünü kalbimizle, fikirlerimizle desteklemeliydik. Sadece fetih yapmakla yetinmeyip, fethettiğimiz topraklarda adalet ve kanun çerçevesinde, uygarlığın gereklerine uygun bir idare sergilemeliydik.

Nitekim Batılı bir düşünürün dediği gibi, bir memleketi fethetmekten ziyade oradaki halkı adaletle ve hukuka dayalı bir şekilde yönetmek, fetheden hükümetin gerçek şerefidir. İşte biz Osmanlılar bu gerçeği asırlarca anlayamadık. Bu sebeple kılıcımızın gücüyle ve şehitlerimizin kanı pahasına aldığımız toprakları tekrar kaybetmek zorunda kaldık. Ancak bugün, Kanun-ı Esasî’nin yeniden hayat bulması ve Meclis-i Mebusan’ın açılmasıyla cihana ilan ediyoruz ki, gaflet devri sona ermiştir. Osmanlı toplumu artık adalet, hürriyet ve eşitlik ilkelerini benimsemiştir.

Henüz meşrutiyet hayatımızın başındayız; fakat istibdat devriyle kıyaslandığında Osmanlı Devleti’nin bir yıl içinde nereden nereye geldiğini görmek, bu hakikati kanıtlamaya yeterlidir. Bir millet için hürriyet yoksa onur ve hedeflerine ulaşması da imkânsızdır. Hele ki farklı kavimlerden oluşan Osmanlı toplumu için eşitlik, kardeşlik ve hürriyet ilkelerine bağlılık olmaksızın yaşamak bile zordur. Bu nedenle biz Osmanlılar, son yıllarda pek çok sefalet çektik, vatanın birçok yerini kaybettik, asayiş yerine kargaşa, bayındırlık yerine yıkıntılar gördük. Aslında yaşadığımız söylenemezdi;

⁹⁸ İkdâm, "Hür, Hakiki Hür", 18 Kasım 1908, 1.

çünkü böylesi bir hayata yaşamak denemezdi. Ancak dört buçuk aydır gerçekten yaşıyoruz. Bugün ise bu hayatın en yüce anını idrak ediyoruz.

Meclis-i Mebusan'ın açılış günü, milletçe iftihar günümüzdür. Osmanlı toprağı Afrika'dan Asya'ya, Asya'dan Avrupa'ya kadar nice zenginlikler barındırmaktadır. Halkımızda çalışkanlık, zeka ve medeniyete uygunluk vardır. Tarihimiz de büyük bir maziye sahiptir. Dolayısıyla Osmanlı milleti, aslında büyük bir devlet ve millet olmaya her bakımdan layıktır. Ancak niçin bu yüceliğe ulaşamadık? Çünkü hükümet ve idarede gerekli dersleri alamadık, adil bir yönetim sistemini tesis edemedik. Avrupa devletleri istibdat rejimleriyle dahi varlıklarını sürdürebildiler; çünkü tek bir kavimden oluşan güçlü toplumlara sahiptiler. Osmanlı Devleti ise farklı unsurların birliğiyle var olabilirdi; bu nedenle meşrutî idareye her zamankinden fazla ihtiyaç duyuyordu. Yakın mazimizde istibdadın ne büyük felaketler doğurduğu, hepimizin hafızasında derin izler bırakmıştır. İşte bu yüzden bugün hepimiz, Kanun-ı Esasî'ye tam bir sadakat göstereceğimize söz vermeliyiz.

Milletimiz son asırda çok acılar çekti, çok kayıplar yaşadı, bir gün bile gülemedi. Servetini, emeğini ve topraklarını kötü idare yüzünden kaybetti. Ancak nihayet hürriyet ve eşitlik ışıyla kurtuluş yolunu buldu. Bugün, milletimizin geleceği için umut ve ikbal dolu yeni bir döneme giriyoruz. Bu yolculukta her bir Osmanlı, çalışkanlığı ve liyakati ölçüsünde ödülünü alacak, adalet ve medeniyet yolunda tarihimize yeni sayfalar eklenecektir.”⁹⁹

Görüleceği üzere, Ali Kemal'in sözleri Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu için meşrutîyet ve hürriyetin vazgeçilmez bir yol olduğunu vurgulayan tarihî bir manifestodur.

II. Meşrutîyet'in ilanından sonra basında anayasa, parlamenter sistem ve meşveret ilkeleri üzerine pek çok tartışma yaşanmıştır. Bu tartışmalardan biri de İkdam Gazetesi'nin “Kanun-ı Esasî'miz ve Bir Mesele-i Esasiye-i Meşveret” (Anayasamız ve Temel Bir Danışma / Meclis Meselesi) başlıklı Tan gazetesinden bildirmiş olduğu yazıda açıkça görülmektedir:

“Son posta ile gelen Tan gazetesinde anayasa, Meclis-i Mebusan ve meşrutîyet usulüne dair birçok faydalı tartışma yazısı ile birlikte siyasî mücadelemizin ihtiyaçlarından doğmuş şu değerlendirmeyi okuduk: Başkanın, özellikle bakanlara karşı yaptığı bu açıklamada dikkat çekici bir nokta vardır: Acaba Meclis-i Mebusan, bakanlar kurulunu görevde tutma veya değiştirme yetkisine sahip midir? Mesele derinlemesine incelendiğinde görülür ki Meclis-i Mebusan yalnızca danışma meclisidir. Bakanları

⁹⁹ İkdam, "Meclis-i Mebusan'ımızın İçtimağı", 17 Aralık 1908, 1.

güvenoyu vererek veya güvensizlik bildirerek değiştirebilir sananlar yanırlorlar. Bakanların savunucuları diyorlar ki: Hükümetin genel siyaseti hakkında görüşmelere girişmek ve bu nedenle güven veya güvensizlik meselesini ortaya atmak Meclis-i Mebusan'ın hakkı değildir. Bu yetki hükümdara aittir.

Biz ise mevcut bakanlar kurulunun dış politikasını savunmakla birlikte, Tan muhabininin görüşünü tüm gücümüzle reddederiz. Eğer Meclis-i Mebusan güvensizlik bildirirse, sadrazam derhal istifa etmelidir. Hayırlı veya kötü sonuçlarından doğacak sorumluluk da artık Meclis'e ait olur. Ancak Meclis'in güvenliğini kaybettiği hâlde iktidarda kalmaya devam etmek, meşrutiyet usulünü ayaklar altına almak ve memleketi baştan başa kargaşaya sürüklemek demektir. Eğer böyle bir şeye girişilirse, örneğin Kamil Paşa nasıl olur da Adliye, Dahiliye veya Maarif nazırlarını istifadan alıkoyabilir? Anlaşılmaz bir durum olur.

Fransa ve Belçika anayasalarında ufak değişikliklerle benzer örnekler varken, bizim Kanun-ı Esasî'mizin hangi maddesi Meclis-i Mebusan'ı yalnızca bir danışma meclisine indiriyor? Bilmiyoruz. Fakat bu kanunun asıl yorumu, milletin amacıdır. O da İngiltere'de gördüğümüz ve sonra Avrupa'ya yayılan parlamenter meşveret usulüdür. Bakanların seçilme şekli, kurulun oluşturulması ve değiştirilmesi gibi kanunda açıkça yer almayan konularda bu usule riayet etmek zorunludur. Bu, meşrutiyetin ruhudur.

Zaten İngiltere'de, hatta Fransa'da bu konuda özel kanun maddeleri yoktur. Nerede yazıyor ki, bakanlar şu meclisin üyeleri arasından seçilmelidir yahut mecliste çoğunluğu kaybedince çekilmelidir? Bunlar yazılı değildir ama bu uygulamalar, meşveretin özüdür. Bu özü ortadan kaldırırsak meşveret kalmaz, parlamento kalmaz. Sadece göstermelik, kuşkulu bir meşrutiyet kalır ki o da kısa sürede eski istibdada dönüşür.

Eğer senelerce süren acı tecrübelerden sonra daha ilk adımda meşveret usulünü ihlal edersek, memleketimizi büyük tehlikeye atarız. Böyle büyük bir inkılapta başarılı olmak için hareketimizin temel düsturu saflık ve samimiyet olmalıdır. Saflık ve samimiyetle meşveret kurallarına bağlı kalmalı; şüphelerden, tereddütlerden ve entrikalardan uzak durmalıyız. Çünkü kurtuluşumuz ancak bu yolla mümkündür.”¹⁰⁰

Haber, dönemin siyasal atmosferinde meşrutiyetin yalnızca bir yönetim biçimi değil, aynı zamanda bir zihniyet meselesi olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Parlamenter sorumluluk ilkesine yapılan bu vurgu, Türkiye'nin anayasal gelişim sürecinde önemli bir dönüm noktasını işaret eder.

¹⁰⁰ İkdâm, "Kanun-ı Esasî'miz ve Bir Mesele-i Esasiye-i Meşveret", 24 Aralık 1908, 1.

Meşrutiyetin ve Mebusan'ın işleyişi üzerinde düşünülerek kaleme alınmış olan İkdam Gazetesi'nin "Fırka-i Siyasiyeler, Meclis-i Mebusan'ımız" (Siyasi Partiler, Millet Meclisimiz) başlıklı bu haber yazısı siyasi partilerin meclisteki zaruri rolünü vurgulamaktadır:

"Siyasi partiler, meşrutiyetin ve danışma ilkesinin ayrılmaz bir gereğidir. Zaten bir "şûrâ-yı ümmet"te rahmet olarak tanımlanan görüş ayrılığı, başka hangi yolla makul ve faydalı şekilde yönlendirilebilir ki? Elbette siyasi partiler yoluyla. Bütün hüküm ve nüfuz tek bir tarafın elinde toplanır, karşısında hiçbir muhalefet bulunmazsa danışma şartı nasıl yerine getirilecektir? İttifakın rahmeti hangi biçimde tezahür edecektir? Bu sebeple bir meşrutiyet meclisinin en belirgin vasıflarından biri, belirli ölçüde siyasi farklılıklara sahne olmasıdır. Hatta bu partilerden yalnız iktidarda olanlar değil, muhalefet cephesini oluşturanlar da devletin menfaatini gözetirler. Hükümeti ve hükümet yanlılarını eleştirerek uyarılarda bulunurlar. Hakkı ve hakikati bazen daha açık görürler, daha özgürce dile getirirler. Zaten nazırlar, çoğunluk partisine mensup olsalar da bu farklılıklardan korktukları için görevlerini yerine getirirken daha dikkatli davranırlar; adalet ve hakkaniyetten ayrılmamaya gayret ederler. Demek ki her açıdan bakıldığında siyasi partiler, özellikle muhalefet partileri birer fayda vesilesidir. Çünkü muhalifler de muvafıklar da esasen devletin menfaatini aramaktadırlar; sadece yöntem ve içtihat bakımından ayrışmaktadırlar ki, bu farklılık da hakikatin tecellisi açısından gereklidir, hatta büyük bir şarttır.

İngiltere'de Parlamento denilen mecliste meşveret usulüyle hüküm icra edilmesini sağlayan iki rakip siyasi parti, Ahrarlar (Liberaller) ve Muhafazakârlar (Tories) olmuştur. Özellikle son iki asır boyunca bu iki parti, sırayla iktidara gelmiş; İngiltere'ye ve İngilizliğe hizmet etmişlerdir. Birbirine rakip olmalarına, hatalarını ortaya koymalarına rağmen, esas itibarıyla devletin hakiki menfaatleri hususunda mutabıktılar. Sadece bu menfaatlerin takibinde gerekli araçlar konusunda ayrışıyorlardı. Ancak dış siyaset gibi önemli meselelerde derhal birleşiyor, ihtilafı unutuyorlardı.

Mesela Gladstone Ahrarlardan, Salisbury Muhafazakârlardandı. Birbirlerini muhalefet yoluyla düşürmüş olsalar da, bugün kim diyebilir ki bu iki şahsiyetin biri diğerinden daha az vatanperverdi? Aynı şekilde, bugünün siyasetinde bu iki partiden biri olan Balfour ile diğeri olan Laik Başvekil Asquith (Iskoviz), birbirine daima rakip kalmakla beraber memlekete hizmet etmiş ve hâlâ etmektedirler. Özellikle son dönemde yaşanan Şark meselesi gibi mühim dış olaylarda nasıl birlikte hareket ettikleri ve ortak dil kullandıkları ortadadır. İşte hükümet idaresinde meşveret usulünü benimseyenler, siyasi parti farklılıklarını meşrutiyetin bir gereği saymışlardır. Hatta İngiltere'de bu

partiler sadece ikiye ayrılmakla kalmamış, zamanla örneğin İrlanda'nın özerkliği meselesiyle Liberal Parti bölünmüş, "İrlandalılar" ortaya çıkmıştır. Nihayet bazı ayrılanlar da "Amal Fırkası"nı (İşçi Partisi / Emelciler) kurmuşlardır. Günümüzde İngiltere Meclis-i Mebusanı'nda birçok siyasi grup bulunsa da esas olan iki büyük partidir: Liberaller (Whigs) ve Muhafazakârlar (Tories).

Fransa'da ise bu ayrım daha fazladır. En başta sağ ve sol fırkaları vardır. Sağ partiler genel olarak mevcut cumhuriyetin az çok muhalifi olan; krallık, imparatorluk gibi yönetim biçimlerinin taraftarlarıdır. Bazı zamanlarda bu gruplar liyakatli isimlere de sahip olabilirler. Örneğin Paul Déroulède ve Denis Cochin gibi şahsiyetlerin içinde bulunduğu milliyetçi bir parti de bu kanatta yer alır. Bu partinin şiarı meşhurdur: "Fransa, Fransızlarındır." Fakat ana amacı Yahudi düşmanlığıdır. Bu nedenle ülkede büyük tartışmalara ve keskin ayrışmalara sebep olmuşlardır. Düşünceleri kof, eserleri ise yok denecek kadar azdır. Dreyfus olayıyla kısa bir süre parlayan bu hareket, çabucak sönmüştür. Çünkü sergilediği saldırganlık, halkın vicdanında karşılık bulmamıştır. Bir dönem bu partilerin destekçisi olan Déroulède ve çevresi şimdi tamamen unutulmuştur. Yani meşveret usulünün faziletlerindendir ki, böyle akılsızca bir ayrımcılığı duygusal saiklerle siyasi yol zannedenler, zamanla halkın sağduyusuna çarparak silinir giderler.

Yine Fransa'nın sol kanadında "İştirakçiler" (Sosyalistler) vardır. Bunlar daha ayrıntılı düşünce ve hedeflere sahip olup, mevcut toplumsal şartların mağdurlarıdır. Ancak esasen hayali bir ideali fedakârca takip ettikleri için kamuoyunun gözünde temiz kalmışlardır. Gerçi sosyalist düşünceler insan idrakine göre zor görünebilir. Ama gelecek bilinmezdir; en büyük zekâlar bile yarını görememiştir. Fransa'da sol cephede "İştirakçiler" dışında birkaç parti daha mevcuttur: Merkez Parti, Ilımlılar, Aşırı Radikaller gibi. Hükümetler genellikle bu sol kanadın unsurlarından, özellikle son dönemde olduğu gibi Radikal kanattan kurulmaktadır. Artık İngiltere'deki gibi uyumlu ve sistemli bir parti düzenini bu ülkede göremeyiz. Fransa'da siyasal tartışmalar daha sert ve karmaşık şekilde yürür.

Almanya'da bile sağda Katolikler, solda Sosyalistler (İştirakçiler) büyük öneme sahiptir. Oysa daha önceki bir yazımızda belirttiğimiz gibi, Almanya'da meşveret tam anlamıyla hüküm sürmemektedir. Rusya'dan başlayarak Avrupa'nın tüm devletlerinde şûrâ-yı ümmetlerde siyasi partiler ayrıcalıklı bir konum elde etmişlerdir. Bu yapılar, iç ve dış meselelerin idaresinde etkisiz kalmazlar.

Bu açıklamalardan sonra açıkça anlaşılıyor ki Meclis-i Mebusan'ımızda da birden fazla siyasi partinin olması tabii ve gerekli bir durumdur. Bu, meşrutiyetimizin onurudur. Elbette Osmanlılık adına fitne ve ayrılığa sebep olacak fırkaların mecliste

kurulmasını istemeyiz. Ancak zaman zaman farklı meselelerde fikir ayrılıkları yaşansa da, esas itibariyle vatanın ve milletin ilerlemesini birlikte hedefleyen ve gerektiğinde dış düşmanlara karşı ülkeyi savunan siyasi ayrışmaların varlığı bizim için de bir rahmettir; yeter ki kötüye kullanılsın. Hele Meclis-i Mebusan'ı tek bir partiden ibaret görmek gibi bir talihsizlik hiç arzu edilmez. Aksi takdirde Avrupalılar yine Osmanlı mebuslarına “evet efendim” demekten başka söz bilmeyenler gözüyle bakar. O zaman meclisin sol tarafına mebus geçirmek için hükümet cezalandırıcı yöntemlere başvurmak zorunda kalır. Hayır, biz bu sefer ümmetimizin meclisinde böyle acemilikleri hayal bile etmiyoruz. Peyderpey seçilen mebuslarımızı gördükçe bu kanaatimizde ne kadar isabetli olduğumuzu anlıyoruz.

Bu düşünceye dayanarak deriz ki: Meclis-i Mebusan'da tek bir siyasi parti bulunsun diye uğraşanlara, hatta ikinci bir partinin varlığını “musibet” gibi görenlere karşı sadece hayret etmeyiz; acı bir tebessümle karşılarız. Çünkü meşveretin ve esasen anayasal hakların ne olduğunu dahi bilmeyen bu anlayışa başka ne denilebilir? İnkılabımız nasıl ki ciddi olduysa, inanıyoruz ki Meclis-i Mebusan'ımız da aynı ciddiyetle teşekkül etmektedir. Mebuslarımız, vatanın temel menfaatleri hususunda hep birlikte olmakla beraber, ayrıntılarda ihtilafa düşerek meşrutiyetin gerçek gereklerine uygun biçimde farklı partilere ayrılacaklardır: muhafazakârlar, ahrarlar (liberaller) ve diğerleri. Hükümetin muhaliflerini ve muvafıklarını onlar tayin edecek, meclisimiz dünyadaki meşrutiyet meclisleri arasında yüzümüzü ağartacaktır.

Müzakereler, münakaşalar cereyan edecek... Ah! Böyle bir muhalefetin ne büyük hizmet olduğunu idrak edemeyenler ne olur, Fransa İmparatoru III. Napolyon devrindeki o muhalif konuşmaları okusalar da, bazen muhalefet yoluyla bile bir insanın vatanına ne kadar büyük hizmet edebileceğini anlayabilseler!”¹⁰¹

Bu haber, meşrutiyetin yalnızca bir yönetim biçimi değil, aynı zamanda fikirlerin özgürce tartışıldığı bir anlayış olduğunu göstermektedir. Gerçek meşveret, farklı düşüncelerin çatışmasından doğan ortak akılla mümkündür; bu da ancak siyasi partilerin varlığıyla hayat bulur.

II. Meşrutiyet'in ilanıyla Osmanlı siyasi hayatı yeni bir döneme girmişti. Artık gözler, meşrutiyetin en somut göstergesi olan Meclis-i Mebusan'ın açılışına çevrilmişti. Dönemin başında, bu açılışın gecikmesi ve meclisin nasıl işleyeceğine dair birçok değerlendirme yer alıyordu. İkdâm Gazetesi'nin “Meclis-i Mebusan, Kanun Layihaları” (Millet Meclisi, Kanun Tasarıları) başlıklı haberi bu tartışmalar arasında öne çıkmıştır:

¹⁰¹ İkdâm, “Fırka-i Siyasiyeler, Meclis-i Mebusan'ımız”, 26 Kasım 1908, 1.

“Meclis-i Mebusan”ımızın toplantı günü giderek yaklaşıyor. Ancak gecikmiş olması üzücüdür. Şunu iyi bilmeliyiz: Bütün Avrupa bu toplantıyı büyük bir sabırsızlıkla bekliyor. Çünkü Avrupa, meşrutiyetimizi bu ölçülerle değerlendirip hükme varmak istiyor. Bu yüzden mesele, sadece idari değil, millî şan ve itibarımız açısından da önemlidir. Umuyoruz ki hepimiz danışma ruhuna ve meşrutiyetin gereklerine vakıf olduğumuzu göstereceğiz. Bu esaslara hiçbir yönden en küçük bir saldırı veya ihlal olmamalıdır.

Meşrutiyet rejiminin ilk uygulandığı ülke İngiltere’dir. Oradaki sistem nasıl uygulanıyorsa, biz de aynı olgunlukla benimsemeliyiz. İngiltere’de kral, bakanlar kuruluna katılamaz; alınan kararlar doğrudan hükümete aittir. Kralın şahsı kutsaldır ve sorumsuzdur. Ancak bir bakanın imzası olmadan kralın hiçbir emri yürürlüğe konamaz. Eğer kral yasalara aykırı bir emir verirse, sorumlu olan kral değil, imzalayan bakandır. Kralın emrini gerekçe göstererek sorumluluktan kaçmak mümkün değildir.

İngiltere’de başbakan, bakanları meclisten seçmek zorundadır. Kabinesini dilediği üyelerden oluşturur. Bu uygulama bizde henüz geçerli değildir. Ancak bu ilkeye uyulmadıkça gerçek bir meşveret söz konusu olamaz. İngiltere’de bakanlar, mecliste çoğunluğu elinde tutan siyasi partiden seçilir. Eğer bakanlar çoğunluğu kaybederse istifa etmek zorundadır; çünkü meclise karşı sorumludurlar. Bakanlar birbirlerinin eylemlerinden de müştereken sorumludur. Bu şartlara uymazsak meşrutiyetimizi gerçekten koruyamayız. İlk başta bu şartlara sahip bakanlar bazı zorluklarla karşılaşabilir. Ancak Ayan Meclisi’nin seçim sürecini bu amaçla dikkate alırsak sorunlar çözülür. Geçmişte olduğu gibi, eğer bakanlar kendilerini halkın üzerinde görüp mebusları ciddiye almazsa meşrutiyet tehlikeye her an girer.

Meclis-i Mebusan’ın içtimağı ile ilgili bir diğer önemli mesele, meclisin “nizamname-i dahiliye”sidir. Bu konu Avrupa’da da büyük önem taşır. Mecliste fahri katipler mebuslar arasından seçilir; asıl katipler ise devlet memurlarıdır. Bu düzenlemeleri uygulayan ikinci grup katiplerdir. Özellikle başkatip büyük önem taşır; çünkü meclisin işleyişi ona bağlıdır. Fransa Meclisi’nde bu görevde bulunan kişi oldukça tanınmıştır ve bu konuda bir el kitabı yayımlamıştır. Bazı kişiler, hükümetimizin bir iki yetkin memuru Fransa’ya gönderip meclis iç işleyişini öğrenmesini bekliyordu. Böylece kendi meclisimiz için de zamanında iyi bir sekreteryaya kurulabilirdi. Ne yazık ki bu yapılmadı.

Avrupa’da meclislerde “bureau” veya “komisyon” adı verilen çeşitli komiteler vardır. Bu komitelerin nasıl oluşturulacağı çok önemlidir. Meclis çalışmaları ancak bu komiteler sayesinde etkin yürütülebilir. Çünkü üyeleri sınırlıdır, tartışmalar verimli

geçer. Hazırlanan yasa tasarıları komitelerde incelenip meclis gündemine getirilir. Bizde de böyle komiteler olmalıdır. Ayrıca komitelerin kararlarını meclise sunan raportörlerin etkisi büyüktür. Bu nedenle komiteler oluşturulurken seçim kurallarına uyulması gerekir.

Avrupa, Osmanlılara dair kalıcı bir kanaat oluşturmak için meclisimizin yapısını bekliyor. Bu izlenimi belirleyecek olan mebuslarımızın düzeyidir. Doğru düşünen, doğru konuşan, siyasi bilgiye sahip milletvekillerimiz mevcuttur. Ancak mecliste görüşülecek meselelerin niteliği de önemlidir; bu, kanun tasarılarıyla ilgilidir. Eğitimden maliyeye, bayındırlıktan asker alımına kadar birçok alanda yasaya ihtiyaç vardır. Avrupa kamuoyu bu icraatımızı sabırsızlıkla bekliyor. Bu kadar önemli kanunları ihmal edip önemsiz detaylarla uğraşmak büyük hata olur.

Özetle Meclis-i Mebusan'da iki tür eğilim vardır: Birincisi, ciddiyetle hareket eden, memleketin çıkarlarını ön planda tutan, az konuşan ama çok iş yapanlardır. İngiltere'de sistem genellikle böyledir. Yıllarca bakan değişmeden işler yürütülür. İkincisi, yüzeysel ve hafif olan akımdır; ciddi meselelerden ziyade dedikodu ve gürültüyle ilgilenir, hükümeti devirmeye çalışır ama yasa hazırlayamaz. Fransa'da bir dönem böyleydi ve ülke zarar gördü. Bizim reform ihtiyacımız çoktur; bu yüzden ilk eğilimi esas almalıyız, ikincisinden uzak durmalıyız.”¹⁰²

Bu satırlar, dönemin Osmanlı aydınlarının meşrutiyeti yalnızca bir yönetim biçimi değil, aynı zamanda bir sorumluluk ve olgunluk meselesi olarak gördüğünü göstermektedir. Meclis-i Mebusan'ın açılışıyla birlikte, artık sadece özgürlük değil, düzenli, bilinçli ve verimli bir yasama hayatı da imparatorluğun geleceğini belirleyecekti.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı Devleti yalnızca içeride bir yönetim değişikliği yaşamamış, aynı zamanda Avrupa'nın dikkatle izlediği bir siyasal dönüşüm sürecine girmişti. Bu dönemde basında yer alan değerlendirmeler, hem dış dünyanın Osmanlı'ya bakışını hem de Osmanlı aydınlarının kendi kendileriyle hesaplaşmasını açıkça ortaya koyuyordu. İşte İkdâm Gazetesi'nin “Su Uyur Düşman Uyumaz” başlıklı haber yazısı bu bakışın çarpıcı bir örneğini sunmaktadır:

“Avrupa'nın en tanınmış siyaset yazarlarından biri, özellikle Doğu'daki siyasal gelişmeler ve son inkılabımızın başlangıç ve sebeplerini Avrupa ile ilişkiler bağlamında değerlendirdikten sonra şöyle diyor: *“Osmanlılar arasında artık on tane gerçek devlet adamı var mı ki, büyük devletlerin yardım ve öğütlerini beklemeksizin ülkeyi yönetebilsinler? Çünkü mesele aynıdır. Son inkılap yalnızca merkezi yönetimi değiştirdi.*

¹⁰² İkdâm, “Meclis-i Mebusan, Kanun Layihaları”, 27 Kasım 1908, 1.

Oysa Osmanlı idaresinin asıl sorunu her zaman taşrada, vilayetlerdeydi. Bugün de öyledir.”

Bu iddianın en azından özüne katılmamız gerekir. Gerek Anadolu’da gerekse Rumeli’de, bu vilayetlerde ne kadar adaleti tesis eder, ne ölçüde asayiş sağlarsak, etnik çatışmaların önünü ne kadar kesebilirsek, dış müdahaleyi o ölçüde engellemiş ve Osmanlı idaresini güvence altına almış, istikbalimizi teminat altına almış oluruz.

Ancak bu büyük görev, sandığımız kadar kolay değildir. Çünkü bu tanınmış Avrupalı yazarın da belirttiği gibi, henüz bu yeterlilikte, bu yetenekte on devlet adamı bulup bu bölgelere gönderemedik. Gönderemediğimiz için de oralarda henüz milletimizin şanına yaraşır bir yönetim kuramadık. Bu on kişiye sahip miyiz, değil miyiz? Bu meseleyi burada tartışmıyoruz; ama böyle bir eksikliği en büyük musibetlerden biri olarak kabul ediyoruz. Ancak o kişileri bulamadığımız, o önemli görevlerin başına henüz onları geçiremediğimiz açıkça ortadadır. Avrupalıların bu siyasi kötümserliğe katılanları, bizde böyle liyakatli adamların mevcut olduğuna inanmıyorlar. Hatta, “Yardım Avrupa’dan, öğüt Avrupa’dan gelsin” diyerek, bildiğimiz ve kötülediğimiz o dış müdahaleyi açıkça talep ediyorlar. Bizim reformlarımızı, uygulamalarımızı bu bakış açısından değerlendirmeyi de doğal buluyorlar.

Bize düşen görev; millî görev, vatanseverlik görevi; bütün gücümüzü ortaya koyarak bu küçük endişeleri bir kenara bırakmak ve inkılabımızın ilk adımlarında bu tür sorunlara çözüm üretmekti. Hâlâ da öyle. Ne var ki, şimdiye dek bu meselenin önemini layıkıyla idrak edemedik. Çünkü dışarıda, dost da düşman da iç işlerimize şu sıralarda uzaktan bakıyor görünmektedir. Ancak bu görünüşün altında, çeşitli amaçlara dayanan çok ciddi ilgiler vardır. Bu bekleyiş bir süre daha devam ederse, iş bizim dirayetimize ve yeteneklerimize göre olumlu ya da olumsuz bir sonuca ulaşacaktır. Batı basınında bu tarz yazıların çıkması, bizi uyarmaya hizmet edemez mi? Neden Batı’nın yüksek anlayışı ve siyasî zekâsı bizim için bir örnek teşkil etmesin? İster kinle, ister düşmanlıkla yazılsın, bizim için gerçek maharet, bu eleştirilerden yararlanmayı bilmektir.

İnkılabımızın ertesi gününde bile dışarıdan bazı düşmanlarımız, komşularımız, iç işlerimizin düzelmediğini bahane ederek konuşmaya başladılar. O sırada Londra’dan bir hakikat sesi yükseldi. Times Gazetesi kelimesi kelimesine şunları yazdı: “*Yeni Osmanlı hükümeti, henüz küçük eleştirilerle zora sokulmadan ülkesini ıslah etmeye çalışmak için komşularından sabır ve sükûnet beklemekte haklıdır.*” Bu uyarıya rağmen o beklenti gerçekleşmedi. Komşu hükümetlerden bazıları, iç asayişimizi bozmak için ellerinden geleni yaptılar. Ancak başarılı olamadılar. Yönetim değişikliğimizin ciddiyetini

anladılar. Fakat bu anlayışlarına rağmen eski tutumlarından vazgeçemediler. Sadece görüntüyü kurtarmak adına sessiz kalmak zorunda kaldılar; lakin fırsat kollamaktadırlar.

Şimdi artık herkesin bildiği gibi Avrupa’da bize karşı temelde iki farklı devletler grubu vardır: Bir grup, ekonomik ve siyasî birçok menfaat nedeniyle silahımıza ve kurtuluşumuza sempatiyle yaklaşır. Diğer grup ise siyasî hırs yahut maddi kazanç sebebiyle, bizim çöküşümüzü ya da en azından eski hâlimize dönmemizi ister. İkinci gruptaki bu devletlerin artık etkisini kaybettiğine inanmak, devletlerin siyasî gerçeklerini kavrayamamak olur. Özellikle siyasette, düşmandan değil dosttan bile güven beklemeyen bir devlet, kendi bekasını, şevketini ve kudretini başka devletlerin ihaneti veya kötülüğünde gördüğünde, dünya altüst olsa bile o hedefi izlemekten vazgeçmez. Bu derece büyük siyasî hedefler üzerinde insanî duyguların etkisi olamaz.

Zaten bugün uluslararası çatışmalar, bireyler arasındaki kavgadan çok daha serttir. Devletlerarası düzeyde ise bu sertlik birkaç kat daha fazladır. Siyasette tek amaç başarıdır. Kullanılan araçlar duruma göre değişir. Mesela bugün topraklarımızın bir parçasına göz dikenlerin, eski idaremize karşı uyguladığı yöntemlerle şimdiki yönetimimize karşı benimsedikleri hareket tarzı asla aynı olamaz. Eskiden amaçlarını daha açık şekilde izleyebilirlerdi; şimdi ise bir ölçüde gizlemek zorundadırlar. Ama amaç değişmemiştir; yalnızca taktik değişmiştir. Çünkü çıkarlar, ezeli ve daimîdir. İşte bizim için asıl siyasî maharet, bu noktayı anlamak ama görünürde anlamamış gibi davranmaktır. Bu gerçeği kavradıkça kendimizi koruyacak tedbirleri almaktan geri durmayız. Kavramamış gibi yaptıkça da gereksiz çatışmalardan uzak dururuz.

Bazı büyük devletler öteden beri, siyasî alanda hem yöneticilerimizi hem halkımızı çocuk yerine koyma alışkanlığındadır. Tarih bu alanda pek çok ibret verici örnekle doludur. Ancak zaman değişmiştir. Bugünkü durumumuzu inançla inceleyebilirsek, kendi milletimizin güçlü işaretlerini bir bir görürüz. Tüm bu açıklamalardan sonra, özellikle şu düşüncüyü tüm vatandaşlarımızın vicdanına sunmak istiyoruz: Avrupa’ya karşı durumumuz bu iken, yani “Su uyur, düşman uyumaz” iken; soruyoruz, tekrar tekrar soruyoruz: Bize reva mıdır ki, bu kadar hayati meselelerimizi, millî hayatımızı valisiz bırakacak, başıboş bırakacak derecede zayıf bir yönetime mahkûm edelim? Netice itibarıyla her türlü şahsî mesele, etnik çatışma ve kişisel kavgalarla vaktimizi boşa harcarsak, sonunda yine düşmanlarımızın kurdukları tuzaklara düşmüş, onların beklediği şeyi yapmış olmaz mıyız?

Bugün büyük bir görevin ve daha büyük bir sorumluluğun altındayız. Bu devletin siyasî tarihinde hiçbir zaman bu kadar uygun bir fırsat doğmamıştır. Mesela kardeş rüzgâr hiçbir zaman Rusya gibi bir düşmanımızı böyle iyimser bir pozisyona

getirmemiştir. Dünya kamuoyunun lehimize bu denli hayırhah bir eğilim göstermesi, içeride Rumlarla yaşadığımız ihtilafların artık önemsizleşmesi, milletlerarası planda Osmanlı birliğinin bu kadar saflıkla ortaya çıkması, geçmişte hiçbir dönemde gerçekleşmemiştir. Bu kadar büyük bir fırsat varken, biz yine de bu millî görevi ne kadar zor olursa olsun yerine getiremezsek, emin olalım ki atalarımızın lanetine uğrarız; onların şefaatine erişemeyiz. Reşit Paşalar, Âli Paşalar, Fuad Paşalar, Namık Kemaller der ki:

“Ey bizden sonraki nesil! Kaderin size sunduğu fırsatlara biz ulaşamadık. Ulaştaydık, bu devleti çoktan kurtarırdık. Ama siz bizim uğramadığımız bu merhaleye geldiniz; eğer bu fırsatı heba ederseniz, bizim için de büyük bir hayal kırıklığı yaratmış olursunuz.” Bir ferdin hayatında bazen bir dakika, bir yıl, bir dönem asırların önemini taşır. Milletimiz işte böyle bir döneme girmiştir. Bana kalırsa bu endişe öyle büyüktür ki yalnızca devlet adamlarımızın değil, hepimizin uykusunu kaçırmalıdır. Zaten bu farkındalığa erişmiş olsaydık, içinden geçtiğimiz bu büyük oyunun üstesinden gelebilirdik. Fakat ne yazık ki henüz o seviyeyi yakalayamıyoruz.”¹⁰³

II. Meşrutiyet’in hemen sonrasında Osmanlı aydınlarının kendilerine ve devlet adamlarına yönelttiği en derin sorumluluk çağrılarında biri olan bu haber metni; yalnızca bir eleştiri değil, aynı zamanda bir uyarı ve bir umut beyanıdır. Çünkü yazarın da vurguladığı gibi, “tarihin verdiği fırsatlar” bir kez kaçırıldığında, milletlerin kaderi de geri dönülmez biçimde değişir.

II. Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte toplumun her kesiminde “hürriyet” kavramı büyük bir heyecan uyandırmış, ancak bu yeni özgürlük anlayışı henüz tam olarak içselleştirilememiştir. Basın, tiyatro ve konferanslar bu heyecanın en belirgin şekilde yaşandığı alanlardı. İşte bu ortamda yaşanan bir olay; İkdâm Gazetesi’nin “Kanun ile Hürriyet” başlıklı haber metni, hürriyetin nasıl yanlış anlaşıldığını ve özgür tartışma kültürünün ne kadar kırılma olduğunu göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir:

“Geçen gün İngiltere’nin bir başbakanının “kanun ve hürriyet” üzerine yaptığı parlak açıklamalarını bir makalemizde sunmuştuk. O gece, bu yazıyı tamamladıktan sonra bir davete gittik. Şehzadebaşı’nda Ferah Tiyatrosu’nda Murad Bey’in (Mizan gazetesinin yazarı) “tarihi bir söyleşi” düzenleyeceğini duymuş ve özellikle basınımızda görülen ayrılıkların son bulmasını dileyerek oraya gitmiştik. Tiyatro tamamen doluydu. Murad Bey, Roma tarihine dair bir ders veriyordu. En sevindirici olan, binin üzerinde kişinin bu tarih dersini büyük bir dikkatle dinlemesiydi. Gerçekten de Murad Bey, tarihin o heyecanlı dönemlerini çok etkileyici bir şekilde anlatıyordu. Roma’nın

¹⁰³ İkdâm, "Su Uyur Düşman Uyumaz", 28 Kasım 1908, 1.

felaketlerden doğan gücünü, nasıl birdenbire erdemin beşiği hâline geldiğini ıslıl ıslıl örneklerle ortaya koyuyordu. Bir ara şöyle dedi: *“Olgun insan düşmanından kılıçla, kanla değil; yücelikle, erdemle ve olgunlukla intikam alır. En keskin intikam da budur.”*

Bu sözler büyük alkış aldı. Murad Bey, Roma’nın yükselme dönemine geçince askerlik erdemlerinden bahsetti. Tam o sırada, yirmi otuz kişilik bir grubun içinden biri, *“Osmanlı askeri başka asker bilmez, nasihat istemez!”* diye bağırdı. O grubun geri kalanı da bu sözü alkışladı. Kalabalık bir anda karıştı, Murad Bey konuşmasını yarıda kesmek zorunda kaldı. O grup bu kargaşadan cesaret aldı, hakarete ve tehdide başladı. *“Yaşasın”*lar, *“kahrolsun”*lar birbirine karıştı. Bazı bağırışlardan *“biz hürriyet istemeyiz”* gibi anlamsız sözler bile duyuluyordu. Bu çirkin manzara, hürriyetin değerini anlamayanların hâlini açıkça gösteriyordu.

Biz birkaç kişinin ricasıyla ortamı yatıştırmak istedik ama o grup dinlemeye niyetli değildi. Gürültü devam etti. Hatta oyuncuların *“Ahde Vefa”* adlı oyunu sahnelemesine bile izin vermediler; perde açılır açılmaz yine bağırıştılar. Bir kadın oyuncuyu korkutup sahneden kaçırdılar. Murad Bey konuşmasına devam edemeyince *“oyun da olmasın”* dediler. Bizi en çok üzen şey ise, o kargaşayı çıkaran grubun arasında birkaç askerin de bulunmasıydı. Çünkü *“yaşasın asker!”* seslerine bile *“yuh”* diye karşılık veriyorlardı.

Diğer tarafta ise bilgi edinmek, fayda görmek için oraya gelen dürüst, genç ve eğitilmiş halkın hâli gerçekten acınacak cinstendi. Bu olay, hürriyet adına toplanan bir topluluğun nasıl kaba kuvvetle susturulabildiğini gösteren üzücü bir tabloydu. Avrupa’da da siyasi toplantılarda sert tartışmalar olur; fakat orada muhalifler bile söz hakkı bulur, fikirlerini açıklar. Oysa Murad Bey’in karşısındakiler küfürden, tehditten başka bir şey bilmiyorlardı. Hatta zaman zaman silah gösterecek kadar ileri gittiler. Neyse ki sonunda yine hakikat galip geldi. Çoğunluk, o anlayışsız azınlığı susturdu. Polis görevini yaptı, oyun yeniden başladı ve Murad Bey de söyleşisini büyük bir sevinçle tamamladı. Hem de olağanüstü bir alkış tufanı altında.”¹⁰⁴

Bu olay, hürriyetin yalnızca bir hak değil, aynı zamanda bir terbiyenin, bir olgunluğun meselesi olduğunu bir kez daha hatırlatmıştır. Gerçek özgürlük, başkasının sözünü bastırmakta değil, onu dinleyebilme cesaretinde gizlidir. Şehzadebaşı’ndaki o gece, Osmanlı toplumunun modernleşme yolunda hâlâ ne kadar öğrenecek şeyi olduğunu gösteren ibretlik bir sahne olarak hafızalara kazınmıştır.

¹⁰⁴ İkdâm, “Kanun ile Hürriyet”, 6 Mart 1909, 1.

3.5.2. Vergi Düzeni ve Mali Politikalar

Avrupa basınında Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte Osmanlı maliyesine dair yapılan değerlendirmeler, yalnızca siyasi değil aynı zamanda ekonomik yeniden yapılanmanın da önemsendiğini ortaya koymaktadır. Aşağıda sunulan Avrupa gazetelerindeki haberler; özellikle vergi adaleti, mali disiplin, bürokratik liyakat ve uluslararası itibara ilişkin fikirleri içermektedir.

İkdam Gazetesi'nde yer alan "Devlet-i Aliye'nin İstikbal-i İktisadi ve Siyasiyesine Bir Nazar" (Osmanlı Devleti'nin Ekonomik ve Siyasi Geleceğine Bir Bakış) başlıklı haberde, o dönemde Fransız ve İngiliz gazetelerinde çıkan bazı yorumlar Avrupa'nın Osmanlı'ya bakışını açık biçimde ortaya koymaktadır:

"Fransız bir gazetede yayımlanan makalede, Osmanlı Devleti'nde Kanun-ı Esasî'nin yeniden ilanının siyasi açıdan önemli ve takdir edilmesi gereken bir gelişme olduğu vurgulanmaktadır. Yirmi sekiz yıl boyunca devlet yönetimi saraya bırakılmış ve bu kurum her türlü müdahaleden uzak tutulmuştur. Ancak bu yönetim tarzının, ileride Meclis-i Mebusan'da yapılacak görüşmeler sırasında tartışmaya açılmaması gerektiği ifade edilmektedir.

Düyun-u Umumiye İdaresi'nin kurulmasının Osmanlı maliyesi için faydalı olduğu belirtilmekte; devlet maliyesinin düzeltilmesi için zaman ve sabrın şart olduğu vurgulanmaktadır. Devlet gelirlerinin tamamının yalnızca ekonomik iyileşme için kullanılmasının gerekliliği dile getirilmektedir. Tarihte Osmanlı padişahının, mali yapıyı düzeltmek amacıyla İngiliz diplomatı Edward Malet'e başvurduğu, onun aracılığıyla Lord Cromer'in incelemesinin padişaha sunulduğu ancak önerinin uygun bulunmayıp çözüme ulaşılamadığı hatırlatılmaktadır.

Devlet memurlarının seçimi konusunda ise iltimas yerine liyakat esasının benimsenmesi gerektiği, memurların maaşlarının görev ve konumlarına göre belirlenmesinin önemine dikkat çekilmektedir. Bu şekilde güvenilir ve yetenekli bir Osmanlı yönetimi oluşturulabileceği ifade edilmektedir. Ayrıca adliye sistemi düzenlenmeli ve görevini kötüye kullanmayacak memurlar atanmalıdır.

Mevcut vergi sisteminin ayrıntılı şekilde incelenip çeşitlendirilmesi ve sadeleştirilmesi gerektiği, bazı vergilerin kaldırılmasının devlet yararına olabileceği belirtilmektedir. Az masrafla fazla gelir elde etmenin hedeflenmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Osmanlı ekonomisinin düzelebilmesi için devletin iç ve dış harcamalarının bilinmesi ve ekonominin yasal bir temele oturtulması önemlidir. Mali itibarın zayıf olduğu ancak Avrupa piyasalarının mali durumun iyileştiğini fark etmesi halinde devlet itibarının artacağı ifade edilmektedir.

Post Gazetesi ise Meclis-i Mebusan'ın toplantıya çağrılmasıyla, Rusya ve İngiltere'nin Makedonya hakkında daha önce üzerinde anlaştıkları ıslahat projelerinin şimdilik ertelendiğini bildirmektedir. Yeni mecliste Makedonya'dan seçilen üyelerin özgürce oy kullanabilmesi sayesinde, Avrupa devletlerinin müdahalesinin zorlaşacağı belirtilmektedir. Said Paşa'nın bu konuda takdire şayan bir tutum sergilediği vurgulanmaktadır. Ancak asıl önemli olan, oluşturulacak meclisin üstlendiği sorumluluğu yerine getirebilecek kapasitede olup olmadığının anlaşılmasıdır.

İngiliz bir gazete ise Osmanlı Devleti'nde yeni bir düzen kurulduğunu ancak bunun şimdilik yalnızca kâğıt üzerinde kaldığını belirtmektedir. Bu yeni sistemin uygulamada nasıl sonuçlar doğuracağı henüz bilinmemektedir. İngiltere, Osmanlı'nın çaba ve gayretlerine ortak olmak istediğini ifade etmekte, kurulan yeni düzenin en azından şimdilik büyük bir karışıklığa yol açmayacağı umudunu dile getirmektedir.”¹⁰⁵

Tüm bu değerlendirmeler, Avrupa kamuoyunun Osmanlı Devleti'ni artık bir “hasta imparatorluk” değil, yeniden doğma potansiyeli taşıyan bir siyasal organizma olarak görmeye başladığını göstermektedir. Ancak bu iyimserliğin kalıcı olabilmesi, meşrutiyetin yalnızca kâğıt üzerinde değil, gerçek bir yönetim anlayışı olarak kök salmasına bağlıdır.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı Devleti'nde en çok tartışılan konulardan biri, devletin borç yükü ve mali sistemin yeniden düzenlenmesiydi. Siyasi özgürlüklerin ilanı, beraberinde mali sorumluluk bilincini de getirmişti. Bu dönemde yalnız gazeteciler değil, maliye uzmanları da reform önerileriyle kamuoyuna seslenmeye başlamıştı. İşte bu bağlamda, İkdâm Gazetesi'nin “İslahat-ı Maliye” başlığı ile yayımlanmış olan haber, Jak Menaşe Efendi'nin sunduğu dilekçe ve öneriler, dönemin mali düşüncesini yansıtan dikkate değer bir örnektir:

“Şimdiye kadar gazetelerimizde mali reformlara dair yayımlanan yazılar genelde yalnızca genel açıklamalardan ibaret kalmıştır. Oysa uzun yıllardır maliye işlerine aşina olan dostumuz Jak Menaşe Efendi, meseleyi daha somut hale getirerek borçların ödenmesine ilişkin bir kanun tasarısı hazırlamış ve bunu bir dilekçeyle birlikte Maliye Bakanı'na sunmuştur. Aşağıda içeriğini verdiğimiz bu dilekçe, son derece önemli bir belge niteliğindedir:

“Osmanlı Devleti'nin dış borçlarının yaklaşık tutarı anlaşıldıktan sonra, bu borçların ödenmesine dair yapılacak incelemelerin ve alınacak tedbirlerin, Hazine tarafından bu defa uygulanmasına çalışılan soruşturma kurallarıyla çözülemeyeceğini bildiririm. Her ne kadar bu girişimlere devam edilmesi faydalı olsa da diğer yandan

¹⁰⁵ İkdâm, “Devlet-i Aliye'nin İstikbal-i İktisadî ve Siyasîsine Bir Nazar”, 29 Temmuz 1908, 3.

devletin geçmişten kalan borçları ile mevcut borçlarının gerçek tutarlarının, resmi kayıtlardaki düzensizlik ve çelişkiler yüzünden kesin biçimde tespit edilmesi zorunludur. Çünkü devletin itibarına en büyük darbeyi vuran karışıklık, maliye teşkilatında yaşanan bozulmalardır. Bu bozulmaya yol açan durumlar kökünden ortadan kaldırılmadıkça arzu edilen neticeye ulaşmak mümkün değildir. Bu hususun, eski rejimde bile vicdanen düşündüğünüz bir mesele olduğunu biliyorum.

Bu sebeple, Meclis-i Mebusan'da devlet bütçesi müzakerelerine başlanacağı zaman, devletin borçlar kısmına dair ayrıntılı bir bilanço sunulması gerekecektir. Gerçi karşılığında tahvil çıkarılmış borçlar belli olsa da piyasada az dolaşımda bulunan borçlar ve halkın mağduriyetine sebep olan eski ve güncel borçlar hakkında kesin bir hesap vermek imkânsız görünmektedir. Gerçekte Osmanlı Devleti gibi ekonomik yapısı bozulmuş bir devlette, tıpkı bazı medeni devletlerde olduğu gibi, borçların ödenmesine dair bir yönetmelik hazırlanmalı; bu yönetmelik Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan tarafından kabul edildikten sonra yasa biçiminde yayımlanmalı ve herkes için bağlayıcı olmalıdır. Deneyimlerime dayanarak hazırladığım bu layihayı saygıyla arz ediyorum.

Bu fikirlerin tamamen kusursuz olduğunu iddia etmiyorum; fakat en azından tartışmalara ve müzakerelere bir zemin oluşturmak amacıyla kaleme alındığını belirtmek isterim. Bu metin incelenip gerekli eklemeler ve düzenlemeler yapıldıktan sonra sizin onayınızla birlikte devletin yeniden itibar kazanmasına büyük katkı sağlanacağı kanaatindeyim.”¹⁰⁶

Jak Menâşe Efendi'nin bu dilekçesi, Osmanlı maliyesinin içinde bulunduğu karmaşık durumun yalnızca bir tespitini değil, aynı zamanda çözüm için sunulmuş ciddi bir reform teklifini de temsil etmektedir. Bu tür girişimler, Meşrutiyet döneminde mali şeffaflığın ve hesap verebilirliğin yerleşmesi yönünde atılmış ilk adımlar olarak, modern Osmanlı mali sisteminin temellerini hazırlamıştır.

İkdam Gazetesi'nin “Kanun-ı Esasî ve Bankalar” başlıklı haberi, Osmanlı hazinesinin iç ve dış borçlar karşısındaki kırılgan yapısını ve Bank-ı Osmani'nin bu süreçteki rolünü açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

“(Kölnische Zeitung Gazetesi'nden alınmıştır.)

Devlet hazinesini neredeyse tamamen tüketmek, eski Osmanlı yönetiminin alışkanlık hâline getirdiği uygulamalardan biriydi. Özellikle beklenmedik bir ihtiyaç ortaya çıktığında, borç temin edebilmek için her türlü kaynağa başvurulurdu. Bu borçların önemli bir kısmı Bank-ı Osmani'den sağlanırdı. Birkaç kez borçlanıldıktan sonra ise mevcut borçları bir araya toplamak ve ilave kaynak elde etmek amacıyla yeni

¹⁰⁶ İkdam, "Islahat-ı Maliye", 11 Eylül 1908, 1.

borçlanmalara gidilirdi. Ancak bu borçlanmalardan elde edilen gelirler de önceden belirlenmiş harcamalara yönlendirildiğinden, hazine kısa sürede yeniden boşalır ve devlet tekrar borç aramak zorunda kalırdı. Söz konusu borçlar belirli şartlar altında verilmekle birlikte, özellikle faizli tahvil işlemlerinde devletin aleyhine sonuçlar doğuran ağır yükümlülükler kabul edilmekteydi.

Örneğin iki yıl önce, mevcut borçların tasfiyesi amacıyla Paris piyasasında %4 faizli ve %1 itfa paylı 6.700.000 lira tutarında tahvil çıkarılmıştır. Bunun yerine, yine %4 faizli ancak %0,40 itfa paylı yeni bir tahvil ihraç edilmiştir. O dönemde bu tahviller Paris piyasasında yaklaşık 94 değerinden işlem görmekteydi. İtfa oranının düşürülmesi sayesinde yaklaşık 2 milyon lira tutarında ek tahvil çıkarılmış ve toplam borç miktarı 8.700.000 liraya ulaşmıştır. Eski tahvillerin değiştirilmesi görevini üstlenen Bank-ı Osmani, yeni tahvilleri 87 değerinden piyasaya sürmüştür. Böylece devlet önemli ölçüde mali kayba uğramış; beklenen gelirin önemli bir kısmını elde edememiştir.

Osmanlı Devleti'nin elde ettiği gelirlerin büyük bölümü bankaya olan eski borçların ödenmesinde kullanılmıştır. Faiz oranı değişmediği hâlde devlet ek mali yük altına girmiştir. Bank-ı Osmani görünüşte önemli bir kazanç sağlamış gibi görünse de tahvillerin aynı gün piyasaya sürülmesi ve işlemlerin yüksek maliyetler gerektirmesi nedeniyle banka da çeşitli masraflarla karşı karşıya kalmıştır. Buna rağmen Bank-ı Osmani, devlet açısından elverişsiz görülen bu borçlanma işlemine aracılık ettiği için İstanbul'daki siyasî çevreler tarafından eleştirilmiştir.

Neue Freie Presse Gazetesi, 12 Ağustos tarihli nüshasında yayımladığı “Osmanlı Devleti'nin Mali Anlaşmaları” başlıklı yazıda, söz konusu işlemin borç ödemelerini ertelemek amacıyla gerçekleştirildiğini belirtmiştir. Haberde özellikle 1890 yılı borçlanmasına dikkat çekilmiştir. %4 faizli ve %1 itfa paylı 4.999.500 liralık bu borçlanma; Bursa, Karahisar, Karesi, Kırşehir ve Yozgat gümrük gelirlerinden ayrılan 80.000 liralık bir teminatla güvence altına alınmıştır. Zaman içerisinde bu teminat gelirleri yaklaşık 300.000 liraya ulaşmış olmasına rağmen, yapılan ödemeler yalnızca 250.000 lira seviyesinde kalmıştır. Tedavülde ise yaklaşık 3.700.000 lira tutarında tahvil bulunmaktadır.

Habere göre bu borçlanma iptal edilerek yerine, aynı teminatlar karşılığında %4 faizli ve %0,25 itfa paylı yeni bir borçlanma yapılması planlanmaktadır. Bank-ı Osmani ise bu işlemi %82 fiyat üzerinden üstlenmeyi teklif etmektedir.

Gazetenin değerlendirmesine göre, bu haber doğruysa Osmanlı Devleti sınırlı bir gelir elde edebilmek için önemli ölçüde mali kayba uğrayacaktır. 1896 yılı borçlanmasında ise farklı bir yöntem izlenmesi ve faiz oranının %5'ten %4'e

düşürülmesi planlanmaktadır. Bu durum, Osmanlı maliyesinin yeniden bir borçlanma sürecine gireceğini göstermektedir. Devletin bu meseleleri Meclis-i Mebusan'da görüşerek bankalara havale etmesi beklenmektedir. Osmanlı dış borçlanmalarında Paris Borsası'nın merkezi bir rol üstlenmesi ve bu piyasanın Bank-ı Osmani ile yakın ilişki içerisinde bulunması nedeniyle, yeni borçlanma işlemlerinin de aynı bankaya verilmesi kuvvetle muhtemeldir. Parlamantonun, daha önce büyük mali kayıplara yol açtığı ileri sürülen 1890 borçlanmasına ve sonraki borçlanma girişimlerine nasıl yaklaşacağı ise ilerleyen süreçte belli olacaktır.”¹⁰⁷

Bu değerlendirmeler, Osmanlı maliyesinin dış borçlanmalar yoluyla nasıl bağımlı hale geldiğini ve Bank-ı Osmani'nin bu süreçteki belirleyici rolünü açıkça göstermektedir. Görüldüğü üzere, Meşrutiyet'in getirdiği yeni yönetim anlayışı bile bu ağır mali mirası hemen ortadan kaldıramamış; ancak tartışmaların yönünü “şeffaflık” ve “hesap verebilirlik” eksenine taşımıştır.

3.5.3. Toplumsal Barış ve Millî Birlik Algısı

II. Meşrutiyet sonrası dönemde toplumsal barışın sağlanması ve millî bir bilincin oluşturulması yönünde atılan adımlar; İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasal sorumluluğu kadar, halkla doğrudan temasa dayalı sosyal örgütlenme faaliyetleriyle de şekillenmiştir. Bu süreçte düzenlenen yardım kampanyaları, halkın devletle kurduğu bağın yeniden tanımlandığını ve “ortak vatan” fikrinin tabanda nasıl karşılık bulduğunu göstermektedir. İkdâm Gazetesi'nin “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti” başlıklı haberi, Cemiyet'in bu dönemde yürüttüğü dayanışma faaliyetlerinin niteliğini ve kapsamını yansıtmaktadır:

“İstanbul'dan bildirildiğine göre: Vatanın kurtuluşu ve milletin mutluluğu için çalışmayı amaç edinen Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti; ülkenin durumunu incelemek ve meşrutiyet yönetimini halka anlatmak amacıyla tüm vilayetlerde çeşitli heyetlerin ve cemiyetlerin kurulması, gazetelerin çıkarılması ve kamu yararına, millet adına her türlü girişimin yapılmasının gerekli olduğunu vurgulamaktadır. Bu doğrultuda Cemiyet'in destekçileri, İstanbul'un da bu genel yardıma katılmasını talep etmişlerdir. Bu teklif, Cemiyet'in İstanbul'daki merkezi tarafından memnuniyetle kabul edilmiş ve genel bir yardım kampanyası başlatılmasına karar verilmiştir. Yabancıların da bu kampanyaya katılmalarına izin verilmiştir. Bu görev için kurulan komisyon, kendilerine verilecek talimatlar doğrultusunda görevlerini yerine getirecektir.

Yardım toplama ve değerlendirme usulleri şöyledir:

¹⁰⁷ İkdâm, “Kanun-ı Esasî ve Bankalar”, 10 Eylül 1908, 3.

1. Tüm yardımlar, Cemiyet'in maliye şubesi tarafından görevlendirilmiş güvenilir bir kişiye teslim edilecek ve yardım defterlerine kaydedilecektir. 2. Toplanan yardımlar, görevli kişilere ya da doğrudan Osmanlı Bankası'nın merkez şubesine teslim edilecektir. Tüm yardımlar Cemiyet'in denetimi altında olacaktır. 3. Yardımın teslim edilmesiyle birlikte Cemiyet, yardım yapan kişiye resmi bir makbuz verecektir. 4. Yapılan yardımların miktarı ve yardımda bulunan kişilerin isimleri, şimdilik Tanin Gazetesi aracılığıyla parça parça ilan edilecektir.”¹⁰⁸

Bu haber, II. Meşrutiyet'in ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hem örgütsel hem de toplumsal düzeyde yürüttüğü faaliyetlerin, millî birlik ve toplumsal dayanışma duygusunun güçlendirilmesine hizmet ettiğini ortaya koymaktadır. Böylece devletin ve toplumun ortak hedefler etrafında birleşme çabaları, sonraki dönemdeki siyasal ve sosyal gelişmelerin temelini oluşturmuştur.

Yeni yönetim anlayışının kitlelere aktarılmasında yalnızca siyasî kurumlar değil, dini referanslar da önemli bir meşrulaştırma aracı olarak kullanılmıştır. İkdâm Gazetesi'nin “İslâm, Meşrutiyet ve Avrupa” (İslâm, Meşrutiyet Yönetimi ve Avrupa) başlıklı haberi, İslâm inancının sadece bireysel değil, kamusal ilişkiler düzeyinde de nasıl bir düzen ve ahlak anlayışı sunduğunu açıklamaktadır:

“İslâm, hakka teslim olmak demektir. Dinî ve dünyevî işlerde doğruyu yanlıştan ayırmak, hakka ve İslâm'ın yüceliğine inanmak demektir. Adaletli olmak, hem dinî hem de dünya işlerinde gerçeği tanıyıp batıldan ayırmak anlamına gelir. Kur'an-ı Kerim'de belirtildiği gibi, insanın kendini adaması ve nefisten ibaret bir varlık olduğunu bilerek hukuku uygulaması gerekir. Bu uygulama, insanlar arasında hiçbir ayırım gözetmeksizin, insani şekilde yerine getirilmelidir. İslamiyet'te, Kur'an'da da belirtildiği gibi, insanların Allah'a karşı olan eksiklik ve kusurlarının affedileceği bildirilmiştir. Ancak insanlar arası ilişkilerde, bilerek yapılan hataların ve sınır aşmalarının affedilebilmesi için taraflar arasında gönül hoşluğunun sağlanması ve helalleşmenin gerçekleşmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

İslâm'da “selamet” hem açık hem gizli şekilde emredilmiştir. Selamet; iyi niyet, temiz düşünce demektir. Peygamber Efendimizin buyurduğu gibi, “*Müminin niyeti amelinden hayırlıdır.*” Bir kimse hakkında iyi bir düşünceye sahip olmak Allah katında sevaptır. Selamet'in açık hali ise Kur'an'ın emirleri doğrultusunda hakka ibadet etmek ve hukuka uymaktır. Peygamber Efendimizin bir hadisinde şöyle denir: “*Müslüman, elinden ve dilinden başkalarının emin olduğu kimsedir.*” İslâm'da kimseye zarar vermek yoktur.

¹⁰⁸ İkdâm, “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti”, 5 Eylül 1908, 2.

Müslümanın, imanından sonra aklının Kur'an'ın nuruyla aydınlanması ve bu aydınlanmaya teslim olması gerekir. Bir başka hadis-i şerifte şöyle buyurulmuştur: *“Eğer Allah'ın rahmetini istiyorsanız, mahlûkatıma merhamet edin.”* Yani İslam'da kişi sadece kendisine değil, tüm yaratılmışlara karşı da merhametli ve adaletli olmak zorundadır. Hayvanlara karşı bile adil olmak, onların yük taşımalarında ve beslenmelerinde haklarını gözetmek gereklidir. Bu sorumluluğu yerine getiren kişi kazançlı çıkar.

İşte İslam; böylesine adil, hakka uygun, insanlık medeniyetinin gerekliliklerini içinde barındıran sağlam ve şaşmaz bir düzendir. Böyle bir düzen içinde yaşayan bir kişiye düşmanlık yapılmaz. İnsanlar arasında sevgisizlik hoş görülmez. Asıl olması gereken dostluk ve yakınlıktır. İnsanlar arasında düşmanlık ve sınırı aşan davranışlar kesinlikle yasaktır. Hiç kimse başkasının özel hayatına ve hukuki haklarına müdahale edemez. Kişi, kendisine yapılmasını istemediği bir şeyi başkasına da yapmamalıdır”¹⁰⁹

Sonuç olarak İslam'ın adalet ve selamet anlayışı, bireysel davranışların yanı sıra toplumsal düzenin korunmasına da rehberlik etmektedir. Bu perspektiften bakıldığında, dini ilkelerin yalnızca kişisel inanç boyutuyla sınırlı kalmadığı, aynı zamanda toplumun huzur ve barışını sağlamaya yönelik pratik bir çerçeve sunduğu anlaşılmaktadır.

Ancak meşrutiyetin getirdiği özgürlük ortamı, taşrada her zaman aynı olgunlukla karşılanmamış; merkezî otoritenin zayıflamasıyla birlikte kamu güvenliği sorunları baş göstermiştir. İkdâm Gazetesi'nin “Vilayetlerimizde Ahali” başlıklı haberi, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ortaya çıkan idarî gevşeme, kamu düzeninin bozulması ve “hürriyet” kavramının yanlış yorumlanmasına yönelik eleştirileri yansıtan önemli bir basın metnidir. Haberde, meşrutiyet rejiminin temel dayanağı olan Kanun-ı Esasî'nin bazı çevrelerce bilinçli biçimde istismar edildiği vurgulanmakta; özellikle taşradaki memurların itaatsiz tutumları ve eski rejim taraftarlarının “hürriyet” söylemi altında yürüttükleri faaliyetler sert bir dille eleştirilmektedir:

“Basın haberleri yumuşak bir dille aktarsa da bazı vilayetlerde memurların hükümete karşı itaatsizlikte bulunduğunu üzümlere öğreniyoruz. Oysa biz devletimizi yeniden yapılandırarak memleketimizin ilerlemesi için elimizden gelen her şeyi yapmaya çalışıyoruz. Bu gibi uygunsuz davranışlarla Kanun-ı Esasî'yi zora sokmak isteyenlerin amacı, bu hürriyet dönemini bazı zararlı amaçlar güden kişilerle iş birliği içinde halk nezdinde karalamaktır. Bu kişileri korumak bir yana, adalet önüne çıkarmak bir insanlık görevidir. Bugün aramızdaki düşmanlar istiyorlar ki ülkede düzen bozulsun ve yabancı devletlerin müdahalesine zemin hazırlansın. Eski elçimiz Münir Bey'in

¹⁰⁹ İkdâm, “İslam, Meşrutiyet ve Avrupa”, 18 Ağustos 1908, 4.

Paris'te İzzet Paşa ile gizlice görüşmeler yaptıktan sonra bu müdahaleyi hazırlamak için uğraştığını duyuyoruz.

Ancak biz, ne yazık ki hâlâ bu ciddi durumu fark edememekteyiz. Bir yandan kişilerle uğraşırken diğer yandan hürriyet adına akıl almaz düzensizliklere göz yummaktayız. Özetle söylemek gerekirse düşmanlarımızın işine yarayacak davranışlarda bulunuyoruz. Ne garip değil mi? Bu kıymetli hürriyet dönemini kazanmak için hiçbir emek harcamamış, hatta eski yönetimi savunmuş olanlar bugün “hürriyet” kisvesi altında bu kötü niyetli hareketleri gerçekleştiriyorlar. Bu gibi kişilere kanun, adalet ve hatta hürriyet adına gerekli dersin verilmesi gerekir. Zaaf yerine güç kullanmak ne kadar yanlışsa, güç kullanılması gereken yerde zaaf göstermek belki de daha büyük zararlara yol açar. Devlet işleri öyle hassastır ki bir devlet adamının küçük bir hatası, beklenmedik sonuçlara ve hatalı bir siyasete neden olabilir.

Sait Paşa'nın zamanında suçluları affetme gafleti, bugün vilayetlerde pek çok karışıklığa yol açmıştır. Suçlular arasında da fark vardır; siyasi nedenlerle suçlanan biriyle bir katil bir tutulamaz. Bir katilin Kanun-ı Esasî'nin ilanı ile ne ilgisi olabilir? Böyle biri affedildiğinde bunu kötüye kullanır, karakteri gereği tekrar suç işler. Sonuç olarak biz vatandaşlık görevimizi yerine getirmek adına halkımızın vicdanına, ezanına ve imanına sesleniyoruz. Ne olursa olsun, bu gerçeği bir kez daha ifade ediyoruz: Hürriyet, ancak düzen içinde var olabilir. Bu düzeni bozanlara asla müsamaha gösterilmemelidir.”¹¹⁰

Bu haber metni, II. Meşrutiyet sonrasında Osmanlı basınında sıkça rastlanan “hürriyet–düzen” ikilemini açık biçimde ortaya koymaktadır. İkdâm Gazetesi; hürriyetin sınırsız bir serbestiyet olmadığını, aksine hukuk ve devlet otoritesiyle dengelenmiş bir rejim olduğunu savunmaktadır. Yazıda özellikle af politikalarının eleştirilmesi, kamu düzeninin korunmasına yapılan güçlü vurgu ve yabancı müdahalesi korkusu, dönemin siyasal hassasiyetlerini açıkça yansıtmaktadır.

¹¹⁰ İkdâm, "Vilayetlerimizde Ahali", 26 Ağustos 1908, 1.

4. KANUN-I ESASÎ'NİN YENİDEN İLANI VE AVRUPA DEVLETLERİNDEKİ YANSIMALARI

4.1. Avrupa Basınında II. Meşrutiyet'in Yankıları

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı, Osmanlı Devleti'nin yalnızca iç siyasi yapısında değil, uluslararası ilişkilerinde de büyük bir kırılma yaratmıştır. Avrupa devletleri ve kamuoyu, bu gelişmeyi Doğu Sorunu (Şark Meselesi) çerçevesinde yeniden değerlendirmiştir. İkdâm Gazetesi'nde yer alan “Meşrutî İdarenin Netayıç-i Siyasiyesi” (Meşrutiyet Yönetiminin Siyasi Sonuçları) başlıklı dış basın derlemesi, meşrutiyet rejiminin Avrupa'daki ilk yankılarını ve bu siyasi değişimin Osmanlı'nın dış itibarına yansımalarını göstermesi açısından dikkate değerdir:

“Türkiye’de gerçekleşen Kanun-ı Esasî’nin yeniden ilanı, halk arasında büyük bir umut kaynağı olmuştur. Bir hafta öncesine kadar yalnızca bir kitap okudukları gerekçesiyle hapse atılma korkusu yaşanan bir ülkede, şimdi önemli gösteriler yapılmakta ve özgürlükçü konuşmalar gerçekleştirilmektedir. Osmanlı Padişahı artık hürriyet ile birlikte anılmaktadır. Bugüne dek her konuda büyük sabır gösteren Türkler, şimdi meşrutiyet idaresini kurmuşlar ve ülkelerinin yabancı müdahalelerden kurtulmasını talep etmektedirler.

Bu yeni gelişmeyle birlikte “Yeni bir Türkiye” ve “Doğu Meselesi”nin yeni bir yüzü ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, uzun süredir reform konularında önde gelen devletlerden biri olan İngiltere, artık bir bekleme politikasını tercih etmiştir. İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey, dün yaptığı konuşmada bu durumu özellikle tercih ettiklerini açıklamış; Osmanlı’daki bu düzen değişikliğinde İngiltere’nin hiçbir müdahalesi olmadığını da vurgulamıştır. İngiltere’nin bu kararına tüm devletlerin de katılması gerektiğini söylemiş ve Avusturya Devleti, Edward Grey’in beyan ettiği bu düşünceyi tamamen benimsemiştir. Osmanlı Devleti’nde bu yeni düzen barış ve asayiş içinde ilerlemeye devam ederse, bu gelişme yalnızca Doğu için değil tüm Avrupa için de son derece önemli olacaktır. Ortak bir siyasi anlayışa sahip olan bir ülke, iç ilişkilerinde de bağlılık içinde olur. Orta Avrupa, Osmanlı Devleti’nin varlığının, ticaretinin ve gelişmesinin devam etmesini ister; zira bu sayede birçok rekabetin ve söylentinin önüne geçilmiş olur.

Paris’ten gelen haberlere göre Fransa, Osmanlı’da ilan edilen meşrutiyet idaresinin Osmanlı halkı için bir kurtuluş olmasını temennisi etmektedir. Fransa, doğuda barış ve

asayişin sağlanmasından ve Osmanlı Devleti ile Balkanlar'ın artık Avrupa için sürekli bir tehlike oluşturmamasından başka bir durumla ilgilenmemektedir. Eğer “Şark Meselesi” geçmişteki hırslı siyasete yeniden zemin hazırlamayacak şekilde değişirse, Fransa bu gelişmeden samimi bir memnuniyet duyacaktır. Osmanlı Devleti meşrutiyet rejimi sayesinde Avrupa devletlerinden biri haline gelebilirse, bu durumda Doğu siyaseti artık bir ulusal mesele değil, ekonomik bir mesele olacaktır. Bazı devletler bu gelişmeleri kendi çıkarlarına uygun bulmayabilir; ancak Fransa bu devletlerden biri değildir. Fransa, meşrutiyetin gerçekleştirilmesini sevinçle karşılamaktadır. Her durumda gözlemci bir tavırla hareket edecek olan Fransa, İngiltere ile birlikte hareket eden Avrupa devletleriyle aynı doğrultuda olduğunu kabul etmekte ve meşrutiyet rejiminin bazı küçük devletlerin kötü niyetlerine engel olacağı ümidini taşımaktadır.”¹¹¹

Avrupa basınında II. Meşrutiyet'in geniş yankı uyandırması, Osmanlı Devleti'nin yeniden yapılandırılmasına ilişkin umut ve kaygıları da görünür hâle getirmiştir. İngiltere ve Fransa gibi büyük devletlerin, anayasal yönetimin ilanından sonra Şark Meselesi'ni doğrudan siyasi müdahale gerektiren bir sorun olmaktan ziyade ekonomik boyutlarıyla değerlendirmeye başlamaları, yeni meşrutiyet yönetiminin dış politikada Osmanlı Devleti'ne kısa süreli de olsa diplomatik bir hareket alanı kazandırdığını göstermektedir.

İkdam Gazetesi'nde yayımlanan “Avrupa Matbuatı” (Avrupa Basını) başlıklı makalede, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı dış temsilciliklerinde görev yapan yetkililerin anayasal rejime geçiş sürecine dair dış kamuoyuna verdikleri mesajlar dikkat çekicidir. Petersburg'daki Osmanlı Elçiliği'nde vekâleten görev yapan Müsteşar Fahrettin Bey'in açıklamaları, hem Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleriyle ilişkilerini yeniden inşa etme çabasını hem de iç reform gündeminin dışarıya nasıl yansıtıldığını göstermesi açısından önem taşır:

“Osmanlı Devleti'nin Petersburg elçiliğine yeni elçi atanana kadar bu görevi vekâleten yürüten Müsteşar Fahrettin Bey, İstanbul'dan Petersburg'a gelmiştir. Fahrettin Bey, kendisiyle yapılan bir görüşmede şu açıklamalarda bulunmuştur:

Bildiğiniz üzere, Kanun-ı Esasî Osmanlı Devleti'nde 1876 yılından beri vardı. Ancak Meclis-i Mebusan, padişahın emriyle kapatılmıştı. Geçen otuz yıl boyunca Türkler her alanda ilerleme kaydetti. Midhat Paşa'nın o dönemde savunduğu hürriyet fikirleri hak ettiği şekilde takdir edilmemişti. Bugün ise Kanun-ı Esasî tüm ülkede büyük bir sevinçle karşılandı. Osmanlı Devleti'nde hüküm süren istibdat, tüm milletlere zarar vermişti. Bu baskıdan herkes zarar gördü. Şimdi Türkiye'de başlayan bu yeni ve

¹¹¹ İkdam, "Meşrutî İdarenin Netayıç-i Siyasiyesi", 1 Ağustos 1908, 4.

önemli dönemde Müslümanlar ve Hristiyanlar birlikte, özgürce ve huzur içinde yaşayacaklar. Hükûmet üyeleri yoğun bir şekilde çalışıyor. Devlet memurları ve görevliler arasında yaşlı ve çalışamayacak durumda olanlarla diğerleri ayrıştırılmış durumda.

Vekillerin bu faaliyet ve çalışmalarının sonuçları nedir? Bu kısa süre içinde bütçelerini hazırladılar. Şu anda ise reformlarla ilgili ciddi projeler üzerinde çalışıyorlar. İstanbul'da herkesin çok çalıştığını gördüm. Şu anda belediye seçimleri sürüyor; ardından Meclis-i Mebusan seçimleri başlayacak.

Rus gazetelerinde, eski yönetimin geri gelme ihtimalinden söz ediliyor. Hayır, şu anki durumda eski idarenin geri gelme ihtimali yoktur. Herkes yeni yönetimden yana.

Makedonya'daki durum hakkındaki görüşleriniz nelerdir? Makedonya, Osmanlı Devleti'nin bir parçasıdır ve diğer vilayetler gibi parlamentoya temsilci gönderecek ve genel reformlardan faydalanacaktır. Hem Makedonya'da hem de diğer vilayetlerde Müslümanların arzusu, Hristiyanlarla iyi geçinmektir. Pek çok olay bu sözlerimi doğrulamaktadır. Bu nedenle, Osmanlı'nın hemen her bölgesinde uzun zamandır beklenen huzur ve düzen sağlanacaktır.

Ne tür reformlar yapılacaktır? Her şeyden önce, reformlarla birlikte maliye ve adalet sistemi düzene sokulacak ve askerlik mecburi hâle getirilecektir.

Parlamento nasıl şekillenecek? Parlamentoda eski rejim yanlısı bir parti ya da sosyalist parti olmayacaktır. Meclis-i Mebusan'da liberaller ve ilerici partiler yer alabilir. Milletvekillerinin çoğunluğunu ise İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri oluşturacaktır.

Geçmişte bazı Alman gazeteleri Türkiye-Bulgaristan sınırında bir çatışma olabileceğinden bahsetmişti. Kısa süre önce Türkiye-Bulgaristan sınırında meydana gelen olay çözülmüştür. Bulgaristan ile ilişkilerimizin oldukça samimi olduğunu temin ederim. Üstelik Bulgarlar, Türkiye'de kurulan yeni yönetimden oldukça memnun.

Osmanlı Devleti ile İran arasındaki ilişkiler hakkında ne düşünüyorsunuz? Osmanlı ile İran arasındaki anlaşmazlık yakında çözülecektir. O zaman iki devlet arasında iyi ilişkilerin kurulacağını düşünüyorum.

Rusya'nın yeni bildirisi nasıl karşılandı? Rusya'nın yeni bildirisi Osmanlı Devleti'nde çok olumlu bir etki yarattı. Rusya ile her zaman samimi ve dostane bir ilişki içinde olunacaktır. Yeni yönetim de bu ilişkiyi sürdürmeye çalışacaktır. Türkiye, Avrupa'nın gösterdiği iyi niyete minnettardır. Osmanlı Devleti öncelikle dış

ilişkilerinde kendi çıkarlarına uygun bir siyaset izleyecek ve tüm devletlerle dostane ilişkiler içinde bulunacaktır.”¹¹²

Fahrettin Bey’in bu diplomatik demeçleri, yeni rejimin dış dünyadaki "karşı-devrim" (istibdada dönüş) şüphelerini dağıtma gayretini belgeler. Diplomatın meclis yapısında radikal unsurlara (eski rejim taraftarları veya sosyalistler) yer olmayacağını vurgulaması, Batı sermayesine ve monarşilerine verilen bir nevi "ılımlı ve istikrarlı liberal nizam" teminatıdır.

İkdam Gazetesi’nin “Meclis-i Mebusan’ımız ve Avrupa” başlıklı haberi ise Meclis-i Mebusan’ın açılışı münasebetiyle İngiltere Kralı VII. Edward’ın Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid’e gönderdiği tebrik telgrafını ve devletlerarası resmi nezaket dilini aktarmaktadır:

“İngiltere Kralı VII. Edward’ın Telgrafı: “Osmanlı İmparatorluğu parlamentosunun açılışı münasebetiyle, şahsım adına zat-ı şevketli veliaht hazretlerine en içten tebriklerimi sunarım. Osmanlı Parlamentosu’nun göstereceği faaliyetlerin, tüm tebaanızı saadete ulaştırmasını; memleketinizde ilerleme ve refahın gerçekleşmesini kolaylaştırıp sağlamasını ve Osmanlı toprakları ile diğer devletler arasındaki samimi ve dostane ilişkilerin devamını temin etmesini içtenlikle temenni ederim.”

Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid’in Cevabı: “Haşmetli telgraflarını aldım. Meclis-i Mebusan’ımızın bugün resmen açılışı vesilesiyle lütfederek beyan buyurduğunuz samimi tebriklerden ve dostane duygularınızdan dolayı büyük bir memnuniyet duydum. Teşekkürlerimin kabul buyurulmasını zat-ı haşmetlerinden rica ederim. Ayrıca, gerek yüce şahsınız hakkındaki iyi dileklerimi, gerekse devletiniz ile Devlet-i Aliye arasındaki dostane ilişkilerin baki kalması ve devamı hususundaki temennilerimi ifade ederim.”¹¹³

Bu resmi yazışmalar, meşrutiyetin tesisiyle birlikte Osmanlı hariciyesinin meşruiyet zeminini İngiltere gibi anayasal monarşilerin diplomatik desteğiyle tahkim etme çabasını doğrulamaktadır. Aynı paralelde, İkdam’ın “Kanun-ı Esasî Osmani ve Avrupa’da Takdirat” (Osmanlı Anayasası ve Avrupa’daki Takdirler) başlıklı derlemesi de Avrupa başkentlerinin ilk olumlu reaksiyonlarını özetlemektedir:

“Londra, 27 Temmuz: İngiltere’deki tüm gazeteler, Osmanlı ülkesinde hürriyetin tesis edilmesi ve bu uğurda yapılan gösterilerde erdemli ve ahlaklı bir siyaset anlayışına sahip olduklarını ispat eden Osmanlı milleti hakkında takdirlerini dile getirmektedirler.

Berlin, 27 Temmuz: Alman gazeteleri de Osmanlı Devleti’nde meşruti idarenin yeniden ilan edilmesinden dolayı büyük bir memnuniyet duymaktadır. Bu olumlu

¹¹² İkdam, "Avrupa Matbuatı", 30 Ağustos 1908, 3.

¹¹³ İkdam, "Meclis-i Mebusan'ımız ve Avrupa", 19 Aralık 1908, 2.

gelişme nedeniyle Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid'i ve Osmanlı halkını tebrik etmektedirler.

Fransa: Kanun-ı Esasî'nin ilanı üzerine, Avrupa devletleri her ne kadar Rumeli'nin üç büyük vilayeti konusundaki düşüncelerini tamamen değiştirmemiş olsalar da şimdilik bu konudaki değerlendirmelerini ertelemeye karar vermişlerdir. Avrupa basını da bu tutumu desteklemektedir. Tan gazetesi, bu meseleye dair yaptığı yorumda Osmanlı Devleti'nin Avrupa politikasında sonuçların tahminlerin ötesinde değişmiş olabileceğini ifade etmektedir. Şark Meselesi'nde şimdiye kadar dikkate alınmayan çok önemli bir unsur vardı: Osmanlı milleti. Bu millet kendi menfaati için bir yol haritası ve düzen kurabilirse, Şark Meselesi tamamen farklı bir şekilde gelişebilir. Makedonya Islahat Programı, Osmanlıların millî birliğini daha güçlü hissettirecektir. Avrupa devletlerinin öncelikle bir politika belirleyip sonra bekleme yoluna gitmeleri gerektiği vurgulanmaktadır.

Yunanistan: Atina'daki bütün gazeteler, Osmanlı Devleti'nde meydana gelen bu siyasi değişimi memnuniyetle karşıladıklarını bildirmekte; doğru zamanda uygulamaya geçilirse Yunan toplumu için yeni bir refah döneminin başlayabileceğini ifade etmektedirler. Gazeteler ayrıca, Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid'in Kanun-ı Esasî'yi yeniden ilan etme kararını akıllıca ve memleketin geleceği açısından isabetli bir adım olarak nitelendirmektedir. Atina'daki diğer bir gazete ise Osmanlı Devleti'nin yeni bir döneme girdiğini, bu dönemde ülkenin dört bir yanında ıslahatların uygulanmaya başlanacağını yazmaktadır. Makedonya gazetesine göre, bölgenin her yerinde huzur ve güvenlik hâkimdir. Manastır'da sevinç gösterileri düzenlenmiş, burada yaşayan Rum halkı büyük bir miting organize ederek Kanun-ı Esasî'nin yeniden ilanını kutlamıştır.

Serez'de de kutlamalar yapılmış ve bu törenlere yaklaşık on beş bin kişi katılmıştır. Fermanın halka okunmasının ardından Müftü, Rum Metropolit ve Bulgar Rahibi, halkın alkışları eşliğinde birbirlerini kucaklamışlardır. Rum Metropolit yaptığı konuşmada, Padişah II. Abdülhamid'in bir lütfu olarak görülen bu anayasanın, Osmanlı Devleti'ne huzur ve mutluluğu yeniden getireceğini umut ettiğini söylemiştir. Bölgede şimdiye kadar her şey sakin ve düzenlidir. Halk, din ve mezhep farkı gözetmeksizin birbiriyle dostane ilişkiler kurmaktadır. Tüm ruhani liderler bir araya gelerek padişaha şükran ve minnetlerini ileten bir telgraf göndermişlerdir.”¹¹⁴

Bu veriler, Balkanlar'da (özellikle Makedonya milliyetçiliğinin düğüm noktaları olan Serez ve Manastır'da) geçici bir "Meşrutiyet balayı" yaşandığını kanıtlamaktadır. Farklı dinden ruhani liderlerin kucaklaşması, Kanun-ı Esasî'nin imparatorluğu bir arada

¹¹⁴ İkdâm, "Kanun-ı Esasî Osmani ve Avrupa'da Takdirat", 29 Temmuz 1908, 2.

tutabilecek ortak bir sivil üst kimlik (Osmanlıcılık ideali) olarak görüldüğünün en somut basın vesikasıdır.

İkdam Gazetesi'nin "Yeni Türkiye'nin İstikbali" başlıklı geniş analizi, bu iyimser havanın ardındaki yapısal sorunları ve Genç Türkler'in önündeki iktisadi-idari yol haritasını rasyonel bir dille ele almaktadır:

"Türkiye'de meşrutiyet yönetiminin ilanı dolayısıyla yapılan kutlamaların uzun süre devam edeceği anlaşıyor. Bulgaristan'dan İstanbul'a çok sayıda turist gelmesi de bunun bir göstergesidir. Bugüne kadar Bulgaristan'dan bu kadar çok insanın geldiği görülmemiştir. Veliht Reşat Efendi'nin sokaklarda halkın arasında görünmesi de halkın memnuniyetinin bir başka işaretidir.

Osmanlı Devleti, yeni reformlara ordudan başlamıştır. Eski yönetim altında bir asırdır ezilen Osmanlı ordusu, buna rağmen askerlik duygularını hiçbir zaman kaybetmemiştir. Türkler doğuştan asker bir millettir. Cesaret, fedakârlık ve saldırı gücü açısından Türklerle boy ölçüşebilecek bir millet yoktur. Ancak Osmanlı askerleri geçmişte çok baskı görmüş ve ordu kötü yönetilmiştir. Orduda teçhizat eksikliği, maaşların zamanında ödenmemesi, askerlik süresinin aşırı uzun olması ve modern eğitimden yoksunluk gibi sorunlar vardı. Yeni kurulan hükümet bu sorunları çözmek için çalışacaktır. Uzun zamandır Avrupa'nın küçümsemesine maruz kalan Osmanlı donanmasına da önem verilmektedir. Yeni bir Osmanlı donanmasının kurulması uzun zaman ve büyük mali kaynak gerektirmektedir. Ancak şu anda donanmanın hemen yenilenmesini gerekli görmüyoruz. Gelecekte Osmanlı donanması eski itibarını yeniden kazanacaktır.

Şu sıralar Türkiye'nin en büyük ihtiyacı mali işlerin düzenlenmesidir. Mali reformlar için çok para gereklidir fakat hazineye para yoktur. İsrafin önüne geçilmesi ve vergilerin düzenli toplanması devlet ekonomisini oldukça iyileştirebilir. Türkiye'de gelir sağlayacak pek çok kaynak bulunduğu için ekonominin düzeltilmesi zor değildir. Osmanlı Devleti reformları hızlı bir şekilde uygulayabilmek için yabancı ülkelere maddi yardım almak zorunda kalabilir. Türkiye şu anda özellikle ekonomi alanında dış yardıma muhtaç durumdadır.

Artık Osmanlı'da iş görebilmek için Lord Cromer, Baron Calice (Çaliçe), General Michael veya Amiral Douglas gibi büyük yabancı şahsiyetlere ihtiyaç yoktur. Bu tür kişiler, eğer denetim altında olmazlarsa fayda sağlayamazlar. Genç Türkler, deneyimli kişilerin bilgisinden bir ölçüde faydalanabilir; ancak asıl olarak memleketi kendi çabalarıyla kurtarmak zorundadırlar. Zaten Türkiye'de yetkili kurumlar mevcuttur.

Örneğin Düyûn-ı Umûmiye memurları ve görevlileri Osmanlı yönetimine bağlıdır ve önemli görevlerde yer almaları gereklidir.

İkinci konuya gelirsek: Kısmen ya da tamamen özerk ve yerel yönetime dayalı yönetim tekliflerini biz uygun görmüyoruz. Makedonya gibi bazı bölgelerde özel idare gerekebilir; fakat Türkiye genelinde güçlü ve merkezi bir yönetim şarttır. Genç Türkler, ordunun güvenliği için önerilen yerel çözümleri reddederek, mezhep farkı gözetmeden tüm ülkeyi kapsayan milli bir ordu kurmak fikrini benimsemektedirler. Askeri yönetimde İttihat ve Terakki'nin karışıklıkları ve belki de yorgunluğu zararlı olabilir. Makedonya'da mevcut ayrıcalıklara dokunulmadığı sürece, eğitimde ilerleme kaydedilecektir. Dil meselesine gelince, burada da bir karmaşa olduğu görülüyor. Babil Kulesi'ni andıran bu kargaşaya son verilmelidir. Tüm ülkede tek bir resmi dil olmalıdır, o da Türkçedir.

Yeni Osmanlı kabinesinin dış politikasına dair fazla bilgiye sahip değiliz. Ancak Genç Türkler'in komşu ülkelerle iyi ilişkiler kurma çabaları takdir edilmektedir. Eski antlaşmalar ve azınlıklara verilen imtiyazlar ise zamanla önem kazanacaktır. Ancak bu ayrıcalıkların kaldırılması ciddi müzakereleri gerektirir ve bunun için henüz erken olduğu düşünülmektedir. Kapitülasyonlar Osmanlı Devleti'ne zarar vermekte, bazı suiistimallere neden olmaktadır. Bu ayrıcalıklar, yabancıların güvenliği ve adaletten faydalanmaları garanti altına alınmadıkça kaldırılamaz. Kamil Paşa'nın bu konudaki politikası Türkiye için en uygun olanıdır.

Türkler, reform ve düzenlemeleri Japonlar gibi uygulayarak Avrupa'nın güvenini kazanmak zorundadır. Eski ayrıcalıkları hemen kaldırmak yerine, önce diğer sorunlar çözülmelidir. Genç Türkler dikkatlerini ülkenin en uç noktalarına değil, merkezine, yani iç meselelere çevirmelidir. Böyle yaptıklarında Yemen gibi uzak bir vilayetdeki (İmam Yahya isyanı kastedilmektedir) karışıklıkları kısa sürede çözebilirler. Yemen'deki imamla anlaşmak için zorlamaya gerek yoktur; onun da şikâyetleri vardır. Osmanlı-İran sınırındaki Kürt aşiretlerinin saldırıları sona erdirilmelidir. Yıllardır belirsizlik içinde olan sınır anlaşmazlıklarının artık çözülme zamanı gelmiştir. Türkiye bu bölgede, Batı Asya'nın hukuk dışı topraklarını sürekli işgal etme politikasından vazgeçmeli ve bu bölge halkının dostluğunu kazanmalıdır. Aksi takdirde dost ülkelerin iyi niyetini kaybedecek ve kendi çıkarlarına da zarar vermiş olacaktır.”¹¹⁵

Bu makale, Jön Türk siyasi elitinin "Japon Modeli" (Meiji Restorasyonu) benzeri radikal ama milli bir modernleşme idealine sahip olduğunu göstermesi açısından kritiktir. Metindeki "Babil Kulesi" benzetmesiyle imparatorluktaki çok dilli yapının

¹¹⁵ İkdâm, "Yeni Türkiye'nin İstikbali", 4 Eylül 1908, 3.

eleştirilmesi ve Türkçenin tek resmi dil olarak dayatılması arzusu, İttihat ve Terakki'nin ilerleyen yıllarda uç verecek olan merkezîyetçi ve homojen ulus-devlet politikalarının habercisidir. Aynı şekilde, kapitülasyonların ve azınlık imtiyazlarının tasfiyesi için öncelikle iç hukukun ve idari yapının Batı standartlarına ulaştırılması gerektiği fikri, dönemin pragmatik dış politika vizyonunu yansıtmaktadır.

İkdam Gazetesi'nde yazar Ali Kemal'in kaleme aldığı "İtalya, Devlet-i Osmaniye" başlıklı yazı; İtalya'nın siyasi birliğini sağlama sürecini ve yakın tarihini, Osmanlı'nın II. Meşrutiyet'le başlayan yeni dönemindeki siyasi tutum değişiklikleriyle karşılaştırarak iki ülke arasındaki dinamikleri ve reform süreçlerini şu şekilde değerlendirmektedir:

"Türkiye'de gerçekleşen bu büyük dönüşüm, Avrupa'nın genç devletlerinden İtalya'da da yankı bulmuştur. İtalya'nın tanınmış siyasetçilerinden biri, kısa süre önce bir İtalyan gazetesinde Osmanlı meşrutiyeti hakkında çok önemli bir yazı yayımladı. Bu kişi, İtalya'da bir dönem Maliye Bakanlığı da yapmış ve siyasi zekâsı ile öne çıkmıştır. Fransa ile İtalya'yı yakınlaştırmaya çalışan önemli bir şahsiyettir. Böylesine etkili bir kişinin, Osmanlı Devleti ile İtalya arasında yeni dönemdeki ilişkiler üzerine söyledikleri bizim açımızdan büyük önem taşımaktadır. Çünkü geçmişte, eski Osmanlı yönetimi döneminde, Roma Hükümeti'nin bize karşı tavırları ve genel olarak İtalyanların tutumu uzun süre endişe verici olmuştur. Ancak şimdi bu tehlikeler, söz konusu siyasetçinin sağduyulu politikaları sayesinde ortadan kalkmıştır. Fakat bu değişimin ne kadar kalıcı olduğunu sorgulamak gerekir.

İtalya neydi? Bugün Avrupa'nın güneyinde çizme şeklindeki bir ülke olan İtalya, yalnızca altmış yıl önce küçük bir Sardunya Krallığı'ndan ibaretti. O dönemde Piyemonte'de sıkışıp kalmıştı. Kuzey İtalya, sanayi ve ticaret açısından zengin olmasına rağmen Avusturya'nın elindeydi. Güneyde Napoli Krallığı bulunuyordu. Roma'da ise Papa hüküm seçmekteydi. Sardunya dışındaki tüm İtalyan bölgeleri özgürlükten ve meşrutiyetten yoksundu; tıpkı bizim eski yönetimimiz gibi ağır baskı altındaydılar. Avusturya İmparatorluğu hâlâ Metternich sistemini uyguluyordu; Macaristan gibi birçok bölgede halkı eziyor, hapishanelerde çürütüyordu. Napoli ve Roma'daki yönetimler de halkı özgürlük ve hürriyet düşüncelerine karşı baskıyla bastırıyordu. III. Napolyon, sürgün hayatında bu baskıları bizzat görmüş ve anlamıştı. İmparatorluğa yönelmesinin asıl amacı, kıtadaki iktidar yarışından çok, İtalya'yı bu karmaşadan kurtarmaktı.

İtalya, hem kendi halkının mücadelesi hem de III. Napolyon'un yardımlarıyla adım adım hedefine ulaştı. Avusturya'dan kurtuldu, Napoli Krallığı'nı yıktı ve 1870'te

Papa'nın dünyevi gücüne son vererek bugünkü krallığı kurdu. Ancak İtalyanlar, özellikle hürriyet yanlıları, bu nimete kavuşabilmek için büyük acılar çektiler, büyük bedeller ödediler. Şimdi o günleri hatırlıyorlar ve Osmanlı'da meşrutiyetin ilanına farklı bir gözle bakıyorlar. İşte bu dostça bakıştır ki İtalya'nın gerek halkı gerekse hükûmeti nezdinde Osmanlı'ya karşı olan siyaset, meşrutiyetin ilanı ile birlikte değişmiştir.

Eskiden Avrupa devletleri Osmanlı Devleti'nden her biri topraklarımızdan bir pay kapma planı yapıyordu. İtalya da Trablusgarp'ı, Bingazi'yi ve çevresini gözüne kestirmişti; hatta ilk fırsatta bu bölgeyi işgal etmeyi hedefliyordu. İtalya'da kamuoyu bu fikri sonuna kadar destekliyordu. Büyük hülyalara ve sermayeye dayanan projelerle pek çok şehirde şirketler kuruluyor, Trablusgarp'ın geleceği hakkında planlar yapılıyordu. Haritalarda bu bölge, adeta İtalya'nın bir parçasıymış gibi gösteriliyordu. Fakat Osmanlı Devleti meşrutiyeti ilan edince, başta İngiltere olmak üzere büyük devletler geleceğimizi yeniden değerlendirdi ve İtalya da bize karşı siyasetini değiştirmek zorunda kaldı. İtalyanlar bugün şöyle diyorlar: "Uzak Doğu'da Japonya neyse, Doğu'da da Osmanlı odur. Çünkü Türklerin de tıpkı Japonlar gibi bazı özellikleri vardır ki bu bir milleti yüksek mertebelere taşımaya yeter. Türkler cesur, kanaatkâr ve temizdirler; eşitliği severler. Üstelik gerçek İslam dini, Batı uygarlığıyla çelişmeyecek bir yapıya sahiptir. Bu gerçekler artık herkesçe kabul edilmektedir." İşte bu önemli İtalyan siyasetçinin yazısı, Osmanlı Devleti ve halkı için büyük bir onur ve değerdir."¹¹⁶

Ali Kemal'in bu tahlili, II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte İtalya'nın Trablusgarp ve Bingazi üzerindeki yayılmacı emellerini şimdilik ertelemek zorunda kaldığını itiraf etmesi açısından son derece önemlidir. Haber, anayasal monarşiye geçişin Osmanlı İmparatorluğu'na uluslararası hukukta koruyucu bir kalkan sağladığı yönündeki dönemsel iyimserliği gözler önüne sermektedir.

İkdam Gazetesi'nin "Türkiye ve Avrupa" başlıklı bir diğer haberi, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Dışişleri Bakanı Alois Lexa von Aehrenthal'in, Rusya Dışişleri Bakanı Aleksandr Petroviç İzvolski ile yaptığı görüşmede dile getirdiği ve Genç Türk hareketinin Balkanlar'daki güç dengelerine etkilerini değerlendiren açıklamalarını aktarmaktadır:

"Neue Freie Presse (Vienna) Gazetesi'ne göre, Avusturya Dışişleri Bakanı Baron Alois Lexa von Aehrenthal, Rusya Dışişleri Bakanı Aleksandr Petroviç İzvolski ile yaptığı görüşmeden söz ederken Türkiye hakkında şu değerlendirmelerde bulunmuştur:

"Genç Türk hareketinin sonuçları hakkında farklı görüşler ileri sürülebilir. Avusturya, Türkiye'deki yeni rejime samimi bir ilgiyle yaklaşmakta ve bu hareketin

¹¹⁶ İkdam, "İtalya, Devlet-i Osmaniye", 8 Eylül 1908, 1.

Osmanlı Devleti'ni güçlendirme, özellikle de Balkanlar'da huzur ve istikrarı sağlama amacına ulaşmasını içtenlikle arzu etmektedir. Bununla birlikte hareketin geleceği henüz kesinlik kazanmamıştır ve doğurabileceği risklerin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bugün itibarıyla ülke, vatansever, cesur ve basiretli bir komitenin idaresi altında bulunmaktadır ki bu durum dikkat çekicidir. Ancak güçlü bir millî karakter taşıyan bu hareket, bazı çevrelerde millî duyguları incitebilecek etkileri yeterince hesaba katmamaktadır.

Geçmişte hiçbir devlet Türkiye'ye İngiltere kadar muhalefet etmemiştir. İngiltere'de yapılan konuşmalar ve basında yayımlanan yazılar da son derece sert bir mahiyet taşımaktaydı. Makedonya'nın Osmanlı Devleti'nden ayrılması birçok çevre tarafından arzu edilmekteydi. Buna rağmen Genç Türkler İngiltere'ye büyük bir saygı ve yakınlık göstermektedir. Bu durum, İngiltere'nin meşrutî ve hür bir devlet olarak görülmesinden kaynaklanmakla birlikte, millî hassasiyetler bakımından dikkat çekici bir gelişme olarak değerlendirilmektedir ve gelecekte beklenmedik sonuçlar doğurabileceği izlenimini vermektedir.

Avusturya ile Rusya'nın Doğu'da önemli çıkarları bulunmaktadır ve bu çıkarlar farklı bölgelerde de etkisini göstermektedir. Avusturya barışçı bir siyaset izlemektedir. Rusya da benzer şekilde barışçı niyetlerini açıklamıştır. Bu ortak siyasi yönelim, bölgede istikrarsızlık yaratmak isteyen çevrelerin girişimlerine karşı güçlü bir dayanak oluşturmaktadır. Bu nedenle Avusturya ile Rusya, özel bir ittifaka ihtiyaç duymaksızın birçok konuda ortak hareket edebilecek bir anlayış ve uzlaşma zemini oluşturmuşlardır.”¹¹⁷

Aehrenthal'in bu temkinli ve örtülü ifadeleri, aslında el altından yürütülen Bosna-Hersek'in ilhakı planlarının diplomatik perdesidir. Avusturya ve Rusya'nın Balkanlar'daki statükoyu koruma iddiaları, Jön Türklerin İngiltere'ye duyduğu yoğun sempaticiden duyulan rahatsızlıkla birleşmektedir.

26 Eylül 1908 tarihli İkdâm Gazetesi'nde yer alan bir başka "Türkiye ve Avrupa" başlıklı haber ise Jön Türk hareketinin lider kadrosundan Ahmet Rıza Bey'in Avrupa başkentlerinde bizzat yürüttüğü gayri resmi diplomasi trafiğini ve meşruiyet arayışını çarpıcı bir biçimde yansıtmaktadır:

“Neue Freie Presse (Viyana) Gazetesi'nden: Genç Türk Partisi liderlerinden Ahmet Rıza Bey bugün Avusturya Dışişleri Bakanı Baron Alois Lexa von Aehrenthal tarafından kabul edilmiştir. Meşveret Gazetesi editörü bugün devlet siyasetçileri arasına girmiş; Baron von Aehrenthal'den önce Almanya şansölyesi (başvekili) ve Fransa

¹¹⁷ İkdâm, "Türkiye ve Avrupa", 19 Eylül 1908, 1.

dışışleri bakanı kendisi ile siyasi görüşmelerde bulunmuşlardır ki bu da Türkiye’de meydana gelen inkılabın ne kadar büyük olduğunu göstermektedir.

Ahmet Rıza Bey’in ne bir resmi memuriyeti ne de bir rütbesi vardır. Ahmet Rıza Bey, padişah tarafından kendisine yapılan bunca unvan ve memuriyet teklifini kabul etmeyerek Paris’te vatanın selameti için kalemi ile mücadele etmiş bir kişidir. Burada “mücadele” kelimesi bütün anlamıyla söylenmelidir. Çünkü İstanbul’da sınırsız ve keyfi bir istibdat hüküm sürdüğü zaman, bu baskı altında birçok ahlak ve cesaret sahibi kişinin ezildiği ve boyun eğmek zorunda kaldığı sırada, pek çok casus arasında her türlü destekten mahrum bir hâlde çalışmak, Avrupa’nın kayıtsızlığına karşı bir devletin zulmünden şikâyet etmek ve istibdadın kaldırılması için zayıf da olsa bir ümit beslemek azımsanacak bir şey değildir. Ahmet Rıza Bey ile arkadaşlarının amacı, içişlerinde idareyi despotluktan kurtarmak ve dışişlerinde ise devleti zaafa uğramaktan korumaktır. Bu zorba idare artık ordunun müdahalesiyle sessizleşti ve istibdat dönemi olanca zalimliğiyle birlikte tamamen son buldu. Türkiye nefes almaya başladı. Genç Türkler istibdadı ortadan kaldırdılar; bakalım şimdi bunun yerine neyi kaim kılacaklar?

Şimdiye kadar bu uğurda mücadele eden kişilerin layık oldukları mevki ve saygıya ulaşacakları muhakkaktır. Şüphesiz Avrupa siyaseti, bu mücadeleler arasında seçkin bir mevki elde etmiş olan Ahmet Rıza Bey gibi bir kişi ile muhatap olmaktan memnuniyet duyar. Ahmet Rıza Bey de bilir ki politikada duraklamaya yer yoktur. Gerçi bazen acele etmek gerekse de her şey bir hamlede değişmeyeceğinden, ıslahatların her biri taze bir gayretle planlanmaya ve sınıflandırılmaya bağlıdır. Avrupa’nın yeni düzen hakkında iyi temennileri ve umutları Genç Türkler için büyük bir zaferdir. İlk Kanun-ı Esasî tecrübesi bu zaferden çok cüzi bir kısma mazhar olmuştu. Buna sebep olan şey, kısmen tecrübesizlik ve halkın en alt tabakasına varıncaya kadar bu düzene hazırlanmamış olması, kısmen de Osmanlı Devleti’nin o dönemde pek çok eyaletindeki Hristiyan tebaayı tam anlamıyla kapsayıcı bir siyaset güdememesiydi. Bu unsurlar içeriden olarak Türkiye’den kopmuş ve meşrutiyet düzeni içerisinde adeta birer düşman gibi görülmüşlerdi. Şimdi ise durum ümit vericidir. Bizzat Türkler parlamentoda çoğunluğu teşkil edecek, Arnavutlar devlet tarafından gözetileceklerdir. Makedonya’daki Bulgarlar ile Rumlar ise hiçbir tarafın tek başına hâkimiyet kuramayacağını öğrenmişlerdir. Yeni düzenin halk nezdinde kabulü, eski düzene kıyasla daha kolay görünmektedir. Bundan dolayı, inkılabın bu kesin zaferi ile Avrupalıların geçmişte sınırlı bir kıtada (Makedonya’da) icra etmek istedikleri ıslahatın artık bütün memlekette yapılacağını ümit edebiliriz.

Türkiye'nin içişlerinin durumu, Avrupa'nın genel politikası için daima önemli bir parçaydı. Mademki İstanbul'a kötü yönetim hâkim olduğu zamanlarda genel siyasette bir müdahaleye gerek duyuluyordu, şimdi de kötü idarenin değişmesi sebebiyle dış siyaset daha sakin ve yatıştırıcı olmalıdır. Her hâlükârda yeni Türkiye'nin tarihi, yenilenmenin sebep olabileceği olası bir fenalıktan korunmalıdır. Genç Türklerin hareketleri en fazla Türkiye'nin maruz kaldığı dış baskılardan doğmuştur. Kanun-ı Esasî hareketinde millî bir hamlenin kişisel bir mesele hâline gelmesini ve inkılabın mahiyetini değiştirmesini önlemek gerekir.

Yenipazar Sancağı'nda Avusturya-Macaristan'a karşı Sırp muhalifleri ile birlikte çalışmaya yönelmişlerdir. Osmanlı kumandanı, Avusturya hakkındaki dostluk eğiliminden dolayı öyle zor bir durumda kalmıştır ki istifa etmiştir. Ümit ediyoruz ki bu kışkırtmalara karşı hızlı şekilde tedbirler alınarak uygulanmıştır. Heyet-i Vükelâ'nın (Bakanlar Kurulu) her bir üyesi, Osmanlı Devleti'nin kuvvetlenmesi hususunda samimi bir dostluk göstermiş olan Avusturya'ya karşı yapılan bu tür entrikaların karşısında durmalıdır. Bugün "Geşof (Geshov) Hadisesi" adıyla anılan kriz gibi olayların büyümesine meydan verilmemelidir. İstanbul'da gerçekleşen diplomatik davette, Bulgaristan'a sadece bir emirlik olduğu hissettirilmek istenilmiştir. Bu durum Bulgaristan'ı Şark Demiryolları'nın işgali meselesine karşı harekete sevk etmiştir. Bu suretle Avusturya ve Almanya memurları Sofya'da bu iş için görevlendirilmişlerdir. Aslında bu meseleden dolayı doğan endişe ve korkunun önünü almak kolaydı. Türkiye içişlerinde o kadar büyük görevler yüklenmiştir ki dışişlerinde mutlak bir huzura muhtaçtır. Genç Türkler; Bosna, Mısır, Kıbrıs ve Doğu Rumeli gibi hassas konuların birtakım fevri İslam hareketlerini yönlendirmesine ve tarafların iyi niyetine kabul edilemez kuşkular karıştırmasına dikkat etmelidirler. Osmanlı Devleti artık bir barış devleti olmalıdır. Barışsever ve yenilenmiş bir Türkiye, Avrupa kavimleri arasına büyük bir sevinçle kabul edilecektir. Türkiye'nin şimdiye kadar yaşamış olduğu sıkıntılar, geçmişteki kötü yönetimin bir sonucudur. Eğer Türkiye barışseverliğini kabul ettirmezse bu yalnızlık hâli gelecekte de sürecektir. Barışsever bir Türkiye'ye Avrupa sanayi sermayesi de destek verecek, bu sayede meşrutiyet fikirlerinin zaferle sonuçlanması sağlanacaktır.

Genç Türk liderleri şimdiye kadar süratli bir kavrayış ve dayanıklılık göstermişlerdir; bundan sonra da kendilerinden önemli icraatlar beklenmelidir. Genç Türklerin bu teşebbüsleri zaferle sonuçlanmayacak olursa, bu başarısızlık dünya medeniyeti için çok büyük bir talihsizlik ve hayret uyandıracaktır. Bütün dünya medeniyeti Genç Türklerin icraatlarını sabırsızlıkla takip etmekte; bir zamanlar gücü ve

kudretiyle Avrupa'yı kuşatan bir millet, şimdi Avrupa medeniyetini esas alarak ona benzemeyi arzu ve temenni etmektedir. Ahmet Rıza Bey bugün Baron Lexa von Aehrenthal tarafından kabul edilmiştir. Dışişleri Bakanı bu görüşme sırasında Osmanlı inkılabının kan dökülmeksizin ve hayret uyandırıcı bir sakinlik içerisinde meydana gelmesinden dolayı çok memnun olduğunu bildirmiş ve Avusturya-Macaristan'ın Osmanlı hakkındaki dostluğunu teyit etmiştir. Bununla birlikte Baron von Aehrenthal, inkılabın ileride daha iyi bir şekilde gelişeceği umudunda olduğunu; devletin adalet ve eşitlik esasları üzerinde korunması takdirde Türkiye'nin bütün devletlerin yardımına güvенеbileceğini beyan etmiş ve şöyle demiştir: *“Ne Avusturya'nın ne de bizimle dost olan devletlerin, Osmanlı Devleti'ndeki kavimlerin hepsi için hukukun ve emniyetin temin edilmesini görmekten başka bir menfaati ve alakası yoktur.”*

Ahmet Rıza Bey de mensubu olduğu partinin bir ihtilal partisi olmayıp memleketin huzurlu bir şekilde ilerlemesini amaçladığını, ıslahatın tamamen radikal bir programla uygulanmasına gidilmeyeceğini, partinin mutedil ve muhafazakâr bir çizgiyi kabul etmesi sayesinde devletlerin yardımını kazandığını belirterek Baron von Aehrenthal'in bu tutumunu takdir ettiğini bildirmiştir. Genç Türklerin dış politika çizgisine gelince Ahmet Rıza Bey; partinin statükoyu muhafaza etmekle beraber içişlerinde huzur ve asayiş temin etmeyi, dışişlerinde ise genel barış için çalışmayı amaçladığını ifade etmiştir.”¹¹⁸

Bu uzun haber, 1908 krizler silsilesinin (Geshov Hadisesi, Şark Demiryolları grevi ve işgali) hemen arifesindeki diplomatik havayı çarpıcı biçimde özetler. Ahmet Rıza Bey'in Batılı aktörlere "radikal değil, muhafazakâr-mutedil bir reform çizgisi" vadetmesi, dış müdahaleleri engellemeye yönelik pragmatik bir denge siyasetidir.

İkdam Gazetesi'nin “Yine Avrupa ve İdare-i Meşrutiyetimiz” başlıklı haberi II. Meşrutiyet'in yeniden ilanından sonra Avrupa kamuoyunun ve özellikle Avrupa basınının Osmanlı Devleti'ne bakışındaki yapısal değişimi ve iç idari aksaklıkları yazar Ali Kemal'in eleştirel süzgecinden sunmaktadır:

“Meşrutiyet'in yeniden ilanıyla Avrupa'nın bize bakışı değişti. Artık sadece devletimizle değil, halkımızla da ilgileniyorlar. Önceden ne amaçlarımıza ne de fikirlerimize dikkat ederlerdi; gazetelerimizi bile okumazlardı. Bugün ise Fransız'ı, İngiliz'i, Alman'ı, Rus'u Osmanlı halkını, duygularını, fikirlerini ve devletimizin gücünü öğrenmek istiyor. Gazetelerimizi tercüme edip inceliyorlar; ne yaptığımızı, ne düşündüğümüzü ve özellikle gelecekte ne yapacağımızı anlamaya çalışıyorlar. Bunda

¹¹⁸ İkdam, "Türkiye ve Avrupa", 26 Eylül 1908, 3.

bizim için bir zarar yoktur. Ancak bu değişimi, halktan hükûmete kadar herkesin doğru anlaması gerekir.

Eskiden Avrupa devletleri Osmanlı'nın yükselişinden faydalanırken, sonradan onun çöküşünü beklemeye başlamışlardı. 1908 öncesinde Rus Çarı ile İngiltere Kralı'nın Reval'deki buluşması (Reval Mülakatı), bu niyetin en açık göstergesiydi. Ama Meşrutiyet, bu karanlık gidişi durdurdu. Artık Avrupa, bizim çöküşümüzü değil, bu inkılabı nasıl devam ettireceğimizi merak ediyor. Avrupa basını en küçük hareketimizi takip ediyor. Ünlü gazeteciler İstanbul'a gelerek yazılarımızı inceliyor ve Batı kamuoyuna aktarıyor. Bugün Avrupa'da devletlerin yanında bir de basın gücü vardır; kamuoyu bazen hükûmetlerden bile etkili olmaktadır. Dolayısıyla Osmanlı hakkında yazılanları bilmek ve değerlendirmek zorundayız.

Paris'in ünlü Le Temps Gazetesi İstanbul'a güçlü bir yazar gönderdi. Bu yazar filozof ve derin düşünen bir kalemidir; fakat dünyaya çoğu zaman şüpheyle bakar. Osmanlı'ya dair yazılarında karışıklıklarımızı, düzensizliklerimizi abartılı şekilde eleştirmiştir. Ona göre: Bizde neredeyse devlet yoktur. Yeni yönetim bir hayalden ibarettir, gerçek güç ise siyasi cemiyetlerdedir. Başkentte asayiş bozulmuş, vilayetlerde düzen kalmamıştır. İstanbul'un temizliği, düzeni ve idaresi eski günleri aratmaktadır. Yazar bu eleştirileri yaparken bazen teselli edici sözler de söyler ama daha çok umutsuz bir tablo çizer. Oysa biz, onun bu sözlerini körü körüne reddetmemeliyiz. Çünkü gerçekten de şehir idaresinde, adliyede, eğitimde ve hatta orduda eksiklikler vardır. Avrupalıların gözüyle bakıldığında, İstanbul'un perişan hâli tüm Osmanlı yönetiminin zayıflığına delil sayılmaktadır. Sonuçta şu gerçeği kabul etmeliyiz: Avrupa basınının bize bakışı önemlidir. Eğer onların iyi niyetini kaybedersek ne ıslahat ne imar ne de kalkınma hayallerimizi gerçekleştirebiliriz.”¹¹⁹

Ali Kemal'in İkdâm Gazetesi'ndeki bu dikkate değer makalesi, Meşrutiyet'in ilanının sağladığı dış prestij kredisinin sonsuz olmadığını hatırlatan erken bir "aydın uyarısıdır". Özellikle oryantalist şüpheciliğe sahip Batılı yazarların İstanbul'daki idari boşlukları (özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin perde arkasındaki fiili ve denetimsiz gücünü) eleştirmesi, Osmanlı entelektüelleri tarafından körü körüne reddedilmek yerine, modernleşmenin kurumsallaşması adına bir özeleştirisi vesilesi olarak kabul edilmiştir.

İkdâm Gazetesi'nin “Yine Osmanlılar, Avrupa” başlıklı, yazar Ali Kemal tarafından kaleme alınan makalesi; II. Meşrutiyet sonrasında Osmanlı aydınlarının, Batı'nın yerleşik Şarkiyatçı (Oryantalist) önyargılarına karşı geliştirdikleri hem

¹¹⁹ İkdâm, "Yine Avrupa ve İdare-i Meşrutiyetimiz", 4 Ekim 1908, 1.

savunmacı hem de yapısal özeleştiril bakışı yansıması bakımından ayrı bir önem taşımaktadır:

“Geçtiğimiz günlerde “Avrupa Osmanlılar” başlığıyla yazdığımız makalede, Avrupa’ya karşı sitemimizi uzun uzadıya, hatta yanarak dile getirmiştik. Bugün ise Avrupalıların bize karşı sergiledikleri insafsızlıklardan bahsetmek istiyoruz. Çünkü Batı’nın önemli basın organlarında yer alan bazı sert ve mesnetsiz ifadelerin, bizim son dönemdeki cesaretimizden kaynaklandığını üzülererek görüyoruz. Avrupa’ya, Avrupa tarihçilerine, Avrupa’nın aydınlarına göre Osmanlılar hâlâ bir devlet değil, olsa olsa bir aşirettir. En fazla, Doğu’nun bir köşesinde çadır kurmuş, geçici bir askerî güç olarak görülürler. Onlara göre Osmanlılar bugüne dek sadece fetih sayesinde yaşadı; bundan sonra da ancak o şekilde yaşayabilirler. Osmanlıların tek yönetim ve hâkimiyet yöntemi; dıştan alınmış ve fetihle öğrenilmiş olan zorbalık, baskı ve istibdattır. Kısacası keşfedilmemiş, karanlık bir yönetim anlayışına mahkûmdurlar. Bu yöntemlere uygun hareket etmeyince otoriteleri sarsılmış ve önemleri kalmamıştır. Acaba içeride mutlak yönetimi meşrutiyele dönüştürünce de mi böyle olacak? Sakın öyle olmasın! Osmanlılık, keyfi bir hükûmetle ancak yok olmaya mahkûmdur; belki özgür bir yönetimle kurtulabilecek. Fakat ne yazık ki Avrupalılara göre Türkler ne devlet olarak ne de medeni anlamda Batı’yı temsil edebilirler. Biz ise bu kanaatin karşısında, inançla ve kararlılıkla elimizden gelen her şeyi yaptık, yapmaya da devam ediyoruz. Her gün vatandaşlarımıza yaptığımız çağrılar hep bu duyguyla söylenmektedir.

Aynı sebeptendir ki Avrupa’ya karşı hem askerî hem de idarî olarak konumumuzu fırsat düştükçe acı acı ifade etmekten çekinmedik. Bütün bu tenkitlerimiz, Avrupalıların özellikle Türklüğe karşı özel bir önyargıya sahip olduklarını gösteriyor. Bu düşünce, bizim için ne kadar acı verici olursa olsun, az ya da çok bir hakikat payı taşımaktadır. O hakikati kabullenmezsek zaten hakkımızı savunamayız. İnsan önce kendi eksikliğini kabul etmeli ki bir dereceye kadar olgunluğunu ispat edebilsin. Evet, itiraf etmeliyiz ki Avrupa’nın göbeğinde biz şimdiye kadar (Batılı standartlarda) bir devlet kuramadık. Fakat onların iddia ettiği gibi tamamen ilkel de değiliz. Biz bir medeniyet topluluğundan çok, bir orduya benzeyen hareketli bir kitleyiz; henüz tam anlamıyla bir toplumsal mükemmelliğe erişemedik. Çok uzaklara gitmeye gerek yok: Eğer bugünkü hükûmetimize şöyle imanla bir göz atarsak ne görürüz? Çoğunlukla harabe ve yıkıma meyilli binalar içinde geçmişten kalma eserlerimizi zor seçeriz. Hükûmet ve hâkimiyetimizin dayanakları sanki birer sandığa sıkıştırılmış, her an hicret etmeye hazır bir toplum gibiyiz. Lisanımız, dış görünüşümüz, başarılarımız sanki göç yolunda olduğumuzu fısıldıyor. Hiçbir zaman modern kanunları tam manasıyla kavrayamadık

ama Batı'nın her modasını taklit etmeye heves ettik. Her sene şehirden sayfiyeye, sayfiyeden tekrar şehre göç ederiz; fakat bu hareketliliğin meyvesi bile elde edilmez. Demek ki Avrupa'nın bizi bu bakış açısıyla yargılamasında bir haklılık payı olabilir.

Bazı tarihçilere göre bir milletin adet ve ahlakı, içinde yaşadığı coğrafyanın büyük etkisi altındadır. Acaba Doğu'nun alışkanlıkları, sadece toplumsal yapımızı değil, bireylerimizin karakterini de şekillendirmede mi? Osmanlı'nın en küçük bir dairesine kadar, birçok durumda üzümlere itiraf etmeliyiz ki biz atalarımız Türkleri değil, Bizans'ı taklit ettik. Tarihimiz, eski Türk tarihinden çok Bizans tarihine benzemektedir. Gerçek Türkler at sırtında faal, cesur ve idealist bir yaşam sürerlerdi; Rumlar ise sürekli mezhep ve soy kavgaları içindeydiler. Biz ise giderek bu miskin alışkanlıkların kurbanı olduk. Hem Türklükten hem de saf inançlı İslam'dan farkına varmadan uzaklaştık. Bugün Avrupalıların bizde keşfettikleri kusurların çoğu esasen Doğu'ya özgüdür; ne Türklüğe ne de İslam'a aittir. Fakat yine de asırlardır bu siyasî baskılara karşı dayanarak millî ahlakımızdan bazı temiz özellikleri muhafaza edebildik. Bugün bile sahip olduğumuz her iyi davranış, o fitratın eseridir. Ne zaman ki Doğu'nun etkisinden sıyrılarak Türklük kendi başına yükselirse, o zaman toplumda gerçek bir kudret ortaya çıkar.

Aile sevgisi, vakar, izzetinefis, kanaatkârlık ve saflık gibi bizi Avrupa'ya sevdiren ve takdir ettiren tüm özelliklerimiz Türklüğümüzden; asla Doğulu olmaktan kaynaklanmaz. Fransa'nın tanınmış yazarlarından Émile Paul (dönemin Fransız yazarlarından biri), yirmi otuz yıl önce memleketimizi ziyaret ettiğinde Türklere dair yaptığı psikolojik gözlemlerle bu nitelikleri açıkça tespit etmiştir. Bir gün, Balkapanı ya da Asmaaltı'nda bir Türk dükkânına girdiğinde samimi bir ikramla karşılaşır. Alışveriş en son gelir. Hatta Türk tüccar, müşterinin istediği malın kendisinde olmadığını ama rakibinde bulunduğunu söyleyip onu oraya yönlendirir. Paul bu saflık ve dürüstlük karşısında hayran kalır. Bu küçük örnek, Türklüğün hakiki doğasına dair büyük bir işarettir. Böylesi bir ahlaki saflığı görmek için insanın İngiltere'ye kadar gitmesi gerekir. Ne var ki ne İngiltere'deki gibi diğer kazanılmış üstünlüklerimiz ne de bu doğuştan gelen meziyetlerimiz yeterince geliştirilebildi. Ama bu saflık, hayranlıkla birlikte şeref verici bir özelliktir. Eski tüccarlarımızın bu saflığı yüzünden ticaretleri zamanla zayıfladı. Oysa gerçekten Türk olan insanlar çalışkandı: Anadolu'dan bir Ahmet, Mehmet gelir; yoksul bir çarıkla yola çıkar ama yıllarca tertemiz bir gayretle çalışarak servet sahibi olurdu. Fakat bizim giderek Doğululaşan, kötüleşen yönetimimiz bu ahengi bozdu. O fitratı zedeleyemeyince ezdik, yok ettik. Artık günde on iki saat çalışan bir Türk'ün oğlu ya da torunu, birkaç saatlik bir işle bile yorulmakta, usanmakta. Çünkü biri Türk'tü, Türk kaldı; diğeri Doğululaştı. Tüm bu baskılar altında ezilen,

dışarıdan hiçbir umut ışığı görmeyen Türkleri acımasızca eleştirmek, hatta yargılamaksızın mahkûm etmek Avrupalıların alışkanlığı olmuştur.

Bu gözlemlerimizin özeti olarak ifade etmek isteriz ki tüm bu yıkımlara ve karmaşalara rağmen Türkler yine de erdemleri yaymak için yaşamaya ve yaşatılmaya uygun bir topluluktur. Osmanlılık, ancak Türklerin ilerleme yolunda gelişmesiyle ve yükselmesiyle değer kazanır. O zaman Doğu, en kolay şekilde kurtuluşa ve mutluluğa ulaşabilir. Bugün nasıl ki özel ilişkilerde Avrupalılar özellikle Türkleri tercih ediyorsa, eğer meşrutiyet idaresiyle işlerimizi düzene sokabilirsek genel siyasette de büyük devletler Osmanlı hükûmetiyle ilişkiler kurmayı aynı şekilde arzu ederler. Bu hakikat yakında kendini gösterecektir. Avrupa'nın batısında Latinler, daha sonra Anglo-Saxonlar medeniyet için mutlu gelişmeler sağladı. Orta Avrupa'da da Almanlar bu konuda büyük hizmetlerde bulundular. Eğer tarih tarafsız bir şekilde incelenirse görülür ki Doğu'da bu görev Türklerin, dolayısıyla Osmanlıların omuzundadır. Ne zaman ki Avrupa bu gerçeği kavrar ve kabul eder; özellikle Türkler, Osmanlılar bu yüce görevin farkına vararak ona göre davranırsa işte o zaman Osmanlı Devleti gerçek bir olgunluğa ulaşır. O zaman belirli bir amaç doğrultusunda ilerlemeye başlar, dünya medeniyetinden payını alır. İnsan, böylesine basit ama derin bir fikrin ne içeride ne de dışarıda tam olarak idrak edilmediğini gördükçe çaresizce feryat etmek zorunda kalır: Bu gerçeği ne yere anlatabiliyorum ne de göğe!"¹²⁰

Haber metninin değerlendirme kısmında Ali Kemal; Osmanlılığın ve Türk kimliğinin ancak Batılı anlamda bir ilerleme ve kurumsallaşma yolunda yükselmesiyle değer kazanacağını vurgulamaktadır. Avrupa'nın önyargılarının bir kısmında idari ve kentsel düzensizliklerden kaynaklanan haklılık payları olduğunu cesurca itiraf eden yazar, Türklerin tarihsel süreçte Bizans ve Doğu bürokrasisinin miskin alışkanlıklarını taklit ederek kendi öz fitratından uzaklaştığını savunmaktadır. Buna karşın toplumun mayasında yer alan ahlaki dürüstlük, vakar ve çalışkanlık gibi özgün erdemlerin, meşrutiyet rejimiyle birleştiği takdirde bu olumsuz algıyı kırabilecek bir potansiyel barındırdığına dikkat çekmektedir.

4.1.1. İngiltere

II. Meşrutiyet'in ilanı Osmanlı iç siyasetinde köklü bir dönüm noktası olmakla kalmamış, aynı zamanda Avrupa kamuoyunda ve büyük devletlerin dış politika merkezlerinde de geniş yankı bulmuştur. Bu bölümde; İngiltere, Almanya ve Fransa medyasının Osmanlı Devleti'ne yönelik değerlendirmeleri ile bu ülkelerin dış

¹²⁰ İkdâm, "Yine Osmanlılar, Avrupa", 20 Ekim 1908, 1.

politikalarındaki stratejik duruşları İkdâm gazetesine yansıyan haber ve yorumlar ışığında incelenmektedir. Söz konusu değerlendirmeler, yalnızca resmî siyasi tutumların değil, aynı zamanda dönemin Avrupa kamuoyunun Osmanlı reformlarına ve yeni yönetim biçimine dair algısının da önemli birer göstergesi olarak kabul edilebilir.

İkdâm gazetesinin “İngiltere Matbuatı ve Kanun-ı Esasî” başlıklı haberi, II. Meşrutiyet’in ilanının hemen ardından İngiliz basınının Osmanlı Devleti’ndeki anayasal gelişmelere yaklaşımını kronolojik olarak göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Londra Elçiliği tarafından İstanbul’a bildirilen bu telgraf metni, meşrutiyet rejiminin Batı dünyasında bulduğu ilk yankıları şu şekilde aktarmaktadır:

“26 Temmuz tarihli Londra Elçiliği’nden Osmanlı Dışişleri Bakanlığı’na gönderilen ve bir bölümü daha önce bildirilen telgrafta, İngiltere basınının II. Abdülhamid’in Kanun-ı Esasî’yi yeniden ilan etmesini ve Meclis-i Mebusan’ı toplantıya çağırmasını büyük bir takdir ve memnuniyetle karşıladığı bildirilmiştir. İngiliz gazeteleri, Osmanlı padişahının bu hayati meselede sergilediği ileri görüşlülüğü takdir ettiklerini ifade etmektedir. Osmanlı Devleti’nin bu anayasal düzen aracılığıyla önemli bir ilerleme kaydedeceğini öngörmektedirler. Ayrıca, bu yeni yönetim biçiminin yerleşmesini engelleyecek her türlü dış müdahaleden uzak durulması gerektiğini tavsiye etmektedirler. Selanik, Kosova, Manastır ve Üsküp gibi bölgelerde yapılacak reformların ise artık tamamen Osmanlı Devleti’nin yetki ve sorumluluğu altında olduğunu özellikle belirtmektedirler.”¹²¹

Söz konusu haber metni, İngiltere’nin Kanun-ı Esasî’nin yeniden yürürlüğe konulmasına ve parlamenter sisteme geçiş adımıyla yönelik ilk andaki olumlu yaklaşımını belgelemektedir. İngiliz basınının bu süreci takdir etmesi, Osmanlı Devleti’nin anayasal reform çabalarına dışarıdan duyulan destekleyici bakışı yansıtır. Özellikle Makedonya sorununun odağında yer alan Selanik, Kosova ve Manastır gibi hassas bölgelerdeki ıslahatların tamamen Osmanlı Devleti’nin egemenlik haklarına devredilmesi ve dış müdahalelere karşı uyarı yapılması, İngiltere’nin o dönemde bölgesel istikrarın korunmasına ve statükonun radikal biçimde bozulmamasına verdiği önemi ortaya koymaktadır.

İkdâm gazetesinde yayımlanan “İngiliz Münasebatı” (Türk ve İngiliz İlişkileri) başlıklı bir diğer yazı ise Osmanlı idari yapısındaki bu ani ve kan dökülmeden gerçekleşen değişimi, Doğu-Batı ekseninde tarihsel bir mukayeseye tabi tutarak ele almaktadır:

¹²¹ İkdâm, “İngiltere Matbuatı ve Kanun-ı Esasî”, 28 Temmuz 1908, 3.

“İngiltere’de yayımlanan The Standard (Londra) gazetesinin son sayısında yer alan bir mektupta, Japonya ile Türkiye arasında bir karşılaştırma yapılmıştır. Mektupta Japonya’nın yaklaşık elli yıldır sürekli ilerlediği, ülkesini geliştirdiği ve her alanda medeniyet yolunda büyük çaba sarf ettiği belirtilmiştir. Buna karşılık Türkiye’nin ise son otuz yıldır reformlardan kaçındığı, ıslahatlar için bazı tedbirler aldığı halde bunları uygulamaya geçirmede, özgürlük yanlılarının susturulduğu ve bir grup azınlığın ülkeyi sadece kendi çıkarları için kullandığı ifade edilmiştir. Ancak mektubun devamında şu sözler yer almaktadır: “Bugün Türkiye, tüm dünyayı Japonya’dan bile daha fazla şaşkınlığa uğrattı. Otuz yıl süren baskı ve zorbalık döneminden sonra, bir avuç kahraman sadece on beş gün içinde tarihin en yerleşik rejimlerinden birini dönüştürmeyi başardı. Bu kahramanlar kendi ünleri için değil, büyük bir inkılabı hayata geçirmek için mücadele ettiler. Türkiye, farklı milletlerden oluşan heterojen bir topluma sahip olduğu için, idaresi dünyanın en zor olan coğrafyalarından biridir. Buna rağmen, tek bir damla kan dökülmeden meşruti yönetim kurulması gerçekten olağanüstü bir başarıdır.” Gazete bu gelişmeyi, özellikle Türklerin yüksek ahlak anlayışına bağlamaktadır. Jön Türklerin yönetim becerileri ve yetenekleri ile adalet ve özgürlük arzularını açıkça ortaya koyduklarını belirtmektedir. Ayrıca, İngilizlerin de yalnızca kendi ülkeleri için değil, kalkınmaya çalışan Türk milletine de barışçıl yollarla yardım etmeye hazır olduklarını ve böylece Doğu’da yarım asırdır süren kötü gidişatın sona ereceğini ifade etmektedir.”¹²²

Bu değerlendirme, Osmanlı modernleşmesini Meiji Restorasyonu üzerinden Japon tecrübesiyle kıyaslaması yönüyle Şarkiyatçı kalıpların dışına çıkan bir retorik barındırmaktadır. İmparatorluğun çok unsurlu ve karmaşık toplumsal yapısına rağmen meşrutiyetin kan dökülmeden bir ihtilalle kurulması, Batı medyasında Türklerin siyasi olgunluğuna ve Jön Türk kadrolarının teşkilatçılık kabiliyetine atfedilmiştir.

İkdam Gazetesi’nin “İngilizler ve Osmanlılar,” başlığındaki haberinde İngiliz basınının II. Meşrutiyet sonrasında Osmanlı Devleti’ne yönelik tutumunu yansıtmaları bakımından önemlidir. Times Gazetesi’nin bu yaklaşımı, Avrupa devletlerinin Osmanlı iç reformlarını dış müdahaleden uzak, yapıcı bir siyaset çerçevesinde ele alma eğilimini göstermektedir:

“Times Gazetesi, Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu olumsuz gidişattan söz ettiği bir yazısında, meşrutiyetin yeniden ilanı sonrasında Avrupa devletlerine kabul ettirilebilecek tek politikanın, Osmanlı Devleti’nin iç işlerine müdahale etmeksizin ona karşı hayırlı ve yapıcı bir siyaset izlemek olduğunu ifade etmiştir. Eğer Jön Türkler,

¹²² İkdam, "Türk ve İngiliz Münasebatı", 6 Eylül 1908, 3.

meşrutiyet yönetimini ülkede hakkıyla ve yerinde bir şekilde uygularlarsa, bütün Avrupa devletleri onlara teşekkür etmek üzere birlik olacaktır. Jön Türklerin geleceği kendi ellerindedir; ancak aynı zamanda Avrupa'nın güvenini kazanmaları da bir zorunluluktur.”¹²³

Haberde işaret edildiği üzere, Osmanlı'nın meşrutiyet rejimini kurumsal düzlemde başarıyla tatbik etmesi, hem iç istikrarın tesisi hem de dış baskıların asgariye indirilmesi için yegâne formül olarak sunulmaktadır. Jön Türk kadrolarının bu anayasal süreci rasyonel bir yönetimle taçlandırması, dönemin uluslararası diplomasisinde rüşünü ispat etme sınavı olarak değerlendirilmiştir.

İkdam gazetesinin “Osmanlı Kanun-ı Esasî'si ve Times Gazetesi” başlıklı detaylı haberi ise II. Meşrutiyet'in ilanını imparatorluğun askeri-siyasi krizleri ve komşu coğrafyalardaki anayasal hareketler (İran Meşrutiyet Devrimi) bağlamında derinlikli bir perspektifle ele almaktadır:

“Times Gazetesi'ne göre Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid'in Kanun-ı Esasî'yi hızlı bir şekilde yeniden ilan etmesi, Osmanlı hükûmetinin büyük bir tehlike içinde olduğunu düşünerek bu kanunla tehlikenin önlenmeye çalışıldığını göstermektedir. Padişah, memleketin içinde bulunduğu durumu dikkate alarak artık eski yönetim biçiminin sürdürülemeyeceğine karar verilmiştir. Özellikle Makedonya'da Osmanlı ordusunun düzenlediği hareketler, Kanun-ı Esasî'nin ilanını zorunlu kılmıştır. Sadrazam Ferit Paşa'nın görevden alınması ve yerine Said Paşa'nın atanması, devlet işlerinde köklü değişikliklerin işaretidir. Ayrıca Kâmil Paşa'nın Meclis-i Vükela'ya memur olarak atanması da bu değişimin göstergelerindendir. Said ve Kâmil Paşa, II. Abdülhamid döneminin ilk yıllarında sadrazamlık yapmışlardır. Kâmil Paşa özgürlükçü bir düzeni benimserken, Said Paşa daha muhafazakâr bir tutum takınmıştır. Said Paşa, Mabeyn-i Hümayun Başkitabeti sırasında hükûmetin yetkisini sınırlamak için çeşitli tedbirler almış ve sadrazam olunca uygulamak istediği bu anlayışın ilk kurbanlarından biri olmuştur. Bu durum Said Paşa üzerinde derin bir etki bırakmıştır. Bugün, eski siyasi atmosferden ayrı kalan bu iki devlet adamı, Osmanlı halkı tarafından saygıyla anılmaktadır. Mabeyn-i Hümayun'da hâlen uygulanan durumu onaylamadıkları açıktır ve padişahın onları tam yetkili olarak tekrar iktidara getirmesi mümkün görünmemektedir. Said ve Kâmil Paşa, eski yönetimden edindikleri tecrübelerle doludur. Kanun-ı Esasî'nin ilanı beklenmedik bir gelişme olup, Avrupa'da yarattığı tepkiler şaşkınlıktan öteye gitmemektedir.

¹²³ İkdam, “İngilizler ve Osmanlılar”, 29 Temmuz 1908, 2.

Osmanlı Devleti'nde yapılacak yeni düzenlemelerin huzurla karşılanacağı ve kabul edileceği kesindir. Memleketin geçmiş halinden daha kötü bir durumun düşünülmemeyeceği de bilinmektedir. Osmanlı'nın yeni döneme geçişinde dikkat edilmesi gereken en önemli husus, Kanun-ı Esasî'yi kâğıt üzerinde ilan etmek değil, asıl zorluk olan kanunun uygulanması için çaba göstermektir. İran, meşrutiyet yönetimine geçmek için çok acı deneyimler yaşamıştır. Osmanlı padişahı, bu tecrübelerden ders alarak uygun zamanlamayla Kanun-ı Esasî'yi yeniden uygulamaya koymuştur. Yeniden toplanan Meclis-i Mebusan'da padişah, işlerinde özgürlük sağlamazsa olumsuz sonuçların ortaya çıkacağına dikkat çekilmelidir. İran'da Şah ile Parlamento'nun ilişkisi başlangıçta dostane başlamış ancak birkaç hafta içinde Şah farklı bir tavır takınmıştır. Osmanlı Devleti ise İran'a kıyasla daha gelişmiş bir kurumsal altyapıya sahip olduğundan, meşrutiyet yönetimi ve meclisin serbestçe çalışması genel olarak bir nimet olarak karşılanacaktır. Zamanın koşulları göz önüne alındığında, Osmanlı Devleti'nin şu anda oldukça düzenli ve dengeli bir görüntü sergilediği kabul edilmektedir.”¹²⁴

Bu geniş muhtevalı değerlendirme, Meşrutiyet'in kalıcılığı noktasında şekilsel bir anayasa ilanından ziyade, uygulamanın kurumsallaşması gerektiğine dikkat çekmektedir. Dönemin Britanya medyasının İran'daki başarısız ve sancılı anayasa denemesini örnek göstererek Osmanlı idaresini uyarması, anayasal monarşinin işleyişinde meclis bağımsızlığının ve yürütme-yasama dengesinin hayati önemde olduğunu kanıtlamaktadır.

İkdam Gazetesi'nin “Osmanlı Memleketinde Yeni Bir Devre, Times Gazetesi” başlıklı haberinde Meşrutiyetin ilanı, Osmanlı iç politikasında önemli bir dönüm noktası olmasının yanı sıra, Avrupa devletlerinin Osmanlı'ya bakışını da şekillendirmiştir. Bu bağlamda, İngiltere'nin yaklaşımı dönemin diplomatik ortamını anlamak açısından ayrı bir önem taşımaktadır:

“Osmanlı Devleti'nde meşrutiyet lehine gelişen olaylar başarıyla sonuçlanmış ve beklentilerin ötesinde bir umut yaratmıştır. Bu yeni durum, öncelikle İngiltere ve bazı Avrupa ülkelerinde büyük coşkuyla karşılanmıştır. İngiltere Dışişleri Bakanı, Kanun-ı Esasî hakkında henüz kesin bir görüş bildirmediğini belirtmiş, ancak bu değişikliğin devam etmesi halinde Osmanlı Devleti'nin ciddi bir şekilde yeni bir yola girdiğinin söylenebileceğini ifade etmiştir. Bugün Osmanlı topraklarında yaşanan bu gelişme, İngiltere tarafından diğer devletlerden daha çok takdir görmüştür. İngiliz yönetimi, bu hızlı ve beklenmedik siyasi değişiklik karşısında hemen resmi açıklama yapmaktan kaçınarak biraz beklemeyi tercih etmiştir. Jön Türkler tarafından gerçekleştirilen bu

¹²⁴ İkdam, "Osmanlı Kanun-ı Esasî'si ve Times Gazetesi", 30 Temmuz 1908, 3.

hareket, İngiltere nezdindeki tüm şüpheleri ortadan kaldırmıştır. İngiltere'nin amacı, Osmanlı Devleti'nin barış ve güvenlik içinde reformlarını sürdürerek ilerlemesidir. İngiltere, Osmanlı'ya karşı hiçbir zaman düşmanca bir politika gütmemiştir ve yeni Osmanlı yönetimi İngiltere'nin desteğinden emin olabilir. İngiltere'nin Osmanlı halkı için geçmişte yaptığı fedakârlıklar unutulmamıştır ve iyi niyetli amaçları tarih boyunca açıkça görülmüştür. Ayrıca, İngiltere hükûmeti ile Osmanlı sarayı arasında samimi bir ilişki kurulmuştur. Bu yakınlığın sebepleri o kadar açıktır ki, tek tek saymaya gerek yoktur. İngiltere, Osmanlı halkına karşı her zaman dostane duygular beslemiştir.”¹²⁵

İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'in ilk andaki ihtiyatlı dili ve ardından gelen destek beyanları, Londra'nın İstanbul'daki yeni rejimi yakından izlediğini göstermektedir. Bu diplomatik iklim, Osmanlı Devleti'nin uluslararası arenadaki izolasyon riskini azaltmış ve meşrutiyet yönetiminin dış meşruiyet zeminini kuvvetlendirmiştir.

Kanun-ı Esasî'nin yeniden ilanı, yalnızca Müslüman tebaa üzerinde değil, imparatorluğun gayrimüslim unsurları üzerinde de büyük bir iyimserlik yaratmıştır. İkdâm Gazetesi'nin “İngiltere'deki Ermeniler” başlıklı haberi, bu durumun sınır ötesindeki yansımalarını aktarmaktadır:

“İngiltere'nin Manchester kentinden gelen habere göre, Kanun-ı Esasî'nin ilanı İngiltere'de bulunan Ermeniler arasında büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Avrupa'daki Ermenilerin delegesi Kevork Efendi, Pazar günü Manchester'daki Ermeni Kilisesi'nde bir ayin düzenlemiştir. Ayinde, Osmanlı Devleti'nde Kanun-ı Esasî'nin ilanıyla doğan yeni bir güneş ve adaletin müjdelendiği vurgulanmış; yeni yönetimin sevgili vatanımıza mutluluk ve Türkiye'nin refahını getirmesi temenni edilmiştir. Ayrıca Osmanlı Padişahı için uzun ömür ve açık bir kader dilekleriyle dualar edilmiştir.”¹²⁶

Söz konusu dinsel ve toplumsal tören, Osmanlıcılık (İttihad-ı Anasır) idealinin, Meşrutiyet'in erken evrelerinde farklı milletler tarafından nasıl samimi bir umutla sahiplenildiğini ve dış basında Osmanlı imajının olumlu yönde dönüştüğünü kanıtlamaktadır.

İkdâm gazetesinin “İngilizler ve Osmanlılar” başlıklı kapsamlı haberinde yer alan ve İstanbul'dan yazılan iki mektup, bu toplumsal barış havasını ve iki ülke arasındaki entelektüel yakınlaşmayı daha da somutlaştırmaktadır:

“Geçmişten beri Osmanlı'ya karşı dostça bir tutum sergileyen İngilizlerin, Kanun-ı Esasî'nin ilanından bu yana Osmanlı Devleti'ne ve Osmanlı halkına karşı daha da

¹²⁵ İkdâm, “Osmanlı Memleketinde Yeni Bir Devre, *Times Gazetesi*”, 4 Ağustos 1908, 3.

¹²⁶ İkdâm, “İngiltere'deki Ermeniler”, 8 Ağustos 1908, 3.

sıcak ve dostane duygular gösterdiği, Osmanlıların da İngilizlere aynı samimiyetle karşılık verdikleri bilinmektedir. Bu dostluk ve samimiyet sayesinde İngiliz gazeteleri Türkler hakkında içten ve iyiliksever haberler yayınlamakta, Osmanlı gazeteleri de bu haberleri gün gün tercüme edip yayımlamaktadır. Örneğin, ünlü Times Gazetesi, geçmişte Türklerin özellikleri ve meziyetleriyle ilgili birçok mektuba yer vermiştir. Gazetemizin sayfa hacmi tüm mektupları çevirmeye yetmediğinden, fikir vermesi açısından sadece bir-iki mektubu kısaca çevirip yayımlıyoruz. 1 Ağustos tarihli Rumeli Hisarı'ndan yazılan mektupta şunlar deniyor: “24 Temmuz 1908 tarihine kadar bu talihsiz ülkede özgürlük ve huzurun geleceğine pek az kişi inanıyordu. Ancak 24 Temmuz sabahı uyanan binlerce insan gözlerini yeni ve tatlı bir hayata açtı. Herkesin yüzünde bir sevinç ve aydınlık vardı. Türk halkı arasında İngilizlerin Türkiye’ye karşı samimi yaklaştığı konuşuluyordu. Bu durum İngiliz halkını elbette sevindirecektir. Eski rejimin yıkıntıları üzerinde meşruti yönetim kurulmuştur. Bu yeni yönetim; kişisel özgürlük, basın özgürlüğü ve vicdan özgürlüğü gibi temel insan haklarını sağlamlaştırmaktadır. Ana temeli özgürlük olan İngiltere için Türkiye artık daha güvenilir bir müttefik olmuştur. Türkiye, bu yeni düzeninde İngiltere’nin tecrübesine ve dünyaya örnek gösterdiği değerlere ihtiyaç duymaktadır. Osmanlı Devleti’nin her alanına kök salmış olan eski yönetimin hiçbir kan dökülmeden, düzenli bir şekilde sona erdiği böyle bir devrim, Avrupa’da nerede görülmüştür? Türk özgürlük ve adalet yanlılarının bir felakete yol açmadan, onurlarını koruyarak hareket etmeleri inkılabın başarısındaki en önemli etkindir. Elbette asıl zorluk bundan sonra gelecektir. Türkler şu anda Avrupa’nın rehberliğine muhtaçtır ve bu rehberliğin en önemlisi İngiltere’dir.”

İstanbul’da bir diplomat imzasıyla yazılan başka bir mektup ise şöyle: “Türkiye’de gerçekleşen son inkılap, hiçbir karışıklık yaşanmadan, huzur içinde gerçekleşmiş; otuz yıldır sessizce acı çeken özgürlük yanlılarının uzun süren çalışmalarıyla özgürlüğe kavuşulmuştur. Ermeni olayları gibi acı ve baskı dönemleri artık sona ermiştir. Şimdi Türkler ve Ermeniler el sıkışmaktadır. Geçen pazar birçok Türk subayı Ermeni kiliselerinde konuşmalar yapmış, Jön Türkler Ermeni mezarlığını ziyaret edip özgürlük için hayatını kaybedenlerin mezarlarında dualar okumuşlardır. Bu, birlikteliğin açık bir göstergesidir. Midhat Paşa’nın da daha önce gerçekleştirmek istediği gibi; Türkleri, Ermenileri, Rumları, Bulgarları, Arnavutları, Slavları, Hristiyanları ve Yahudileri; yani Osmanlı Devleti’nde yaşayan tüm halkları kucaklaştırmıştır. Yakın zamanda bir Osmanlı subayı, Rumlardan oluşan bir kalabalığa hitap ederken, bir kişi “*Kahrolsun Bulgarlar!*” diye bağırdı. Subay ise sözlerine şöyle devam etti: “*Artık hepimiz derin ve geniş bir mezar kazmalıyız ve kişisel ya da*

toplumsal tüm nefretlerimizi bu mezara gömmeliyiz. Ve mezarın üzerine şu yazıyı yazmalıyız: Buraya gömülenler sonsuza dek unutulmalıdır.” Bazı insanlar meşrutî idarenin devam etmeyeceğini düşünüyor. Türkiye’nin hasta bir devlet olduğu düşüncesi o kadar yerleşmiş ki, bu hastalıktan kurtulduğuna inanmak zor geliyor. Ancak her şeye rağmen, birlik ve huzur için çalışacaklarına söz veren bir halkın bu yeni dönemini alkışlamamak mümkün değildir. Bu yeni düzende, cesaret, ölçülülük ve özellikle başkalarını hor görmeme gibi erdemleri gösteren Türklerden umutlu olmak kesinlikle boşuna değildir.”¹²⁷

Diplomatik gözlemcilerin satırlarına yansıyan bu ifadeler, II. Meşrutîyet’in getirdiği temel haklar, basın ve vicdan özgürlüğü gibi modern kazanımların Batı’da yarattığı sempatiyi göstermektedir. Farklı etnik unsurların ve subayların kilise ile mezarlık ziyaretlerinde sergiledikleri ortaklaşma sahneleri, İngiliz kamuoyunda Osmanlı Devleti’nin "birlikte yaşama" iradesine olan inancı tazeleyen sosyolojik veriler olarak sunulmuştur.

İkdam Gazetesi’nin “Devlet-i Aliye ve İngiltere Muhalisatı,” (Osmanlı Devleti ve İngiltere Dostluğu / İttifakı) başlıklı haberinde Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde diplomatik temasların önemi, yalnızca resmi görüşmelerle sınırlı kalmamış; halkın ve toplumun bu sürece verdiği tepkiler de uluslararası yankı yaratmıştır. Bu bağlamda, İngiltere elçisinin İstanbul ziyareti, Meşrutîyet dönemi diplomatik ilişkilerini anlamak için dikkate değer bir örnek teşkil etmektedir:

“İngiltere Devleti’nin İstanbul elçisi, sadrazam ile görüşmek üzere İstanbul’a geldiğinde, halk tarafından dostane bir şekilde karşılanması Londra’da büyük yankı uyandırmış ve bu durum Avrupa gazetelerine telgrafla bildirilmiştir. Elçinin İstanbul ziyareti sonrası birkaç gün içinde Osmanlı Padişahı tarafından kabul edilmesi İngiltere’de önemli bir etki yaratmış, yapılan kutlamalar ise Osmanlı ile İngiltere arasında dostluğun yeniden tesis edilmesi yönünde önemli bir adım olmuştur. İngiltere, Osmanlı Devleti’nde Kanun-ı Esasî ile birlikte gerçekleştirilmeye çalışılan yenilikleri ve Genç Türklerin İngiltere hakkında izledikleri olumlu siyasetleri de telgraflarla öğrenmiştir. Bu gelişmeler, Osmanlı’nın tüm büyük devletler ve komşularıyla iyi ilişkiler kurma arzusunu göstermektedir. Osmanlı’da iç işlerinin düzenlenmesi ve yenilenmesi, bu devletlerin baskısı sonucu değil, devletin geçmişten beri gerçekleştirmek istediği bir amaçtır. Osmanlı tarihine dikkatle bakıldığında, hukuk sistemine geçişle birlikte meclis ve kanuna dayalı bir yönetim anlayışının benimsendiği görülecektir. Ayrıca, Osmanlı Devleti, medeniyetin yüksek seviyelerine ulaşmak için

¹²⁷ İkdam, "İngilizler ve Osmanlılar", 20 Ağustos 1908, 2.

otuz-kırk yıllık kayıplarını telafi etmek zorunda olduğu bir dönemde bulunmaktadır. Böyle bir karmaşı içinde İngiltere ile iyi ilişkiler içinde olması, Osmanlı'ya bir nebze rahatlık sağlayacaktır. Ancak inkar edilemez ki Osmanlı'nın İngiltere ile ilişkileri, geçmişte diğer devletlerle olan bağları nedeniyle zaman zaman zorluklar yaşamıştır. Kanun-ı Esasî'nin ilanı ve özgürlüklerin Osmanlı'da yaygınlaşması ile İngiltere elçisinin halk tarafından alkışlanması, Osmanlı içinde sıcak bir karşılık bulmuştur. İngiltere, Osmanlı hakkında hislerini tarih boyunca pek çok olayda açıkça dile getirmiştir. İngiltere'nin milyonlarca Müslüman nüfusu yöneten bir devlet olması ve hilafetin sahibi olan Osmanlı ile arasındaki bağıllık ve dostluk ilişkisini güçlendireceğı kesindir. İngiltere elçisi için yapılan kutlamalar ve halkın coşkulu karşılaması, ileride İngiltere Kralı'nın İstanbul'u ziyaret etmesine vesile olabilecektir.”¹²⁸

İngiltere'nin İstanbul elçisinin sıcak karşılanması, iki devlet arasındaki ilişkilerin iyileşmesinin sinyalidir. İngiltere'nin Osmanlı'daki yenilikleri ve Genç Türklerin politikasını desteklemesi, bölgesel denge için kritik öneme sahiptir. Bu gelişme, Osmanlı'nın diplomatik izolasyondan çıkıp büyük devletlerle yeni ilişkiler kurmaya başladığının göstergesidir.

Sivil toplum düzeyindeki bir diğer diplomatik temas ise İkdâm Gazetesi'nin “Osmanlılar, İngilizler” başlıklı haberinde, Beynelmilel Mesele-i Şarkîye Cemiyeti'nin İngiliz Komitesi'nin tebrik telgrafıyla kayda geçmiştir:

“Türkiye’de Kanun-ı Esasî ve meşrutî yönetimin ilan edilmesi sebebiyle, Beynelmilel Mesele-i Şarkîye Cemiyeti’nin İngiliz Komitesi, Osmanlı Devleti’nden Londra Elçisi Refet Bey’e bir tebrik sunmuştur. İngiliz halkı arasında Osmanlılara karşı var olan sevgi ve dostluk duygusu, Türkiye ordusunun kahramanlığına yönelik takdir ve övgülerle birlikte, Beynelmilel Mesele-i Şarkîye Cemiyeti’nin İngiliz Komitesi ve diğer komiteler tarafından törende vurgulanmıştır. Türkiye’de bulunan cemiyetin taraftarları, eski yönetim aleyhine protestolar düzenlemek zorunda kaldıkları zor bir dönemde dahi Türklere karşı bir husumet göstermemiştir. Bu nedenle, İngiltere Kralı, bu önemli tebriki Osmanlı Padişahı’na sunmuştur”¹²⁹

Bu tür uluslararası kurumsal tebrikler, meşrutiyyet reformlarının uluslararası sivil çevrelerde meşruiyet kazanmasına katkı sağlamış, aynı zamanda Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında gelişen dostane ilişkiler ve siyasi yakınlaşmaya ilişkin olumlu bir algının güçlenmesine zemin hazırlamıştır.

¹²⁸ İkdâm, "Devlet-i Aliye ve İngiltere Muhalisatı", 11 Ağustos 1908, 2.

¹²⁹ İkdâm, "Osmanlılar, İngilizler", 12 Ağustos 1908, 2.

İkdam Gazetesi'nin aşağıda yer alan "İngiltere ve Almanya," başlıklı haberi, II. Meşrutiyet'in ilanı döneminde Avrupa'daki uluslararası politik atmosferi anlamak için önemli bir kaynaktır. İngiltere ve Almanya arasındaki ilişkilerin gazetelerde sürekli gündeme gelmesi, o dönemde Avrupa kamuoyunun Osmanlı olaylarına olan ilgisini ve güç dengelerindeki hassasiyeti göstermektedir. Söylentiler ve medya aracılığıyla yayılan haberler, halkın algısını etkilemekle kalmayıp diplomatik hareketleri de şekillendirmiştir:

"Son dönemde İngiltere ile Almanya arasındaki siyasi ilişkiler, dünya gazeteleri için sürekli bir haber kaynağı hâline gelmiştir. Bu ilişkinin bozulmasını arzu edenler, yeniden çeşitli söylentiler yaymaya başlamışlardır. Bu çerçevede, Trade Union Kulübü başkanının Nottingham'da yaptığı konuşma yayınlanmıştır. Konuşmada şöyle denilmektedir: "Almanya'nın, sahillerimize 200 bin kişilik bir askeri kuvvetle çıkarma yapmayı düşündüğüne dair son birkaç haftadır çeşitli söylentiler dolaşmaktadır. Almanya'da da kamuoyu benzer şekilde yönlendirilmektedir. Bazı gazeteler, Almanya'nın bir saldırı hazırlığında olduğuna dair bilgisi olan bir kişinin mektubunu yakın zamanda yayınlayacaklarını duyurmuştur. Bu tür söylentilerle dolu gazete sütunları öylesine artmıştır ki, İngilizler vatanlarını koruma amacıyla görevlendirilecek kuvvetin üç katını talep edecek hâle gelmişlerdir. Ancak korkarım ki, bu miktar yeterli olmayacaktır. Kamuoyunun bu yayınlarda dikkatli ve titiz olmasına rağmen, hazırlıksız yakalanmış bazı muhabirlerimiz yanlış bilgilere destek vermiştir. Buna karşın, devletler arasında barışın sağlanması artık savaş ve çatışma yoluyla değil, arabulucu siyaseti aracılığıyla yürütülmektedir. Devletlerarası yardım şirketleri, sanayi cemiyetleri kongreleri ve sosyalist cemiyetler sayesinde savaşın tek çözüm olarak görülmesine karşı güçlü ve etkili bir engel oluşturulmuştur. Her ülkedeki işçilerin birçok ortak çıkarı bulunmaktadır. Bilindiği üzere, savaş, işçilerin durumlarını iyileştirebilecek birçok gelişmeyi tamamen ortadan kaldırmasa da büyük ölçüde geciktirmektedir."¹³⁰

Haber, dönemin Avrupa siyasetinde söylentiler ve medya etkisinin önemini ortaya koymaktadır. İngiltere ve Almanya arasındaki ilişkiler üzerinden verilen örnek, uluslararası barışın sağlanmasında diplomasi, arabuluculuk ve örgütlü toplumsal yapının önemini vurgulamaktadır. Bu açıklamalar, II. Meşrutiyet'in ilanı sırasında Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki konumunu ve Avrupa kamuoyunun Osmanlı olaylarına bakışını değerlendirmek için değerli bir kaynak teşkil etmektedir.

İkdam Gazetesi'nin "Siyaset, Düvel-i Siyasetimiz," (Siyaset, Devletler Politikamız / Siyasetimiz) başlıklı haberinde, II. Meşrutiyet sonrasında Avrupa

¹³⁰ İkdam, "İngiltere ve Almanya", 12 Eylül 1908, 3.

devletlerinin, özellikle İngiltere'nin Osmanlı siyasetine bakışında meydana gelen temkinli ama anlamlı değişimi ele almaktadır. İngiliz Hariciye Nazırı Sir Edward Grey'in sözleri üzerinden, kamuoyunun ve diplomatik imaların dış siyasetteki belirleyici rolü vurgulanmakta; Osmanlı Devleti'nin uluslararası itibarını korumasının ve bu yeni siyaseti kararlılıkla sürdürmesinin önemi ortaya konulmaktadır:

“Avrupa siyaseti genelinde küçük bir değişiklik meydana gelmiştir. İngiltere Hariciye Nazırı'nın, son konuşması oldukça önemlidir. Siyasette sadece söylenen sözlere değil, söylenmeyenlere, görünenin ötesindeki manalara dikkat etmek en doğru kaidedir. Sir Edward Grey, evvela Kâmil Paşa'nın açıklamalarına dayanarak Osmanlı siyasetini takdir etmekte, hükümet erkânımızı da bu sebeple tedbirli ve basiretli olmakla nitelemektedir. Bu takdir ve övgünün değeri açıktır. Bugün artık bu siyaset yalnızca Kâmil Paşa'nın değil, bütün Osmanlı milletinin siyaseti olmuştur. İngiltere Hariciye Nazırı'nın akıldan, tedbirden ve hükümetten bahseden sözleri sadece devlet adamlarımıza değil, doğrudan bütün Osmanlı milletine yöneliktir. Osmanlı milleti için İngilizler gibi büyük bir kavmin takdirini kazanmak önemli bir başarıdır. Tarihe bakıldığında görülür ki geçmişte bu tür muvaffakiyetlerden mahrumduk. Mesela yakın zamanlarda Avrupa'da bize karşı “vahşetlerimizden” söz edilirdi, kamuoyu tamamen aleyhimizydi. Bugünkü durum ise hükümetin büyük bir başarısıdır. Ancak bu başarıyı korumak da gereklidir. Dış işlerimizdeki zorlukları aşmamıza yardım eden önemli kazanımlardır.

İngiltere Hariciye Nazırı'nın konuşmasında en çok dikkati çeken nokta ise, Osmanlı Devleti ile ittifak yaptıktan, Osmanlı haklarını tanıdıktan sonra Avusturya'ya karşı savaştan vazgeçmiş olmasıdır. Hatta Kral Edward'ın Almanya'ya seyahati de bu siyasetin büyük bir değişime uğradığının işaretidir. Bugün açıkça görülmektedir ki Osmanlılar bir yana bırakılsa bile Balkanlarda iki türlü siyaset vardır: Bir yandan Avusturyalıların müdafaa ettikleri, diğer yandan Slavların siyaseti. İngiliz hükûmeti eski şark siyasetine bağlı kalarak yine Slav siyasetinin etkisine maruz görünmektedir. Ancak Osmanlılarla uzlaşmaya varınca Avusturya'ya meyil göstermekten çekinmemektedir. Sir Edward Grey'in Viyana hükûmetine karşı kullandığı yumuşak dil de bunu ima etmektedir. Londra hükûmetinin Osmanlı'ya karşı gösterdiği bağlılığı, Viyana'ya karşı gösterdiği ısrarı, Sırpıların, Karadağlıların, kısacası Slavların istekleri için göstermek istemediği anlaşılmaktadır. Eğer bu kanaatimiz doğruysa, Şark siyaseti yine eskiden olduğu gibi İngilizler, Almanlar ve Avusturyalılardan oluşan bir heyetin Avrupa'da hâkimiyet kurmasına yol açacaktır. Zira diğer büyük devletler böyle birleşik bir güce karşı ses çıkaramayacaklardır. Fakat başta İngiltere olduğu için, bu ortak siyasetin tesis

edilebilmesi yalnızca bir şartla mümkündür: Osmanlı'nın haklarına riayet edilmesi ve Balkanlarda mevcut düzenin tamamen korunması. İşte Sir Edward Grey'in bu önemli konuşması, bizde bu mütalaalara vesile olmuştur.”¹³¹

Netice itibarıyla bu değerlendirmeler, Osmanlı Devleti'nin meşrutiyet sonrasında izlediği dengeli ve ihtiyatlı siyasetin Avrupa'da dikkatle takip edildiğini ve karşılık bulduğunu göstermektedir.

4.1.2. Almanya

II. Meşrutiyet'in ilanı Osmanlı Devleti'nin iç siyasetinde önemli bir dönüm noktası olmakla kalmamış, aynı zamanda Avrupa devletleri tarafından da yakından takip edilmiştir. İkdâm Gazetesi'nin “Devlet-i Aliye ve Almanya,” (Osmanlı Devleti ve Almanya) başlıklı haberinde Almanya'dan gelen resmi tebrikler ve olumlu değerlendirmeler, Osmanlı'daki yeni yönetimin dış politikada da belirli bir destek gördüğünü göstermektedir.

“Bir Alman gazetesi, Almanya'nın İstanbul elçisinin Alman İmparatoru adına Osmanlı Padişahına gönderdiği tebrik telgrafını yayımlamıştır. Almanya'nın İstanbul elçisi, Osmanlı Padişahı tarafından yeniden ilan edilen Kanun-ı Esasî'nin memlekete ve hükümete huzur getirmesi yönündeki Alman İmparatoru'nun temennisini padişaha iletmiştir. Bu temenni, Alman politikasının Osmanlı'daki inkılap ve ıslahlara olumlu yaklaştığını göstermektedir. Biz, Osmanlı Devleti'nde aydınlık bir hükümdarın idaresinde, sağlam ve tüm milletlerin bir arada bulunduğu bir düzen isteriz. Yeni idarenin en önemli gereği, padişah ile vatandaşlar arasındaki ilişkilerin, çeşitli sebeplerle bozulmayacak sağlam bir seviyeye ulaşmasıdır. Osmanlı vatandaşlarının davranışları hakkında duyulan güven gerçeğe dönüşmüştür. Türk dostlarımızın bu yeni düzene duyduğu sevinci paylaşmak isteriz ve ümit ediyoruz ki Osmanlı Devleti, padişah ile millet arasındaki bağlılığı güçlendirerek Türklüğün ve hürriyetin yaygınlaşması için önemli bir geleceğin yolunu açacaktır.”¹³²

Alman İmparatoru'nun ve diplomatik temsilcilerinin bu mesajı, Almanya'nın Osmanlı'daki reform sürecine yönelik temkinli ama olumlu yaklaşımını yansıtmaktadır. Bu durum, dönemin uluslararası siyasi dengeleri içinde Osmanlı-Almanya ilişkilerinin önemini ve Almanya'nın Osmanlı'nın istikrarına verdiği önemi ortaya koymaktadır.

Aşağıdaki İkdâm Gazetesi'nin “Osmanlı Kanun-ı Esasî'si ve Almanya Efkar-ı Umumiyesi,” (Osmanlı Anayasası ve Almanya Kamuoyu) başlıklı haberinde İngiltere

¹³¹ İkdâm, “Siyaset, Düvel-i Siyasetimiz”, 25 Ocak 1909, 1.

¹³² İkdâm, “Devlet-i Aliye ve Almanya”, 7 Ağustos 1908, 3.

Dışışleri Bakanı Edward Grey'in yaptığı değerlendirmeler, hem Osmanlı'nın geleceğine dair beklentiler hem de Avrupa devletleri arasındaki dengeler açısından önemli yankı uyandırmıştır:

“Times gazetesinin Berlin muhabirinden gelen habere göre, İngiltere Dışışleri Bakanı Edward Grey'in Osmanlı Devleti'nde Kanun-ı Esasî'nin ilanı ve Makedonya Meselesi hakkında yaptığı konuşma Almanya'da büyük ilgi görmüştür. Alman gazeteleri henüz İngiltere Dışışleri Bakanı Grey'in konuşması hakkında net bir görüş bildirmekten kaçınsa da, onun Osmanlı Devleti'nin durumu ile ilgili açıklamaları Alman kamuoyunda önemli bir etki yaratmıştır. Osmanlı'nın iç işlerinde yapacağı ıslahatlarda başarılı olup olamayacağı zamanla görülecektir. Bu konuda İngiltere Hükûmeti'nin temel amacı, hem Osmanlı Hükûmeti'nin yararına sonuçlar doğurmak hem de Avrupa devletleri arasındaki dostane ilişkilerin güçlenmesine katkıda bulunmaktır.”¹³³

Bu haber, II. Meşrutiyet'in ilanının yalnızca Osmanlı-İngiltere ilişkilerini değil, aynı zamanda İngiltere ve Almanya arasındaki diplomatik gözlem ve rekabeti de etkilediğini ortaya koymaktadır. Grey'in ifadeleri, Osmanlı'daki reform sürecinin Avrupa barışı ve güç dengeleriyle doğrudan ilişkilendirildiğini göstermektedir.

İkdam Gazetesi'ndeki “Devlet-i Aliye ve Almanya,” (Osmanlı Devleti ve Almanya) başlığındaki haber yazısı Almanya'nın Osmanlı'daki yeni yönetimi nasıl karşıladığına dair dönemin gazetelerindeki tutumlar, iki devlet arasındaki stratejik yakınlığı ve Almanya'nın Osmanlı iç işlerine müdahale etmeme isteğini açıkça göstermektedir. Bu yaklaşım, özellikle bölgedeki siyasi dengelerin korunması açısından önem taşımaktadır:

“Almanya'da yayımlanan bir gazete, “Osmanlı Devleti ve Almanya” başlıklı yazısında, Alman İmparatoru'nun İstanbul'daki büyükelçisi aracılığıyla Osmanlı Padişahını tebrik ettiğini bildirmiştir. Bu tebrik, Almanya'nın Osmanlı'daki yeni rejime karşı olduğu ve saraydaki görevlileri koruyarak Osmanlı'ya muhalefet edeceği yönündeki söylentilerin yoğun olduğu bir dönemde gerçekleştiği için dikkat çekicidir. Ancak gazete, Almanya ile Osmanlı Padişahı arasında uzun zamandır dostane ilişkilerin var olduğunu vurgulamaktadır. Gazeteye göre Almanya, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmamakta kararlıdır ve mevcut sıkıntılı sürecin bu tutumla aşılması gerektiğini ifade etmektedir. Almanya'nın Osmanlı hakkındaki görüşü değişmemiştir: Osmanlı halkı ülke içinde barış ve düzeni sağladığı, siyasi idaresini istikrara kavuşturduğu sürece, bundan en çok memnun olacak ülke Almanya olacaktır. Gazete, Osmanlı'daki değişimin kan

¹³³ İkdam, "Osmanlı Kanun-ı Esasî'si ve Almanya Efkar-ı Umumiyesi", 6 Ağustos 1908, 4.

dökülmeden ve barış içinde gerçekleşmesini hayranlıkla karşıladığını belirtmekte; Osmanlı halkının düzen fikrine sahip olduğunu ve sorumluluklarının farkında olduğunu dile getirmektedir. Bununla birlikte Osmanlı toplumunda henüz tecrübesiz bazı kişilerin bulunduğu, bu kişilerin “Genç Türkler” olarak adlandırıldığı ve “Türkiye Türklerindir” ya da bugünkü tabirle “Osmanlılarındır” gibi ifadelerle amaçlarını ortaya koydukları belirtilmektedir. Genç Türklerin politikalarının Almanya’nın isteklerine aykırı olmadığı vurgulanmaktadır. Çünkü Almanya, Osmanlı’nın sorunlarını yabancı müdahalesi olmadan kendi içinde çözmesini istemektedir. Eğer Genç Türkler dikkatli davranıp dış müdahaleye fırsat vermezlerse, geçmişte Osmanlı iç işlerine müdahale etmeye çalışan devletler bile böyle bir müdahalenin gereksiz olduğunu kabul edecektir. Günümüzde Osmanlılar kendi işlerini kendileri yürütmektedir. Bu nedenle Avrupa devletlerine, şimdiye kadar başaramadıklarını Osmanlıların kendi kendilerine başarabileceğini göstermek için zaman tanınmalıdır. Ancak bu süreçte aceleci olunmamalı, sabırlı davranılmalıdır.”¹³⁴

Bu yaklaşım, Almanya’nın Osmanlı Devleti ile ilişkilerinde pragmatik ve müdahaleden uzak bir politika izlemeyi tercih ettiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, Osmanlı iç siyasetinde istikrarın sağlanması halinde, Almanya’nın bu durumu hem kendi çıkarlarına uygun hem de bölgesel barış için yararlı gördüğü anlaşılmaktadır.

İkdam Gazetesi’nin “Devlet-i Aliye ve Almanya,” (Osmanlı Devleti ve Almanya) başlıklı haber yazısında Alman basını, II. Meşrutiyet’in ilanını yalnızca siyasi bir dönüşüm olarak değil, aynı zamanda Osmanlı Devleti’nin uluslararası ilişkilerinde dostane mesajların iletildiği bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Bu bağlamda, Berlin’de yayımlanan bir gazetenin aktardıkları dikkat çekicidir:

“Berlin’de yayımlanan bir gazetenin yazısına göre, Almanya’nın İstanbul Büyükelçiliğini vekâleten yürüten Bükreş elçisi, Alman İmparatoru II. Wilhelm adına Osmanlı Padişahı tarafından kabul edilmiştir. Görüşmede elçi, Kanun-ı Esasî’nin ilanı ile Osmanlı Devleti’nin dört bir yanında huzur ve düzenin sağlanmasından dolayı padişahı tebrik etmiştir. Ayrıca Osmanlı halkının, akıllı bir padişahın yönetimi altında güçleneceğini ve yeni kurulan bu düzenin her türlü dış saldırıdan korunmasını temenni ettiğini dile getirmiştir.”¹³⁵

Alman yetkililerin resmi tebrikleri ve padişahın güçlenen konumuna yönelik olumlu ifadeleri, Almanya’nın Osmanlı’daki siyasi dönüşümü dikkatle takip ettiğini ve

¹³⁴ İkdam, "Devlet-i Aliye ve Almanya", 3 Ağustos 1908, 3.

¹³⁵ İkdam, "Devlet-i Aliye ve Almanya", 3 Ağustos 1908, 3.

destek verdiğini göstermektedir. Bu durum, Almanya'nın bölgedeki çıkarları doğrultusunda Osmanlı ile ilişkilerini güçlendirme arzusunu yansıtmaktadır.

4.1.3. Fransa

Aşağıda yer alan İkdâm Gazetesi'nin "Fransa Maliye Nazırının Beyanâtı," (Fransa Maliye Bakanının Açıklamaları) başlıklı haber yazısı, Fransa Maliye Bakanı'nın Balkanlar, Osmanlı modernleşmesi ve Genç Türk hareketi hakkındaki gözlemlerini içermekte, aynı zamanda Avrupa'nın Osmanlı üzerindeki çıkarlarını da diplomatik bir dille yansıtmaktadır:

"Fransa Maliye Bakanı'nın, Avusturya ve Macaristan gazetelerine yaptığı açıklamalar, gazetemizde yer almıştı. Bu gazetelerdeki bilgilere göre Fransa Maliye Bakanı şu şekilde konuşmuştur: "Türkiye'de meydana gelen inkılabın tesadüfi bir şahidiyim. Türkiye'de herhangi bir resmi görevim olmadığı gibi, böyle bir niyetim de bulunmamaktadır. Sadece kişisel bir seyahat yaparken bu olay ortaya çıktı ve doğal olarak büyük bir dikkatle izledim. Bilindiği üzere Fransa, Balkanlar'daki Hristiyan halk üzerinde belirli bir hak ve koruma rolü üstlenmiş durumda. Bu nedenle Türkiye'deki gelişmeleri dikkatle ve sakinlikle izlemekteyiz. Tüm devletler, Doğu'da bir medeniyetin gelişimini desteklemeye çalışmaktadır. Türkiye'deki inkılap da bu amaca hizmet eden bir gelişmedir. Meşrutî yönetimin, Osmanlı halkının tamamına özgürlük getirdiğine ve bunun ticaret ile sanayinin gelişmesine de katkı sağlayacağına inanıyorum. Fransa, kendi refahını artıracak yollar ararken Tuna-Adriyatik hattı da amaçlarından biridir. Ancak biz Osmanlı Devleti'ne dair meselelerde diğer devletlerin taleplerine karşı çıkma eğiliminde değiliz. Aksine, bu devletler arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesini arzu ediyoruz. Almanya'da çıkan, İstanbul'da Osmanlı'nın iç işlerine dair müzakereler yürüttüğüm yönündeki haberler asılsızdır. Türkiye'de kimseyle herhangi bir görüşme yapmadım, herhangi bir mali ya da siyasi konuda anlaşma sağlamadım."

Fransa Maliye Bakanı ayrıca Avusturya menşeli Neue Freie Presse (Viyana) Gazetesiyle yaptığı görüşmede şunları söyledi: "Genç Türkler şimdiye kadar özgürlükçü bir şekilde hareket etmiş ve hürriyet yanlılarının faaliyetlerine destek vermişlerdir. Eski yönetimin artık hiçbir dayanağı kalmadığını gördüm ve bu durumdan hareketle (Sultan II. Abdülhamid'e) bilgi verdim. Meşrutî yönetimin Osmanlı halkının tamamını memnun ettiğini görmekten mutluluk duydum. Tüm devletlerin de bu yeni yönetimi içtenlikle destekleyeceklerini ümit ediyorum."¹³⁶

¹³⁶ İkdâm, "Fransa Maliye Nazırının Beyanâtı", 25 Ağustos 1908, 3.

Bu açıklamalar, Fransa'nın II. Meşrutiyet sürecine temkinli ama olumlu yaklaştığını göstermektedir. Maliye Bakanı'nın tarafsız gözlemi ve Genç Türkler'in özgürlükçü hareketlerine verdiği destek, Avrupa'nın Osmanlı iç siyasetindeki gelişmeleri yakından izlediğinin ve bu gelişmelerin bölgesel istikrar için önem taşıdığının göstergesidir. Özellikle Fransa'nın Balkanlar'daki etkisini dikkate alarak Osmanlı'daki değişimleri olumlu karşılaması, bu sürecin uluslararası diplomasi açısından taşıdığı ağırlığı yansıtmaktadır. Fransa'nın bölgedeki ticari genişleme arzusu ve Tuna-Adriyatik demiryolu projesi gibi stratejik yatırımları, Osmanlı topraklarındaki istikrarın korunmasını Paris hükümeti için elzem kılmaktaydı.

İkdam Gazetesi'nin "Kanun-ı Esasî ve Fransa" başlıklı haberinde, II. Meşrutiyet'in ilanının Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne yönelik siyasi ve ekonomik yaklaşımında olumlu bir değişim meydana getirdiği vurgulanmıştır:

"Kanun-ı Esasî'nin ilanından sonra, Fransa hükümeti Osmanlı Devleti hakkında daha önce izlediği siyaseti terk etmiştir. Fransa, Osmanlı'nın sanayi girişimlerini desteklemek ve uzun süredir tıkanıklık yaşayan sermaye ilişkilerini düzeltmek amacıyla yeni bir sermaye düzeni kurmaya karar vermiştir. Bu karar, Osmanlı ve Fransa elçiliklerine yazılı olarak bildirilmiş ve büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır."¹³⁷

Bu durum, Meşrutiyet'in getirdiği hukuki ve anayasal güvencelerin Fransız finans çevrelerinde olumlu bir imaj yarattığını, tıkanan borçlanma ve yatırım kanallarını yeniden açma potansiyeli taşıdığını ortaya koymaktadır.

İkdam Gazetesi'nin "Kanun-ı Esasî ve Matbuat-ı Ecnebiye, Fransa Matbuatı," başlıklı haberi, II. Meşrutiyet'in ilanının Avrupa basınındaki yansımalarını çok yönlü biçimde ortaya koyan önemli bir derleme niteliğindedir. Le Temps Gazetesi başta olmak üzere Fransız ve Alman gazetelerinin değerlendirmeleri üzerinden, Kanun-ı Esasî'nin ilanına dair şüphecî, temkinli ve olumlu bakış açıları birlikte sunulmaktadır:

"Osmanlı ülkesi hakkında geçmişten beri olumsuz yayınlar yapan Le Temps Gazetesi, Kanun-ı Esasî'nin ilanı ile ilgili yayımladığı yazıda şunları ifade etmiştir: "Kanun-ı Esasî'nin ilanı bir hileyle gerçekleşmiştir ve bu durum, devletin içinde bulunduğu şartları göstermektedir. Ancak son iki haftada yaşanan gelişmeler, anayasayı ilan edenlerin yalnızca kendi özgürlükleri için değil, aynı zamanda ordunun desteğini aldıklarını göstermek için hareket ettiklerini ortaya koymuştur. Orduda hafiyelik uygulamalarından dolayı devlet nezdinde güvensizlik oluşmuş, subaylar silah arkadaşlarının casusluk faaliyetlerine katılmasına tahammül edememiştir. Buna karşın hafiyeler görevlerini yapmak yerine çevrelerine karşı küçümseyici tavırlar takınmıştır.

¹³⁷ İkdam, "Kanun-ı Esasî ve Fransa", 28 Temmuz 1908, 3.

Bu sebeple subaylar, Kanun-ı Esasî'nin ilanını desteklemişlerdir. Osmanlı padişahı, artık alışılmış baskı ve korku yöntemleriyle memleketi yönetemeyeceğini anlamış, 1876'da kısa süren parlamento dönemini hatırlamıştır. Batı'da da meşrutiyet rejimleri ilan edilmiş ve Osmanlı Devleti bu sürecin bir parçası olmuştur. Özgürlük bulaşıcıdır ve sansür ne kadar sıkı olursa olsun, halk iç ve dış gelişmelerden tamamen habersiz kalamamıştır.

Komşu ülkeler Rusya ve İran da meşrutiyet rejimine geçmiştir; özellikle Rusya, sert olaylar sonucu bu sistemi benimsemiştir. Bazı kişi ve grupların çıkardığı sorunlara rağmen Kanun-ı Esasî korunacaktır. Bu tür olumsuzluklar meşrutiyetin devamına engel değildir. Osmanlı hürriyetçileri, geçmiş tecrübelerden hareketle meşrutiyetin uygulanmasını koruyacaklardır. Bu gelişmeler, Avrupa devletlerinin Osmanlı'ya müdahalesini gereksiz kılacaktır. Siyaseten bugüne kadar unutilan veya göz ardı edilen önemli unsur Türk milletidir. Türkler kendi siyasi geçmişlerini anlayarak doğru bir sistemi kurabilirse, Şark Meselesi önemli bir değişime uğrayacaktır. Özellikle Makedonya'daki ıslahat süreci milli hareketlerden etkilenmeden kalmaz. Devletlerin Osmanlı'ya ıslahat teklif etme dönemi sona erecektir; bundan sonra devletler olup bitenleri beklemek zorunda kalacaktır. 1908 inkılapları, devletler tarafından yakından takip edilecektir.” Başka bir Fransız gazetesi, Osmanlı geçmişi hakkında şu görüşleri paylaşmaktadır: “Otuz yıl önce Osmanlı milletleri meşrutiyete hazır mıydı? O dönemde çeşitli karışıklıklar ve mezhepler mevcuttu ancak meşrutiyet yine de ilan edilebilirdi. Yine de özgürlüğün tam olarak yerleşebilmesi için halkın birbirine düşmemesi ve padişaha sadakat göstermesi gerekir; aksi takdirde Osmanlı Devleti kargaşa ve zorbalığa sürüklenecektir. Meşruti yöneticilerin dahi kanun ve düzene uymaması halinde sonuç kaçınılmazdır. Kanun-ı Esasî'yi ilan edenler, uygulamada düzeni sağlamak ve hukuka bağlı kalmak zorundadır. Padişahın kararlarını iyi niyetle destekleyen halk, meclisin toplanmasını memleket için bir refah dönemi başlangıcı olarak görmektedir. Avrupa, Türkiye’de özgürlüğün, barışın ve farklı milletlerin bir arada yaşama çabasının devamını sağlamak için yapılan her çabaya hoşgörü ve destek gösterecektir. Doğudaki gücünü barış yoluyla ve Türkiye yararına kullanan Fransa, her türlü düşünce hakkını kötü niyetlilerden ayırarak düzen ve güvenliği sağlamayı başarmıştır. Türkiye’de meşrutiyetin birkaç günde veya ayda sonuç vermesi mümkün değildir; ne olacağını önceden kestirmeye çalışmak boştur. Türkler tarafından yürütülen politikalara tahammül edemeyenler olduğu gibi Osmanlı’nın eski geleneklerinden ve hukukundan zor kopanlar da vardır. Yani bir yanda geçmişe fazla bağlı olanlar, öte yanda geleceğe fazla aceleci yaklaşanlar bulunmaktadır; bu da tereddütlere ve acemiliklere yol açabilir.

Şimdiye dek hiçbir İslam ülkesi meşrutî rejimle yönetilmemiştir ancak bu sistemin İstanbul'da veya Tahran'da uygulanmasında bir sakınca yoktur.

Osmanlı Devleti, yarım asırlık tereddütten sonra ilk Kanun-ı Esasî teşebbüsünü 1876'da gerçekleştirmiştir.” Bir Alman gazetesi Osmanlı'yı şu sözlerle değerlendirmiştir: “Osmanlı topraklarında önemli bir yenilik gerçekleşmiştir. Bu olay, Doğu tarihinde nadiren görülen sakinlikte olmuştur. Kanun-ı Esasî, her türlü milliyet ve mezhep düşüncesinden uzak biçimde ilan edilmiştir. Osmanlı halkı meşrutiyet rejimine geçtikten sonra huzura kavuşmuştur; bu büyük bir kazançtır. Doğu meselelerinde her zaman Hristiyanların tarafını tutanlar bile artık Türklerin onurunu teslim etmektedir. Hristiyan çetelerin yıllardır işlediği kötülükler herkesçe bilinmektedir. Yeni düzen, huzur ve asayişle birlikte Türklerin onurunu yeniden yüceltmıştır. Kanun-ı Esasî, adeta kutsal bir metin gibi benimsenmiştir. Padişah bundan memnun olmalı; çünkü Türklerin şeref ve haysiyetinin manevi kazanımı, padişaha siyasi açıdan da büyük fayda sağlayacaktır. Eskiden Avrupa devletleri Osmanlı'ya zarar verirken, artık bir millet vardır ve bu millete saygı göstermek zorundadırlar.”¹³⁸

Bu haber, II. Meşrutiyet'in ilanının Avrupa basınında tek tip bir algıyla karşılanmadığını, aksine şüpheci, ihtiyatlı ve destekleyici yaklaşımların bir arada bulunduğunu göstermektedir. Le Temps Gazetesi'nin başlangıçtaki eleştirel tutumuna rağmen, sürecin ordu desteğiyle gerçekleşmiş olması Meşrutiyet'in ciddiyetini artıran bir unsur olarak sunulmaktadır. Fransız basını, anayasal rejimin sürdürülebilirliğini düzen, hukuk ve padişaha bağlılık şartına bağlarken; Alman basını ise Meşrutiyet'i Doğu tarihinde istisnai bir sükûnet ve meşruiyet örneği olarak değerlendirmektedir. İkdâm Gazetesi'nin bu farklı görüşleri bir arada aktarması, hem Avrupa kamuoyunun Osmanlı'ya bakışını yansıtmakta hem de Kanun-ı Esasî'nin Osmanlı Devleti'ni uluslararası alanda “millet” ve “hukuk devleti” kimliğiyle yeniden konumlandığı fikrini güçlendirmektedir.

Aşağıda yer alan İkdâm Gazetesi'nin “Osmanlılar, Fransızlar,” başlıklı bu haberi, dönemin uluslararası algısını anlamak ve Osmanlı'da yaşanan değişimin bölge ve dünya siyasetine etkisini tespit etmek açısından önemlidir:

“Paris'ten gelen habere göre, “Memalik-i Şarkîye Muhipleri Cemiyeti” adlı kuruluş, Fransız gazeteleri ve Osmanlı vatandaşlarına yönelik bir açıklama yayımlamıştır. Bu açıklamada, Osmanlı vatandaşlarının padişaha ve meşrutiyet yönetimine bağlılık göstermeleri istenmiş; ayrıca yabancı devletler tarafından yanlış

¹³⁸ İkdâm, “Kanun-ı Esasî ve Matbuat-ı Ecnebiye, Fransa Matbuatı”, 29 Temmuz 1908, 2.

anlaşılabilecek ve Türkiye düşmanlarının işine yarayacak gösterilerden kaçınmaları tavsiye edilmiştir.

Başka bir haberde ise, yeniden kurulan meşrutiyet yönetimi dolayısıyla Paris'te yaşayan Osmanlılar ve Jön Türk mültecilerinden oluşan bir heyetin Fransız yönetimi tarafından resmî olarak kabul edildiği belirtilmiştir. Paris'te, Elysee Sarayı karşısında toplanan halk, hürriyet kahramanlarını alkışlamış ve “Yaşasın Türkiye, yaşasın ordu, yaşasın padişah” sloganları atmıştır. Viyana'da yayımlanan bir gazetede “Jön Türkler ve Arnavutlar” başlığıyla çıkan haberde, Osmanlı Devleti'nin güçlenmesini isteyen devletlerin, Jön Türkler ile Arnavutlar arasındaki dostluğun gelişmesini olumlu ve memnuniyetle karşılayacakları ifade edilmiştir.

Bir başka Viyana gazetesi, Kanun-ı Esasî'nin yeniden ilanı konusunda Osmanlı Devleti'nin samimi ve ciddi olduğunu belirtmiş, *“Bu tür girişimlerin nadiren de olsa sorunsuz ilerlediği zamanlarda halkın güvenini kazanmak adına gösterilen çabalar boşa çıkmayacaktır. Ancak bu yeni düzenin gerçekten yerleşmesi için daha çok çalışmak gereklidir.”* değerlendirmesinde bulunmuştur. Bir diğer gazete ise, Genç Türkler yönetiminin dış ilişkilerde dikkatli davranması gerektiğini ve Düvel-i Muazzama ile karşı karşıya gelmekten kaçınılmasının önemini vurgulamıştır. Kanun-ı Esasî'nin fiilen uygulanabilmesi için dış işlerinde barış içinde kalmak ve bu büyük devletlerin desteğini kazanmak gereklidir. Başka bir gazetede ise Osmanlı'daki yeni düzene karşı çıkanların hareketlerinin sınırlandırılmasında, Osmanlı zabıtalарının iyi yönetim becerilerinin etkili olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, bazı çevrelerde yabancı subayların görevlerine geri dönme taleplerinin düşüncesizce bir girişim olduğundan söz edilmiştir. Örneğin, Almanya'nın Makedonya'da yalnızca bir subayı bulunmakta olup, o da henüz mezun olmak üzeredir. Almanya bu meseleye fazla ilgi göstermemektedir. Ancak Osmanlı Devleti'nin bu konuda açıklıkla bir tutum belirlemesi gerekmektedir. Gelecekte devletler, Osmanlı'nın mevcut zabıtları ile neler yapabileceğini gözlemlemek için müdahaleden uzak duracaklardır. Türklerin de bu süreçte sabırlı olup, yabancı devletlerin yeni yönetime alışmalarına zaman tanımaları önemlidir. Bu yaklaşım, her şeyden önce Osmanlı milletin menfaatine olacaktır.”¹³⁹

Bu haber, Osmanlı içindeki düzenin korunması ve dış dünyaya doğru mesaj verilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Fransız basınının Osmanlı vatandaşlarına yönelik uyarısı, hem iç karışıklıkları önleme hem de Osmanlı yönetiminin meşrutiyetle birlikte uluslararası alanda daha saygın bir pozisyona yükselme çabasını yansıtır. Paris'teki destek gösterileri ise, diaspora ve uzun süredir Paris'i bir üs olarak kullanan

¹³⁹ İkdam, "Osmanlılar, Fransızlar", 6 Ağustos 1908, 2.

sürgündeki Jön Türklerin meşrutiyete olan bağlılığını ortaya koyar. Viyana gazetelerinin uyarıları, yeni yönetimin dış politikada temkinli olması gerektiği bilincini gösterir; bu da Osmanlı'nın jeopolitik kırılganlığını ve büyük devletlerle dengeli ilişki kurma gerekliliğini vurgulamaktadır.

4.1.4. Rusya

İkdam Gazetesi'nin "Rusya ve Yeni Türkiye" başlıklı haberinde Rusya'daki kamuoyunun ve siyasi çevrelerin Osmanlı'daki meşrutiyet ilanına verdiği tepkiler, bölgesel güç dengelerinin yeniden şekillendiğine işaret eder. Osmanlı'nın anayasal reformları, Rusya'nın iç işlerinde yaşayan milyonlarca Müslüman üzerinde moral ve siyasi etki yaratmakta, Panslavist hayallerin sona erdiğini göstermektedir:

"Rusya'da yayımlanan bir gazete, dikkat çekici bir makale yayınladı. Bu makalenin özetini gazetemizde aktarıyoruz: *"Beyoğlu'dur saadet."* Eski deyimle İstanbul'un yeni ve eski mahallelerini birleştiren Galata Köprüsü'nden geçen yabancılar arasında, Osmanlı Devleti'nde hürriyetin ilanı hakkında ilk düşünenler kuşkusuz Ruslardır. Batı Avrupa devletlerinin tamamı açısından dış politikada beklenmedik bir değişiklik olarak görülen Genç Türkler'in başarısı, Rusya'nın iç işlerine de bazı etkiler yapacaktır. Öncelikle Osmanlı Devleti'nin Kanun-ı Esasî'si, Panslavistlerin uzun yıllardır beslediği bir hayali sona erecektir. Bu hayal, Ayasofya Camii'ni Kremlin Kilisesi'nin bir şubesi gibi göstermeyi içeriyordu. Ancak şimdi, sönmüş bir sabun köpüğünden daha önemli bir konu vardır: Türkiye'deki hürriyet yanlısı hareketlerin, Rusya'da Duma gölgesinde yaşayan ve nüfusu yaklaşık yirmi milyon olan Müslümanlar üzerinde yaratacağı etkiler. Bir gün, ilerici partilerden bir milletvekilinin Duma'da, *"Biz de Osmanlı Devleti Kanun-ı Esasî'si gibi kalıcı ve ciddi bir anayasa istiyoruz. İran meşrutiyeti gibi geçici bir yönetimi kabul etmeyiz."* dediğini duyacağız. Rus ihtilalcileri mutlaka bir gün Genç Türklerden ders alacak; *"Bir millete kendi ordusu tarafından düşman gözüyle bakılamaz."* diyeceklerdir.

Kanun-ı Esasî'nin Rusya'daki Müslümanlar üzerindeki etkisi bundan daha büyüktür. İslam Halifesi sıfatını da taşıyan Osmanlı Padişahı, Kanun-ı Esasî ile Türkiye'ye bahşettiği olgun siyaset ve manevi sevgi sayesinde, Rusya'daki Müslümanlar gözünde daha da yücelecektir. Osmanlı milletinin hürriyeti, daha doğrusu Genç Türklerin ifadesiyle Osmanlı hürriyeti haberi, gün geçtikçe Kafkas Dağları'nı, Volga çevresini ve Türkistan'ı aşarak İstanbul'u siyasi bir kubbe haline getirecektir. Üçüncü Duma'yı oluşturan yeni düşünce, yabancı kavimlerin haklarını fazlasıyla tehdit etmiştir. Hakları ellerinden alınanların bu duruma tepkili olacağı ve bunun patlak

vermesi için sadece zamanın beklendiği kesindir. Rusya’da yirmi milyon Müslüman nüfusun olduğu unutulmamalıdır. Her yıl Rusya’dan Mekke-i Mükerrerme’ye giden kabileler yalnızca dini duygularla değil, aynı zamanda ülkelerine bazı siyasi fikirlerle dönmektedir. Dışarıya karşı başarılı olmaya çalışan ancak kendi içindeki ihtilal volkanını bastırmak için cesetlerle beslenen Rusya Devleti, kendisini huzursuz eden bu hürriyet hareketini mutlaka sorgulayacaktır. Yirmi milyon memnuniyetsiz halk ile aynı zamanda milyonlarca Leh, Finlandiyalı, Ermeni, Yahudi ve diğer halkların birlikte neler yapabileceği düşünülmelidir! Çok kısa bir süre önce, Tatar gazeteleri Rus yönetimi tarafından kapatıldı. İlk iki Duma Meclisi’nde İslam halkı muhalif partiler arasında yer ediniyordu. Osmanlı Devleti’nin Kanun-ı Esasî’sinin Müslümanlar üzerindeki etkileri şimdiden Tebriz’deki Türkçe bildirilerde ve Kafkasya’daki ihtilal yayınlarında görülmektedir. Asya kavimlerinden birinin bu zincir istibdadını kırdığı bir dönemde, *“Güç olarak Rusya’nın zorba yönetimi altında bulunan çok sayıdaki kavimleri yatıştırmak için ne yaptı?”* sorusu yeniden gündeme gelecektir. Bu soruya verilen tek cevap şudur: *“Darağacı ve işkence!”*¹⁴⁰

Haber, Osmanlı meşrutiyetinin bölgesel istikrar üzerindeki olumlu etkilerine dikkat çekerken, Rusya içindeki çeşitli etnik ve dini grupların bu gelişmelerden nasıl etkilendiğini analiz etmektedir. Osmanlı’nın anayasal rejimi, Rusya’daki Müslümanların siyasi taleplerini güçlendirmekte, bu durum Rus otoritesi için yeni bir meydan okumaya dönüşmektedir. Böylece Osmanlı’daki reform hareketi, daha geniş bir coğrafyada yankı bulmaktadır. Rus kamuoyunda deprem etkisi yaratan bu durum, Çarlık Rusya’sının asırlık "Çargrad" yani İstanbul’u ele geçirerek tarihi Bizans mirasına sahip çıkma ve sıcak denizlere inme stratejisinin, Türk hürriyet hareketinin başarısıyla ideolojik bir kırılmaya uğradığını açıkça göstermektedir.

İkdam Gazetesi’nin “Devlet-i Osmaniye ve Rusya” başlıklı haberinde yer alan Rusya’nın Osmanlı sınırındaki askerî faaliyetlere dair yaptığı açıklamalar, iki devlet arasındaki diplomatik ilişkilerin bu dönemde nispeten olumlu bir seyir izlediğini göstermektedir. Ancak bu iyimserlik, bölgedeki genel gerginlik ve rekabet göz önünde bulundurulduğunda dikkatle ele alınmalıdır:

“26 Temmuz 1908 tarihli Petersburg kaynaklı habere göre, Rusya Dışişleri Bakanı Kont Aleksandr Petrovich Izvolsky, Jurnal Gazetesi muhabiriyle yaptığı röportajda, Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki ilişkilerin son derece iyi olduğunu belirtmiştir. Izvolsky, Osmanlı’nın Rusya sınırında asker toplamadığına dair dostane

¹⁴⁰ İkdam, "Rusya ve Yeni Türkiye", 24 Ağustos 1908, 3.

açıklamalarda bulunmuş ve bu açıklamanın İstanbul’da yürütülen fikir alışverişi siyaseti kapsamında olumlu karşılandığını ifade etmiştir.”¹⁴¹

Izvolsky’nin dostane açıklamaları, Rusya’nın Osmanlı ile olan ilişkilerinde kriz yaratmaktan kaçındığını ve mevcut politik istikrarı korumaya çalıştığını ortaya koymaktadır. Ancak bu yaklaşım, bölgedeki çıkar çatışmalarının tamamen ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir.

İkdam Gazetesi’nin “Rusya, Devlet-i Osmaniye Münasebatı” başlıklı bu haberi, II. Meşrutiyet’in ilanının hemen ardından Osmanlı-Rus ilişkilerinin nasıl yorumlandığını yansıtıyor. Dikkat çekici nokta, Rusya’nın yeni Osmanlı idaresine yönelik “samimi dostluk” vurgusu ve geçmişteki savaşların asıl nedenini “eski idarenin Slav halklarına yönelik kötü muamelesine” bağlamasıdır. Haber, Rusya’nın Osmanlı topraklarında yaşayan Slavların özgürlük ve eşitlik kazanmasıyla iki devlet arasındaki çatışma sebeplerinin ortadan kalkacağını iddia etmektedir:

“San Petersburg’da yayımlanan Nouă României (Romanya) Gazetesi’nden alınan bu yazıda, İkdam Gazetesi’nin Osmanlı basını içindeki önemli yeri vurgulanmakta ve 1 Eylül 1908 tarihli nüshasında, yazarın Osmanlı devlet adamıyla Rusya–Osmanlı ilişkileri üzerine yaptığı önemli bir görüşmeye yer verildiği belirtilmektedir. Bu görüşmede Rus diplomatının dile getirdiği düşünceler, aslında Osmanlı Dışişleri Bakanı’nın daha önce aynı mesele hakkında diğer devletlere bildirdiği görüşlerin tekrarıdır. Bunun böyle olması da doğaldır. Rusya, Osmanlı Devleti’nde yeni yönetimin kurulmasını memnuniyetle karşılamaktadır ve karşılamak durumundadır. Çünkü iki devlet arasında geçmişte oluşan savaş ortamının sebebi, eski Osmanlı idaresi altında Slav halklara yapılan muamelelerdi. Eğer o dönemde Slav topluluklarına en temel insan haklarını güvence altına alan bir yönetim sağlanabilseydi, ne Ruslar ne de Türkler Balkanlar’da, Kırım’da ve Kafkasya’da evlatlarının ve kardeşlerinin kanını dökmek zorunda kalırdı.

Osmanlı padişahı Kanun-ı Esasî’yi yeniden ilan etmiştir. Bu anayasa sayesinde Osmanlı topraklarında yaşayan Slavlar, Müslümanlarla birlikte hürriyet ve medeniyete kavuşmaktadır. Rusya’nın eski Osmanlı yönetiminden talep ettiği hususlar, yeni Osmanlı idaresi tarafından ya sağlanmakta ya da sağlanacağı açıkça taahhüt edilmektedir. Böylece Rusya ile Osmanlı Devleti’ni karşı karşıya getiren düşmanlık sebepleri kökten ortadan kalkmaktadır. Bu nedenle Rusya, Osmanlı Devleti’nin ıslahat siyasetini büyük bir memnuniyetle karşılamaktadır ve bu memnuniyetin samimiyetinden artık kimsenin şüphe etmemesi gerekir. Kanun-ı Esasî’nin ilanı ile

¹⁴¹ İkdam, "Devlet-i Osmaniye ve Rusya", 28 Temmuz 1908, 3.

Osmanlı Devleti'nin Slavlara tanıdığı özgürlük ve eşitlik, iki devlet arasındaki yeni ilişkilerin devamı için yeterli bir teminattır. Rusya, Osmanlı lehine siyasette meydana gelen bu değişikliği inkâr etmemektedir. Osmanlı Devleti de, geçmişten kalan güvensizlikleri ortadan kaldırmak için iyi niyetini yalnızca davranışlarıyla değil, akılcı politikalarıyla da göstermektedir. Anayasa ilan edilir edilmez, Avrupa müdahalesiyle Makedonya'da uygulanmak istenen ıslahatlardan vazgeçilmiş; Makedonya'daki askerî düzenlemeler için Rus askerlerine izin verilmiştir. Büyük devletler de bu tutuma uyum sağlamıştır. Kısacası, Osmanlı Devleti'nin gerekli reformları bağımsız şekilde uygulayabilmesi için kolaylık gösterilmiştir.

Bununla birlikte İkdâm Gazetesi şu soruyu sormaktadır: Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı bu dostane siyaseti uzun süre devam edecek midir, yoksa Petersburg yeniden eski politikasına mı dönecektir? Bu tereddütlerin geçmişte yaşanan tecrübelerden kaynaklandığı belirtilmelidir. Moskova Knezliği döneminden itibaren Rusların Türklere karşı siyaseti, saldırganlıktan çok kendini koruma amacı taşımıştır.

1475'te Osmanlı Devleti Kırım'ı ele geçirip Küçük Rusya'ya yönelince Moskova Devleti bunu kabul edemezdi. 1667'de Andrusovo Ateşkesi ile Ruslar ve Lehistan, Türklere ve Tatarlara karşı anlaşma yapmıştı. Batılı devletler ise Moskova çarlarını sürekli İstanbul'un kendilerine ait olduğu düşüncesine teşvik ediyorlardı. 1473'te Venedik, Çar III. İvan'ın Bizans imparatorunun yeğeni Zoe Palaiologina ile evliliğini gerekçe göstererek Doğu Roma'nın mirasçısı olduğunu iddia ediyordu.

1519'da Papa'nın emriyle Batılılar, Türklerin elindeki toprakların Ruslara ait olduğu fikrini yaymaya çalıştılar. 1576'da Alman İmparatorluğu elçileri, Çar Korkunç İvan'a Bizans İmparatorluğu'nun Moskova hükümdarlarının hakkı olduğunu söylediler. Ancak Rus çarları bu kışkırtmalara kulak asmadı. Manevi bir miras fikrini benimsemekle birlikte, maddi bir hak iddiasında bulunmadılar.

1486'da III. İvan, Leh Kralı Kazimir'in Türklere karşı savaş teklifini reddetti. Korkunç İvan, Osmanlı aleyhine oluşturulmak istenen İspanya Kralı II. Filip'in ittifakına katılmadı. Çar Mihail Fyodoroviç döneminde Don Kazaklarının ele geçirdiği Azak şehri, Osmanlı ile ilişkiler bozulmasın diye kabul edilmedi. İki yüzyıl boyunca Rus çarları, Osmanlı Devleti'ne karşı saldırgan bir siyaset izlemediler. Rusların güneye ve Karadeniz'e yönelmesi, Osmanlı'ya saldırmak için değil, bölgelerini yağmalayan Tatar baskınlarından kurtulmak içindi. Bu şartlar altında Rusya, Balkanlara müdahil olmak zorunda kaldı. Islahatlarla ilgili vaatler yerine getirildiği takdirde, Türkler ile Ruslar arasında samimi bir dostluk kurulacaktır. Rusya'nın Osmanlı Devleti'nde önemli bir ticari çıkarı yoktur; ancak Boğazlar meselesi sebebiyle iki komşu devletin iyi

geçinmesi büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle iki devlet arasında ittifak ve dostluk mümkündür. Eğer bu hedefler sadece sözde kalırsa, bunun sorumluluğunun Rusya'ya yüklenemeyeceği özellikle vurgulanmaktadır.”¹⁴²

Bu haber, II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte Osmanlı–Rus ilişkilerinde ortaya çıkan yumuşamanın ve karşılıklı güven arayışının nasıl temellendirildiğini göstermektedir. Haber, geçmişteki çatışmaların nedenlerini tarihsel bağlam içinde açıklarken, yeni anayasal düzenin Slav halklara tanıdığı haklar üzerinden iki devlet arasında kalıcı bir uzlaşmanın mümkün olabileceğini savunmaktadır. Aynı zamanda Avrupa devletlerinin kışkırtıcı rolüne dikkat çekerek, Osmanlı ıslahatlarının samimiyetle uygulanması hâlinde bölgesel barışın güçleneceği mesajını vermektedir.

Aşağıda İkdâm Gazetesi'nin “Meşrutiyet-i Osmaniye ve Rusya” başlıklı haberi, II. Meşrutiyet'in uluslararası yankılarına dair önemli bir diplomatik belge niteliğindedir. Osmanlı aydınlarının, Rusya gibi büyük devletlerin meşrutiyet yönetimine yönelik tavırlarını nasıl yorumladığını ve bu süreci dış politikada nasıl bir umut kapısı olarak değerlendirdiklerini gösterir. Haber, aynı zamanda Osmanlı basınının, dış ilişkilerde tarihî deneyimleri göz önünde bulundurma gerekliliğini nasıl vurguladığını da ortaya koymaktadır:

“Geçen gün Rusya'nın genç diplomatlarından biriyle uzun bir görüşme yaptık. Öncelikle Kanun-ı Esasî'nin yeniden ilan edilmesinden dolayı büyük bir sevinç duyduğumuzu söyledik. Böyle geceyi böyle sabahlar izlesin! Kırk gün öncesine kadar kim Osmanlı Devleti'nin böyle parlak bir duruma geleceğini düşünebilirdi? Bin millet bir araya gelse böyle bir duruma ulaşamaz diye düşünüyorduk. Arkadaşımız devletin geleceği hakkında konuşmaya başladı. *“Bu mutlu başlangıç böyle devam etsin, önemli bir başarı elde edilsin!”* dedi. Ancak bilmeliyiz ki henüz asıl istenen hedef gerçekleşmedi. İş kısım kısım tamamlanacak, bunun için daha yapılması gereken çok şey var. Siz benden daha iyi bilirsiniz ki böyle olursa Osmanlılar çok kısa sürede büyük ilerlemeler kaydeder, dünyayı şaşkına çevirirler. Osmanlı memleketi şu an farklı bir hayat ve neşe içinde. Halkın her hareketinden bu mutluluk anlaşılıyor. İnsan bu durumu görünce sanki yıllarca özgürlükle onurlandırılmış bir millet gibi hissediyor. İnkılapta o kadar düzen var ki tebrik edilmeye layık. Dostumuzun sözleri böyle devam etti. Ancak biz esas noktayı anladık. O, bu görüşmeyi mutlu ve dostane bir şekilde geçirmek istiyordu. Bunun için şöyle cevap verdik: “Sohbetimizin ilk kısmı doğru. Bugün bütün Osmanlıların amacı inkılabı başlatdığı gibi sağ salım tamamlamaktır. Ancak sadece sözde kalmamalı, amaçlarımızı fiilen de uygulamalıyız. Avrupa da bunu istemiyor mu?”

¹⁴² İkdâm, “Rusya, Devlet-i Osmaniye Münasebatı”, 22 Eylül 1908, 1.

Tüm ıslahatları kağıt üzerinde değil, gerçekten hayata geçirmek esas hedefimizdir. Halkımızın özgürlükle ilgili düşüncelerine ve ülkenin haline bakacak olursak, mevcut durum gelecek için umut veriyor.” “Şimdilik bunu bir kenara bırakalım, biz sizden başka bir şeyi bilmek istiyoruz. Rusya’nın Osmanlı meşrutiyeti hakkındaki görüşü nedir? Doğuda siyaseti nasıl?” diye sorduk. Dostumuz biraz düşündükten sonra cevap verdi:

“Hükümetimizin yetkilileri bu konuyu benimle görüştü. İnkılabı hem Avrupa hem Osmanlı için çok önemli buluyorlar. Rusya’nın dışişleri bakanı ileri görüşlü ve seçkin biridir. Böyle önemli bir gelişmeden özellikle memnuniyet duyuyor. Rusya’nın isteği Osmanlı’daki gayrimüslimlerin mağdur olmaması ve refaha kavuşmasıdır. Makedonya işlerine Avrupa’nın müdahalesi, devletlerin bütün planları ve kararları da bu amaç içindir. Kanun-ı Esasî’nin ilanıyla Rusya’nın bu arzusu artık yüksek sesle müdahaleye gerek kalmadan gerçekleşti. Bu gün Osmanlı’da Müslüman ve Hristiyan bütün halk hukuken eşittir. Hükümet meşrutidir. Kanun-ı Esasî’nin yazılıdan uygulamaya geçirilmesi şartıyla Petersburg Hükümeti bu durumu kabul etti. Makedonya ıslahat planlarını da geri çekerek iyi niyetini gösterdi. Emin olun, bu gün Rusya Hükümeti Osmanlı’da meşrutiyetin zaferini büyük bir sevinçle destekliyor. Eski amaçları artık takip etmiyorlar. Siz diyorsunuz ki Nouă României (Romanya) Gazetesi yeni yönetimimize zaman zaman olumsuz yazılar yazdı. Evet, büyük gazeteler henüz gerçekleri tam anlayamadan eski siyasete dair yazılar yazabilir. Basın özgürdür, fikirler serbesttir. Bir ülkede gazetelerin her yazdığı ne halkın ne de hükümetin düşüncesi olarak görülmemelidir. Rusya’da meşrutiyet yanlıları çoğunluktadır ve Kanun-ı Esasî’nin ilanını büyük sevinçle karşıladılar. Hatta Nouă României (Romanya) Gazetesi’nin son yazıları yeni yönetimin lehindedir. Diğer gazeteler de bu fikirdedir. İşte size dostane samimiyetimle işittiklerimi ve düşündüklerimi aktardım.” Muhatabımızın bu sözleri bizi çok mutlu etti. Çünkü devletimizi şu sıralar dış sıkıntılardan uzak görmek büyük bir nimettir. Kanun-ı Esasî’nin ilk ilanı zamanında Avrupa, özellikle Rusya böyle olumlu tepki vermemişti. O zaman “Düvel-i Muazzama” yetkilileri Osmanlı’da ıslahat konularını görüşmek için Tersane toplantısında bir araya gelmişti. Daha ilk toplantıda bir top sesi duyuldu ve Saffet Paşa ayağa kalkarak *“Bu top sesi, bütün Osmanlı vatandaşlarının hukuk ve özgürlüklerine kefil olan Kanun-ı Esasî’nin padişah tarafından ilan edildiğini bildirmek içindir. Bundan sonra toplanmamız gereksizdir.”* dedi. Ancak Rusya değil İngiltere bile bu teklife önem vermedi ve toplantı devam etti. Bazı ıslahat teklifleri sunuldu ve Osmanlı’ya iletili. Hatta 8 gün içinde *“ya savaş ya barış”* diye cevap istendi. Sonuç malumdur. Ancak

şunu belirtmek isteriz ki, Düvel-i Muazzama'nın özellikle Rusya'nın bu kez Kanun-ı Esasî'ye karşı gösterdiği tutum ve güven daha öncekiyle aynı değildir. Bu farklılık asayişimiz ve geleceğimiz açısından müjdedir. Bu görüşme baştan sona çok faydalıdır. Fakat siyasete duygularla fazla bağlanmak ve geçmişi hiç dikkate almamak, gelecekte pişmanlıklara yol açar. Durumu her halükarda olumlu görmekle beraber, geçmişten ders alarak geleceği planlamak gerekir. Bu da siyasi bir gerçektir.

Tarihin bazı ana hatları vardır; dönemler bazen kesintiye uğrar ama sonra devam eder. Örneğin İngiltere'nin siyasi tarihinde İskoç Vadisi, Belçika, Hollanda gibi yerleri Fransa'ya kaptırmamak için hep belirli bir strateji izlenmiştir. Büyük Napolyon ve III. Napolyon dönemlerinde bu strateji hep ortaya çıkmıştır. Peki, Rusya ve Osmanlı tarihi böyle bir stratejiden muaf mı? Özellikle Ruslar asırlardır Osmanlılara karşı özel bir siyaset izlemedi mi? Gerçekte, Rus-Japon savaşı ve bazı iç işlere müdahaleler bu siyasetin zararlı sonuçlar doğurmasına neden olmuştur. Ancak bu stratejinin sonsuza dek devam edeceğinden emin olabilir miyiz? Özellikle buna mı inanmalıyız? Hükümet siyaseti böyle mi gerektirir? Tarih hem sert hem öğreticidir. Uyarılarını dikkate almayanları çarpar. Örneğin III. Napolyon, tarihçilerin uyarılarını önemsemedi, geçmişini hiçe saydı, hem İtalya'yı kurmaya çalıştı hem Prusya'ya meydan okudu. Eğer tarihçilerin uyarılarını dikkate alsaydı, böyle bir siyaset izlemezdi ve belki Fransa o kötü duruma düşmezdi. Özetle, bir millet ve devlet, dış siyasette duygulara, rastlantılara değil, tarihî gerçeklere uygun hareket etmelidir.”¹⁴³

Haber, Rusya'nın Osmanlı meşrutiyetine verdiği desteğin yalnızca dostane bir jest olarak değil, aynı zamanda Avrupa dengeleri içinde pragmatik bir tutumla da değerlendirildiğini gösteriyor. Haber de ifade edilen “tarihten ders çıkarma” vurgusu, Osmanlı kamuoyunun dış politikada idealizme değil realizme yönelmesi gerektiği yönündeki bilinçli bir çabanın göstergesidir. Yazar Ali Kemal'in yazısında, Osmanlı meşrutiyetinin iç istikrar kadar dış algı açısından da bir dönüm noktası olarak değerlendirildiği görülür. Bu bağlamda haber, yalnızca bir gazete yazısı değil, aynı zamanda dönemin entelektüel ikliminin, Üçüncü Duma'daki Müslüman uyanışının ve diplomatik duyarlılığının bir belgesidir.

4.1.5. Balkanlar ile Yunanistan ve Avusturya-Macaristan'daki Yansımalar

İkdam Gazetesi'nin “Times Gazetesinden” başlıklı haberinde, Osmanlı'nın Balkanlar'daki istikrar sağlayıcı rolünü ve meşrutiyet yönetiminin bölgedeki halklar için taşıdığı önemi vurgulayarak, bu dönemin bölgesel dengelerine ışık tutmaktadır:

¹⁴³ İkdam, "Meşrutiyet-i Osmaniye ve Rusya", 1 Eylül 1908, 1.

“Almanların, Osmanlı toplulukları arasında Fransa, Rusya ve İngiltere’ye karşı güvensizlik tohumları ekmek amacıyla yürüttüğü faaliyetler, Fransız ve Rus basını tarafından ortak bir şekilde protesto edilmektedir. Makedonya’da yaşanan bir olaydan dört gün önce, bir Fransız şirketi tarafından yapılan ve hemen ardından Fransa Dışişleri Bakanlığı tarafından yalanlanan bir açıklama, Fransa ve Rusya’nın Yeni Türkiye’deki devrime karşı olduğu şeklinde yorumlanmıştı. Bu konuya daha önce Times Gazetesi de dikkat çekmişti. Fransız bir gazete, Fransa’nın Yeni Türkiye’ye karşı değişen tutumunu şu şekilde yorumluyor: “Dünyada, Osmanlı Devleti’nde meşrutiyetin ilan edilmesini olumlu karşılaması gereken bir ülke varsa, o da Fransa’dır. Türk hürriyet yanlılarının iktidara gelmesi dolayısıyla Fransa basını kutlama mesajları yayımlamadı mı? Fransa, Türkiye’nin meşruti yönetimine düşmanca bir tavır takınmamış; aksine, bu değişimin kansız bir şekilde ve başarıyla gerçekleşmiş olmasından dolayı hiçbir kötü niyet taşımadan bu hareketi alkışlamıştır. Fransızların bunun dışında bir tutum sergilemesi, Fransa’nın tarihine iftira olur. Daha dün, İstanbul’daki büyükelçimiz, Sadrazam Kamil Paşa’ya şu sözleri söyledi: *“Yeni Türkiye, şu anda onurlu bir program izlemektedir; bizim yapmamız gereken, gerçekleştirilecek reformları ve düzenlemeleri bize yakışan bir memnuniyetle izlemektir.”*¹⁴⁴

Bu haber, II. Meşrutiyet sonrasında Osmanlı Devleti’nin Balkanlar’daki dengeleyici rolünün Avrupa basınında yakından izlendiğini ve özellikle Fransa gibi büyük devletlerin bu süreci temkinli fakat olumlu bir yaklaşımla değerlendirdiğini göstermektedir. Times Gazetesi üzerinden aktarılan değerlendirmeler, Yeni Türkiye’nin meşruti idaresinin uluslararası alanda meşruiyet kazandığını ve reform beklentilerinin dikkatle takip edildiğini ortaya koymaktadır.

İkdam Gazetesi’nin “Meşrutiyet-i İdare ve Bosna” başlıklı haber yazısı Bosna ve Hersek halkı ile Osmanlı yönetimi arasındaki ilişkilerin, II. Meşrutiyet döneminde Avrupa basını ve diplomasi tarafından nasıl algılandığını göstermesi açısından önemlidir:

“Meşrutî idarenin Bosna ve Hersek halkı üzerinde yarattığı ve yaratabileceği etkiler, Avusturya gazetelerinde geniş biçimde ele alınmakta ve bu durum Avusturya yönetimini derinden ilgilendirmektedir. Konuyla ilgili olarak, Balkan devletlerinden bir Avusturyalı diplomatın görüşleri Bosna’da yayımlanan bir gazetede yer almıştır. Yazının içeriği şu şekildedir: “Macar Kralı III. Ladislaus, Papa vekilinin talebi üzerine Osmanlı Padişahına verdiği yeminden dönmüş ve bunun sonucunda Varna Savaşı’nda yenilgi yaşanmıştır. Bu durum üzerine Avrupa’daki Hristiyanlar, kendi mezheplerinden

¹⁴⁴ İkdam, "Times Gazetesinden", 24 Ağustos 1908, 3.

olanlarla Müslümanlar arasında farklı yöntemlerle kendi taraflarına çekmeye başlamışlardır. Diğer yandan, Müslüman olmayanlara tanınan ayrıcalıklar ve “Düvel-i Muazzama” memurlarının Osmanlı hareketlerini engellemesi nedeniyle, iyi devlet memurları görevlerini yerine getiremez hale gelmiştir.

Son on yıl içinde eğitim ve öğretimde yapılan ilerlemeler sayesinde yenilikçi zabıta ve memurlar artmış, bunların yarısı meşrutî idareyi desteklemektedir. Bulundukları durumun bilincinde olan ve Avrupalılar tarafından eğitilmiş sayılan bu memurlar, hem normal hem de askeri eğitimden geçmiş olup, Avrupa’nın reformlarının en yetkin ve önemli sonuçlarıdır. Bu memurlar, yüksek maaş alan Avrupalı öğretmenler ve danışmanlardan daha iyi reform yapma kapasitesine sahiptirler. Bu durum karşısında yabancıların müdahalesini istememektedirler. Bu istek, çete reisleri ve Hristiyan halk tarafından da desteklenmektedir; zira onlar, Avrupa devletlerinin Osmanlı’yı mevcut durumda tutmak istediğine ve Osmanlı yönetiminin yenilenmesinden kendilerinin daha çok fayda sağlayacağına inanmaktadırlar. Bu fikir ayrılığının ne kadar süreceği belirsizdir. Bu düşüncenin hızla ortaya çıkması, Midhat Paşa’nın kaleme aldığı Kanun-ı Esasî’nin eksikliğidir.

Kanun-ı Esasî’nin maddeleri aceleyle hazırlanmış ve Osmanlı’nın mevcut durumu göz önünde bulundurulmamıştır. Midhat Paşa, Kanun-ı Esasî ile sarayın devlet işlerine ve maliyeye müdahalesini sona erdirmek istemiştir. Bunun için parlamentoya ve Kanun-ı Esasî’ye ihtiyaç vardı. Bu süreci hızlandırmak isterken parlamentonun kuruluşunda isteklerini gerçekleştirememiştir. İsviçre, Kanun-ı Esasî’nin içeriğini oluşturmuştur. Midhat Paşa hatasını anlamış ve yanlışın düzeltilmesini parlamentoya bırakmıştır. Osmanlı Meclis-i Mebusan’ın reisi Ahmet Vefik Paşa, Midhat Paşa’nın Kanun-ı Esasî’yi bir araya getirilmiş kanunlardan derlediğini belirtmiş ve bunun Osmanlı’nın mevcut durumuna katkısının olmadığını vurgulamıştır. Bosna ve Hersek ise hem meşrutî idare hem de komşu devletlerin yönetiminden etkilenen dikkatli bir halktır. Burada halkın meşrutî idare talep edeceği açıktır. Osmanlı Devleti, bu bölgede yönetimle ilgili sorunların doğmaması için dikkatli davranmalı, durumu bizzat inceleyerek bu memleket için uygun bir muhtariyet yönetimi tesis etmelidir.”¹⁴⁵

Sonuç olarak bu haber, Bosna ve Hersek’teki siyasi hassasiyetler göz önünde bulundurulduğunda, Osmanlı yönetiminin meşrutî idarenin uygulanması sürecinde bu bölgeye özel bir önem vermesi ve yerel talepleri dikkate alarak istikrarlı bir çözüm üretmesi büyük önem taşımaktadır. Nitekim Avusturya basınında çıkan bu derin tartışmalar ve Kont Aehrenthal diplomasisinin sergilediği tedirginlik, Osmanlı’daki

¹⁴⁵ İkdâm, "Meşrutiyet-i İdare ve Bosna", 10 Ağustos 1908, 3.

anayasal uyanışın Bosna-Hersek üzerinde yaratacağı olası bir hak arayışını engellemek amacıyla, Viyana'nın çok kısa bir süre sonra gerçekleştireceği Bosna-Hersek'i resmen ilhak etme hamlesinin diplomatik altyapısını erkenden kurmaya çalıştığını deşifre etmektedir.

II. Meşrutiyet'in ilanı, yalnızca Osmanlı topraklarında değil, Balkan coğrafyasındaki devletler tarafından da dikkatle izlenmiştir. Bu bağlamda İkdam Gazetesi'nin "Devlet-i Aliye ve Sırbistan" başlıklı haberinde yer alan Sırbistan yönetiminin verdiği ilk tepkiler, dönemin diplomatik ilişkileri açısından önem taşımaktadır:

"Sırbistan Başvekili, Osmanlı Devleti'nde ilan edilen meşrutiyet rejiminin Sırbistan'a yönelik olumsuz bir politika izleyeceğine dair herhangi bir kaygıya mahal olmadığını belirtmiştir. Yeni anayasal yönetimin, Sırbistan'a karşı düşmanca bir tutum sergilemeyeceğine inandıklarını ifade eden Başvekil, bu yeni dönemi kendi meclislerinde de umutla takip ettiklerini dile getirmiştir."¹⁴⁶

Bu açıklama, II. Meşrutiyet'in Balkan ülkeleri nezdinde yarattığı olumlu beklentilerin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Sırbistan'ın yeni Osmanlı yönetiminde söz sahibi olan aktörlere karşı temkinli ama iyimser yaklaşımı, bölgede karşılıklı güvenin tesisine yönelik geçici bir diplomatik zemin hazırlamıştır.

II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında Osmanlı vilayetlerinden gelen haberlerde özellikle Makedonya'daki güvenlik ve toplumsal ilişkiler dikkatle izlenmiştir. Bu çerçevede İkdam Gazetesi'nin "Makedonya Ahvalı" başlığındaki haberi, bölgedeki son durumu değerlendirmektedir:

"Neue Freie Presse (Viyana, Avusturya) Gazetesi'nden: Makedonya'daki konsolosluklardan alınan bilgilere göre, şehir genelinde huzur ve asayiş devam etmektedir. Kanun-ı Esasî'nin ilanından bu yana cinayet olayları sona ermişken, İştîp'te bir Bulgar ve bir polisin öldürüldüğüne dair bazı söylentiler ortaya çıkmıştır. Genç Türkler ile Hristiyan komiteleri arasında hâlen bir anlaşmazlığın sürdüğü; ayrıca Sırp, Bulgarlar ve Rumlar arasında da çatışmaların devam ettiği yönünde endişeler mevcuttur."¹⁴⁷

Bu haber, Meşrutiyet'in getirdiği yeni dönemde bile etnik gruplar arası güvensizliklerin ve yerel çatışmaların tümüyle ortadan kalkmadığını; bu sorunların çözümünün zaman ve kararlı reformlar gerektirdiğini göstermektedir.

¹⁴⁶ İkdam, "Devlet-i Aliye ve Sırbistan", 1 Ağustos 1908, 4.

¹⁴⁷ İkdam, "Makedonya Ahvalı", 11 Eylül 1908, 3.

1908’de II. Meşrutiyet’in ilanı, Osmanlı Devleti’nin Balkan devletleriyle ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Özellikle Bulgaristan ile yürütülen temaslar, bölgedeki siyasi dengeleri doğrudan etkilemiştir. İkdâm Gazetesi’nin “Türkler ve Bulgarlar” başlıklı haberi hem diplomatik görüşmelerin temkinli ilerleyişini hem de kamuoyunda oluşan hassasiyetleri yansıtmaktadır. Sofya’dan Times Gazetesi’ne bildirilen gelişmeler ile Rum basınında çıkan yorumlar, bu dönemin siyasal atmosferini anlamak açısından önemlidir:

“Sofya’dan Times Gazetesi’ne Yazılanlar: Genç Türkler ile Bulgarlar arasındaki görüşmeler yavaş yavaş ilerliyor. İki taraf da nasıl bir siyaset izleyeceklerini henüz kesin olarak belirlemedikleri gibi, birbirlerine karşı sert ya da ultiatom gibi açıklamalarda bulunmuyorlar. Bulgar İçişleri Teşkilatı Cemiyeti tarafından İttihat ve Terakki Komitesi’ne önceden verilen bir açıklamada, anlaşmanın aceleyle getirilmesinin zorunlu olmadığı belirtiliyor. Bu açıklamanın amacı yalnızca siyasetle ilgili bilgi vermek ve önemli meselenin, tüm Osmanlı partileri ve milletvekilleri tarafından tartışılması halinde memleket için faydalı sonuçlar doğuracağı vurgulanıyor. Ayrıca, halkın yeni yönetime olan güvenini artırmak için 1869 tarihli Vilayet Nizamnamesi’nin meclis, idare ve belediye seçimleriyle ilgili bölümündeki sürelerin uygulanması gerektiği ifade ediliyor. Özellikle, olası tepkileri önlemek amacıyla Kanun-ı Esasî’ye bağlılığı bilinen karma bir jandarma teşkilatı kurulması tavsiye ediliyor.

Rumca yayım yapan bir gazete: Adliye Bakanlığı tarafından Rum Patrikhanesi’ne gönderilen bir bildiride, İstanbul’daki Rum halkının Bulgar vatandaşlarını uyarması gerektiği, bu konuda Patrikhanenin halka tavsiyede bulunduğu belirtiliyor. Ancak gazete, bu tür bir bildirinin Patrikhaneye gönderilmesine gerek olmadığını; çünkü bugüne kadar yaşanan olaylarda Bulgarların neden olduğu sorunların sürekli ortaya konduğunu yazıyor. Devletin Bulgarlara karşı daha sert bir tutum alması gerekiyorsa buna bir şey diyemeyeceklerini ifade ediyor. Rumca yayınlanan Kostantinapolis Gazetesi ise, böyle bir bildirimin gönderilmesi gerekseydi, bunun Patrikhane yerine Bulgar Eksarhhanesi’ne yapılmasının daha uygun olacağını söylüyor.

Rumca yayım yapan bir gazete, çünkü sayısında Girit’e dair İstikbal Gazetesi’nden aldığı bir bölümü yayımlıyor. Burada, İkdâm Gazetesi’nin açıklamasının baskıya verildiği sırada ulaştığını bildiriyor ve aynı görüşte olduklarını belirtiyor. Daha önce Girit’te Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında bazı olaylar yaşandığını duyan gazete, bu olayların doğruluğunu gazete adreslerine gelen mektuplardan da bildiğini söylüyor. Ancak bu rivayet doğruysa, Girit halkına üzüntüyle duyururlar ki, hiçbir bayrak, özellikle Kanun-ı Esasî’nin ilanıyla birlikte milyonlarca Rum tarafından da

kabul edilen Osmanlı bayrağı hedef alınamaz. Çünkü bundan sonra Rumlar da Müslüman kardeşleri gibi aynı haklara sahip olacaklarından, Osmanlı yönetimine karşı daima saygı göstermelidirler. Zaten Rumlar bu saygıyı defalarca kanıtlamışlardır. Bu tür üzücü olaylar, nerede ve kimler tarafından hangi sebeple yapılmış olursa olsun, vatan sevgisini zedelemektedir. Böyle kişisel hareketler milli duygulara zarar verir. Memleketimizde sadece Osmanlı bayrağına değil, tüm devletlerin bayraklarına saygı göstermek zorundayız. İlgili gazetenin verdiği bilgiyi iyi incelemeden Giritlileri daha fazla suçlamaya gerek olmadığını düşünüyoruz. Eğer haber doğruysa, Giritlilerin bundan üzüleceğine eminiz.”¹⁴⁸

Bu haber, II. Meşrutiyet sonrası Osmanlı-Bulgar ilişkilerinin temkinli bir zeminde yürüdüğünü, Rum basınının ise hem Bulgar sorununa hem de Osmanlı sembollerine yönelik hassasiyetini açıkça ortaya koyduğunu göstermektedir. Girit'teki olaylara dair yapılan yorumlar, Osmanlı kimliğinin ve bayrağının farklı etnik topluluklar arasında ortak bir değer olarak korunması gerektiği vurgusunu taşımaktadır. Böylece basın, dönemin siyasal söyleminde hem bir diplomasi aracı hem de toplumsal birlik çağrısının önemli bir aktörü hâline gelmiştir.

Aşağıda İkdam Gazetesi'nin “Bulgarlarla Rumlar” başlıklı haberi yer almaktadır. II. Meşrutiyet'in ilanı, Osmanlı topraklarında farklı etnik ve dini topluluklar arasında hem olumlu tepkiler hem de propaganda faaliyetlerini tetikleyen tartışmalar yaratmıştır. Bulgaristan basınında yer alan bazı yorumlar, özellikle Rum gazetelerinin haberlerine karşı bir cevap niteliği taşımaktadır. Basındaki bu sert polemikler, hürriyet havasının getirdiği çok sesliliğin ardında, Balkanlar'daki ayrılıkçı emellerin ve sınır anlaşmazlıklarının canlılığını koruduğunu; anayasal eşitlik söyleminin bölgedeki milliyetçi komitelerin bağımsızlık hedeflerini bastırmaya yetmediğini ve nitekim çok geçmeden Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanı ile sonuçlanacak sancılı bir sürecin habercisi olduğunu açıkça doğrulamaktadır:

“Bulgaristan'da yayımlanan bir gazetenin haber özeti şöyledir: İslam vatandaşlarının onurlu konuşmalarını dinlemekteyiz. Osmanlı Devleti'nde yönetilen halklar arasında milliyet ve mezhep farkı gözetilmeksizin herkesin Osmanlı vatandaşı sayıldığı görülmek istenirken, son dönemde Rum gazetelerinin bu durumu farklı gösteren haberler yayımladığını görmekteyiz. Bu gazeteler, Kanun-ı Esasî'nin ilanını takiben Bulgarların bundan memnun kalmadığını iddia etmişlerdir. Rum gazetelerinin bu iddiaları tamamen yanlıştır ve Edirne ile Makedonya vilayetlerinde yaşayan Bulgarları kışkırtmayı amaçlamaktadırlar. Bu vilayetlerde yaşayan Rumlar ise,

¹⁴⁸ İkdam, "Türkler ve Bulgarlar", 9 Eylül 1908, 3.

kendilerinin bu vatanın sadık evlatları olduklarını, Kanun-ı Esasî ile hukuken serbestçe hareket etme ve haklarını koruma yetkisi kazandıklarını bilmektedirler. Vatanın geleceği için canla başla çalışacaklarını göstereceklerdir.”¹⁴⁹

Bu ifadeler, II. Meşrutiyet’in ilanının farklı topluluklar arasında birlik ve eşitlik ideallerini güçlendirmeye yönelik bir söylemle desteklendiğini göstermektedir. Ancak aynı zamanda, dönemin basınında karşılıklı suçlamaların ve etnik temelli propaganda girişimlerinin de sürdüğüne işaret etmektedir.

II. Meşrutiyet’in ilanı yalnızca siyasi bir reform değil, aynı zamanda halkın katıldığı geniş çaplı bir kültürel ve toplumsal dönüşüm süreci olarak da yaşanmıştır. İkdâm Gazetesi’nin “Selanik’te Münteşir Yeni Asır’dan Misafirlerimiz” başlıklı haberi, bu dönüşümün Rumeli’de nasıl kutlandığını, farklı meslek ve toplumsal grupların hürriyeti nasıl sahiplendiğini canlı bir şekilde belgelemektedir. Meşrutiyetin yarattığı coşku, İstanbul’dan Selanik’e uzanan bir kardeşlik ve idealler ortaklığına dönüşmüştür:

“Mekteb-i Hukuk-u Şahane’nin mezunları ve öğrencilerinden oluşan bir heyet, vapurla Kanun-ı Esasî’yi kutlamak amacıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri, Selanik Dava Vekilleri Cemiyeti üyeleri ve gazete yazarlarından oluşan başka bir heyetle birlikte, yanlarında bir bando eşliğinde Karaburun’a geldi. Halktan çok sayıda kişi de Şirket-i Hayriye-i Hamidiye’nin vapuru ve Alman şirketine ait römorkörle heyeti karşılamaya çıktı. Tüm vapurlar Osmanlı hürriyet bayraklarıyla donatılmıştı. Vapurlar limana yaklaşırken çalınan hürriyet marşı üzerine iki vapurdan alkışlar yükseldi ve “Yaşasın vatan, yaşasın hürriyet, yaşasın adalet!” sloganları atıldı. Sabahın erken saatlerinden itibaren Hürriyet Meydanı ve rıhtımlar, bakanlar, kadınlar, erkekler ve binlerce halkla dolmuştu. Misafirler liman rıhtımına çıktıklarında, üzerlerinde hilal içinde “Adalet” yazılı kurdeleler takdim edildi. Heyet alkışlar eşliğinde Hürriyet Meydanı’na geçti.

Burada Selanik’te kurulan İstikbal Komisyonu başkanı bir konuşma yaptı. Bu konuşmaya cevap olarak Dersaadet Hukuk Mektebi öğrencilerinden biri teşekkür konuşması yaptı ve şöyle dedi: “Bize bu hürriyeti bahşeden, bütün Rumeli’ye, kutsal cemiyete, kahraman ordumuza İstanbul’un en samimi teşekkürlerini sunmak için geldik.” Bu sözler üzerine büyük alkışlar koptu. Ardından Binbaşı Cemil Bey güzel bir konuşma yaptı. Heyet buradan muhteşem bir alay eşliğinde Mekteb-i Hukuk’a yürüdü. Balkonlar ve pencereler binlerce insanla doluydu; misafirlerin arabalarına şekerler, konfetiler ve çiçekler atılıyordu. Mektepte de önemli konuşmalar yapıldı. Selanik Hukuk Mektebi öğrencisi Galip Bey, halk adına misafirlere teşekkür etti. Heyet

¹⁴⁹ İkdâm, “Bulgarlarla Rumlar”, 6 Ağustos 1908, 4.

içerisinden on kişiye Selanik Hukuk Mektebi öğrencilerinden rehberler verildi ve isteyenler şehir turuna çıktı. Akşam Beyaz Kale Türkü Bahçesi'nde üç yüz elli kişilik bir ziyafet verildi. Bahçedeki tiyatroya bağlı gazinoda büyük sofralar kuruldu. Burada da önemli konuşmalar yapıldı ve ziyafet büyük bir neşe içinde sona erdi.”¹⁵⁰

Haber, Osmanlı modernleşme sürecinde hukuk öğrencileri, gazeteciler, cemiyet üyeleri ve halkın nasıl aktif rol aldığını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Hürriyetin kitlesel olarak içselleştirilmesi, yalnızca İstanbul'da değil, taşrada ve özellikle hürriyetin beşiği sayılan Selanik'te meşrutiyet ideolojisinin halk tabanında nasıl güçlü bir karşılık bulduğunun göstergesidir. Haber metni aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin toplumla kurduğu ilişki biçimini ve meşrutiyet üretim stratejilerini de sergilemektedir. Dolayısıyla bu tür kutlamalar sadece bayram havasında değil, aynı zamanda yeni bir Osmanlı siyasal aidiyetinin inşasında da stratejik bir rol oynamıştır.

II. Meşrutiyet'in ardından Osmanlı Devleti'nin en hassas bölgelerinden biri olan Makedonya'daki gelişmeler, iç barışın sürdürülebilirliği açısından yakından takip edilmiştir. İkdâm Gazetesi'nin “Makedonya Ahvalı” başlıklı haberi, yerel düzeydeki barış ortamını vurgularken aynı zamanda yabancı basının abartılı ve yanlı haberlerine karşı bir tür kamu diplomasisi işlevi görmektedir:

“(The Independent Gazetesi Muhabirinden) Selanik, 24 Ağustos: Doğru haber alamayan bazı gazetelerin iddialarına göre, Makedonya'da sükun ve asayiş hiç sağlanamamıştır. Ancak, Manastır'da Bulgar ve Rum çeteleri arasında çatışmaların yeniden başladığına dair duyulan haberler tamamen asılsızdır. Kanun-ı Esasî'nin ilanından beri bütün halkların barış içinde yaşadığını ve Türklerle kardeşçe bir hayat sürdüğünü size garanti ederim. Hem Müslümanlar hem Hristiyanlar bir aydır son derece sağduyulu davranmaktadır. Makedonya'nın her yerinde düzenlenen büyük kutlamalarda kimse zarar görmemiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti gece gündüz düzen ve asayiş sağlamak için çalışmaktadır. Son dört haftadır hakimlerin karşısına bir cinayet davası bile gelmemesi olağanüstü bir durumdur. Cemiyetin aldığı tedbirler sayesinde milyonlarca kişi hürriyetin ilanını sürekli kutlamakta, fakat en küçük bir sorun yaşanmamaktadır. Makedonya bugün, eskiden en ileri görüşlülerin bile tahmin edemediği bir barış ve refah dönemine girmiştir. Türk zabıtası ve polis memurlarının tutumu Avrupalılar tarafından da takdir edilmektedir.

Bazı yabancı gazetelerin, Türkler aleyhine yayımladığı haberlerden biri de Manastır civarında bulunan Berovo köyü hadisesidir. Bu olayın gerçek yüzünü açıklamak ve nasıl geliştiğini olduğu gibi anlatmak bir gazete yazarının önemli

¹⁵⁰ İkdâm, “Selanik'te Münteşir Yeni Asır'dan Misafirlerimiz”, 2 Eylül 1908, 3.

görevidir. Çarşamba günü Berovo köyünde dört Müslüman'ın bir Hristiyan çetesi tarafından katledildiği İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bildirilir. Cemiyet bunun doğruluğunu araştırmak için gerekli kişileri görevlendirir ve Perşembe günü Berovo köyüne bir piyade ve bir zabıta müfrezesi gönderir. Müfrezeler, köyde asayişin bozulmadığını ve böyle bir olayın gerçekleşmediğini rapor ederler. Peki bu asılsız haber nereden çıkmıştır? Kanun-ı Esasî ilanından önce, Bulgar Eksarhhanesi'ne bağlı olan Berovo köyü halkı, bölgede hareket eden Rum çetelerinin zulmünden kurtulmak için Rum Kilisesi'ne bağlılıklarını bildirmiştir. Ancak şimdi, Kanun-ı Esasî'nin ilanıyla uzun süredir Makedonya'yı harabeye çeviren siyasi çekişmeler ve mezhep kavgaları sona ermiş, herkes hürriyetine kavuşmuştur. Bu durum üzerine Berovo köylüleri de yeniden Eksarhane'ye bağlı hale gelmiş ve bu sebeple kutlamalar düzenlemişlerdir. Kutlama sırasında silahlarını teslim etmek üzere Manastır'a gitmekte olan kalabalık bir Rum çetesi köye uğrar. Bulgar köylüleri Rum vatandaşlarını “Yaşasın hürriyet, yaşasın adalet!” sloganlarıyla karşılar. Karşılıklı olarak havaya birkaç el silah atılır. Ortaya çıkan bu samimi ortamda birçok konuşma yapılır. İşte olay bundan ibarettir. Bu gerçeği bilmeyen civar köyler, Rum çetesi ile Berovo köylüleri arasında bir çatışma çıktığını sanırlar ve durumu hükümete bildirirler. İttihat ve Terakki Cemiyeti, gerçeği çabucak öğrenmiş ve durumu açıklamıştır.”¹⁵¹

Bu haber, II. Meşrutiyet'in ardından Makedonya'da sağlanan asayiş ve barış ortamını vurgularken, yabancı basında yer alan abartılı ve taraflı iddialara karşı Osmanlı basınının savunmacı bir söylem geliştirdiğini göstermektedir. İkdâm Gazetesi, meşrutî idarenin düzen sağlayıcı rolünü ön plana çıkararak hem iç kamuoyunu yatıştırmayı hem de Avrupa kamuoyunda Osmanlı Devleti'ne yönelik olumsuz algıları düzeltmeyi amaçlamıştır. Özellikle Rum ve Bulgar komiteleri arasındaki tarihsel kilise ve mektep çatışmalarının hürriyetin ilanıyla anlık olarak durulması, gazete tarafından meşrutiyet rejiminin bölgeye getirdiği en büyük başarı olarak sunulmuştur.

İkdâm Gazetesi'nin “Devlet-i Aliye ve Bulgaristan” başlıklı haberinde, Bulgaristan'daki siyasi gelişmeler ve Kanun-ı Esasî'nin ilanına verilen tepkiler, bölgedeki karmaşık etnik ve siyasi dengelerin farkına varılması açısından önemlidir. Bulgaristan'ın fiili bağımsızlığı ve Osmanlı'ya yönelik yaklaşımları, Osmanlı'nın Balkanlardaki zorluklarını gözler önüne sermektedir:

“Osmanlı Devleti'nde meşrutiyet idaresinin yeniden tesis edilmesinin ardından, bu gelişmenin Bulgaristan üzerindeki etkileriyle ilgili olarak şimdiye kadar edinilen bilgiler büyük ölçüde umut vericidir. Bazı yabancı gazetelerde, bu önemli siyasal

¹⁵¹ İkdâm, "Makedonya Ahvalı", 2 Eylül 1908, 3.

dönüşümden Bulgarların da istifade edeceği yönünde değerlendirmeler yer almaktadır. Ancak buna karşılık, kimi gazeteler de bazı Bulgar bakanların beyanlarını örnek göstererek, Bulgarların Kanun-ı Esasî'den memnun olmadıklarını iddia etmektedir. Bu konuda hangi görüşün gerçeğe daha yakın olduğunu yalnızca gazetenin adına bakarak tayin etmek güçtür. Bununla birlikte, Bulgaristan'ın genel durumunu, Rumeli'nin doğusunda meydana gelen gelişmelerin etkilerini ve Bulgarların bu bölge üzerindeki çıkarlarını dikkate almadan yapılacak herhangi bir değerlendirme, âdeta bulanık suda balık avlamaya benzer. Avrupa'nın daima abartılı bir biçimde şımarttığı Bulgaristan Prensliği'nin, Osmanlı Devleti'nin yeniden güçlenmesinden ve etkili bir siyasî aktör hâline gelmesinden memnuniyet duymayacağı açıktır. Her ne kadar Bulgaristan hâlen resmî olarak Osmanlı Devleti'ne bağlı bir eyalet gibi görünse de fiiliyatta tam bağımsız bir devlet gibi hareket etmektedir.

Bu tablo, Osmanlı yönetiminin zafiyet ve iradesizliğini ortaya koymaktadır. Vaktiyle Tuna Vilayeti sınırları içinde yer alan bu bölgede yaşayan Bulgar tebaamız, Osmanlı'nın kayıtsız ve mesafeli politikaları yüzünden büyük mağduriyetler yaşamış, üst düzey bürokratların adaletsiz uygulamalarından bezmiş ve nihayet silaha sarılarak isyan etmiştir. Her ne kadar bölgede bazı reformlar gerçekleştirilmişse de, yerel halk tarafından Osmanlı yönetimine iletilen çok sayıda şikâyet göz ardı edilmiş ve gereken adımlar atılmamıştır. Bu ihmal, zamanla Bulgaristan sorununu derinleştirmiş ve sonunda İngiltere'nin Bulgarlar lehine aşırı tarafgir bir tutum takınmasına neden olmuştur. Bu gelişmeyi Rusya'nın stratejik emelleri izlemiş, Bulgaristan üzerinden İstanbul'a ulaşmak isteyen Rusya, Osmanlı Devleti'ne müdahale etmiştir. Bunun sonucu olarak Osmanlı ordusu içerisinde bölünmeler ve güvensizlikler baş göstermiş, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) esnasında yapılan stratejik hatalar neticesinde Rus kuvvetleri Ayastefanos'a kadar ilerleyebilmiştir.

Nihayetinde Avrupa devletleri Berlin'de toplanarak bir kongre düzenlemiş, Ayastefanos Antlaşması'nın Osmanlı açısından ağır şartlarını kısmen hafifleten Berlin Antlaşması'nı hazırlamışlardır. Ancak bu antlaşmanın öngördüğü hükümlerden hangisi fiilen uygulanabilmiştir? Berlin Antlaşması'na göre Bulgaristan'da düzeni Osmanlı sağlayacak, askerî teşkilat Osmanlı eliyle kurulacak, Balkanların korunmasından Osmanlı sorumlu olacak ve Bulgaristan Osmanlı'ya vergi ödeyecekti. Ne var ki bu maddelerin hiçbirinin uygulandığı söylenemez. Günümüzde Bulgaristan tamamen kendi iradesine göre düzenlemeler yapmakta, Osmanlı'ya hiçbir vergi ödememekte, Doğu

Rumeli fiilen elden çıkmış bulunmaktadır. Görünürde Bulgaristan Prensi, Doğu Rumeli Valisi sıfatını taşımaktadır; ancak bu sadece bir formaliteden ibarettir.”¹⁵²

İkdam Gazetesi’nin “Bulgarlar ve Yunanlılar” başlıklı aşağıdaki haberinde II. Meşrutiyet’in ilanı, yalnızca Osmanlı topraklarında değil, komşu Balkan ülkelerinde de dikkatle izlenmiş ve çeşitli tepkilere neden olmuştur. Özellikle Bulgaristan ve Yunanistan’ın tavrı, dönemin basınında sıkça yer bulmuştur:

“Tan Gazetesi’ne göre, Osmanlı ülkesinde Kanun-ı Esasî’nin ilan edilmesinin ardından Bulgarlar ve Yunanlılar büyük bir memnuniyet duymuş ve bu sevinçlerini açık bir şekilde ortaya koymuşlardır. Daha önce Bulgaristan’ın Osmanlı Devleti’ne karşı bir askerî hazırlık içerisinde olduğuna dair basında yer alan söylentiler ise Bulgar idaresi tarafından resmen yalanlanmıştır. Bugün gelinen noktada, Bulgarların tavrının tamamen barış yanlısı olduğu bildirilmektedir.”¹⁵³

Bu haber, II. Meşrutiyet’in ilanının bölgesel düzeyde yarattığı olumlu hava ve diplomatik yumuşamanın bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

İkdam Gazetesi’nin “Türkiye ve Avusturya” başlıklı haberi, II. Meşrutiyet’in ilanından sonra Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti’ndeki siyasi dönüşüme yaklaşımlarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Neue Freie Presse (Viyana, Avusturya) kaynaklı bu değerlendirme, özellikle Avusturya-Macaristan’ın 1903 yılındaki Mürzsteg Programı çerçevesinde Makedonya ıslahatları üzerinden Osmanlı iç işlerine yönelik yürüttüğü müdahaleci rolünden, Meşrutiyet sonrasında daha destekleyici bir tutuma yönelişini yansıtmaktadır. Haber, Genç Türkler hareketinin Avrupa kamuoyunda nasıl algılandığını, Kanun-ı Esasî’nin ilanı ile birlikte “Avrupa vesayeti” anlayışının sorgulanmaya başlandığını ve Osmanlı Devleti’nin uluslararası alanda yeniden müstakil bir siyasi özne olarak görülmeye başlandığını göstermesi açısından önemlidir:

“Neue Freie Presse (Viyana, Avusturya): Makedonya Jandarma Alaylarının düzenlenmesi için görevlendirilen Avusturya ve Macaristan polislerinin geri çekilmesi konusunda Viyana Hükümeti’nin aldığı karar, önemli bir siyasi nitelik taşımaktadır. Islahat programını hazırlamak ve uygulamak için en büyük gayreti gösteren devlet Avusturya-Macaristan’dır. Hatta Doğu Savaşı sırasında Rusya’daki karışıklıkların yaşandığı dönemde, bu programın başlıca kurucusu Avusturya-Macaristan olmuştur. Halkın şikayet nedenlerini gören ve bunları gidermekle görevli sivil görevlilerin atanması ile Avrupalıların desteğiyle güçlü bir jandarma teşkilatı kurulması programın

¹⁵² İkdam, "Devlet-i Aliye ve Bulgaristan", 1 Ağustos 1908, 3.

¹⁵³ İkdam, "Bulgarlar ve Yunanlılar", 4 Ağustos 1908, 3.

en önemli unsuruydu. Şimdi ise, daha önce eski Osmanlı yönetimine zorla kabul ettirilen bu yardımın geri çekilmesiyle ilk adım atılmış oluyor. Avusturya Devleti sadece kendi güvenliğini sağlamayla yetinmiyor; diğer devletlerden önce fiilen güvenilirliğini kanıtlıyor. Yaklaşık beş yıl önce Avusturya'nın başlattığı ıslahat yöntemi, Makedonya halkını kötü yönetim baskısından kurtardıktan sonra, Osmanlı Devleti'ni de giderek artan bir rahatsızlık ortamından uzaklaştırmaya yardımcı bir yöntem olarak kabul edilmişti. Şimdi ise kötü yönetimin köklü olarak düzeltilmesine İstanbul'da başlanmış ve Rusya'nın uyarılarına karşılık Avusturya'dan gelen cevapta belirtildiği gibi ıslahatın yavaş yavaş her yere yayılması gerektiği görülmektedir. Bu nedenle Viyana hükümeti bazı kurumları geçici olarak etkisizleştirmeye çalışmıştır. Yeni Osmanlı Devleti'ne teslim edilen güven mektubundaki imzanın, beş yıl önce Osmanlı'nın geleceği konusunda umutsuz olan bir devlet tarafından atılmış olması, kesinlikle büyük bir etki yaratacaktır.

Bazı çevrelerde, çeşitli nedenlerle bu büyük değişim nedeniyle Avusturya'nın memnuniyet duyacağı bir sürece girildiği düşünülmüştür. Geçmişte Osmanlı'ya karşı önemli tedbirlerin alınmasını engellediği için Avusturya'yı koruyan İngiltere ve Rusya şimdi ise Avusturya'nın Osmanlı'ya yeterince dost olmadığını iddia ediyorlar. Sözde Avusturya, başlangıçta özgürlük yanlılarına kötü yaklaşmış. Bir gün, belki Almanya'nın kışkırtmasıyla hareket ettiği iddiası da ortaya atılacak. Çünkü bizim de kendi düşmanlarımız var; onlar her yerde bize zarar vermeye çalışıyorlar. Ayrıca tek amaçları Almanya olan entrikaların içine bizi de katmak istiyorlar. *“Türkiye'nin kalkınması bizim işimize gelmiyor”* deniyor! Bu iddia bizim niyetimizi değiştirmiyor, başka bir şey değil. Oysa hem Avusturya Devleti'nin hem de halkının düşüncesi, Türkiye'deki inkılabın Osmanlı'nın güçlenmesine yardımcı olacağı yönünde olduğu için büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Viyana'da yapılan eski gösterilerin, Paris ve Petersburg'da hemen engellenmesi ve İngiltere ile İtalya'nın da buna uyması, Avusturya'da Osmanlı'nın yeni dönemi hakkında hangi görüşlerin hakim olduğunu açıkça göstermektedir. Bu yeni dönemi mümkün olduğunca desteklemek ve Genç Türklerin görevini kolaylaştırmak istiyoruz. İstibdat hüküm sürdüğü sürece akıllıca görünen Avrupa vesayeti, Kanun-ı Esasî ilan edilir edilmez lüzumsuz görülmüş ve birkaç hafta içinde birçok acı zulme maruz kalan Osmanlı milliyet duyguları da şimdi mükemmel şekilde uyanarak Osmanlı halkı arasında yayılmaya başlamıştır. Bu, Genç Türklerin büyük ve önemli bir zaferidir ve bu zafer Avusturya'da canı gönülden tebrik edilmiştir. Bizim kendi menfaatimiz, Türkiye'nin yeni döneminde güçlenmesidir; bu gücü ve kuvveti veren ise Genç Türklerdir. Genç Türkler, Osmanlı'nın kudret ve itibarını artırmaktadır.

Yeni Türkiye'nin ilk faaliyetlerinde önemli ve zor görevlerden biri, halklar arasındaki ilişkilerin düzenlenmesidir. Milli meselelerin ne kadar karmaşık olduğunu Avusturyalılar olarak herkesten iyi biliriz. Ancak Türkiye'deki bu karmaşa çok daha derindir. Bulgarlar ile Rumlar arasındaki mücadelenin sonuçsuz kalması nedeniyle Türkler, hakim oldukları bölgelerde dahi çoğu zaman üstünlük sağlayamamışlardır. Müslümanlar ile Hristiyanlar arasındaki ilişkiler çok eski olup, bu durum sadece ilk özgürlük döneminde değil sonrasında da büyük bir farkındalık ve ilerleme sağlayacaktır. Genç Türklerin bu durumu düzeltmeye uygun olduklarına olan güven, şimdiye kadar izledikleri yolun başarıyla kanıtlandığı önemli bir delildir. Gerçekte Genç Türkler kademeli olarak ilerlediler. Zaferden sonra devlete zarar veren unsurları uzaklaştırdılar ve padişaha bildirdiler. Devletin ihtiyacı olan güç ve kudreti artırdılar. Genç Türkler, bu kadar karmaşa ve baskıdan sonra hayret verici bir soğukkanlılıkla bu zorlukları yönettiler. İşte Avusturya ve Macaristan Devleti, Genç Türklerin görevlerini başarıyla yapabileceklerine inandıklarını bildirmiştir.”¹⁵⁴

Bu haber, Avusturya-Macaristan'ın II. Meşrutiyet sonrasında Osmanlı Devleti'ne yönelik politikasında meydana gelen söylemsel dönüşümü açık biçimde yansıtmaktadır. Daha önce Makedonya ıslahatları çerçevesinde Osmanlı iç işlerine doğrudan müdahil olan Avusturya-Macaristan, Kanun-ı Esasî'nin ilanı ile birlikte bu müdahaleyi geri çekmeyi siyasi bir erdem ve güven göstergesi olarak sunmaktadır.

Osmanlı-Macar ilişkilerinin tarihî derinliğini ve kültürel bağlarını anlatan İkdâm Gazetesi'nin “Osmanlı Meşrutiyeti ve Macaristan” başlıklı bu yazısı, II. Meşrutiyet'in Balkanlar ve Doğu Avrupa üzerindeki etkilerini anlamak açısından önemlidir:

“Tüm dünya, Osmanlı Devleti'nde meşrutiyetin ilan edilmesinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Özellikle Avrupa'nın doğu bölgesinde sürekli barışı tehdit eden ve halk arasında kargaşalara neden olan “Şark Meselesi” adlı meşhur sorun, bir anda ortadan kalkmıştır. Artık Balkan milletleri, Osmanlı Devleti'nin adil koruması altında hem maddi hem de manevi gelişimlerine odaklanabileceklerdir. Meşrutiyetin ilanına en çok sevinen Avrupa milletleri arasında, Türk milletinin akrabaları olan Macarlar yer almaktadır. Macarlar, öteden beri Osmanlıları “Türk kardeşlerimiz” unvanıyla anmışlardır ve Osmanlı'nın güçlenmesi ile ilerlemesi onları da sevindirmiştir. Bu dostane ilişkinin geçmişi de oldukça eskilere dayanır. Baskı ve zorbalığın hâkim olduğu bir dönemde, Macaristan'ın ünlü kralı Matyas Korvinus, Avrupa'daki Hristiyan milletlerin Müslümanlara karşı ordu toplamaya çalıştıkları sırada Roma Papası'na şöyle bir mektup yazmıştır: “*Osmanlılar Müslüman da olsalar, Macarlarla aynı ırktandırlar.*”

¹⁵⁴ İkdâm, “Türkiye ve Avusturya”, 28 Ağustos 1908, 3.

Bu nedenle savaşmak yerine onlarla ittifak kuracağım.” Bu söz, Avrupa devletleri için büyük bir korku kaynağı olmuştur. Yaklaşık yarım yüzyıl sonra, Macaristan Kralı II. Layoş, ülkesini savunmak için Kanuni Sultan Süleyman ile ittifak yapmıştır. O günden sonra Macarlar, Osmanlı’nın koruyuculuğuna sığınmıştır.

Macarlar, 400 yıldan bu yana tüm gücünü kendi bağımsızlıklarını ve milli dillerini korumak için harcamışlardır. Ne zaman düşmanlarına yenilmiş olsalar, Osmanlı Devleti’ne sığınmışlardır. Yabancı egemenliğinden kurtulmak isteyen Macar kahramanları, Osmanlı topraklarında sığınacak bir yer bulmuş ve Osmanlıların yardımıyla ülkeleri için mücadele etmişlerdir. Örneğin 59 yıl önce, Sultan Abdülmecid döneminde, Macarlar bağımsızlık mücadelesinde Avusturya ve Rusya karşısında yenilince birçok Macar Osmanlı topraklarına sığınmıştır. Osmanlı-Macar dostluğu; ırk, karakter ve tarihî bağlara dayalıdır. Bugün Macarca ile Türkçe arasındaki benzerlik bile bu ortak kökenin bir delilidir. Özellikle eski Macarca’da kullanılan kişisel isimlerin anlamları yalnızca Türkçe ile açıklanabilmektedir. Dil dışında da bu iki milletin arasında birçok maddî ve manevî benzerlik göze çarpmaktadır. Tüm bunlardan çıkan sonuç şudur: Osmanlı milletinin meşrutiyet sevinçlerine en çok ortak olan millet, Macar milletidir. Avrupa’nın doğu bölgelerindeki halklar arasında güvenlik ve medeniyetin gelişmesinin teminatı, Osmanlı Devleti’nin güçlü yönetimidir. Bu gücün artmasında da en önemli unsur, meşrutiyet yönetimidir. Allah Türk milletini korusun. Macaristan Encümen-i Daniş-i Murahhası.”¹⁵⁵

Bu haber, II. Meşrutiyet’in yalnızca Osmanlı iç siyasetinde değil, Balkanlar ve Orta Avrupa’da da nasıl bir umut ve güven duygusu oluşturduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Osmanlı–Macar ilişkileri, burada romantik bir akrabalık söyleminin ötesinde; 1848 ihtilalleri sonrası Lajos Kossuth ve yandaşlarının sığınma süreciyle simgeleşen tarihî dayanışma ve ortak kader anlayışı üzerinden temellendirilmektedir. Yazı, Osmanlı Devleti’nin güçlü ve adil bir yönetim altında varlığını sürdürmesinin, bölgesel barış ve istikrar için vazgeçilmez görüldüğünü açıkça ortaya koymaktadır.

İkdam Gazetesi’nin 23 Eylül 1908 tarihli ve “İdare-i Meşrute ve Avusturya” (Meşrutiyet Yönetimi ve Avusturya) başlıklı haberi II. Meşrutiyet sonrası Osmanlı’nın Avusturya ile ilişkileri bağlamında İttihat ve Terakki’nin önde gelen isimlerinden Ahmet Rıza Bey’in Viyana temaslarını yansıtmaktadır. Bu dönem, Balkanlar’da siyasi huzursuzlukların tırmandığı ve el altından Bosna-Hersek’in Avusturya tarafından ilhak edilmesine yönelik senaryoların konuşulmaya başlandığı kritik bir eşiktir. Ahmet Rıza

¹⁵⁵ İkdam, "Osmanlı Meşrutiyeti ve Macaristan", 6 Eylül 1908, 4.

Bey'in açıklamaları, yeni Osmanlı yönetiminin diplomatik dengeyi koruma ve Avusturya ile dostane ilişkileri sürdürme gayretini göstermektedir:

“21 Eylül'de Viyana'da yayımlanan Neue Freie Presse (Viyana, Avusturya) Gazetesi'nin yazarlarından biri, öncelikle Viyana'ya giden Ahmet Rıza Bey ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Ahmet Rıza Bey, Avusturya'nın dostluğunun Osmanlı Devleti için çok değerli olduğunu belirtmiş ve Taşlıca'da meydana gelen Süleyman Paşa olayı ile ilgili olarak bazı Osmanlı zabıtlarının Avusturya'ya karşı hareketlerini önemsiz bulduğunu ifade etmiştir. Özellikle Osmanlı zabıtlarının Avusturya aleyhinde olumsuz bir tutum içinde olmadığını vurgulamıştır. Ahmet Rıza Bey ayrıca, Bosna-Hersek'in Avusturya'ya ilhak edileceği yönündeki söylentilerin doğru olmadığını ve Berlin Meclisi'nde de bu rivayetlerin gerçek dışı olduğunu kendisine bildirildiğini ifade etmiştir. Görüşmede Geşof meselesi de gündeme gelmiş, Ahmet Rıza Bey iki tarafın da hatalı olduğunu ve Bulgaristan'ın siyasi bir memuru bulunmadığını hatırlatmıştır. Bununla birlikte, Osmanlı Dışişleri Bakanı'nın yeterli nezaketi göstermediğini de belirtmiştir.

Ahmet Rıza Bey, kendi partisine ilişkin olarak, partinin devlet içerisinde ayrı bir yapı kurmak amacı gütmeyişini; şu anki görevlerinin, devleti güçlendirmek ve nüfuzunu artırmak olduğunu ifade etmiştir. Meclis-i Mebusan teşkil edildiğinde partinin amacı, hüküm sürmek değil, genel denetim ve teftiş yapmak olacağını belirtmiştir. Ayrıca, eski istibdat döneminin geri gelme tehlikesinin bulunmadığını da bildirmiştir.”¹⁵⁶

Bu görüşme, Osmanlı'nın 1908'de Avusturya ile ilişkilerinde temkinli ve uzlaşmacı bir diplomatik tutum benimsediğini göstermektedir. Ahmet Rıza Bey'in ifadelerinden, İttihat ve Terakki'nin kısa vadede iç istikrarı sağlayarak devleti güçlendirmeye odaklandığı, uzun vadede ise parlamenter denetimi önemseyişini anlaşılmaktadır. Ancak aynı yılın Ekim ayında Avusturya'nın Bosna-Hersek'i resmen ilhak etmesi ve Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, bu demeçlerdeki diplomatik iyimserliğin sahada acı bir biçimde karşılık bulamadığını ortaya koyacaktır.

İkdam Gazetesi'nin “Devlet-i Aliye ve Yunanistan” başlıklı haberinde Yunanistan'dan yapmış olduğu bazı aktarımlar Osmanlı Devleti'nde Kanun-ı Esasî'nin yeniden ilan edilmesiyle ilgili resmi ve halk arasında oluşan tepkileri ve bu durumun iki ülke ilişkilerine yansımalarını göstermektedir:

“Yunan devlet siyasetine mensup bir yetkilinin Fransız bir gazeteye verdiği demeçte şu ifadeler yer almaktadır: Osmanlı Padişahı'nın Kanun-ı Esasî'yi yeniden ilan

¹⁵⁶ İkdam, "İdare-i Meşrute ve Avusturya", 23 Eylül 1908, 1.

ettiği haberi alınır alınmaz Atina'da büyük bir yankı uyandı. Bütün gazetelerin aynı dili konuşması bunun açık bir kanıtıdır. Ancak en önemli husus, Osmanlı topraklarındaki Rumların akıllıca davranışlarıdır. Osmanlı'daki Rumlar, bu yeni düzende kendileri için hem maddi hem de manevi birçok fayda olduğunu fark etmişlerdir. Bizim Doğu Meselesi konusundaki görüşümüzle diğer görüşler arasındaki fark da budur. Geçmişte yaşanan sorunlara karşı önemli bir ilerleme sağladık ve bugüne kadar farklı yorumlanmış olan Yunan politikasının gerçek amacını ortaya koyduk. Biz Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü isteriz ve bu bütünlüğün bozulması için herhangi bir girişimde bulunmak niyetinde değiliz. Osmanlı topraklarındaki diğer unsurlar gibi, karışıklık çıkararak bulanık sulara avlanmaya çalışan yabancı devletlerin müdahalesine karşıyız. Aksine, Osmanlı topraklarındaki farklı unsurların bir arada yaşamasını arzu ediyoruz.

İstanbul'da, Makedonya'da, Anadolu'da ve adalarda Rumlar, Müslümanlardan sonra en önemli grubu oluştururlar. Bugün ilan edilen hürriyet sayesinde Rumlar yeteneklerini gösterecek ve Osmanlı'nın yükselen medeniyetine katkı sağlayacaklardır. Böylece Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasındaki ilişkiler daha serbest ve samimi bir hâl alacak; maddi ve manevi alanlarda fikir alışverişi yapılacak ve iki komşu devlet arasındaki ilişkiler daha güvenilir olacaktır. Meşrutiyet rejiminin Rumlar tarafından destekleneceği konusunda hiçbir şüphe yoktur. Bu destek Osmanlı Devleti için büyük önem taşımaktadır. Türkiye'de yaklaşık beş buçuk milyon Rum yaşamaktadır. Bu zeki ve çalışkan insanlar, Osmanlı'nın sadık vatandaşlarıdır. Osmanlı'nın ilerlemesi, onların da maddi ve manevi yararına olacağı için, bu gelişmeye sevinçle katkıda bulunacakları kesindir.”¹⁵⁷

Yunanistan'ın Osmanlı'daki meşrutiyet yönetimine karşı ilk tepkisi temkinli olsa da, Osmanlı tebaası olan Rumların bu rejimi destekleme kararı bölgedeki siyasi dengeleri doğrudan etkilemiştir. Osmanlı ve Yunan ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı olarak sunulan bu söylem, Balkanlar'daki ayrılıkçı eğilimleri törpüleme ve unsurların ittifadı (toplulukların birliği) idealini kuvvetlendirme amacına hizmet etmektedir.

Yunan basını da II. Meşrutiyet'in ilanını bölgesel barış adına olumlu bir gelişme olarak değerlendirmiş ve Osmanlı Devleti'nin geleceğine dair iyimser yorumlarda bulunmuştur. Bu durum, özellikle İkdâm Gazetesi'nin “Kanun-ı Esasî ve Yunanistan” başlıklı haberinde açıkça görülmektedir. Söz konusu haberde, Atina basınından yapılan iktibaslar ve yorumlar, meşrutiyet idaresinin Ege'nin her iki yakasında uyandırdığı

¹⁵⁷ İkdâm, "Devlet-i Aliye ve Yunanistan", 8 Ağustos 1908, 3.

anayasal iyimserliği ve komşuluk hukuku eksenindeki stratejik yansımalarını şu şekilde aktarmaktadır:

“Atina’dan gelen bir telgrafa göre, Kanun-ı Esasî’nin yeniden ilan edilmesi haberi Atina’da büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Şehirde yayımlanan tüm gazeteler, Kanun-ı Esasî’nin ilanıyla Osmanlı Devleti’nin yeniden güç kazanacağına dair şüphe olmadığını ifade etmişlerdir. Ayrıca, padişahın dış politikada izlediği siyasetin de bu gelişmeyle daha da güçleneceği vurgulanmıştır.”¹⁵⁸

Bu ifadeler, Yunan kamuoyunun Osmanlı’daki siyasi değişimi yalnızca iç düzen açısından değil, aynı zamanda bölgesel dengeler bakımından da önemli bir güçlenme süreci olarak gördüğünü göstermektedir.

Yunan basınındaki olumlu yansımaların yanı sıra, diplomatik çevrelerde de II. Meşrutiyet’in ilanı hakkında iyimser değerlendirmeler yapılmıştır. İkdâm Gazetesi’nin “Devlet-i Aliye ve Yunanistan” başlıklı haberi iki ülke arasındaki ilişkilerin bu dönemde nasıl algılandığını göstermesi açısından önemlidir:

“Osmanlı Devleti’nin Atina elçisi Nabi Bey, geçtiğimiz gün Atina’daki bir gazetenin muhabiriyle yaptığı görüşmede şu önemli açıklamalarda bulunmuştur: Muhabir, Osmanlı’da meşrutiyetin yeniden ilan edilmesiyle birlikte devletin artık yabancı müdahalelerden kurtulup kurtulamayacağını sormuştur. Nabi Bey bu konuda şüphe taşımadığını belirterek, uzun yıllar Avrupa’da bulunmasının ardından Avrupalıların Türkleri tam anlamıyla tanımadıklarını anladığını ifade etmiştir. Ona göre Osmanlı milleti, birçok güzellik ve değere sahip olup, diğer milletler tarafından kıskanılmaktadır. Osmanlı halkında ise ülkenin ilerlemesi ve düzenin sağlanması için büyük bir istek ve heyecan mevcuttur. Muhabirin, Yunanlıların meşrutiyet hakkındaki genel görüşlerini sorması üzerine Nabi Bey, Osmanlı’daki siyasi değişikliklerin Yunan halkı ve devleti tarafından ciddi ve olumlu karşılandığını gözlemlediğini belirtmiştir. Bu olumlu tutum devam ettiği sürece, Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin daha samimi ve güçlü bir şekilde ilerleyeceğine kesin gözüyle bakmaktadır.”¹⁵⁹

Nabi Bey’in sözleri, Yunanistan’ın II. Meşrutiyet sonrasında Osmanlı ile daha yakın ve dostane ilişkiler kurma eğiliminde olduğuna işaret etmekte, aynı zamanda dönemin diplomatik söyleminin iyimser havasını yansıtmaktadır.

II. Meşrutiyet’in ilanı, yalnızca Yunan basınında değil, Yunanistan’da yaşayan Osmanlı vatandaşları arasında da güçlü bir coşku ile karşılanmıştır. İkdâm Gazetesi’nin “Atina’da Kanun-ı Esasî Nümayişleri,” (Atina’da Anayasa Gösterileri) başlıklı haberi

¹⁵⁸ İkdâm, “Kanun-ı Esasî ve Yunanistan”, 28 Temmuz 1908, 3.

¹⁵⁹ İkdâm, “Devlet-i Aliye ve Yunanistan”, 4 Ağustos 1908, 3.

dönemin toplumsal atmosferi, düzenlenen toplantılar ve yapılan konuşmalar aracılığıyla iki millet arasındaki yakınlaşma arzusunu gözler önüne sermektedir:

“Atina’da bulunan Osmanlı vatandaşları, geçtiğimiz hafta Pazar günü Belediye Tiyatrosu’nda bir araya gelmişlerdir. Tiyatro binası, Osmanlı ve Yunan bayraklarıyla süslenmiştir. İstanbul’da yayımlanan Trilogos adlı Yunan gazetesinin müdürü Votiras Efendi burada bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında şu ifadelerle yer vermiştir: “Doğu’da iki millet vardır: Biri Yunanlılar, diğeri Osmanlılardır. Bu iki millet yüzyıllardır varlıklarını herkese kanıtlamışlardır. Ülkelerine dışarıdan yöneltilen herhangi bir saldırıya karşı daima karşılık vermişlerdir. Hürriyet ve özgürlük duyguları bu milletlerin bünyesinde her daim var olmuştur. Yunanlıların tarihsel başarıları herkesçe bilinmektedir. Ancak tarihte henüz doldurulmamış bir sayfa vardır ki, onu da Müslüman kardeşlerimiz yazmaktadır. Evet, kardeşlerimiz Müslümanlar! Eminim ki bu söz kimseye garip gelmeyecektir.” Bu sözler salonda uzun süre alkışlarla karşılanmıştır.

Votiras Efendi konuşmasına şöyle devam etmiştir: “Yadsınamaz bir gerçektir ki, bu iki millet yüzyıllar boyunca birbirlerini gerektiği gibi tanıyamamışlardır. Bu durumun sebebini bazıları mezhepsel farklılıklara bağlamıştır. Hayır! Bu çok yanlış bir düşüncedir. Çünkü iki milletin de özlemleri ve arzuları aslında birbirine benzerdir. İki millet arasındaki karşılıksız dostluğun temeli, özgürlük düşüncesidir. Ve bugün artık özgürlük gerçekleşmiştir. Artık bu milletler birbirlerinin gerçek kardeşleri olmuşlardır.” Konuşmanın ardından salonda “Yaşasın Türkiye! Yaşasın Yunanistan!” şeklinde atılan sloganlar tiyatro salonunu adeta çınlatmıştır. Toplantının sonunda, Osmanlı Padişahına sunulmak üzere yazılmış bir teşekkür mektubu, Osmanlı Devleti’nin Atina Elçisi Nabi Bey Efendi’ye takdim edilmiştir.”¹⁶⁰

Bu toplantı, Yunanistan’daki Osmanlı topluluğunun II. Meşrutiyet’e duyduğu bağlılığı ve iki millet arasında yeni bir dostluk dönemi başlatma isteğini açıkça ortaya koymuştur. Aynı zamanda, dönemin siyasi atmosferinde “özgürlük” ve “kardeşlik” kavramlarının, mezhepsel farklılıkların ötesinde bir ortak payda olarak benimsendiğini göstermektedir.

İkdam Gazetesi’nin “Kanun-ı Esasî ve Matbuat-ı Ecnebiye” (Anayasa ve Yabancı Basın) başlıklı haberinde Avusturya basınında Osmanlı’daki meşrutî idarenin kalıcılığına ilişkin olumlu değerlendirmeler, dönemin Avrupa devletlerinin Osmanlı’daki siyasi gelişmelere duyduğu ilginin ve beklentilerin bir yansımasıdır. Bu tür yorumlar, Osmanlı’daki istikrarın bölgesel barış ve güvenlik için önemsendiğini göstermektedir:

¹⁶⁰ İkdam, "Atina'da Kanun-ı Esasî Nümayişleri", 8 Ağustos 1908, 2.

“Avusturya’da yayımlanan bir gazete, Osmanlı topraklarında kurulan meşruti idarenin kalıcı olacağını belirtmiştir. Gazete, Osmanlı Padişahının Kanun-ı Esasî’yi büyük bir dikkat ve ciddiyetle ilan ettiğini vurgulamaktadır. Bu önemli gelişmenin halk tarafından akılcıca karşılandığı ve yeni idarenin huzur ve asayiş içinde devam etmesinin Avusturya’yı memnun edeceği Viyana’dan bildirilmektedir.”¹⁶¹

Avusturya basınının olumlu ve umut dolu değerlendirmesi, meşrutiyetin Balkanlar’daki istikrar ve barış için bir fırsat olarak görüldüğünü göstermektedir.

İkdam Gazetesi’ndeki “Devlet-i Aliye, Avusturya ve İtalya” başlıklı bu haber yazısı, II. Meşrutiyet’in Avrupa diplomasisinde yarattığı yankıları ve Osmanlı Devleti’ne yönelik emperyal niyetlerin nasıl şekil değiştirdiğini irdelemektedir. Özellikle Avusturya-Macaristan ve İtalya gibi devletlerin Osmanlı üzerindeki nüfuz mücadelelerinin, rejim değişikliği sonrası nasıl yeni bir boyuta taşındığını göstermesi açısından kıymetlidir:

“İtalya Dışişleri Bakanı Tittoni’nin, Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı’nı ziyaret etmesi tekrar ertelendi. Bu ertelemenin sebebini tahmin etmek zor değil. Geçen Temmuz ayında bu görüşmenin yapılacağı resmen duyurulduğunda, dünya farklı bir durumdaydı. Burada kastettiğim, İtalya ve Avusturya dışişleri bakanlarının kararlarını etkileyen Avrupa kıtasının genel haliydi. O dönem Makedonya’nın durumu belliydi. Reval görüşmeleri sonunda Makedonya için yeni bir plan hazırlandı. İki bakan bu planı görüşmek ve ortak bir zemin bulmak için bir araya gelmek istiyordu. İngiltere ve Rusya’nın önerdiği, Makedonya’daki çetelerin takibi için seyyar bir müfreze kurulması, jandarmanın yeniden düzenlenmesi ve Vilayet-i Selase’den toplanan vergilerin miktarının belirlenmesi gibi ıslahat programının kabul edilip edilmeyeceği bu görüşmede karara bağlanacaktı. Ancak diplomatların planladığı her proje hayata geçirilemeyebilir. Reval görüşmelerinde, Niyazi ve Enver Paşalar yani Genç Türkler dikkate alınmamıştı. Bu nedenle İngiltere Kralı ve Rus Çarı gibi büyük hükümdarların varlığı bile sonuç getirmedi. Bu nedenle görüşmeler asıl amaçlarına ulaşmadan kesintiye uğradı.

Avusturya ve İtalya dışişleri bakanları Osmanlı’daki inkılabı bir şekilde destek vermiştir. Her ikisi de Türkiye’de meşrutiyetin kurulmasına yardımcı olduklarını düşünürse bundan ya memnun olurlar ya da üzürlüler. Çünkü Yeni Pazar Sancağı’ndan Mitroviça’ya kadar bir demiryolu projesi, Kanun-ı Esasî’nin ilanını sağlayan önemli gelişmelerden biridir. Bu tren hattı, Avusturya ile Rusya arasında var olduğu iddia edilen düzeni bozmuştur. O zaman Rusya, Selanik’e bir yol açmaya çalışan

¹⁶¹ İkdam, "Kanun-ı Esasî ve Matbuat-ı Ecnebiye", 6 Ağustos 1908, 4.

Avusturya'dan ayrılmış, İngiltere ise Rusya ile yakınlaşmıştır. Türkler, İngiltere ve Rusya'nın Makedonya işlerine yeniden müdahale edeceğini anlamıştır. Avrupalılar daha önce hayali olarak gördükleri şeyi, yani Makedonya'da asayişin sağlanmasını kararlaştırmışlardır. İşte görüşmenin ertelenmesinin sebebi budur.

Şimdi yeni doğu durumu karşısında Avusturya ve İtalya'nın nasıl hareket edeceklerini açıklayalım. Bunu şöyle düşünebiliriz: Bu iki devleti, mirası paylaşmak için bekleyen, arada sırada endişeye kapılan iki kişiye benzetiyoruz. Mirası paylaşmayı düşünen bu kişiler birdenbire miras sahibinin hasta yatağından kalkıp eski sağlığına kavuştuğunu görünce üzülrler ve birbirlerine *"Miras mı? Bunu hiç düşünmemiştim."* derler. Gerçekte Avusturya ve Macaristan, resmen hiç Selanik'e inmek istememiştir. İtalya da Trablusgarp'a uzanmak gibi bir heves içinde olmamıştır. Türkiye artık yeni bir döneme girmiştir. Bu nedenle bu devletlerin miras beklemesine gerek kalmamıştır. Avusturya ve Macaristan artık Rumeli'yi kendi mülkleri gibi göremez; sadece ticaretlerini geliştirmeye çalışabilirler. İtalya da Arnavutluk konusunda gizli amaçları varsa, bundan kesinlikle vazgeçmelidir. Orada sadece ticaret ve sanayiyle ilgilenebilir; başka bir amaç güdemez. Bu iki dışişleri bakanının ziyaretinin anlamı, artık gizlenmek istenen istekleri saklamak için değil, Osmanlı işlerinde sadece dışarıdan seyirci kalmak üzere gerçekleşecektir. İşte diplomatların son kararı budur. Osmanlı'daki meşrutiyet yönetimi Avrupa'yı ortak hareket etmek zorunda bırakmıştır. İngiltere ve Avusturya şimdilik doğuda herhangi bir girişimde bulunmak istememektedir. Bunun için memnun olanlar da vardır. Aynı durum İtalya için de geçerlidir. İtalya'nın Adriyatik kıyıları hakkındaki gizli emelleri artık sona ermiştir. Bu kıyılar artık ne İtalya'nın ne Avusturya'nın kıyısı olabilir; sonsuza kadar Osmanlı'ya ait kalacaktır."¹⁶²

Haber, Osmanlı'nın meşrutiyetle kazandığı yeni siyasal meşrutiyetin, Avrupa'nın geleneksel müdahaleci reflekslerini nasıl duraksattığını göstermektedir. Avusturya ve İtalya'nın "miras bekçileri" olarak metaforik tasviri, Batılı güçlerin yüzyıllardır sürdürdükleri "Avrupa'nın Hasta Adamı" nitelemesi üzerinden Osmanlı'nın çöküşünü beklerken aniden karşılaştıkları bu anayasal "diriliş" karşısında yaşadıkları şaşkınlığı dile getirir. Bu yorumlar, Osmanlı basınında yükselen özgüvenin ve dış politikada pasif konumdan aktif özneye geçiş arzusunun net bir tezahürüdür.

Osmanlı Devleti'nde Kanun-ı Esasî'nin yeniden ilan edilmesi, bölgesel aktörlerin ve komşu devletlerin dikkatle izlediği önemli bir siyasi dönüm noktası olmuştur. Bu bağlamda, özellikle Makedonya gibi çok etnikli ve hassas bölgelerde yaşayan halkların durumuna dair İkdâm Gazetesi'nin "Sofya'da Efkar-ı Umumiye" (Sofya'da Halkın

¹⁶² İkdâm, "Devlet-i Aliye, Avusturya ve İtalya", 2 Eylül 1908, 3.

Genel Düşüncesi) başlıklı haberinde belirtilen dış çevrelerin görüşleri, yeni rejimin meşruiyeti ve istikrarı açısından kritik bir öneme sahiptir. Söz konusu haberde, Osmanlı topraklarında gerçekleşen anayasal dönüşümün Bulgar kamuoyunda ve siyasi dairelerinde nasıl yankı bulduğu, komşu bir Balkan odağı olarak Sofya'nın gelişmelere yönelttiği ihtiyatlı ancak yakından takipçi üslup şu şekilde aktarılmaktadır:

“Tan Gazetesi'nin İstanbul muhabiri, Sofya'da devlet yönetiminden bir yetkiliyle röportaj yaparak Osmanlı Devleti'ndeki yeni düzeni değerlendirmiştir. Yetkili şöyle demiştir: “Osmanlı Devleti'ndeki durum hakkında kesin bir yargıya varmak şu an için zordur. Gerçekte önemli gelişmelerin yapımına daha yeni başlanıyor. Yine de İttihat ve Terakki Cemiyeti, takdir edilecek bir beceriyle ilerlemiş ve bu şekilde devam ederlerse her şey yoluna girecektir. Özellikle Makedonya'daki halklar da devlet işlerine katılma hakkına sahiptir. Makedonya bizi doğrudan ilgilendirdiği için özellikle oradan söz ediyorum. Makedonya'da Bulgarlar, diğer unsurlara göre daha fazladır. Sayıca Rumlardan ve Sırlardan üstündürler. Ayrıca en iyi eğitimi almış ve en çok ilerleme kaydetmiş topluluk da yine Bulgarlar olmuştur. Meclis-i Mebusan toplandığında, tüm etnik grupların seçilmiş temsilcileri mecliste görev alacak ve herkes kendi taleplerini dile getirecektir.

Şu an itibariyle Bulgaristan, Makedonya'daki durumun geçmişteki karışıklığa kıyasla sakinleşmiş olmasından çok memnundur. Bizim tek isteğimiz, Makedonyalıların can ve mal güvenliğinin sağlanmasıdır. Osmanlı'daki meşruti düzen herkese rahat bir nefes aldırdı. Çünkü Bulgaristan'da yaklaşık 250 bin Makedonyalı mülteci vardı ve bu durum bizim için büyük bir zorluk oluşturunuyordu. Şimdi bu mültecilerin çoğu memleketlerine dönmüştür. Ancak Genç Türkler şunu bilmelidir ki; adalet ve özgürlük için getirilen bu yeni düzeni kişisel çıkarları için kullanmaya kalkışarlarsa, eski kargaşalar yeniden baş gösterir ve bu kez nüfuzlarını sürdüremezler.

Bulgar basınında yer alan bazı yanlış haberlere gelince: Bulgaristan'ın amacı, o gazetelerin yazdıkları gibi değildir. Hiçbir millet, aynı kökenden gelen insanları bir çatı altında toplama arzusundan tamamen vazgeçmez. Tıpkı sizin Alsas-Loren hakkında düşündüğünüz gibi biz de kendi arzularımızı taşıyoruz. Ama bu arzularımızı gerçekleştirmek için savaşa başvuracak değiliz. Eğer zaman içinde şartlar oluşursa ve tüm Bulgarlar aynı milliyet içinde birleşirse, bu gelişmeden doğal olarak faydalanırız. Fakat şu anda tam anlamıyla barış yanlısıyız ve Osmanlı Devleti'nde meşrutiyetin kurulmasından büyük memnuniyet duyuyoruz.”¹⁶³

¹⁶³ İkdâm, "Sofya'da Efkar-ı Umumiye", 16 Ağustos 1908, 2.

Yetkilinin vurguladığı barış yanlısı tutum ve etnik grupların parlamentoda temsil edilmesi beklentisi, meşrutiyetin Balkanlardaki siyasi istikrarı artırabileceği umutlarını güçlendirmektedir. Ancak uyarı niteliğindeki ifadeler, reformların kişisel çıkarlar için suiistimal edilmemesi gerektiğini vurgulayarak potansiyel risklere işaret eder.

Aşağıdaki İkdâm Gazetesi'nin "Balkan Hükümetleri" başlıklı haberi, Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet'in ilanının ardından Balkanlar'da ortaya çıkan siyasi gelişmeleri ve özellikle Bulgaristan ile Sırbistan'da yaşandığı iddia edilen iç karışıklıkları dönemin basını üzerinden değerlendirmektedir:

"Sofya'dan Tan Gazetesine gönderilen bir telgrafa göre, Bulgar Prensi Ferdinand'ın uzun süredir yurt dışında bulunmasından dolayı Bulgar ordusunda kendisi hakkında hoşnutsuzluk olduğu ve Bulgaristan'da bazı olayların yaşandığına dair çıkan söylentiler, Bulgar telgraf ajansı tarafından yalanlanmıştır. İngiliz bir gazete de benzer söylentilere değinmektedir. Osmanlı Devleti'nde meşrutiyet yönetiminin kurulması, Osmanlı ile Balkan devletleri arasındaki ilişkilerde değişikliğe yol açmıştır. Çünkü Balkan devletleri, Makedonya meselesinin kendi isteklerine göre çözülmesini amaçlamaktaydılar. Osmanlı'daki meşrutiyet bu hırslı planlara engel olunca, çevrelerde memnuniyetsizlik ortaya çıkmıştır.

Balkan devletleri şimdi kendi iç politikalarıyla meşgul iken, gazetelerde oldukça heyecanlı haberler yayımlanıyor. Geçtiğimiz günlerde Bulgaristan'da ciddi bir olay çıktığı ve Prens Ferdinand'ın otoritesinin zayıf olduğu yönünde bazı söylentiler yayılmıştır. Ayrıca, Macar gazetelerinin Belgrad'dan aldığı telgraflarda, Sırp muhalif partilerinin kralı devirerek cumhuriyet ilan edecekleri bildirilmektedir. Ancak bu haberlerin hiçbirisi sağlam kaynaklara dayanmamaktadır. Bulgaristan'ın iç işleri düzenlenebilir; bu olaylar, milliyetçi grupların Bulgaristan'ın Makedonya'daki girişimlerinin başarısız olmasından kaynaklanan memnuniyetsizliğiyle ilgili olabilir. Fakat Avrupa'nın Balkanlar'daki istikrarın korunmasına yönelik kesin talepleri karşısında, Prens Ferdinand ve Sofya hükümetinin yapacak bir şeyleri olmadığı söylenmektedir.

Sırbistan'a dair söylentiler ise çok ciddi görünmemektedir. Malum olduğu üzere, Kral Alexander ve Kraliçe Draga'nın feci akıbetinin ardından Sırbistan'ın siyasi durumu tam anlamıyla bir istikrara kavuşamamıştır. Mevcut yönetim ülkeyi düzenlemek için elinden geleni yapmışsa da henüz kesin bir başarı elde edememiştir. Sırbistan'da bir cumhuriyet kurulması ihtimali kabul edilse bile, bunun mevcut kronik sorunları çözmesi çok şüphelidir. Böyle bir istihale durumunda iç karışıklıklar daha da artacak ve yeni

krizler baş gösterecektir. Bu durum ise Sırbistan'ın hem maddi hem de manevi gelişimine telafi edilemez zararlar verecektir.”¹⁶⁴

Bu haber, Balkanlar'daki siyasal istikrarsızlığa ilişkin algının çoğu zaman asılsız söylentilere dayandığını göstermekte; radikal rejim değişikliği arayışlarının, bölgedeki yapısal sorunları çözmekten ziyade yeni kriz alanları doğurma potansiyeli taşıdığını ortaya koymaktadır.

Osmanlı ile Bulgaristan arasında meşrutiyet sonrasında esen dostluk ve işbirliği atmosferinin askerî kanattaki bir yansıması olarak, İkdâm Gazetesi'nin “Osmanlı Bulgar Mesafesi” başlığıyla aktardığı bu haber, iki ülke ilişkilerinde dönemsel olarak yeni bir sayfa açıldığını belgelemesi bakımından dikkat çekicidir:

“Balkan Gazetesinden: Önceki gün, Cısr-i Mustafa Paşa Fırka-i Askeriyesi subaylarından Kaymakam Hüsnü Bey'in yönetiminde; Süvari Mümtaz Bey, Kolağası Mehmet Bey, Yüzbaşı Rasim Bey, Tabip Yüzbaşı Muhsin Bey, Mülazım Asım Bey, Kimyager Yahya Bey, Süvari Mülazımı İsmail Hakkı Bey, Mülazım Celal Bey ve maiyetlerindeki heyet, Bulgar askerlerini ziyaret etmek üzere hududu geçmişlerdir. Bu önemli konuklar şehre vardığında bir Bulgar askerî bandosu Osmanlı marşları çalmış, Bulgar okulundaki çocuklar ellerinde Osmanlı bayrakları sallayarak heyeti istikbal etmiştir. Ahali ise “Yaşasın Osmanlı milleti ve Bulgarlar!” nida ve sevinçleriyle sokakları doldurmuştur.

Kaymakam Hüsnü Bey, Osmanlı askerini temsil eden bu kortejle kendilerini karşılayan Bulgar kıtalarına hitaben veciz bir konuşma yapmış; bu hitap, Bulgar askerleri ve halkı tarafından coşkuyla alkışlanmıştır. Ardından orada bulunan Ruhi Bey, Osmanlı-Bulgar dostluğundan, bilhassa Osmanlı askerinin tarihî ve sarsılmaz cesaretinden bahseden bir konuşma gerçekleştirerek dünyadaki başka hiçbir orduda görülmeyen bu hasletlere vurgu yapmıştır. Ziyaretin şerefine şehirde gece boyunca saygıdeğer Osmanlı subayları onuruna çeşitli fener alayları ve gösteriler düzenlenmiştir.”¹⁶⁵

Bu tür karşılıklı askerî ve diplomatik ziyaretler, meşrutiyetin ilanını takip eden ilk aylarda iki millet arasında geliştirilmek istenen olumlu havanın ve sınır boylarında değişen siyasi iklimin en somut göstergelerindendir.

II. Meşrutiyet'in Balkanlar'daki makro siyasi dengeleri ve statükoyu nasıl derinden sarstığını ortaya koyan bir diğer önemli dış basın yorumu ise Sırbistan

¹⁶⁴ İkdâm, “Balkan Hükümetleri”, 9 Eylül 1908, 4.

¹⁶⁵ İkdâm, “Osmanlı Bulgar Mesafesi”, 9 Eylül 1908, 3.

menşelidir. İkdam Gazetesi'nin "Sırbistan'dan Mektup" başlıklı haberinde Makedonya Meselesi'nin geleceği ve bölgesel ittifak arayışları şu analitik çerçevede tartışılmaktadır:

"Belgrad'dan bir gazete şöyle yazıyor: Genç Türklerin elde ettiği muvaffakiyet, Balkanlar'daki siyasi dengelerin tamamen değişmesine yol açmıştır. Özellikle Makedonya Meselesi artık geri dönülemez yeni bir safhaya girmiştir. Şimdiye kadar Balkan devletleri bu kronik meseleyi sadece kendi millî çıkarları doğrultusunda manipüle etmekteydi. Örneğin Bulgarlar, Makedonya'ya muhtariyet (özerklik) kazandırıldıktan sonra burayı tıpkı geçmişteki Doğu Rumeli örneğinde olduğu gibi tedricen Bulgaristan'a ilhak etmeyi hedeflemişlerdi. Rumlar ve Sırlar ise, böylesi bir özerklik sisteminin doğrudan Bulgar nüfuzunu artıracığı gerekçesiyle kendileri açısından tehlikeli olacağını düşünmüş; bu yüzden Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü esas alan ve Düvel-i Muazzama'nın yürüttüğü sınırlı ıslahat politikasını desteklemeyi yeğlemişlerdir.

Ancak tüm bu hesapların dışında bırakılan hayati bir unsur vardı: Makedonya'da yaşayan ve bu vilayetin gerçek, meşru sahibi olan Müslüman-Türk halkı. Genç Türklerin hürriyet hareketi ve Osmanlı Devleti'nde Kanun-ı Esasî'nin yeniden ilanı, Makedonya Meselesi'ne tamamen yeni bir istikamet kazandırmıştır. Artık Genç Türkler, Osmanlı toprak bütünlüğüne halel getirecek herhangi bir muhtariyet fikrine kesin surette karşıdırlar. Aynı şekilde, Büyük Devletlerin ıslahat politikalarını sürdürmeleri de Osmanlı iç işlerine açık bir müdahale teşkil edeceğinden, yeni idare tarafından reddedilmektedir. Genç Türklerin programı oldukça nettir: Makedonya, diğer Osmanlı vilayetlerinden tecrit edilmeksizin, burada yaşayan her unsura anayasal özgürlük, eşitlik ve vatandaşlık hakları tanınarak idare edilecektir.

Bu radikal gelişmeler karşısında Balkan devletlerinin kendi bağımsızlıklarını ve bölgesel ağırlıklarını koruyabilmek adına bir ittifak oluşturma fikri yeniden canlanmıştır. Nitekim dikkate değer bir gelişme olarak, Sofya Üniversitesi Müdürü, Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında dostane bir zemin oluşturmak amacıyla bir komisyon ihdas etmiştir. Bu müdür, Osmanlı sınırları içinde yaşayan Slav unsurların karşılaşabileceği muhtemel sıkıntıları da göz önünde bulundurarak, diğer Balkan milletleriyle bir blok kurulması fikrini savunmuş; Sırbistan ve Bulgaristan'ın ortak hareket etmesi amacıyla bir program hazırlamayı zaruri görmüştür. Sofya Üniversitesi Müdürü'nün Türklerle uzlaşma fikri Belgrad'da olumlu karşılanmış ve bu yönde bir komite teşkil edilmiştir. Ancak komitenin asıl hedefi olan "diğer Balkan devletleriyle bütüncül bir ittifak oluşturma" tasarısı ciddi mukavemetlerle karşılaşmıştır. Yapılan ilk toplantıda, özellikle Sırlarla bir birlik kurulması yönündeki öneri Bulgar delegelerce

reddedilmiştir. Bu durum açıkça göstermektedir ki, Türkiye'deki köklü anayasal değişimlere ve Avrupa devletlerinin değişen diplomatik tutumlarına rağmen, Sofya hâlâ Makedonya Meselesi'ni münhasıran bir "Bulgar davası" olarak görme refleksinden vazgeçmemiştir. Belgrad'da ümit edilen ise, Sofya Üniversitesi Müdürü'nün başlattığı bu tüm Balkan halkları arasında birlik kurma fikrinin zamanla taraftar bulacağıdır. Bulgarların bencilce sadece kendi çıkarlarını gözetmesi, nihayetinde Avrupa'nın Makedonya'ya yeniden müdahalesinden başka bir netice doğurmayacaktır. Oysa böyle bir dış müdahale, Osmanlı meşrutiyet yönetiminin temel ilkelerine tamamen aykırıdır. Eğer anayasal eşitlik ve genel asayiş güçlü bir şekilde tesis edilirse, tüm Makedonya halkının meşru ihtiyaçları zaten kendiliğinden karşılanmış olacaktır.”¹⁶⁶

Bu değerlendirmeler, II. Meşrutiyet'in ardından Balkan devletleri arasında bir yandan ortak vizyon ve işbirliği arayışlarının tetiklendiğini, diğer yandan ise arka plandaki tarihsel rekabetlerin canlılığını koruduğunu göstermektedir. Belgrad kaynaklı bu analiz, Genç Türklerin Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma noktasındaki tavizsiz kararlılığı karşısında, Balkan aktörlerinin diplomatik manevra alanlarının ne denli daraldığını da gözler önüne sermektedir.

1908 İhtilali'nin Balkan coğrafyasındaki ve Osmanlı sınır komşularındaki yankılarını Sırp resmi makamlarının gözünden doğrudan inceleyebilmek adına, İkdâm Gazetesi'nin “Devlet-i Aliye ve Sırbistan” başlığıyla neşrettiği ve dönemin Belgrad diplomasisine ışık tutan mühim mülakatı bu kapsamda incelenmesi gereken bir diğer temel kaynağı oluşturmaktadır. Le Progrès de Salonique (Selanik) Gazetesi'nin Sırp Basını Cemiyeti Başkanı ile yaptığı bu görüşme, Sırbistan'ın meşrutiyete bakış açısını ve bölgedeki siyasi dengeleri anlamamıza yardımcı olmaktadır:

“Le Progrès de Salonique, Sırp Basını Cemiyeti Başkanı ile bir röportaj gerçekleştirmiştir:

Osmanlı Devleti'nde meşrutiyetin ilanı hakkında ne düşünüyorsunuz? Genç Türkler, henüz “ayıyı öldürmeden postunu paylaşmaya” çalışan Balkan hükümetlerine ve Osmanlı mirasından pay kapmak isteyen diğer büyük devletlere karşı çok ustaca ve etkileyici bir ders verdiler.

Siz Sırp'lar, bu meşrutiyet yönetiminden memnun musunuz? Kendi adıma son derece memnunum. Her zaman Osmanlılara karşı sevgi ve samimi dostluk beslediğimi bilirsiniz. Meşrutiyetin ilanından sonra ikinci kez Selanik'te bulunmam da bunun bir göstergesidir. Vatandaşlarım da Selanik halkının kendilerine gösterdiği iyi karşılamadan dolayı oldukça memnunar. Türkiye'de meşrutiyet ilan edildiğini duyar duymaz, bana

¹⁶⁶ İkdâm, "Sırbistan'dan Mektup", 8 Eylül 1908, 3.

bu değişimi gerçekleştiren özgürlük yanlılarını tebrik eden bir bildiri yayımlamamı rica ettiler.

Sırbistan Devleti bu konuda ne düşünüyor? Devlet görevlisi değilim, ama sanıyorum ki Sırbistan Devleti de bu inkılaptan memnundur. Çünkü meşrutiyet sayesinde ülkeler arasındaki samimiyet güçlenecek ve Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasında ticari bir anlaşma yapılacaktır.

Osmanlı'da eski yönetimin geri dönme ihtimali var mı sizce? Asla! Yeter ki Hristiyan topluluklar kendi aralarında çatışmalara girerek İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çalışmalarına engel olmasınlar. Ancak bu tür mezhepsel çatışmaların yaşanması mümkün görünmüyor. Çünkü zgrlğ teşvik edenler, köylüleri bu tür olaylara yönlendirecek bir gerekçe bulamayacaklardır. Sırp Basını Cemiyeti Başkanı, aklıselim sahibi her Hristiyan'ın iyi niyetle İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne destek vermesi gerektiğini, bu yolla ülkelerinin düzenine katkı sağlayacaklarını belirtmiştir. Ayrıca Balkan devletlerinin bu konuda birlik göstermesi gerektiğini, aksi hâlde durumun bir genel tehlikeye dnyeceğini ve büyük devletlerin küçükleri yutacağını vurgulamıştır."¹⁶⁷

Bu açıklamalar, Balkan devletleri arasındaki siyasi ilişkilerin karmaşıklığını ve II. Meşrutiyet'in bölgedeki etkilerini ortaya koyarken, Sırp Basını Cemiyeti Başkanı'nın büyük glerin emperyalist politikalarına karşı ortak hareket edilmesi yönündeki birlik ve barış çağrısını ön plana çıkarmaktadır.

II. Meşrutiyet'in ardından Osmanlı Devleti ile komşu devletler arasındaki ilişkilerin yeniden tanımlanma süreci, dönemin basınında yakından izlenmiştir. İkdam Gazetesi'nin "Devlet-i Aliye, Bulgaristan" başlıklı haberi, özellikle Bulgaristan gibi Osmanlı'dan fiilen ayrılma ve bağımsızlık sürecinde olan siyasi yapıların, yeni rejim karşısındaki tutumunu anlamak açısından önemlidir. Haber, Kanun-ı Esasî'nin ilanıyla birlikte Osmanlı-Bulgar ilişkilerinde oluşan yumuşama sinyallerini, diplomatik nezaket diliyle yansıtırken, dönemin geçici iyimser atmosferini de belgelemektedir:

"Sofya Meclisi'nden Viyana'da çıkan politik bir gazeteden bildirildiğine göre, Bulgaristan'ın savaş hazırlığında olduğuna dair şimdiye kadar defalarca yayılan haberler asılsızdır. Özellikle Osmanlı Devleti'nde Kanun-ı Esasî'nin ilanından bu yana Bulgaristan'ın Osmanlı'dan hiçbir şikayeti yoktur ve Türkiye'ye karşı savaş hazırlığı yapması için hiçbir sebep bulunmamaktadır. Aksine, Bulgaristan Osmanlı ile ilişkilerini giderek daha dostane bir hale getirmeye çalışmaktadır.

¹⁶⁷ İkdam, "Devlet-i Aliye ve Sırbistan", 8 Eylül 1908, 3.

Geçtiğimiz günlerde Bulgaristan İçişleri Bakanı'nın Osmanlı'yı ziyareti sırasında, hem Türkler hem Bulgarlar arasında yapılan samimi görüşmelerde Bulgaristan'ın bu barışçıl ve iyi niyetli amacı dile getirilmiştir. Bugün Osmanlı ile Bulgaristan arasındaki ilişkiler o kadar iyi durumdadır ki, Bulgaristan İçişleri Bakanı, Osmanlı memurlarının gösterdiği iyi karşılamadan dolayı Bulgaristan Başbakanına teşekkür etmiştir.”¹⁶⁸

Bu haber, Osmanlı-Bulgar ilişkilerinin meşrutiyet sonrası dönemde kısa süreli bir “diplomatik normalleşme” evresine girdiğini gösteren mühim bir karinedir. Bulgar İçişleri Bakanı'nın Osmanlı ziyareti ve karşılıklı teşekkürlerin basına yansımaları, yalnızca sembolik düzeyde kalmayıp, karşılıklı güven arayışının bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Ancak bu iyimser tabloya rağmen Balkanlar'daki ulus-devlet arayışları ve el altından yürütülen milliyetçi ajandaların halen sürmekte olduğu da göz ardı edilmemelidir.

Romanya'nın Osmanlı Devleti ile olan ilişkileri ve özellikle Makedonya coğrafyasında yaşayan soydaşları (Ulahlar) meselesi, Kanun-ı Esasî'nin ilanı öncesinde ülkede önemli bir siyasi tartışma konusu olmuştur. Bu bağlamda İkdâm Gazetesi'nin “Devlet-i Aliye ve Romanya” başlıklı haberinde aktarmış olduğu Romanya yönetimi ve kamuoyu arasındaki farklı görüşler dikkat çekicidir:

“Bükreş'ten gelen haberlere göre, Osmanlı Devleti'nde Kanun-ı Esasî ilan edilmeden önce Makedonya Meselesi, Romanya siyasetinin en önemli gündem maddesiydi. Romanya Başbakanı'nın yaptığı bir açıklamada, Romanya'nın Makedonya Meselesi ile doğrudan ilgilenmediğine dair ifadeler, Romanya gazetelerinde geniş çapta karşıt görüşlerin ortaya çıkmasına neden oldu. Romanya Hükümeti de, başbakanın açıklamasının yaratmış olduğu tepkiye engel olamadı ve Romanya'nın Osmanlı topraklarındaki soydaş toplulukları (Ulahlar) nedeniyle Rumeli vilayetleri ile yakından ilgilendiğini, kırk yıldan beri Romanya unsurlarının bu konuda takip ettikleri çizgiyi resmi olarak gazetelerde doğrulamak zorunda kaldı. Osmanlı'daki gelişmeler de bu duruma yansımış oldu. Bu nedenle, her türlü ihtimali ve görüşü göz önünde bulundurarak, kralın başkanlığında toplanan meclis konuyu ayrıntılı şekilde inceledi.

Kral, büyük devletlerin elçilerinden birine bu meselenin önemini bizzat ifade etti: “Bizim Osmanlı Devleti üzerinde toprak genişletme gibi hiçbir gizli amacımız yoktur. Ancak Osmanlı'da yaklaşık bir milyon soydaşımız bulunmaktadır. Dört yıl önce yayınlanan bir iradeyle, bu vatandaşların ne Sırlara ne Bulgarlara ne de Rumlara bağlı olmayan bağımsız bir topluluk oldukları resmen kabul edilmiştir. Romanyalılar arasında, Türk milletine ve onun fikirlerine sadakatle hizmet etmekle görevli birkaç

¹⁶⁸ İkdâm, “Devlet-i Aliye ve Sırbistan”, 8 Eylül 1908, 3.

güvenilir kişi vardır. Meclis-i Mebusan'da gelecekte iki ya da üç Romanya kökenli üye yer alacak ve Türklerle daima ortak hareket edeceklerdir. Biz geleceği bu şekilde görmekte ve Romanyalılar için yeni ve güzel bir anayasal dönemin başlayacağına umut etmekteyiz.”¹⁶⁹

Sonuç olarak, Romanya hükümetinin Osmanlı içindeki azınlık topluluklarıyla ilgili yaklaşımı, bölgedeki siyasi istikrar açısından dengeli bir unsur olarak değerlendirilmekte; Makedonya Meselesi'nin çok taraflı ve uluslararası boyutunun diplomatik kanallardan dikkatle yönetilmesi gerektiği gerçeğini bir kez daha vurgulamaktadır.

İkdam Gazetesi'nin “Makedonya Ahvali” başlıklı aşağıdaki geniş haber analizi, II. Meşrutiyet'in ilanının ardından Makedonya'da yaşayan farklı etnik ve siyasi grupların beklentilerini, endişelerini ve yerelde devam eden silahlı güç mücadelesini dönemin tanıklığı üzerinden çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır:

“Tan Gazetesi muhabirinin Selanik'ten yazdığı mektup, 31 Ağustos 1908: Makedonya'daki farklı toplulukların benimsediği düşüncelere göre, bir zamanlar oldukça karmaşık ve kanlı olan bu bölgenin geleceğine artık daha olumlu bir bakış açısıyla yaklaşılmaktadır. Özellikle Bulgarlar mevcut durumdan oldukça memnundur ve şimdi Makedonya'nın kalkınması için büyük bir gayret göstereceklerini beyan etmektedirler. Rumlar da benzer bir memnuniyet içerisinde. Onlar da anayasal düzenden en çok ticari faydayı kendilerinin göreceğini ifade ederek Bulgarlar gibi çalışmakta ve mutlu olduklarını dile getirmektedirler. Rum toplumundan saygın bir kişi şöyle konuşmuştur: “Türkiye’de sanayi ve ticarete olağanüstü bir ilerleme bekliyoruz. Türkler bu alanlarda henüz tam anlamıyla hâkim değiller. Bulgarlar ise daha çok tarım sektöründe faaliyet gösteriyorlar. Bu sahalarda en yetkin kesim Rumlardır. O kadar ki, Yunanlı olmaksızın Osmanlı kalmak bizim ekonomik menfaatimize daha uygundur. Ayrıca Genç Türkler birçok kez göstermiştir ki, Osmanlı ülkesinde tüm topluluklara Kanun-ı Esasî'yi ve hürriyeti uygulamak konusunda samimi bir kararlılık içindedirler.” Bu nedenle Makedonya'nın geleceği konusunda kamuoyunda fazla endişeye yer olmadığını düşünmek mümkündür. Ancak buna rağmen bazı yapısal korkular hâlâ mevcuttur.

Daha önce Sandanski hakkında yazdığım mektupta bu kaygılara kısmen katıldığımı belirtmiştim. Bugün de aynı konuya değinmek istiyorum. Durum daha derinlemesine incelendiğinde, bu endişelerin yok olması bir yana, aslında haklı bile

¹⁶⁹ İkdam, "Devlet-i Aliye ve Romanya", 8 Ağustos 1908, 3.

bulunabilir. Kanun-ı Esasî'nin ilanı olumlu bir gelişmedir ve artık meşrutiyet idaresinin kaldırılması ihtimali kalmamıştır. Ancak Makedonya meselesinin tamamen çözüldüğünü söylemek henüz mümkün değildir. Aksine, bu mesele hem Türkiye'nin hem Avrupa'nın gündeminde daha uzun süre yer alacaktır. Nitekim, dağıtıldığı iddia edilen komitacı çeteleri hâlâ ortadan tamamen kalkmamıştır. Özellikle en tehlikelilerinden biri olan Apostol Çetesi hâlen aktiftir. Karlıova'da yaşanan Bulgar-Rum çatışmasından bu çete sorumludur. Hatta çete lideri köylerden eski usul haraç ve vergileri toplamaya bile kalkışmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti bu durumu önlemeye çalışmıştır, fakat bunun ne kadar sürdürülebileceği belirsizdir. Yıllardır eşkıyalık yaparak geçinen bu kişilerin şimdi anayasal düzende nasıl bir hayat sürecekları önemli bir sorundur. Bu mesele oldukça hassas ve çözülmesi elzemdir. Sürekli ve kararlı bir askerî harekât ile sorun çözülebilir. Türkler, gerekirse bu sert yönetime başvurmalıdır.

Ancak daha önemli bir mesele, Makedonya'da yaşayan farklı etnik gruplar arasında süregelen tarihî düşmanlıklardır. Hatta bu düşmanlık, kimi zaman aynı grubun kendi iç klikleri arasında bile görülmektedir. Örneğin, Bulgarlar arasında birbirine rakip siyasi partiler ve komiteler arasında ciddi bir kan davası bulunmaktadır. Rumlarla Bulgarlar arasında da bazı olaylar yaşanmış ve bu gelişmeler sonucunda Atina ve Sofya gazeteleri arasında sert bir polemik başlamıştır. Her iki taraf da Makedonya'da kendi fikirlerinin egemen olduğunu ve devletin kendilerinden yana olduğunu iddia etmektedir. Bu iddialar, aralarındaki çatışmaların temel nedenidir. Bu tür tartışmaların geçici olmadığı açıktır; eğer bu taraflara dışarıdan da lojistik destek gelirse, gelecekte çok daha şiddetli bir hâl alacaktır. Tarafların asıl amacı, eski rejim döneminde elde ettikleri kilise ve okul ayrıcalıklarını korumaktır. Dolayısıyla meseleyi yatıştırmak yerine, daha da karmaşık hale getirmektedirler. Eski dönemde her iki kilisenin ruhani liderleri kendi halklarına yönelik bildiriler yayınlıyor ve vilayet meclislerine seçilebiliyorlardı.

Bulgarlar arasında bile derin bir ideolojik ayrılık vardır. Bu, yalnızca iki siyasi partinin programlarını karşılaştırmakla bile anlaşılabilir. Aralarında birleşme ihtimali görünmemektedir. Eski Makedonya Komitesi'ne bağlı olan Nasyonalistler (Milliyetçiler), yerel yönetimlerin ademi merkezîyetçi bir yapıya sahip olmasını, okullar ve kiliseler için mutlak özerklik talep etmektedir. Buna karşılık, Sandanski'nin liderliğini yaptığı Santralist (Merkezîyetçi/Sol) Parti ise Bulgar okullarının ve kiliselerinin mevcut yapısının ortadan kaldırılmasını, tüm Bulgarların ortak bir "Osmanlı vatandaşlığı" adı altında birleşmesini savunmaktadır. Santralistler ayrılıkçı milliyetçiliğe son derece karşıdırlar. Öyle ki programları neredeyse radikal sosyalist eğilimler taşımaktadır. Örneğin, büyük çiftliklerin kamulaştırılması ve köylüye

dağıtılması gibi isteklerde bulunurlar. Aynı zamanda hem Bulgar aristokrasisine hem de Avrupalı emperyalistlere karşı düşmanca bir tutum içerisindeyler. Bugüne dek dağlarda yüzlerce kişinin ölümünden sorumlu olan Sandanski, bu radikalizmi nedeniyle Bulgaristan resmi yönetiminde barınmamaktadır.

Bu konuda Türk yetkililerle de görüştüm. Selanik Vilayeti Genel Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa ile yaptığım görüşmede, ona Sandanski hakkındaki endişelerimi aktardım. Hilmi Paşa şöyle dedi: “Makedonya’da huzur ve düzeni sağlayacağımızı umuyorum. Ancak Bulgar, Rum ve Sırp komiteleri var oldukça bu kesin olarak başarılamaz. Çünkü bu komiteler; Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan’ın ülkemiz üzerindeki milliyetçi kışkırtmalarının birer maşasıdır. Sandanski ise bu dış bağlantılı resmi komitelerden hiçbirine üye değildir. Silah bırakıp bize ilk gelen ve başvuran da odur. Onun geçmişte bir haydut olduğunu biliyoruz, fakat Avrupalı müdahalesine karşı duran söylemleri nedeniyle bazı çevrelerce takdir edilmektedir.” Ben de Hilmi Paşa’ya, Sandanski ve arkadaşlarının bu şekilde resmi muhatap kabul edilmesinin Avrupa’da hayretle karşılandığını söyledim. Hilmi Paşa ise Sandanski’nin uzun vadede tehlikeli bir müttefik olabileceğini kabul etti ve şunları ekledi: “Ben kendisini bizzat makamımda kabul etmedim ve etmeyeceğim. Zaten Manastır’a gönderilmesinde biraz da benim bu mesafeli tavsiyem etkili olmuştur.” Ancak bu sözler, Hilmi Paşa’nın Sandanski’ye başlangıçta taktiksel olarak verdiği desteği unutturmaz. Sandanski’nin bu ani “Türk dostluğu”, geçmişteki suçlarının fiilen affedilmesine neden olmuştur.

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin aktif üyelerinden biriyle de görüştüm. O da bana şunları söyledi: “Sandanski’ye gösterilen ilgiden yola çıkarak bize yönelik kötü niyetli çıkarımlar yapılmasın. Burası İstanbul değil, dağlarında silahlı şekilde yaşamaya alışmış insanlarla doğrudan muhatap olduğumuz bir coğrafyadır. Onlara yanlış bir izlenim vermemek ve dağa geri kaçırmamak için büyük dikkat göstermek zorundayız. Sandanski’nin bir komitacı olduğunu, milisleri dağa kaldırdığını, cana ve mala kastettiğini elbette biliyoruz. Ama bütün bunları şimdilik paranteze aldık. Çünkü bu eylemleri eski istibdat rejimine karşı siyasi bir amaç uğruna yaptığını düşündük. Şimdi o baskıcı ortam ortadan kalktığına göre silahını bırakıp anayasaya sığınmıştır. Halk üzerindeki etkisi büyüktür. Ancak Avrupa kamuoyunun hassasiyetlerinin de farkında olduğumuzu bilmelisiniz. Makedonya’daki halklar arasında mutlak adaleti tesis etmek için elimizden geleni yapacağız.”¹⁷⁰

Bu geniş mektup, Osmanlı’nın çok uluslu taşra yapısında meşrutiyet fikrinin taşrada nasıl pragmatik şekillerde karşılandığını, yerel topluluklar nezdinde nasıl

¹⁷⁰ İkdâm, "Makedonya Ahvali", 31 Ağustos 1908, 3.

yorumlandığını ve bu sürecin beraberinde getirdiği toplumsal-siyasi belirsizlikleri gözler önüne sermektedir. Özellikle Sandanski örneği, Osmanlı yönetiminin yerel gayrimüslim güç odaklarıyla kurduğu kırılğan ilişkileri yansıtırken, Balkanlar'daki ulusçulukların yapısal tehdit boyutunu da açıkça göstermektedir. Etnik gruplar arasındaki rekabetin yalnızca ideolojik düzeyde kalmadığı, doğrudan silahlı çatışmalara ve siyasi nüfuz hesaplaşmalarına dönüştüğü bu dönemde, Makedonya adeta Osmanlı Devleti'nin geleceği için en kritik turnusol işlevi görmektedir.

Aşağıda yer alan İkdam Gazetesi'nin "Osmanlılar ve Bulgarlar" başlıklı haberi, Bulgar heyetinin İstanbul ziyaretini ve bu ziyarete dair Osmanlı kamuoyunun beslediği büyük beklentileri ifade etmektedir. Haber, iki ulus arasında yeni bir döneme girildiği inancını yansıtan barışçıl mesajlarla örülmüştür:

"Bu şartlar altında Osmanlılar ve Bulgarlar el ele vererek daima dostça bir şekilde yaşayabilirler. Ancak biz, bazı gizli dış mihrakların ve Avrupalı devletlerin bu yakınlığı ve karşılıklı memnuniyeti bozmasından endişe ediyorduk. Şu an için bu kaygımızın gerçekleşmediği görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin adaletli ve hakkaniyetli bir yönetim anlayışı benimsemesi ve meşrutiyet rejimini uygulamaya koyması sayesinde, Bulgaristan ile aramızda görünürde ciddi bir sorun kalmamıştır. Artık tüm Osmanlı tebaası kanun önünde özgür, eşit ve kardeş olarak ilan edilmiştir. Bu birliktelikle, ulusal bir hükümetin teşekkül ettirilmesi ve samimi bir şekilde ülkede ıslahatların uygulanması sonucunda, Makedonya ve benzeri bölgelerdeki yabancı kaynaklı ıslahat meselesi de artık anlamını yitirmiştir. Bu hakikati sadece biz değil, Bulgarlar da idrak etmişlerdir. İşte, son dönemdeki karşılıklı ziyaretler, atılan dostane adımlar ve ulaşılan olumlu sonuçlar, bu ortak bilinçlenmenin birer yansımasıdır."¹⁷¹

Bu haber, Meşrutiyet sonrası dönemde Osmanlı-Bulgar ilişkilerinin en azından basın düzeyinde yeni bir çehreye büründüğünü ve dostane ilişkilerin teşvik edildiğini açıkça göstermektedir. Özellikle eski rejimin sona erdiğine yapılan vurgu, geçmişte yaşanan kronik gerginliklerin mutlak surette eski yönetimin baskıcı politikalarına fatura edildiğini ortaya koymaktadır. Hürriyet, hukuk, eşitlik ve medeni işbirliği vurguları üzerinden şekillenen bu söylem, dönemin Osmanlı basınının kamuoyunu barışçıl ve ilerlemeci bir bakış açısına yönlendirme çabasını yansıtır.

İkdam Gazetesi'nin "Bulgar Mihmanlarımız (Misafirlerimiz)" başlıklı bu haberi, II. Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesinin hemen ardından Osmanlı Devleti ile komşu Bulgaristan arasında gelişen diplomatik ve toplumsal yakınlaşmayı yansıtan sembolik değeri yüksek bir gelişmedir. Haber, Bulgar heyetinin İstanbul'a gerçekleştirdiği

¹⁷¹ İkdam, "Osmanlılar ve Bulgarlar", 30 Ağustos 1908, 2.

ziyareti ve Osmanlı halkının bu ziyarete gösterdiği sıcak ilgiyi aktarırken, aynı zamanda meşrutiyet fikrinin yalnız Osmanlı tebaasında değil, komşu Balkan halkları nezdinde de uyandırdığı yankıyı ortaya koymaktadır:

“Kanun-ı Esasî’nin yeniden ilanını tebrik etmek amacıyla, Bulgar dostlarımızdan oluşan bir heyet birkaç günlüğüne şehrimizi ziyaret etmek üzere önceki gece buraya gelmiştir. Heyet, Sirkeci Garı’nda Osmanlı Ahrar Fırkası ve İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri tarafından coşkulu bir şekilde, askerî bando ve müzik eşliğinde karşılanmıştır. Bu kıymetli misafirler halkımız tarafından da büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır. Biz Osmanlılar, Bulgar halkıyla gerçek bir dostluk kurmak arzusundayız. Vaktiyle aramıza nifak girmişse de, bu durum büyük ölçüde bizleri yıllarca tutsak eden istibdat rejiminin dayattığı hatalı siyasetin bir sonucudur. Bugün ise artık hepimiz özgürüz. Hür milletlerin, komşu halkları sevmeleri, kendi saadetlerini komşularının mutluluğunda aramaları gerekir. Hürriyet ve hukuk bu anlayışın temelidir.

Osmanlı Devleti’nin bugün dünya medeniyet seviyesine ulaşmak için takip ettiği yolda, Bulgaristan’dan kaynaklanan herhangi bir tehdit ya da olumsuzluk yoktur. Aksine, bu ilişki bize medeni sahada yarar sağlayabilir. Çünkü her iki taraf da el ele verirse, terakki yolunda daha hızlı ilerlenebilir. Bugün Avrupa öyle bir noktaya gelmiştir ki, artık büyük ya da küçük hiçbir devletin emperyalist ve yayılmacı politikalarla yeni topraklar elde etme imkânı kalmamıştır. Artık her devletin tek düşünmesi gereken, kendi iç işlerini düzenlemek ve sınır bütünlüğünü korumaktır. Aksi hâlde yanlış yapmış olur ve genel asayişini boş yere tehlikeye atar.”¹⁷²

Haberin satır aralarında Osmanlı basınının, istibdat döneminin geride kaldığına ve artık uluslararası ilişkilerde barışçı ve iş birliğine dayalı modern bir anlayışın egemen olması gerektiğine yönelik iyimser inancı açıkça görülmektedir. Bulgaristan ile kurulmak istenen dostluk, yalnızca iki devlet arasında sıradan bir diplomatik temas değil, aynı zamanda halklar arası anlayışın ve Meşrutiyet değerlerinin bir tezahürü olarak sunulmuştur. Böylece gazete, hürriyetin yalnız içeride toplumsal barışı değil, dış ilişkilerde de yapıcı sonuçlar doğuracağına dair güçlü bir kanaati kamuoyuna aşılama çalışmaktadır.

İkdam Gazetesi’nin “Yunanistan’ın Protestosu” başlıklı haberi ise yukarıda zikredilen tüm bu pembe tablonun aksine, II. Meşrutiyet’in ilanı sonrasında Makedonya’da kronik güvenlik sorunlarının ve etnik gruplar arasındaki kanlı gerginliklerin hiç de hız kesmediğini, Balkan devletlerinin diplomatik taarruzlarının sürdüğünü göstermektedir:

¹⁷² İkdam, "Bulgar Mihmanlarımız", 30 Ağustos 1908, 2.

“Yunanistan Dışışleri Bakanı Baltacı, Makedonya’da Kanun-ı Esasî’nin ilan edilmesinden sonra silahlarını bırakmış ve köylerine dönmüş olan Rum tebaaya karşı Bulgarlar tarafından işlenen bir cinayet nedeniyle, Atina’daki yabancı devlet elçilerine resmi bir protesto bildirisi sunmuştur.”¹⁷³

Bu resmi protestonun varlığı, Balkan devletlerinin Osmanlı’daki anayasal gelişmelere karşı son derece temkinli, şüpheli ve bazen de müdahaleci yaklaşımlarının sürdüğünün açık bir göstergesidir. Bu durum, Osmanlı merkezî yönetiminin hem iç hem de dış siyasette meşrutiyet reformlarını uygularken taşradaki asırlık etnik husumetler duvarına nasıl çarptığının altını çizmektedir.

Benzer bir gerilim ve hareketlilik hattı da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun fiili nüfuzu altındaki Bosna-Hersek vilayetinde yaşanmaktadır. İkdâm Gazetesi’nin “Bosna Hersek İslamlarının Mütalibatı” (Bosna Hersek Müslümanlarının Talepleri) başlıklı haberi, Bosna-Hersek’te meşrutiyetin yankılarının bölgedeki Müslüman topluluklar arasında yeni bir anayasal bilinç, hak arayışı ve hürriyet talebi doğurduğunu gözler önüne sermektedir. Vali Vekili’nin yaptığı stratejik değerlendirmeler, meşrutiyet reformlarının imparatorluk sınırlarını aşan bölgesel etkilerini anlamak açısından kritik öneme sahiptir:

“Yabancı gazetelerden birinin muhabiri, Bosna-Hersek Vali Vekili ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Vali Vekili, ülkenin çeşitli taşra merkezlerinden gelen telgraflarda, köylerde yaşayan Müslümanlar arasında genel olarak huzur ve asayişin yerinde olduğunu; ancak şehirlerde yaşayan okumuş halkın ve entelektüellerin olağanüstü bir heyecan ve beklenti içinde bulunduklarını ifade etmiştir. Özellikle Genç Türklerin, Bosna-Hersek’te de Kanun-ı Esasî’nin ilan edilmesi ve yürürlüğe girmesi yönünde bazı nümayişler yaptıklarını, Sırpların da benzer şekilde parlamenter yönetim talebinde bulunduklarını, sadece Katolik Hırvatların bu anayasal hareketlerden uzak durduklarını belirtmiştir.

Vali Vekili şöyle demiştir: “Biz, hükümetin yönetimini özgürlük yanlısı bir anlayışa uygun şekilde yönlendirmek istiyoruz. Gelecekte yerel bir parlamentonun kurulması hepimizin ortak isteğidir. Ancak öncelikle bunun için hukuki ve idari uygun bir zemin hazırlanmalıdır. Bununla birlikte, yakın zamanda meşruti yönetimin kurulması yönünde nihai kararın Peşte ve Viyana’da alınması muhtemeldir.”¹⁷⁴

Vali Vekili’nin bu ihtiyatlı ifadeleri, Bosna-Hersek’te özgürlük yanlısı parlamenter bir sistemin kurulması için yerel taleplerin yükseldiğini ve bölgedeki farklı

¹⁷³ İkdâm, "Yunanistan’ın Protestosu", 18 Ağustos 1908, 3.

¹⁷⁴ İkdâm, "Bosna Hersek İslamlarının Mütalibatı", 18 Ağustos 1908, 4.

etnik grupların reaksiyonlarının işgal idaresi tarafından dikkatle izlendiğini göstermektedir. Bu süreç, Avusturya-Macaristan ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki tarihî güç mücadelesi bağlamında da hayati bir stratejik eşiğe işaret etmektedir.

Avrupa'daki diplomatik gelişmelerin büyük bir hassasiyetle takip edildiği bu kritik dönemde, Kanun-ı Esasî'nin yeniden ilanı Bosna ve Hersek zemininde statükonun sarsılacağı korkusunu büyütmüştür. İkdâm Gazetesi'nin "Bosna ve Hersek Ahvali" (Bosna ve Hersek'in Durumu) başlıklı haberi, Avusturya-Macaristan diplomatik koridorlarında yaşanan derin endişeyi şu şekilde aktarmaktadır:

"Times Gazetesi'nin Viyana muhabirinin bildirdiğine göre, Osmanlı Devleti'nde Kanun-ı Esasî'nin yeniden ilan edilmesinin ardından Bosna ve Hersek halkı, meşrutiyet idaresine ortak olabilmek adına bazı radikal idari değişiklikler yapılmasını planlamaktadır. Bu gelişme, Avusturya'daki diplomatik çevreleri ve Viyana kabinesini ciddi şekilde meşgul etmektedir. Her ne kadar şu ana kadar bu konuda fiili bir adım atılmamış olsa da, gelecek baharda toplanması beklenen delegasyon meclislerinde Bosna ve Hersek'in geleceğiyle ve anayasal statüsüyle ilgili sert önlemlerin alınacağı belirtilmektedir."¹⁷⁵

Bu süreç, Bosna ve Hersek'in siyasi geleceğinin şekillendirilmesinde uluslararası bir kırılma noktası olmuştur. Nitekim taşradan yükselen bu anayasal entegrasyon talepleri ve meşrutiyetin yarattığı hukuki zemin, Viyana'yı elini çabuk tutmaya zorlamıştır. Nihayetinde 1908 yılında Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i emrivaki bir kararla resmen ilhak etmesi, Osmanlı entelektüel ve siyasi çevrelerinde muazzam bir şok ve infial dalgası uyandırmış, bu ağır diplomatik yenilgi üzerine pek çok aydın geçmiş yönetim anlayışını ve meşrutiyetin getirdiği hazırlıksız iyimserliği sorgulamak zorunda kalmıştır.

Bu bağlamda yazar Ali Kemal'in İkdâm Gazetesi'nde kaleme aldığı "Bosna ve Hersek Ya Bir Ders-i Azim-i İntibah" (Bosna Hersek veya Büyük Bir Uyanış Dersi) başlıklı makalesinde, devletin asırlık idari zafiyetlerini şu çarpıcı satırlarla analiz etmektedir:

"Avusturya Devleti dün resmen bildirdi ki, Berlin Antlaşması'nı keyfi olarak feshediyor ve Bosna ile Hersek'in geçici işgalini sürekli hâle getiriyor. Aslında Bosna ve Hersek, otuz yıl önce bizim himayemizden çıkmıştı. O zamandan beri bizimle bütün bağlarını koparmıştı. Bu yüzden Viyana hükümetinin bu son hareketine, yeni idaremize karşı yönelmiş kuru bir düşmanlıktan başka bir anlam verilemez. Fakat biz bu

¹⁷⁵ İkdâm, "Bosna ve Hersek Ahvali", 13 Ağustos 1908, 4.

gelişmeler karşısında ne yapmalıyız? Ah edip vah ederek mi vakit geçireceğiz? Şairane bir dille, “*Gelecek için düşünmeye hakkımız yok, geçmişi anıp ağlamak var.*” mı diyeceğiz? Eğer böyle dersek, geleceğimizden ümidimizi kesmişiz demektir. Hayır, biz şimdi, ancak son inkılabımızdan sonra geleceğimiz için gerçek ümitler beslemeye başladık. Elbette bu ümitlerin gerçekleşmesi için çalışmak gerekir. Bu da bazı zorlukları beraberinde getiriyor. Fakat bu zorluklar vatansever azmimizi kırmamalıdır. Seçtiğimiz kurtuluş yolunda ilerlemeye devam etmeliyiz.

Gerçekte şu anda yeni bir kayba uğramadık; ama geçmişte uğradıklarımızı acı bir şekilde hatırladık, hatırlamak zorunda kaldık. İnsanlık, özellikle bir millet için büyüklük, felaketlerden bile ders çıkarabilmektir. Evet, işte bu olaylar vesilesiyle tarihi bütün gerçekleriyle yeniden gözden geçirmeliyiz: Neden böyle olduk? Neden böyle oluyoruz? Bunu düşünmeli, muhakeme etmeliyiz; sonuçta halimize ve geleceğimize dair bir uyanış dersi çıkarmalıyız. Yalnız iyiliklerimizi değil, hatalarımızı da araştırmalıyız. Çünkü insanı da, milleti de olgunluğa yaklaştıran şey, sadece faziletleri değil, eksiklerini bilmek ve anlamaktır.

İşte önümüzde Bosna-Hersek meselesi duruyor. Ne için, nasıl, hangi sebeplerle otuz yıl önce bu vilayetler elimizden alındı? Bu konuda idare olarak, hükümet olarak hiç mi suçumuz yoktu? Yoksa durup dururken mi bize saldırdılar, Osmanlı Devleti’ne karşı bu gaspı yaptılar? Bütün bu gerçekleri okuyucularımıza anlatmak isteriz. İstanbul’un fethinden sonra Bosna’yı, yirmi yıl sonra da Hersek’i zapt ettik. Otuz yıl öncesine kadar bu iki bölge adeta bir eyalet gibi elimizde kaldı. O zaman halk arasında Müslümanlar çoğunlukta idi: 490 bin Müslüman, 400 bin Ortodoks, 180 bin Katolik vardı. Müslümanlar genellikle zengin, mülk sahibi idiler; Hristiyanlar ise çoğunlukla fakirdi. Doğal olarak Avusturya işgalinden sonra bu denge altüst oldu. Son nüfus sayımına göre Katolikler 300 bin, Ortodokslar 700 bin, Müslümanlar ise 548 bin civarındaydı. Servet de yine bu oranla, hatta daha fazla Müslümanlardan diğerlerine geçti. Zaten Müslümanların kaderi böyledir: hâkimiyeti kaybeder kaybetmez, yabancıların idaresi altına girince hemen her bakımdan, özellikle servet bakımından düşerler.

Şimdi acaba hatırlıyor muyuz ki bu toprakları asırlarca biz nasıl idare ettik? Şeriatımıza uygun, adaletli bir şekilde mi, yoksa eski Roma ve bazı Asya hükümetlerinden öğrendiğimiz gibi zalimce mi? Halk Müslüman-Hristiyan, zengin-fakir diye ister istemez ayrılmıştı. Biz bu bölünmeye karşı adaletle mi davrandık, yoksa fakiri zenginin, Hristiyanı Müslümanın esiri yapmaya mı çalıştık? Yani, nüfuzumuzu zulüm için mi kullandık, yoksa bu büyük vilayeti imar edip halkını refaha kavuşturmak

için mi? Sonunda Avrupa ilerler, halkları az çok refaha kavuşurken, biz Avrupa'nın yanı başında ne hâle geldik?

Bütün bu acı soruların cevabını şu sıralar ne aramaya, ne bulmaya, ne de söylemeye dilimiz varıyor çünkü milletçe gururumuz incinmiş durumda. Yine de diyebiliriz ki, Bosnalıların ve Herseklilerin Osmanlı idaresine karşı zaman zaman gösterdikleri hoşnutsuzluklar, hatta isyanlar, sandığımız gibi sadece bir serkeşlik ya da dış fesat sonucu değildi; asıl neden, bizim kötü idareimizdi. Eğer adalet yolundan ayrılmısaydık, medeniyet fikrine uygun bir şekilde hükümet ve halk ilişkilerini bilip değerlendirseydik kısacası bugün yaptıklarımızı elli yıl önce yapabileseydik, Müslüman veya gayrimüslim bütün o halk bizi ve idareimizi baş tacı ederdi. Ama geçmiş, geçmiştir. Yine de bu gerçeklerden geleceğe bir uyanış dersi çıkarmalıyız.

Osmanlı Devleti'nin düşmanları, Bosna ve Hersek'teki kötü idareden fırsat buldukça faydalanmaya çalıştılar. Nihayet Slavların kışkırtmasıyla isyan çıktı. Biz bu isyanı bastırmak için uğraşırken bir yandan Karadağ, Sırbistan ve Bulgaristan'la savaşıyorduk. Hatta çoğu kez galip geliyorduk. Sonra Rusya ile savaşa tutuştuk. Sonunda Berlin Kongresi'ne kadar sürüp geldik. Bütün büyük devletler bize karşıydı. Her biri Osmanlı toprağından bir parça koparmak istiyordu. Bismarck'ın teşvikiyle, o dönemde Avusturya Dışişleri Bakanı olan Macar kökenli Gyula Andr ssy'nin planı ve diğer devletlerin de onayıyla Bosna ve Hersek elimizden alındı. Sözde geçici olarak, ıslah edilip silahlar sustuktan sonra bize geri verilmek şartıyla Viyana h k metine bırakıldı. Andr ssy o zaman şöyle diyordu: *“Osmanlı idaresinin kötü yönetimi yüzünden iki yüz bin Bosna-Hersekli Avusturya'ya sığındı; milyonlar harcadık, bu duruma katlanamayız. Bu yüzden geçici olarak bu bölgeyi işgal edip imar edeceğiz.”*

Fakat aslında bu, Almanların büyük siyasetiydi. Avusturya bu şekilde doğuya doğru geni letiliyor, Almanya da belki bo azlara kadar uzanmayı hedefliyordu. Viyana h k meti Berlin Antlaşması'yla Bosna-Hersek'i fiilen eline aldı. Ancak ülkeye girerken halkın direni iyle kar ıla tı. Bu direnişi açmak için bizimle 1879'da özel bir antlaşma yaptı. İ te Bosna ve Hersek'in “geçici işgalini” resmile tiren şey bu özel antla madır. Viyana h k meti d n yayınladığı bildiride, bu antlaşmayı da feshetti ini açıkladı. Otuz yıllık bir yönetimle Avusturya Bosna-Hersek'i maddi olarak biraz imar etti ama asla halkın kalbini kazanamadı. Ne Bosnalılar ne de Hersekliler Avusturya'yı sevdi. Hatta Hristiyan halk bile değil, Müslümanlar zaten hiç sevmedi. Osmanlı Me rutiyeti ilan edilince bu halkın çoğu yeniden Osmanlı idaresine dönmek için can attı. İşte bu durum, Viyana h k metini  rk tt  ve belki de bu yüzden Bosna-Hersek'i tamamen ilhak etmeye karar verdiler. Bizim için bu olaydan çıkarılacak büyük ders şudur: Osmanlı

hükümeti adaletle davranır, Meşrutiyet'e riayet eder, hürriyet, eşitlik ve kardeşlik ilkelerine bağlı kalırsa, Osmanlı milletlerinden hiçbiri başka bir bayrağın altına girmek istemez. Çünkü Osmanlı ülkesinde, Osmanlılık içinde, Osmanlılarla el ele verip kardeşçe yaşamakla bulduğu mutluluğu başka hiçbir yerde bulamaz. Ermeni, Rum vatandaşlarımız bir yana, hatta Bosnalılar ve Hersekliler bile zamanı geldiğinde bu gerçeği kabul edeceklerdir. Kavmi karşılıklı anlayışımız, ekonomik meselelerimiz, sosyal durumumuz bütün bunlar bu sonucun temel sebepleridir.”¹⁷⁶

Bu değerlendirmesiyle Ali Kemal, Bosna-Hersek'in kaybını yalnız bir toprak meselesi olarak değil, Osmanlı toplumunun ahlaki ve siyasi bir imtihanı olarak yorumlamaktadır. Makalesi, dönemin aydınlarının yenileşme, adalet ve millî birlik arayışlarını yansıtan önemli bir düşünsel belge niteliğindedir.

İkdam Gazetesi'nin “Avusturya'nın Balkanlarda Menafî” (Avusturya'nın Balkanlardaki Çıkarları / Menfaatleri) başlıklı haberi, Balkanlar üzerindeki büyük devlet politikalarının, dönemin Avrupa basınında da ayrıntılı biçimde ele alındığını ve özellikle Avusturya-Macaristan'ın bölgeye yönelik stratejik yaklaşımının çeşitli değerlendirmelere konu olduğunu göstermektedir:

“Paris'te yayın yapan bir gazetede Baron Leopold von Chlumecky, “Balkan Meselesi ve Avusturya-Macaristan Politikası” başlığı altında önemli bir siyasi değerlendirme yapmıştır. Chlumecky, Avusturya'nın Arnavutluk'ta herhangi bir doğrudan çıkarının olmadığını, Adriyatik'ten Akdeniz'e uzanan yolun Avusturya için serbest kalması gerektiğini ve bu hattın İtalya veya İtalya ile ortak bir devletin kontrolüne geçmemesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca, mevcut İtalya liderinin Avusturya'ya karşı muhalefette bulunmasına rağmen, İtalya'nın Adriyatik Denizi'ndeki üstünlüğünün İtalya'da genel bir zorunluluk teşkil etmediğini ifade etmiştir.

Bunun ardından yazıda Makedonya'dan bahsedilerek, bölgenin Avusturya için ticari açıdan çok önemli olduğu vurgulanmıştır. Mitroviça Hattı'nın inşasının bu nedenle gerekli olduğu belirtilmiş; Avusturya'nın farklı sebeplerle değişik fikirler geliştiremeyeceği ve Makedonya'nın Balkan devletleri arasında paylaşılmasının söz konusu olmadığı sonucuna varılmıştır. Bu nedenle meselenin yalnızca mevcut çerçevede çözülebileceği vurgulanmıştır.”¹⁷⁷

Haber, Avusturya-Macaristan'ın Balkanlar'daki stratejik çıkarlarını ve Makedonya ile Adriyatik bölgesine dair politik önceliklerini ortaya koymaktadır. II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında Osmanlı topraklarındaki değişiklikler, Balkan devletleri

¹⁷⁶ İkdam, "Bosna ve Hersek Ya Bir Ders-i Azim-i İntibah", 8 Ekim 1908, 2.

¹⁷⁷ İkdam, "Avusturya'nın Balkanlarda Menafî", 14 Eylül 1908, 3.

ve Avrupa güçleri arasındaki rekabetin yeniden şekillenmesine zemin hazırlamıştır. Bu haber, Avusturya'nın çıkarlarının sınırlarını ve bölgedeki diplomatik yaklaşımını belgeleyen önemli bir kaynaktır.

İkdam Gazetesi'nin "İdaremiz Nedir ve Nasıldır" başlıklı haberi ise Bulgaristan'daki yönetim sistemi üzerinden Osmanlı yönetim anlayışına dair karşılaştırmalı ve oldukça eleştirel bir değerlendirme sunmaktadır:

"Sofya'da yayımlanan ve cumhuriyet taraftarlarının fikirlerini yansıtan Kambana Gazetesi'nden: Yaklaşık iki buçuk yıl önce, henüz bugünkü Dahiliye Nazırı hükümette değilken, Anayasa'nın mevcut hükümleri uyarınca Bulgaristan yönetiminin bir cumhuriyet idaresi olduğunu beyan ediyordu. Diyor ki:

Yalnızca hükümetin başı olan kişi, belli bir süre için, yani her beş yılda bir yeniden seçilmek üzere değil; ömür boyu görevde kalmak üzere seçilip tayin edilmiş ve böylece cumhuriyet idaresinin başına geçmiştir. Ölümünden sonra da yönetim, tabii olarak yerine geçecek kimseye intikal edecektir. Ancak, bu fark, Sofya Meclisi'nin olağanüstü toplantısında ortadan kaldırılabilir. Yani söz konusu Meclis, prensin her beş yılda bir yeniden seçilmesine karar verebilir. Eğer hükümet başkanı bu süre zarfında görevlerini layıkıyla yerine getiremezse veya ehliyet ve liyakat gösteremezse, yeniden seçilmez ve kendisine yol verilir.

Yine aynı kişi, yani bugünkü Dahiliye Nazırı (Mihail Takev), iki yıl önce şöyle diyordu:

Bizim durumumuz, mutlakiyetçi ve baskıcı yönetimlerin hüküm sürdüğü memleketlerin hiçbirine benzemez. Oralarda hükümdarların ya dinî yollarla kazandıkları ya da baskı ve zorbalıkla elde ettikleri bazı eski haklar vardır ki, bugün bu hakları inceleme amacıyla değil, bilakis doğrudan kendi güç ve kudretleriyle sürdürdükleri herkesçe bilinmektedir.

Oysa bizde böyle şeyler yoktur. Gerçi Bulgaristan Prens'i, bu ülkeye "Fahri Şahsiyetli" unvanıyla gelmişse de, bu unvana bizzat kendi kişisel girişimiyle sahip olmuştur. Prens, bilindiği üzere Fransa krallarından, ahlakı bozuk ve Fransa'dan sürülmüş, zorba Louis-Philippe'in torunlarından. Mihail Takev, bu prens unvanının Ferdinand'a Louis-Philippe'ten geçtiğini belirttikten sonra şöyle diyordu: *"Bu yönüyle, yani prensin hangi hanedan ve aileden geldiği bizce önemsizdir. Asıl önemli olan husus, kanun ve nizamın hükümdara ne gibi haklar tanıdığını bilmemizdir."*

Takev'e göre, Bulgaristan'da Prens'in idare yetkisi Bulgar milletin iradesinden doğmaktadır. Bulgar halkı kendisine bir prens gerektiğini hissettiği anda Avrupa'da bir prens aramaya başladı. Önce ve nihayetinde Prens Ferdinand'ı buldu. O zamanlar bu şahıs, Avusturya İmparatoru Franz Joseph'in ordusunda sıradan bir subaydı. Bulgar halkı onu iktidara getirdikten sonra Prens Ferdinand tüm gücüyle görevine sarıldı. O

vakit Takev, Prens Hazretleri'nin biyografisini açık ve net şekilde yayımlıyor ve yorumluyordu.

Ancak zamanla Prens, hiçbir şeyden çekinmeyen ve kamuoyunu dikkate almayan bağımsız bir hükümdar haline geldi. O kadar ki, icraatlarında tam anlamıyla bir bağımsızlık elde etti. Siyasi partiler dağınık olduğu için güç ve etkilerini yitirmiş, bu duruma seyirci kalmışlardı. Takev ise, Prens'in kral olmadığını, baskı ve zorbalıkla elde edilmiş herhangi bir eski hak ya da imtiyaza sahip bulunmadığını; bu yüzden hükümeti dilediği gibi yönetemeyeceğini, her hareketinin kanun ve düzenlemelerle sınırlı ve belirli olduğunu söylüyordu. Ancak sözde demokrat geçinen Takev ve onun gibi düşünen yoldaşları, sonunda bir ihanet örneği göstererek, bugün Prens'in en sadık ve fedakâr adamı haline geldiler. İşte bu demokratlar, Prens'in saraya girmesinden yalnızca dokuz ay sonra bir “Çar” çıkardılar. Bir kanun mu çıkarıldı? Halkın haklarına mı tecavüz edildi? Ne olduğu tam bilinmiyor. Ama bugün Bulgaristan Hükümeti, Takev'in iki yıl önceki sözlerine rağmen, babadan oğula geçen veraset yoluyla Prens unvanını taşıyan ve Louis-Philippe'in torunu olan bir kralın tahtta oturduğu bir yönetim haline geldi. O hâlde Takev Efendi, bugünkü yönetiminizde Bulgaristan'ın siyasi statüsü ve taşıdığı unvan nedir? Bundan sonra da cesaretle milletin huzurunda demokrasi ilkelerinden söz ediniz; halk yararına işler yapacağınıza dair vaatlerde bulununuz!”¹⁷⁸

Haber, Bulgaristan örneği üzerinden demokratik idare söyleminin uygulamadaki sınırlılıklarını ve yöneticinin yetkilerini irdelemektedir. İkdâm'ın aktardığı yorumlara göre, yasal olarak demokratik sistemler ilan edilse de, pratikte monarşik veya kişisel yetkilerle yönetilen pragmatik bir idare ortaya çıkabilmektedir. Bu durum, Osmanlı yönetiminin modernleşme ve halk iradesi bağlamında nasıl değerlendirilmesi gerektiğine dair eleştirel bir perspektif sunmakta ve dönemin siyasal yapısı ile Avrupa'daki idari modeller arasındaki yapısal farkları anlamamıza katkı sağlamaktadır.

Tarih boyunca Osmanlı Devleti, Balkanlar'da önemli bir güç merkezi olmuştur. Aşağıdaki İkdâm Gazetesi'nin “Devlet-i Osmaniye, Balkanlar” başlıklı haberindeki satırlarda da görüleceği üzere, dönemin şartları içinde Osmanlı'nın jeopolitik konumu, karşılaştığı zorluklar ve geleceğe dair beklentiler ayrıntılı şekilde ele alınmaktadır:

“Büyük Napolyon'un meşhur bir sözü vardır: “*Siyaset, coğrafyadır.*” Bugün bile bu sözün doğruluğu inkâr edilemez. Yaşadığımız tüm kayıplara rağmen, Balkanlar'da hâlâ Osmanlı Devleti'nin manevi hâkimiyeti vardır. Osmanlı, bu bölgenin hem maddi hem de manevi bakımdan en güçlü devletidir. Hatta diğer tüm kuvvetleri bir araya getirebilecek kudrete sahiptir. Ne yazık ki bugünkü hâlimize bakıldığında bu iddia

¹⁷⁸ İkdâm, “İdaremi Nedir ve Nasıldır”, 30 Ekim 1908, 2.

abartılı bir vatanseverlik gibi görülebilir. Fakat geleceğe yönelik umutlarımız, hedeflerimiz ve hazırlıklarımız düşünüldüğünde bu sözlerin hakikat olduğu anlaşılır. Osmanlı toprakları Rumeli'den Anadolu'ya, Kürdistan'dan Arabistan'a kadar geniştir; doğal zenginlikleri, denizleri, kıyılarıyla büyük imkânlarla sahiptir. Osmanlı halkı ise çoğu yerde henüz yozlaşmamış, canlı ve üretken bir tabiat göstermektedir. Buna rağmen devletimizin mevcut durumu istisnai, hatta acı bir felakettir.

Bu kadar zengin topraklara sahip bir ülke neden geri kalsın? Balkanların en büyük devleti neden Osmanlı olmasın? Eğer Osmanlı Devleti hak ettiği güce ulaşırsa, Balkanlar'daki bütün küçük devletler, Osmanlı karşısında sönük kalacaktır. İşte bu sebeple millet olarak çalışmalı, gayemize ulaşacağımızdan emin olmalıyız. Bugüne dek bizi geri bırakan şey, hem halkımızın hem de devletin iç karışıklıkları ve perişanlığı olmuştur. Dışarıdan ise özgürlük mücadelemize engel olan güçler etkili olmuştur. Oysa ki bu engelleri aşabilir, bahtımıza düşen talihi yakalayabiliriz. Bunun ilk şartı, meşrutiyetin tam anlamıyla, hiçbir hile ve bozulmaya uğramadan bu topraklarda kökleşmesidir. Ancak böylelikle hem içeride hem dışarıda güvenlik ve saadet sağlayabiliriz. Osmanlı'yı mutlakiyet rejimine geri döndürmek isteyenler, aslında Osmanlılığa ihanet etmektedir. Avrupa'nın gözünde devletimizin itibarını, istiklâlini geri kazanması için hür ve meşrut bir idare şarttır. Nitekim İngiliz basınının son yazılarında da bu açıkça görülmüştür.

Asırlardır Balkanlar'da düzen ve güvenlik sağlanamamıştır. Osmanlı'nın zayıflamasıyla birlikte Rusya ve Avusturya bölgede nüfuz sahibi olmuş; Romanyalılar, Sırlar, Bulgarlar da iddialar ileri sürmüştür. Osmanlılar zayıf düşünce bu fırsatı değerlendirmişlerdir. Fakat son inkılabımızla Osmanlılık bilinci uyanınca Balkanlarda yeni bir dönem başlamıştır. Ancak Osmanlı, bu bölgede ne Rusya'dan ne de Avusturya'dan gerçek bir yardım görebilir. Onlar yalnızca kendi çıkarları için Osmanlı'yı zaman zaman desteklemektedir. Bulgarlar, Sırlar, Yunanlılar gibi Balkan milletlerinden de dostluk beklemek safdillik olur. Tarih ve günümüz olayları gösteriyor ki Osmanlı, kendi gücüyle ayakta durmak zorundadır. Almanya, Berlin Antlaşması'ndan sonra kısmen Osmanlı'ya yakınlaşsa da Avusturya'yı Bosna-Hersek üzerinden desteklemiştir. Fransa'nın doğu siyaseti geçmişte Osmanlı'yı korumak yönünde olmuşsa da Rusya ile olan ittifakı buna engel olmuştur. Kısacası, Balkanlarda büyük devletlerin siyasetinde hakikat budur. Bu yüzden boş temennilere değil, gerçekçi hareket tarzına ihtiyaç vardır.”¹⁷⁹

¹⁷⁹ İkdâm, "Devlet-i Osmaniye, Balkanlar", 22 Şubat 1909, 1.

Görüldüğü gibi, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki varlığı hem büyük bir güç hem de ciddi bir sorumluluk olarak tarihe yansımıştır. Asıl mesele, içte birliği sağlayıp dışta kendi kudretimize dayanarak geleceğe güvenle yürümektir.

4.2. Kanun-ı Esasî'nin Yeniden İlanının Dış Politikaya Yansımaları

İkdam Gazetesi'nin “Meşrutiyet-i Osmaniye ve Avrupa Hariciye Nazır-ı Esbiki (Hanotaux)” (Osmanlı Meşrutiyeti ve Eski Avrupa Dışişleri Bakanı) başlıklı haberi, II. Meşrutiyet sonrasında Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki algısının nasıl kökten değiştiğini ve özellikle Gabriel Hanotaux gibi etkili bir Fransız devlet adamı ve tarihçisinin bu dönüşümü nasıl değerlendirdiğini gözler önüne sermektedir:

“Gabriel Hanotaux, Fransa'nın en zinde, en gelişmiş fikirli ve en genç devlet adamlarından biridir. Özellikle kalemi ve bilgeliğiyle pek çok kişinin takdirini kazanmıştır. Genç yaşta Fransa Dışişleri Bakanlığı'na kadar yükselmiş, Kardinal Richelieu hakkında yazdığı eserle tanınmış bir tarihçi olmuş ve sonrasında Fransız Bilim Akademisi'ne girmiştir. Şimdi hem güçlü bir yazar hem de güvenilir bir siyasetçidir. Hanotaux bu hafta, bir gazetede meşrutiyet ve Osmanlı Devleti üzerine önemli bir yazı yayımladı. Bu yazı, hem Fransa'nın hem de Hanotaux'un, Osmanlı İnkılâbı'ndan sonra bize dair fikirlerinde nasıl bir değişiklik olduğunu ortaya koyuyor. O yazıyı tercüme ederek sizlerle paylaşıyoruz.

Hanotaux'un geçmişteki düşüncesi şuydu: Tıpkı Avrupa'nın geneli gibi, Hanotaux da Kanun-ı Esasî ilan edilmeden önce Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunu mümkün görmüyordu. Dışişleri Bakanı olduğu dönemde, Meclis-i Mebusan'da Girit üzerine yaptığı bir konuşmada, Osmanlı'nın artık Avrupa'nın himayesine alınması gerektiğini, bu “kondominyum” yani Büyük Devletlerin ortak yönetimi dışında başka bir çözüm kalmadığını söylemişti. Devletler bu yöntemi Girit'te uygulayamayınca, Makedonya'da denemeye başladılar. Fakat sonra işler değişti.

Gerçekler gün yüzüne çıktı ve Osmanlı'nın yaptığı inkılâp, dost düşmana doğru yolu gösterdi. Doğu meselesinin çözümünün, Osmanlı Devleti'nin kendi kendini kurtarmasıyla mümkün olacağı anlaşıldı. Bu durum, Fransa'nın siyasetine de çok uygundu. Hanotaux'un övgüyle andığı Richelieu'nün anlayışına göre, Osmanlı Devleti Doğu'da güçlü ve kudretli şekilde yaşamaya devam etmelidir. Bu durum Fransa'nın bazı düşmanlarını rahatsız etse de, Fransa'nın sanayisi ve ticareti için oldukça kıymetlidir.

Geçmişte Osmanlı gibi bir Müslüman devlet ile Katolik Fransa arasında yakınlık, halk nezdinde hoş karşılanmasa da, Richelieu'nün siyasetini izleyen Hanotaux bu

engelleri pek umursamadı. Napolyon'un zaferleriyle insan hakları fikri Doğu'ya kadar ulaştı, fakat Osmanlı hükümeti Asya usulü yönetim anlayışını sürdürdü. Reaya ise Avrupa'nın insan haklarını örnek alarak uyanmaya başladı ve bağımsızlık hareketlerine girişti. Yunan, Sırp, Bulgar halkı bu yolla bağımsızlıklarını kazandılar. Osmanlı Devleti ne yapmalıydı? Asya tarzı idare yerine Avrupa'yı örnek almalı, bütün halklarını kanun önünde eşit, özgür ve kardeş saymalıydı. Bu geçiş sadece fikirde değil, uygulamada da dikkatli bir şekilde yapılmalıydı. Bu anlayışı III. Mustafa bir nebze fark etti, III. Selim ve özellikle II. Mahmut daha da iyi anladı. Reşit Paşa, Ali Paşa ve Fuat Paşa bu gerçeği kavramıştı.

Ali Paşa bu siyasetin özünü en iyi anlayanlardandı. Ancak halk henüz bu fikri benimseyecek düzeyde değildi. III. Selim'in canı pahasına yaptığı reformlar sonuçsuz kaldı. Midhat Paşa ise bir öncüydü. Otuz yıl önce meşrutiyeti ilan eden bu büyük devlet adamı, Osmanlı'yı karışıklıktan kurtarmak istedi ama başarılı olamadı. Şükür ki şimdi, o geçmiş çabaların ve milletimizin kabiliyetinin ürünü olarak bu nimete kavuştuk. Meşrutiyet, Avrupa'nın beklediğinden daha görkemli bir şekilde tesis edildi. Kanun-ı Esasî yeniden yürürlüğe kondu. Şimdi ne yapılmalı? Artık bu önemli girişimi başarıyla sonuçlandırmak ve devleti kalıcı olarak kurtarmak zorundayız. Bu işin en zor kısmı budur.

Hanotaux gibi bir siyasetçinin fikirleri bile gösteriyor ki, Avrupa artık gerçeği anlamıştır. Doğu meselesinin çözüm yolu Osmanlı'nın kendi kendini idare etmesidir. Eğer biz bu meşrutiyeti kararlılıkla uygularsak, hükümet ve halk olarak yeni siyasi düşüncelerimize bağlı kalırsak, devletimiz medeni ve güçlü bir yapıya kavuşur. Düşmanlarımız susmak zorunda kalır. Büyük devletler de artık bizimle uğraşmaktan ve kendi aralarında çekişmekten kurtulurlar. Avrupa'nın hak ve adalet anlayışına başka türlü hitap edemeyeceğimiz ortadadır. İnkılâp öncesindeki kötü imajımıza kıyasla şimdi ne kadar ilerlediğimiz gözler önündedir. Şimdi görevimiz nedir? Bu gelişmeden en iyi şekilde faydalanmak, Avrupa'nın beklentilerini boşa çıkarmamak, reformları bir an önce hayata geçirmektir. Avrupa'nın bize olan ilgisi ve merakı bizleri heyecanlandırmalı, ama aynı zamanda sorumluluğumuzu da hatırlatmalıdır. Bu ağır yükün altından kalkabilecek miyiz? Evet, kalkacağız! Eğer hepimiz en büyüğümüzden en küçüğümüze kadar bu milli görevin farkına varırsak, hürriyet fikrine sadakatle sarılırsak, belki daha büyük zaferler bile kazanabiliriz. Çünkü biz inanıyoruz ki, Türklükte doğuştan gelen bir güç, gençlik ve dinamizm vardır. Uygun zemin ve zaman bulunduğu bu güç mutlaka sonuç verir."¹⁸⁰

¹⁸⁰ İkdâm, "Meşrutiyet-i Osmaniye ve Avrupa Hariciye Nazır Esbiki (Hanotaux)", 26 Ağustos 1908, 1.

Hanotaux'nun bu kapsamlı değerlendirmesi, Osmanlı Devleti'nin kendi iç dinamikleriyle gerçekleştirdiği anayasal dönüşümün, Avrupa kamuoyu nezdinde nasıl bir paradigma değişikliği yarattığını açıkça göstermektedir. Önceden Osmanlı'nın ancak dış müdahalelerle ayakta kalabileceğine inanan Avrupalı devlet adamları, bu yazıyla birlikte, Osmanlı'nın kendi kendini yönetme kabiliyetine sahip olduğunu kabul etmeye başlamışlardır. Hanotaux'nun Richelieu siyasetiyle kurduğu tarihsel bağlantı, Meşrutiyet rejiminin Batı'nın da menfaatlerine uygun bir istikrar aracı olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Bu haber, yalnızca Hanotaux'nun fikirlerini değil, aynı zamanda Osmanlı aydınlarının Batı'yla kurduğu entelektüel diyalogu ve kendilerini uluslararası düzlemde nasıl meşrulaştırdıklarını da yansıtmaktadır.

Meşrutiyetin ilanı ile birlikte Osmanlı kamuoyu iç meseleler üzerinde yoğunlaşırken, Avrupa'daki diplomatik gelişmeler bir süre göz ardı edilmiştir. Ancak dönemin dış basını, özellikle Fas Meselesi ve büyük devletlerarası rekabet bağlamında Osmanlı'nın dolaylı olarak etkilendiği siyasi dengeleri yakından izleyeceği mesajını vermiştir. İkdâm Gazetesi'nde yazar Ali Kemal'in kaleme aldığı "Avrupa Ne Yapıyor" başlıklı makale, Avrupa'nın iç dinamiklerini ve Osmanlı üzerindeki dolaylı etkilerini kapsamlı bir biçimde değerlendirmektedir:

"Meşrutiyetin ilanı ile birlikte kendi iç meselelerimize yöneldik, dış politikayla ilgilenmez olduk. Oysa Avrupa'nın Osmanlı'yla ilgili bazı endişeleri vardı ki, doğrudan olmasa da dolaylı yoldan bizi düşündürmeye devam ediyor. Abdülaziz'in son zaferinin ardından Fas Meselesi yeniden alevlendi. Bu durum, Avrupa devletlerini özellikle Almanya ve Fransa'yı maddi olmasa da birkaç yıl önceki gibi manevi bir çatışmaya sürükledi. Abdülaziz, bu başarısına dayanarak Tanca'ya kadar sahillere egemen oldu ve Avrupa devletlerine şu mesajı verdi: *"Artık beni bu toprakların hakimi olarak tanımalısınız."* Fransa ise bu teklife şu düşünceyle karşılık verdi: *"Düvel-i Muazzama, Abdülaziz'in El Cezire'de aldığı kararları gerçekleştirmesi şartıyla onun Fas üzerindeki hakimiyetini tanıyabilir."* Aksi takdirde, yabancı işgallerine karşı adalet için ayaklanan bir halkın liderini, bir kıtanın hakimi olarak tanımak, devletlerin önceki kararlarına aykırı olurdu.

İngiltere, İspanya ve İtalya bu öneriyi değerlendirmeye alırken Almanya, her zamanki gibi ani ve sert bir çıkış yaptı. Abdülaziz'in hakimiyetini kayıtsız şartsız tanımayı teklif ederek hem Fransa'yı kızdırdı hem de şaşırttı. Büyük devletler bu tavır karşısında tedirgin oldu. Çünkü bu durum, Almanya'nın eski siyaset çizgisine dönüp Fas Meselesi'nde ortak cepheden ayrıldığını gösteriyordu. Peki ya Avrupa devletlerinin

yıllardır fikir birliğine ulaşmak için harcadığı emekler ne oldu? Almanya'nın bu çıkışı gizli bir amacı mı taşıyor? Almanların bu politikası Fransızları endişelendirmişse, bu yerindedir. Zira daha önce Fransa Abdülaziz'e karşıydı, Almanya ise onun için sahada savunmaya geçti. Hatta Alman İmparatoru Tanca'ya kadar giderek Fransızların politikasını değiştirdi, onları Abdülaziz'in yanında olmaya zorladı. Şimdi ise Almanya, Fransa'yı tanımayan Abdülaziz'in tarafına geçti. Öyle ki bu olaydan faydalanarak onun Fas hakimiyetini kabul ettirmeye çalışıyor. Bu siyaset göstermektedir ki, Almanya'nın asıl amacı ne olursa olsun Fas'ta Fransız nüfuzunu engellemek ve bu bölgeyi Alman ticaretine açık, ayrıcalıklı bir saha haline getirmektir. Böylece El Cezire kararları da boşa çıkmış oldu. Artık Fransızların Fas'a ulaşması oldukça zorlaştı.

Bu dönemde Avrupa'da devletler arası siyasi dengeler büyük ölçüde değişti. Bu değişimlerin en dikkat çekici olanı ise Almanya ile İngiltere arasında giderek kızışan ticari rekabettir. İngilizler her zaman denizlerde ve karalarda üstün olmuşlardır. Ancak Almanya da büyük bir devlet olarak yükselişe geçti, karmaşadan kurtuldu ve İngilizlerle aynı kulvarda mücadele etmeye başladı. Alman gemileri dünyanın dört bir yanına ulaşırken, Alman tüccarları her bölgeye mallar göndermeye başladı. Hatta kimi zaman İngiliz tüccarlarını kendi ülkelerinde bile geride bıraktılar. Bu rekabet öyle bir hale geldi ki siyaset alanına da taşındı. Her iki tarafın gazeteleri birbirine sürekli sert eleştiriler yöneltti. Bu gerginliği azaltmak için bazı yollar arandı. Sonuçta, birkaç yıl önce İngiltere ve Fransa, aralarındaki uzun süreli anlaşmazlıkları sona erdirip dostane ilişkiler kurmaya çalıştı. Almanlar ise bu yakınlaşmadan rahatsız oldular. Bazı Alman gazeteleri açıkça şöyle yazdı: *"İngiltere bize karşı müttefikler mi arıyor? İlk fırsatta ordularımızı Paris'e yürütmeliyiz. İngiltere'ye verilecek en iyi ders budur. Fransa'ya gereken cevabı verdikten sonra İngiltere ile de hesaplaşmak kolay olur."*

Bu tehdit dili, Fransa siyasetini derinden etkiledi. Berlin ile Paris arasında gerginlik başladı. Fransızlar biliyor ki Almanya, güç bakımından onlara daima üstün. 1875'te Bismarck, eğer İngiltere Kraliçesi ve Rusya İmparatoru engel olmasaydı, küçük bir sebeple Fransa'yı ezmek istiyordu. Bu tehlike bugün de geçerliliğini koruyor. Fransa'da nüfus ve askerlik ruhu azalmış, ordu zayıflamıştır. Almanya'da ise tam tersi bir gelişim yaşanmıştır. Tüm bu sebeplerle Almanya, Fas konusunda Fransa'ya baskı kurmak istemektedir. Eğer İngiltere ve diğer devletler Fransa'yı desteklemiyor olsaydı, Almanya bu konuda çok daha ileri giderdi. Peki İngiltere bu durumda ne yapıyor? Fransa için çok önemli olan bir gerçek var: İngiltere'nin başında Kral VII. Edward bulunuyor. Veliahtlığı sırasında ülkenin her meselesiyle ilgilenen bu kişi, tahta geçtikten sonra tarihte nadir görülen bir yükselişle büyük bir hükümdar olduğunu

kanıtladı. İngiltere meşruti bir yönetimle idare edilse de, özellikle dış politikada kralın nüfuzu büyüktür. VII. Edward, İngiltere'nin menfaatlerini savunmakla kalmadı, aynı zamanda Avrupa siyasetinde de söz sahibi oldu. Fransa Devlet Başkanı ve Dışışleri Bakanı ile hem Paris'te hem Londra'da görüşmeler yaptı. İki ülke arasındaki tüm anlaşmazlıkları çözdü ve diğer devletlere de bunu gösterdi. Gerekğinde Avusturya, Rusya ve Almanya'ya gitmekten çekinmedi. Bugün Avrupa'da dostane ilişkilerin hâkim olmasında en büyük katkı VII. Edward'a aittir. İşte bu sayede Fransa, her ne kadar Almanya'ya karşı Fas'ta istediklerini gerçekleştiremeye de hak iddiasında bulunabiliyor. El Cezire kararları da bu siyasetin ürünüdür. Ancak son günlerde bu düzen bozulmuş gibi görünüyor. Almanya, Fransa'ya karşı politikasını değiştirmeye başladı. Yine de umut edilir ki bu ayrılık uzun sürmez ve İngiltere'nin desteğiyle eski denge yeniden sağlanır. Çünkü VII. Edward'ın akıllı ve dengeli siyaseti bu hedef için fazlasıyla yeterlidir.”¹⁸¹

İkdam Gazetesi'ndeki “Devlet-i Aliye'nin Harici Politikası” (Osmanlı Devleti'nin Dış Politikası) başlıklı haber, Osmanlı'nın Meşrutiyet'e odaklandığı dönemde Avrupa siyasetinde yaşanan kırılmaları ve güç dengelerindeki kaymaları gözler önüne sermektedir. Yazar Ali Kemal, Avrupa'daki devletler arası rekabetin yalnızca bölgesel çıkarlarla sınırlı olmadığını, bu mücadelelerin Osmanlı'yı da etkileyecek potansiyele sahip olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle dış politika gelişmelerinin Meşrutiyet sonrası Osmanlı için göz ardı edilemez bir önemde olduğu açıktır:

“Viyana'da yayımlanan Korrespondenz Politik Gazetesi'nden: İstanbul'dan aldığımız haberlere göre, Osmanlı Devleti'nin dış politikada herhangi bir yabancı devlete yönelme niyetinde olduğu şeklindeki söylentiler, Türk devlet adamları tarafından yalanlanmış ve bu söylentilerin asılsız olduğu bildirilmiştir. Osmanlı'nın uluslararası ilişkilerde nasıl hareket edeceği, mevcut kabinenin programında çok net bir şekilde açıklanmıştır. Orada belirtildiği gibi, Osmanlı Devleti bugün dış politika ile değil, iç işlerinde yapılacak ıslahatlarla meşguldür. Avrupa devletlerinin Osmanlı iç işlerine müdahaleyi keserek yeni yönetime olumlu yaklaşımları, Osmanlı'da sevinçle karşılanmıştır. Avrupa'nın bu tutumu Türklere güven vermiş ve onları ıslahatlar için hazırlamıştır. Bu nedenle Osmanlı Devleti, dış politika ile ilgilenmeye gerek duymadan tüm enerjisini içişlerine yönlendirmiştir.”¹⁸²

Bu açıklama, Osmanlı'nın yeni yönetim anlayışında iç reformlara öncelik vererek, dış politikada ihtiyatlı bir denge politikası benimsediğini göstermektedir. Avrupa'nın

¹⁸¹ İkdam, "Avrupa Ne Yapıyor", 11 Eylül 1908, 1.

¹⁸² İkdam, "Devlet-i Aliye'nin Harici Politikası", 2 Eylül 1908, 3.

olumlu yaklaşımının reform sürecini kolaylaştıracağı beklentisi, Osmanlı yönetiminin kendi iç dinamiklerine güvenerek hareket ettiğini ortaya koymaktadır.

İkdam Gazetesi'nin "Devlet-i Aliye, Avrupa" başlıklı haberi, II. Meşrutiyet'in ilanından sonraki dönemde Osmanlı Devleti'nin Avrupa politikası ve diplomatik duruşunu anlamak açısından kritik öneme sahiptir. Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'nın açıklamaları, Osmanlı'nın Avrupa devletleri ile ilişkilerinde barışsever ve son derece diplomatik bir çizgi izlemeye çalıştığını göstermektedir:

"Osmanlı Hariciye Nazırı Tevfik Paşa, Osmanlı Devleti'nin tüm Avrupa devletlerine karşı izleyeceği siyaseti büyük ölçüde belirlediğini ifade etmiştir. Tevfik Paşa'ya göre Osmanlı Devleti, tüm devletlerle barış ve dostluk içinde olacak, ancak devletlerarası çatışmalardan kesinlikle kaçınacaktır. Osmanlı Devleti, yabancıların hizmetine ihtiyaç gördüğü durumlarda bunları kabul edecektir; bu sayede yabancı müdahalelerine karşı bir engel oluşturulacaktır. Tevfik Paşa ayrıca Osmanlı Devleti'nin özellikle Rusya ile dostane ilişkiler kurmayı hedeflediğini ve Petersburg Elçisi Turhan Paşa'ya bu konuda kesin talimat verildiğini belirtmiştir. Osmanlı Devleti, meşrutiyetin siyasi hayatını kesintiye uğratabilecek dış saldırılardan kendini korumaya çalışacak ve milli haysiyetini "istiklâl" adı altında muhafaza edecektir. Tevfik Paşa, Avrupa devletleri gözünde Osmanlı idaresinin değerini yükseltmenin önemini vurgulamıştır; çünkü Osmanlı, uzun yıllar Avrupa devletlerinin baskısı altında yaşamış ve hatta hukuku ihlal eden müdahaleleri bile kabul etmek zorunda kalmıştır.

Özellikle Rusya ile dostluk ilişkisini sürdürme çabası, Osmanlı'nın stratejik çıkarları açısından kritik görülmektedir. Daha önce Türkiye'nin Almanya siyasetine bağlı olacağı ve olası bir savaş durumunda Rusya'yı güneyden meşgul etmesi gerektiği iddia edilmişse de, Tevfik Paşa bunun ihtimal dışı olduğunu belirtmiştir. Bütün devletlerle iyi geçinmek ve büyük devletlerin nüfuzuna tabi olmamak, Osmanlı'nın izleyeceği en akıllıca siyasettir. Telgraf ajanslarının haberine göre, Osmanlı-Bulgaristan meselesi de hassas bir durum teşkil etmektedir. Hariciye Nazırının verdiği bir resmi yemekte tüm yabancı elçiler bulunurken, Bulgaristan'ın İstanbul Temsilcisi (Kapı Kethüdası) davet edilmemiştir. Bu, Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ın Osmanlı'ya tabi olduğu ve prensin resmi unvanının "Bulgaristan Prensi ve Rumeli-i Şarkî Valisi" olduğu anlayışını pekiştirme çabasıdır. Bulgar delegelerin devletlerarası konferanslarda Türk delegelerden sonra gelmesi de aynı politikaya hizmet etmektedir.

Sofya'dan Nova Turtsiya (Sofya) Gazetesi'ne yazılanlara göre, Makedonya Komitesi eski başkanlarından Stoyan Mihaylovski, Osmanlı'daki inkılâbın yalnızca askeri güçle mümkün olduğunu, ancak Slav halklarının Türklerin medeni ilerlemelerine

karşı tepkili olabileceğini belirtmiştir. Mihaylovski, Bulgar birliği fikrinden şimdilik vazgeçilmesi gerektiğini, Genç Türkler ile Rumların birleşmesine engel olunmaması gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca, ekonomik menfaatler ve demiryolu hatlarının birleştirilmesi, Türklerin eğitim kurumlarının idaresinin tanınması ve Makedonya’da metropolit hanelerinin kurulması gibi taleplerin gerçekleştirilmesi için diplomatik bir strateji izlenmesi gerektiğini vurgulamıştır.”¹⁸³

Haber, Osmanlı Devleti’nin II. Meşrutiyet sonrası diplomatik ve iç siyasetinin karmaşık dengelerini göstermektedir. Avrupa devletleriyle ilişkilerde barış ve itidal politikası izlenirken, Bulgaristan ve Makedonya gibi stratejik önemdeki bölgelerde hukuk ve üstünlük hakkının saklı tutulması hedeflenmiştir. Mihaylovski’nin yorumları, Osmanlı’nın reform sürecinin etrafındaki etnik ve ulusal gerilimleri ve diplomatik hassasiyetleri belgelemektedir.

Aşağıdaki İkdam Gazetesi’nin “Türkiye ve Avrupa” başlıklı haberi, dönemin bölgesel krizlerini, Osmanlı’nın hukuksal tezlerini ve Avrupa devletlerinin çıkar çatışmalarını açıkça ortaya koymaktadır:

“Nova Vreme (Sofya) Gazetesi’nde şu yazı yer alıyor: Berlin Antlaşması’nı imzalayan devletler ile Bosna-Hersek meselesi üzerine görüşmeler yapmak üzere Avusturya-Macaristan’ın sağladığı ilk başarı, aslında bu konuda Rusya ile İngiltere arasında yapılmış ve dokuz maddeden oluşan bir anlaşmadan söz edilmesini zorunlu kılıyor. Bilindiği üzere, Avusturya-Macaristan hükümeti, Bosna-Hersek topraklarına dair yayımladığı bildiride “ilhak” kelimesini kullanmamıştır. Bu nedenle, Bosna-Hersek’in işgali üzerine yapılacak müzakereler serbestçe yürütülürse, bu durum tarafların onurunu da zedelemeyiz. Baron Aehrenthal’ın girişimleriyle çalkalanan Avrupa bu şekilde kısmen sükûnet buldu. Bir Avusturya diplomatının, Berlin Antlaşması’nı zedeleyen gizli entrikaları onarmak için bazı sert tedbirlere başvurması gündeme gelmişti; şükür ki buna gerek kalmadı. Ancak asıl mesele, Bosna-Hersek üzerine yapılacak görüşmelerin hangi yönde gelişeceğini takip etmektir.

Rusya, Sırp milletinin geleceğini güvence altına almakla çok ilgileniyor. İngiltere, uluslararası yükümlülüklerin ihlal edilmemesi ilkesini savunuyor. Fransa, barışın korunmasından yana. İtalya ise Balkanlar’da giderek artan Alman nüfuzuna karşı kendi çıkarlarını korumaya çalışıyor. Osmanlı Devleti de Avusturya tarafından işgal edilen topraklar üzerindeki hukuki haklarını korumak ve tebaasını çeşitli nüfuzlardan uzak tutmak istiyor. Avusturya’nın antlaşmayı tek taraflı ihlali karşısında, diğer devletlerin öncelikli isteği şeref ve haysiyetlerini korumaktır. Eğer bu kritik noktalar dikkate

¹⁸³ İkdam, "Devlet-i Aliye, Avrupa", 18 Eylül 1908, 3.

alınırsa, yapılacak müzakerelerin gerçek bir değeri olduğu anlaşılır. Bu noktada yalnızca Almanya'nın belirgin bir talebi yok gibi görünüyor; ancak Balkanlarda kargaşanın sürmesini istediği anlaşılıyor.

Osmanlı Devleti'nin Bosna-Hersek üzerindeki tarihî hakları açıktır. Beş asır önce fethedilen bu topraklarda Müslümanlarla diğer halklar arasında uzun süreli bağlar oluşmuştur. Osmanlı idaresi zamanında bazı hatalar yapılmış olsa da bunlar dini ve milli kimliklere doğrudan dokunmamış, daha çok idari yanlışlıklardan kaynaklanmıştır. Bosnalılar ise bugün Avusturya idaresi altında, eski Osmanlı döneminden bile daha zor şartlar altında yaşamaktadır. Şimdi önemli olan, Bosnalı Müslümanların haklarının korunup korunmadığı, eşit muamele görüp görmedikleri ve Osmanlı Devleti ile ilişkilerinin ne olacağıdır. Osmanlı hükümeti bu meseleleri göz ardı edemez. Aynı şekilde Bosna'daki Hristiyan halkın hakları da unutulmamalıdır.

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti Bosna-Hersek üzerindeki haklarından tamamen vazgeçmemekte, en azından Müslüman halkın haklarının garanti altına alınmasını istemektedir. Bu da Rusya ve diğer Avrupa devletlerinin desteğini kazanmaktadır. Avrupa uzun zamandır Osmanlı'yı "hasta adam" olarak görmekteydi. Ancak artık Osmanlı Devleti toparlanmış, uluslararası alanda yeniden saygın bir konuma yükselmiştir. Türkler, eğer bu konumlarını doğru değerlendirir ve sağlam müttefikler edinirlerse, gelecekte başarıya ulaşmaları kaçınılmazdır. Osmanlı toprakları artık dış belalardan uzak görünmekte, bu da Türklerin geleceğini kendi devlet adamlarının basiretine bırakmaktadır."¹⁸⁴

Bu haber, İkdâm Gazetesi'nin II. Meşrutiyet sonrasında Osmanlı Devleti'ni pasif bir kurban olarak değil, Balkanlar krizinde tarihî haklarını ve tebaasının hukukunu savunan, Avrupa diplomasisi içinde yeniden denkleme dâhil edilen dinamik bir siyasal aktör olarak konumlandığını açık biçimde ortaya koymaktadır.

II. Meşrutiyet'in ilanının ardından Osmanlı İnkılâbı'nın Avrupa'daki askerî ve siyasî çevrelerce nasıl tahlil edildiğini göstermesi bakımından, Alman askeri düşüncesinin önde gelen isimlerinden Goltz Paşa'nın görüşlerinin aktarıldığı İkdâm Gazetesi'nin "Goltz Paşa ve İnkılâb-ı Osmanî" başlıklı haberi mühim bir vesika niteliği taşımaktadır:

"Neue Freie Presse adlı gazete, Ocak sayısında General Colmar Freiherr von der Goltz Paşa'nın Osmanlı İnkılâbı hakkında oldukça dikkat çekici bir makalesini yayımlıyor. Eski idarenin genel durumuna onun kadar hâkim olan pek az kişi vardır.

¹⁸⁴ İkdâm, "Türkiye ve Avrupa", 20 Aralık 1908, 2.

Goltz Paşa'ya göre Osmanlı İnkılâbı, yalnızca yerel bir hareket değildir; Japonya, Çin, Hindistan, İran ve Arabistan'ı da içine alan ve Avrupa'nın üstünlüğüne karşı genel bir uyanışı ve tepkiyi teşkil eden küresel bir harekettir. Önceki idaredeki sıkı denetimi de kısmen tarihî bir zorunluluk olarak görmektedir. Ayastefanos Antlaşması, Osmanlı Devleti'ni öylesine zor durumda bırakmıştı ki, ilk umut ancak güçlü ve disiplinli bir merkezi yönetimden beklenebilirdi. Nasıl ki II. Friedrich (Büyük Frederik) döneminde Prusya'da her şey hükümdarın mutlak yönetimiyle yürütülüyorsa, Osmanlı'da da işler benzer bir mekanizmayla sürdürülmüştü. Bu yüzden adaletin uygulanması yıllarca ertelenmiş, temel kanunlarda rasyonel bir mantık olmadığı için maliye işlerinde bile sağlıklı bir anlayışa rastlamak şaşkınlık verici bir durum olmuştur. Toplumu bozan en büyük sorunlardan biri, rütbelerin ve makamların liyakatsiz şekilde dağıtılmasıdır. Vezirlik, nazırlık, ordu komutanlığı gibi makamlar iltimas yoluyla verildiği için saray dışında yükselme yolu kalmamıştır. Askerî sınıf ise şüphe çekmemek için başkentten ve siyasetten giderek uzaklaşmıştır. Yemen'de her yıl on bin kişinin ölmesine yol açan kronik isyanlar ve genel hoşnutsuzluk, halk arasında huzursuzluğu artırıyordu. Bu durum, askerî okullardaki genç ve yetenekli subayların özgürlükçü teşkilatlar kurmalarına zemin hazırlamıştır.

Goltz Paşa daha sonra Reval Buluşması'nın yarattığı heyecanı anlatır. Kral Edward ile Çar II. Nikolay arasındaki görüşmenin, Osmanlı'nın nihai olarak paylaşılmasıyla ilgili olduğuna dair yaygın bir kanaat doğmuştu. Bu düşünce askerler ve halk arasında hızla yayıldı ve ihtilal fikrini tetikledi. Cemiyetin (İttihat ve Terakki) yöneticileri yetenekli olmakla birlikte, devlet idaresinde tecrübeleri henüz sınırlıdır. Millî ve malî meselelerin çözümü ise büyük bir ihtiyat ve sağduyuya bağlıdır. Bununla beraber devletin en güvenilir, en modern kısmı ordudur. Bu sayede diğer reformların çözümü için gerekli temel emniyet şartı sağlanmış demektir.

Goltz Paşa, Osmanlı subaylarının karakter yapısını Alman subaylarıyla kıyaslar. Osmanlı subayları son derece kanaatkâr, sadık, zor şartlara alışık ve dayanıklıdır. Orduyu düzenlemeye ciddi şekilde çalışıyorlar ve artık her an savaşabilecek disipline ve duruma sahiptirler. Mevcut mali kriz ise, gümrük vergilerinin yüzde 11'den yüzde 20'ye çıkarılmasıyla ve radikal tasarruflarla aşılabılır. İdaredeki tecrübe eksikliğini ise Genç Türkler zamanla kolayca kazanabileceklerdir. Makalesinin sonunda Goltz Paşa şu hayati tavsiyelerde bulunur: *“Kendi gücünüzü gerçekçi şekilde ölçün ve abartmayın. Osmanlı Devleti uzun yıllar huzur, sükûn ve yapısal reformlara muhtaçtır. Eğer devlet*

adamları gereksiz ve erken savaş maceralarından uzak dururlarsa en akıllıca hareketi yapmış olacaklardır.”¹⁸⁵

Goltz Paşa'nın bu derinlikli tespitleri, Osmanlı İnkılâbı'nın Avrupa'nın merkezî askerî mahfillerinde hem temkinli bir iyimserlikle hem de Doğu'daki stratejik dengeleri sarsabilecek büyük bir dikkatle takip edildiğini ortaya koymaktadır.

4.3. Kanun-ı Esasî'nin Yeniden İlanının İç Politikaya Yansımaları

4.3.1. Sansürün Kaldırılması

Kanun-ı Esasî'nin ilanı sonrasında sansürün kaldırılması, basının yalnızca haber aktaran bir araç olmaktan çıkarak anayasal düzenin içeriğini halka açıklayan ve iç politikada toplumsal bir bilinç oluşturmayı amaçlayan temel bir aktöre dönüşmesini sağlamıştır. Nitekim İkdâm Gazetesi'nde yayımlanan “Köylülere Hürriyet ve Müsavatı Anlatalım” (Köylülere Özgürlük ve Eşitliği Anlatalım) başlıklı makale, basının üstlendiği bu eğitici ve dönüştürücü misyonu açıkça gözler önüne sermektedir:

“Osmanlı Anayasası, herkesin anlayabileceği kelimelerle anlatılmalıdır. Ne anlatılacaksa, muhatabın seviyesine göre ve onun anlayabileceği şekilde açıklanmalıdır. Örneğin, edebi dille yazılmış bir mektubu hiç okuma yazma bilmeyen bir köylüye okursak, o kişi bundan ne anlayabilir, ne fayda görebilir? Bu nedenle, köylülere özgürlük ve adaletin ne olduğunu anlatmak için, onların anlayacağı dille açıklamalar yapmalı ve bu açıklamaları köy imamları ile muhtarlar ulaştırmalıyız. Mesela bir köylüye özgürlük ve adaleti şöyle anlatabilirim:

“Bak kardeşim! Yeri göğü yaratan Tanrı, seni de beni de insan olarak yaratmıştır. Çok şükür annemiz, babamız bellidir. Tanrı'dan başka kimsenin kulu, kölesi değiliz. Doğduğumuzdan on beş yaşımıza gelinceye kadar dedemiz, ninemiz, babamız ve annemiz bize baktı. Doğruyu, yanlış öğretiler. Ne yiyeceğimize, ne yapacağımıza onlar karar verdiler. Ama belli bir yaşa geldikten sonra bizi kendi halimize bıraktılar: "Kendi yolunu çiz, akıllı ol, çalış, kazan, yaşa!" dediler. Artık kendi başıma hayatıma yön veriyorum. Benim ailem çiftçiydi, ben de çiftçiyim. Allah kimseyi aç bırakmaz, çalışırım ve geçinirim.

Köyümüzde bir ağa vardı. Gittim onun çiftliğinde çalışmaya başladım. Ağa da bana diğer çiftçilere ne veriyorsa onu verdi. İşimi düzgün yapıyorum, hakkımı gününde alıyorum. Bir gün ağa beni çağırdı ve dedi ki: "Senden çok memnunum, bir teklifim var: Akşamları şu karşı köydeki bağımı bekle." Ben de "Ağa, çiftçilik başka, bekçilik başka

¹⁸⁵ İkdâm, "Goltz Paşa ve İnkılab-ı Osmani", 10 Ocak 1909, 3.

iş. Ne vereceksin? Uygunsa yaparım, değilse yapmam" dedim. Ağa da "Sen şimdi git, sonra konuşuruz" dedi. Ama ben "Boş lafla olmaz" dedim ve gitmedim. Çünkü ben de onun gibi özgür bir insanım. Emirle iş yapmam. İşte özgürlük budur!

Bir gün kahvede otururken vergi memuru geldi, un vergisi istedi. "Vergi defterini görmek isterim" dedim. "İlçede kaldı, sonra getiririz" dediler. "Olmaz, şimdi veremem" dedim. Eskiden olsa beni ellerimden bağlar, ilçeye götürürlerdi. Ama şimdi götüremediler. Çünkü artık özgürlük var, adalet var. Kimse haksız yere baskı göremez. Bir başka gün tarlada bir köylüyle kavga ettim, bir tokat attım. Beni mahkemeye verdi. Eskisi gibi zaptiye gelip beni döve döve götürmedi. Mahkeme kararıyla, şahitlerin ifadesiyle üç gün hapse mahkûm oldum. Eskiden olsa ya ceza almazdım ya da fena dayak yer, uzun süre hapse atılırdım. Şimdi anladım ki kimseye zarar vermezsem her şey yolunda gider. Suç işleyen cezasını çeker.

Köyümüzde yüzü aşkın Hristiyan komşumuz var. Onlar bizim hemşerimiz, vatan kardeşimiz. Yüzyıllardır bir arada yaşıyoruz, alışverişimiz ortak, evlerimiz yan yana. Onlar kiliseye gider, biz camiye. Bir keresinde bir Müslüman çocuk, bir Hristiyan çocuğa kötü bir laf etmişti. Ertesi sabah imamımız hepimizi camiye çağırdı. Dinimizde Hristiyanlara kötü davranmak yoktur, dedi. Onların malı, canı, namusu bize emanet gibidir. Hristiyan birinin hakkını çiğnemek, bizim kendi aramızdaki haktan daha ağırdır, dedi. Hepimiz Allah'ın kuluyuz. Osmanlı olmak da insan olmak da hepimiz için eşittir. Kanunlar da Müslüman-Hristiyan ayrımı yapmaz. Herkes eşittir. Kimse kimseye üstün değildir. Hepimiz kardeş gibi yaşamalıyız. Dinimiz, kanunlarımız bunu emreder. Zamanında köy hocamız bu sözlerle bize özgürlük ve adaleti çok güzel öğretmişti".¹⁸⁶

Bu çerçevede basın yoluyla yapılan sade ve didaktik anlatımlar, Kanun-ı Esasî'nin soyut bir hukuki metin olmaktan çıkarak gündelik hayat pratikleri içinde anlamlandırılmasını mümkün kılmıştır. Sonuç olarak sansürün kaldırılması, iç politikada toplumsal meşruiyet devşirme ve tabanda bir anayasal farkındalık üretme sürecinde belirleyici bir rol oynamıştır.

4.3.2. Basın Özgürlüğünün Gelişimi

19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında, Batı dünyasında İslam coğrafyasına yönelik siyasal ve kültürel önyargılar oldukça belirgindir. Bu önyargılar, özellikle Müslüman toplumların meşruiyet, özgürlük ve eşitlik gibi Batı merkezli modern siyasal değerleri içselleştiremeyeceği iddiası üzerine şekillenmiştir. Nitekim İkdâm Gazetesi'nde yayımlanan "İslam, Meşruiyet, Avrupa" (İslam, Meşruiyet

¹⁸⁶ İkdâm, "Köylülere Hürriyet ve Müsavatı Anlatalım", 6 Eylül 1908, 1.

Yönetimi ve Avrupa) başlıklı makale, bu oryantalist söylemlere karşı Osmanlı aydınlarının geliştirdiği savunma mekanizmasını ve İslam ile anayasal yönetim arasında kurulan uyumu göstermesi açısından dikkat çekicidir:

“Avrupa’nın, geçmişten bu yana İslam’a ve İslam devletlerine karşı önyargılı bir bakışı vardır ya da vardı. Avrupa’ya göre İslam’da meşruti yönetim olmaz; özellikle Müslüman bir devlet, gayrimüslim vatandaşlarına özgürlük, adalet ve eşitlik gibi meşrutiyetin temel ilkelerini sunamaz. Bu kesin yargı dini bir görüşten çok, mevcut İslam devletlerinin uygulamalarına bakarak oluşturulmuştur. Avrupa’nın gözünde bu sistem içinde ilk olarak Osmanlı Devleti gelir. Kanun-ı Esasî’nin ilk ilanının kısa sürmesi ve ardından istibdat yönetiminin gelmesi, Osmanlı’yı kötü bir örnek olarak göstermelerine neden olmuştur. Özellikle Ermeni olaylarını bahane ederek Osmanlı’yı karalamaya çalışmışlardır. Avrupa, İran’ı da aynı şekilde zulüm ve baskı uygulayan bir yönetim olarak görmüştür.

Son zamanlarda Fas da aynı şekilde hedef alınmıştır. Örneğin, Fas Sultanı Abdülaziz’in bir fermanı üzerine, Marakeş’te çıkan karışıklıklar nedeniyle, oradaki fakir ve masum insanlar toplanıp suçsuz yere öldürülmüş ve başları “isyancı” diye gönderilmiştir. Avrupa, bu tür olayları İslam’ın ve İslam yönetiminin bir yansıması gibi göstererek adalet ve hürriyete dayalı bir meşruti düzenin İslam coğrafyasında kalıcı olamayacağını iddia etmiştir. Oysa Osmanlı’da Kanun-ı Esasî şimdi öyle sağlam, öyle parlak bir biçimde kurulmuştur ki bu durum Avrupa’yı susturmuştur.

Fransız Bahriye Nazırı’nın Cezzar Ahmet Paşa hakkında yazdığı bir kitabın önsözünde şöyle denir: “*Şark (Doğu), öyle tuhaf ve şaşırtıcı bir kıtadır ki, sadece ganimeti için savaştan Avrupalı askerleri bile hayrete düşürmüştür.*” Üçüncü Ordu’nun kahramanları ve şehitleri gerçek birer özgürlük savaşçısı gibi hareket etmişlerdir. Artık dostlarımız gülüyor, düşmanlarımızın ise yüzü solmuştur. İngiltere, Osmanlı’ya karşı önceki olumsuz tutumunu değiştirmek zorunda kalmıştır. Fransa da I. Fransuva döneminden beri süregelen politikasını gözden geçirip Osmanlı ile ilişkilerini düzeltmeye başlamıştır. Şairin dediği gibi: “*Ala, bu sabahat ve taravet. Rana, bu huzur bu istirahat.*” Harbiye Bakanı’nın “*Siyasette merhamet olmaz*” sözü altın harflerle yazılmaya layıktır.

Ancak Avrupalıların Osmanlı’ya olan önyargıları kolay kolay geçmeyecektir. Hâlâ İslam’ın meşrutiyetle bağdaşamayacağını düşünüyor ve bu yeni düzende bir açık arıyorlar. O hâlde biz ne yapmalıyız? Öncelikle İslam hukukunu ve onun meşrutiyetle olan uyumunu Avrupalılara açıkça anlatmalıyız. Avrupa’da İslam üzerine araştırma yapan kurumlar var ama oradaki bilgi çoğu zaman yüzeysel ve yanlıdır. Latif Bey’in

Paris'teki bir gazete aracılığıyla bunu nasıl gösterdiğini gördük. Yunus ve Vehbi Efendi de İkdam gazetesinde, şeriat ile meşrutiyetin birbirini tamamladığını açıklamışlardır. Bu tür yazılar Avrupa'ya çevrilerek ulaştırılmalıdır. Avrupalılar, Osmanlı Devleti'nin Müslüman kimliği nedeniyle gayrimüslimlere eşit haklar veremeyeceğini iddia ediyorlar. Bu iddialara karşı, yayınlarımızla gerçekleri göstermeliyiz. Artık Osmanlı vatandaşları Ermeni, Türk, Rum, Yahudi fark etmeksizin bu vatanın evlatları olduklarını unutmamalı, meşrutiyete zarar verecek hiçbir harekette bulunmamalıdır. Devlet, meşrutiyetin gerektirdiği her şeyi temin etmeli ve Kanun-ı Esasî dışındaki yollardan uzak durmalıdır. Bu anayasayı tam anlamıyla uygulayıp yaşatırsak, düşmanlarımızı sustururuz.”¹⁸⁷

Söz konusu haber, İkdam Gazetesi'nin basın özgürlüğünü savunurken İslam ile meşrutiyetin birbiriyle uyumlu olduğunu kamuoyuna aktarmaya çalışan entelektüel bir yayın politikası benimsediğini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nin yeni anayasal düzenini dış dünyaya meşrulaştırma çabası, basın aracılığıyla sistemli bir dış politika söylemine dönüştürülmüştür.

Diğer taraftan, sansürün kalkmasıyla elde edilen bu geniş özgürlük alanının, dış politikada kontrolsüz bir üsluba yol açmaması gerektiği düşüncesi de dönemin basını tarafından bir oto-sansür ve sorumluluk bilinciyle ele alınmıştır. Nitekim İkdam Gazetesi, “Devlet-i Aliye ve Düvel-i Muazzama” (Osmanlı Devleti ve Büyük Devletler) başlıklı bir diğer analizinde, hürriyet ortamının getirdiği coşku ile uluslararası ilişkilerin hassas dengeleri arasında kurulması gereken diplomatik ihtiyatı şu şekilde değerlendirmektedir:

“Osmanlı Devleti'nde gazetelerin sansür komisyonunun kaldırılması ve yazıların artık sansür edilme korkusu olmadan yayımlanmasıyla birlikte, gazetelerde Kanun-ı Esasî'nin önemi, özgürlüğün değeri, milletin sevinci ve devletin geçmişten bugüne gelişimi sıkça yer almaya başladı. Pek çok siyasi gazete yayınlandı. Bu gazetelerin çoğu duyarlı ve dengeli bir yayın anlayışıyla hareket ederken, bazıları ise siyasetin gerektirdiği hassasiyetlere yeterince dikkat etmeyebilmektedir. Ancak herkesin fikirlerini özgürce ifade ettiği bu dönemde, güçlü bir devletin dış ilişkilerde dengeli ve dikkatli olması gerektiği unutulmamalıdır. Hele ki zorlu bir dönemden geçen bir devletin, diğer devletlerle olan ilişkilerinde daha da ihtiyatlı davranması gerekir. Bu nedenle siyasi yazılar, devletin genel siyasetine zarar vermeyecek şekilde, ılımlı bir dille yazılmalı, devlet de bu yazıları dikkatle takip etmelidir. Bugüne kadar Osmanlı

¹⁸⁷ İkdam, "İslam, Meşrutiyet, Avrupa", 16 Ağustos 1908, 1.

Devleti'nin dış siyaseti, saray ile hükümet arasında yürütölmekteydi ve bu konuda gazeteler bilgi vermekten kaçınmışlardı.

Ancak artık bilinen bir gerçek var: Osmanlı Devleti hiçbir devletle ittifak yapmamıştır; ama tüm büyük devletlerle devletin varlığını sürdüreceğ ölçüde ilişkileri vardır. Zaten günümüzde her devlet, kendi iç işlerini düzenlemek, ekonomisini güçlendirmek ve ticaretini geliştirmek için çabalamaktadır. Osmanlı Devleti de son yıllarda yaşadığı zorlukları göz önünde bulundurarak, iç huzur ve düzeni sağlamaya çalışmaktadır. Bazı gazeteler ise, diğer devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı tutumlarından şikayet etmektedir. Özellikle geçmişte yaşanan olaylar bu konuda örnek teşkil eder.

Örneğin, Yunan Savaşı'nda saldırgan taraf Yunanistan olmasına rağmen, Osmanlı Devleti savaşı kazanmasına rağmen savaş sonunda zarar gören taraf olmuştur. Sonrasında iç işlerimize müdahaleler olmuş, en son Makedonya meselesinde Rusya ve Avusturya'nın öncülüğünde büyük devletler iç işlerimize karışmış, sivil ajanlar, mali komisyonlar ve jandarma eğitimcileri atanmıştır. Bu gidişle sırada mahkemeler var gibi görünüyordu ve Osmanlı hukuku da zedelenebilirdi. Fakat şimdi, bu dönemin geride kaldığına dair umut beslemek için güçlü sebeplerimiz var. Kanun-ı Esasî'nin ilanının ardından, İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey'in yaptığı açıklamadan da anlaşılacağı üzere, İngiltere meşrutiyet yönetimine karşı düşmanca bir tutum alınmaması gerektiğini vurgulamış ve devlet müdahalesi politikasının da gözden geçirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bugün gelen haberlerden anladığımız kadarıyla, bütün büyük devletlerin düşüncesi bu yöndedir. Hatta kendi aralarında yaptıkları değerlendirmelerde artık devletlerin birbirine karşı düşmanlık beslemediği ve Osmanlı Hükümeti'nin bir yandan iç huzuru ve düzeni sağlama, diğer yandan büyük devletlerle iyi ilişkiler kurma çabasında olduğu açıkça görölmektedir.”¹⁸⁸

Bu gelişmeler, Osmanlı Devleti'nin hem iç politikada hem de uluslararası ilişkilerde yeni bir döneme girdiğini göstermektedir. Basının özgürleşmesi ve siyasi hayatın çeşitlenmesi, halkın bilinçlenmesini sağlarken, devletin dış politika çizgisinde ihtiyat ve denge arayışının da sürdürölmesi gerektiği bir gerçektir. Büyük devletlerin yeni Osmanlı düzenine karşı giderek daha ılımlı yaklaşması, barış ve istikrar için önemli bir umut kaynağıdır.

¹⁸⁸ İkdâm, "Devlet-i Aliye ve Düvel-i Muazzama", 5 Ağustos 1908, 1.

4.3.3. İç Huzur ve Düzen Sağlama Çabaları

İkdam Gazetesi'nin "Türkiye'de Vaziyeti Ahval" (Türkiye'deki Durum ve Şartlar) başlıklı haberi, II. Meşrutiyet sonrası Osmanlı dış politikasının ve Makedonya'daki reform planlarının anlaşılması açısından önemlidir. Dönemin Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'nın açıklamaları, Osmanlı'nın Avrupa devletleriyle dostane ilişkiler kurma hedefini ve Makedonya'da uygulanacak ıslahatlarla ekonomik ve güvenlik dengelerini güçlendirme çabasını ortaya koymaktadır:

"Tan Gazetesi'nden bildirildiğine göre, bir röportaj sırasında Türkiye Hariciye Nazırı Tevfik Paşa, Osmanlı Devleti'nin büyük güçlere karşı dostane bir politika izleyeceğini belirtmiştir. Makedonya hakkında şunları ifade etmiştir: "Türkiye, Makedonya'da Osmanlı vatandaşları için kabul edeceği ıslahatı uygulayacaktır. Öncelikle yasal düzenlemeler yapılacak, ardından Makedonya ekonomisi rahatlayacaktır; çünkü artık ülkede çok sayıda askeri birliğin bulunmasına ihtiyaç kalmayacaktır. Gümrük vergilerinde de düzenlemeler yapılacaktır." Tevfik Paşa, ayrıca büyük devletlerle yapılan ticaret anlaşmalarının devletler arasında yeni bir itilafa yol açmamasını temenni ettiğini ve bunun Makedonya ekonomisine olumlu etkileri olacağını vurgulamıştır. Röportajın sonunda Türkiye'nin Rusya ile dostane ilişkilerini sürdürme arzusunu yinelemiştir."¹⁸⁹

Haber, Osmanlı yönetiminin hem iç reformları hem de dış ilişkileri nasıl eşgüdümle yürütmeye çalıştığını göstermektedir. Makedonya'daki yasal ve ekonomik ıslahatlar, güvenlik ve ekonomik istikrarı sağlamayı hedeflerken, Avrupa devletleriyle dengeli ilişkiler kurma çabası Osmanlı'nın diplomatik akılcılığını ortaya koymaktadır. Bu açıklamalar, Meşrutiyet dönemi Osmanlı siyasetinin stratejik ve reform odaklı yönlerini anlamak için önemli bir kaynaktır.

13 Nisan 1909'da meydana gelen ve Osmanlı siyasi tarihinde "31 Mart Vakası" olarak bilinen askerî ayaklanmanın İstanbul'daki seyrine ilişkin İkdam Gazetesi'nin "Dünkü Hadise-i Askeriye Hadisenin Meydanı" (Dünkü Askeri Olay, Olayın Yaşandığı Yer) başlıklı haberinde birinci el niteliğinde bir çağdaş basın anlatısını içermektedir.

"Dün gece yarısına doğru başlayan askerî hareket sabaha kadar devam etti. Askerler gece saat sekizden itibaren kışlalarından çıkarak Meclis-i Mebusan'ın önüne geldiler. Sultanahmet Meydanı'na ulaşan askerler, biri beyaz, biri kırmızı ve çok sayıda yeşil sancakla toplanmışlardı; bu sancakların etrafında kümelendiler. Yine Beşiktaş'taki Kılıç Ali Kışlası ve Taş Kışla'daki bütün askerler de yanlarında hiçbir subay bulunmadığı hâlde taburlar hâlinde İstanbul'a doğru yürüyerek Sultanahmet

¹⁸⁹ İkdam, "Türkiye'de Vaziyeti Ahval", 18 Eylül 1908, 3.

Meydanı'nda toplandılar. Bahriye Nezareti'ne giden bir askerî birlik de Bahriye topçu taburlarıyla birlikte İstanbul yönüne geçti. Beyoğlu Topçu Numune Alayı'na mensup askerler de subaysız olarak saat ondan Ayasofya Meydanı'na geldiler. Saat on birde Yıldız'daki beşinci, altıncı ve yedinci alaylar da İstanbul yönüne hareket ettiler. Saat on bire doğru bütün asker birkaç kez havaya yaylım ateşi açtı ve ardından birçok defa “Yaşasın asker!” diye bağırdı. Bu hadiseyi duyan halk Ayasofya Meydanı'na doğru akın etmeye başladı.”

Olayların büyümesi üzerine Harbiye Nezareti ve İstanbul'un stratejik noktalarında yaşanan gelişmeler, İkdâm Gazetesi tarafından şu kronolojik ve tematik başlıklar altında aktarılmıştır:

Harbiye Nezareti'nde Yaşananlar: Sabah saat iki buçukta Harbiye Nezareti'nden Davutpaşa Kışlası'na telgraf çekilerek süvari birliklerinin hemen gönderilmesi emredildi ve söz konusu birlik saat dörtte Harbiye Nezareti'ne ulaştı. Bu birlikten ayrılan yaklaşık yirmi nefer, bir subayın komutasında Gedikpaşa'daki askerlerin üzerine sevk edildi ve buradaki askerlerden üç kişi yaralandı. Süvari birliklerinin halkı dağıtması sırasında birçok kişi yere düşerek yaralandı. Harbiye Nezareti önünde Hassa Komutanı ve diğer üst rütbeli askerler toplanarak görüşme yaptılar; Harbiye Nezareti'nin önüne obüs topları ve mitralyözler yerleştirdiler. Daha sonra köprüye de mitralyöz gönderildi ve İstanbul'a geçecek askerleri engellemek üzere bazı tedbirler alındı.

Olayın Sebepleri ve Söylemsel Zemin: Cumartesi günü tüm askerlere, subaylar tarafından “*Hocalarla kesinlikle görüşmeyeceksiniz. Askerlikte din meselesi aranmaz. Allah'tan başka kimse tanınamaz. Padişah ve halk İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin elindedir.*” şeklinde emir verilmişti. Bu emri haber alan bazı kişiler Babiâli'ye gelerek Sadrazam'a başvurdular; bu bilginin doğru olup olmadığını sordular, doğru ise bunun kötü etkileri olacağını belirterek emrin geri alınmasını talep ettiler. Bunun üzerine Hüseyin Hilmi Paşa, Zaptiye Nazırı Sami Paşa'nın da bulunduğu bir toplantıda şöyle dedi: “*Meşrutiyet dilimin ucundadır; dilim giderse meşrutiyet de gider.*”

Askerin Talepleri: Askerlerin tek isteği Meclis-i Mebusan Reisi Ahmed Rıza Bey, Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ile Harbiye ve Bahriye nazırlarının görevden alınmasıydı. Askerler akşama kadar bu taleplerini savundular. Kamil Paşa'nın sadrazamlığa, Nazım Paşa'nın da Harbiye Nezareti'ne getirilmesini istediler.

Ayasofya ve Divanyolu'ndaki Durum: Ayasofya Camii ile Meclis-i Mebusan çevresi askerlerin merkezi hâline gelmişti. Dördüncü Avcı Taburu ile Sanayi Bölüğü askerleri Ayasofya'dan Sultanahmet Belediye bahçesine kadar bütün meydanı

çevirmişti; bu hattın içine askerden başka kimse alınmıyordu. Saat altıya doğru uzaktan bir boru sesi duyuldu. Sultan Mahmud Türbesi önünden ulemanın tekbir getirerek görkemli bir kabile hâlinde ilerlediği görüldü. Ulemanın etrafı tamamen asker tarafından korunuyordu.

Askerlerin Halkı İkna Çabası: Ayasofya civarında bulunan bir grup asker halka şu açıklamayı yaptı:

Biz Manastır'da iken babamızı öldürenler gözümüzün önünde gezdi; buna dayandık. İstibdat devrinin etkisi bize bir şey yaptıramadı. Fakat subaylarımız bize 'İstibdat bitecek, şeriat gelecek; Kur'an ne diyorsa o uygulanacak' demişlerdi. Biz de buna inanarak canımızı tehlikeye attık, meşrutiyeti ortaya çıkardık. Şimdi ise ne şeriat uygulanıyor ne başka bir şey! İşte biz bugün şeriatı, idamların uygulanmasını istiyoruz. Şeriata, adalete canımız feda olsun.

Kayıplar ve Karışıklıklar: Olaylarda saat altıya kadar dört rütbeli asker (bir üsteğmen, bir kolağası, bir kâtip ve bir binbaşı) hayatını kaybetti. Lazkiye Mebusu Arslan Bey'in, İttihatçı yazar Hüseyin Cahit Bey sanılarak; Adliye Nazırı Nazım Paşa'nın ise Meclis-i Mebusan önünden geçerken Ahmed Rıza Bey'e benzetilerek trajik bir yanlışlık sonucu öldürüldüğü duyuldu. Askerler, Adliye Nazırı'nın böyle bir yanlışlık sonucu öldürülmesinden büyük üzüntü duyduklarını belirttiler.

Şehirde Asayiş ve Siyasi Çözülme: İstanbul'da esnafın dükkânları genel olarak kapalı kalırken, Beyoğlu'ndaki dükkânlar açık kaldı ve yabancıların haklarına tam olarak riayet edildi. Babıâli'de toplanan heyet, kamuoyunun akışına karşı durulamayacağı gerekçesiyle kabinenin istifasını kararlaştırdı. Halkı yatıştırmak adına Meclis-i Mebusan Reisi Ahmed Rıza Bey'in istifa mektubu çoğaltılarak dağıtıldı. Yıldız Sarayı'ndan gelen telgrafla kabinenin istifasının kabul edildiği bildirildi. Padişahın iradesinde; yeni hükümetin kurulduğu, asker ve halkın affedildiği, devletin İslami kimliğine ve şeriat hükümlerine daha fazla önem gösterileceği belirtilerek askerin kıışlarına dönmesi emredildi.”¹⁹⁰

Bu haber, 31 Mart Vakası'nın erken saatlerindeki askerî hareketliliği, ulemanın ve halkın sürece katılımını, devletin üst kademesinde yaşanan çözülme ve İttihat ve Terakki karşıtı taleplerin hangi söylemler üzerinden dile getirildiğini göstermesi bakımından birincil önem taşımaktadır. Olayların “şeriatın uygulanması” söylemi altında meşrulaştırılmaya çalışıldığı; asker, ulema ve bazı siyasi figürlerin bu söylemi farklı biçimlerde araçsallaştırdığı anlaşılmaktadır.

¹⁹⁰ İkdam, "Dünkü Hadise-i Askeriye Hadisenin Meydanı", 14 Nisan 1909, 1.

Fransız basınından aktarılan İkdâm Gazetesi'nin "Türkiye Nasıl Tecdit Ediyor" (Türkiye Nasıl Yenileniyor / Modernleşiyor) başlıklı haberi, Osmanlı'daki güç dengelerinin yeni parlamenter döneme adaptasyon sürecini taşra ve merkez ilişkileri üzerinden analiz etmektedir:

"Fransız bir gazetenin yayınladığı habere göre: Karışıklıkların ve zaferlerin balayı günleri sona erdi. Artık genç ve yaşlı Türkler arasında saray ile parlamento arasındaki ilişkinin ciddi bir dönemi başlamaktadır. Kamuoyu, açıklanan veya açıklanmayan çeşitli güçler tarafından yakından izlenmektedir. Yıldız Sarayı, Bab-ı Ali, cemiyetler, ordu, basın ve halk şimdi bu güçleri paylaşmaktadır. Yakın zamanda parlamento da bu güçlere dahil olacaktır. Şimdilik cemiyetler ve ordu bu güçlerin en önemlileridir. Gelecekte bu iki güç, kanunlar çerçevesinde kurulu bir hükümet tarafından yönetilecektir. Cemiyetin yönetimi hakkında kesin bilgi verilememektedir. Bazı kişilerin nüfuzu sürekli değişmekte, bu durum komitenin teşkilat ve düzeninin çok önemli olmadığını göstermektedir. Ancak Hristiyan cemiyetlerinin emsal teşkil etmesi ve eski yönetimden doğan hoşnutsuzluğun artması, cemiyetin faaliyetlerine uygun bir zemin hazırlamıştır. Bu hoşnutsuzluk o kadar büyüktür ki, zeki ve eğitilmiş Türklerin çoğu cemiyete katılmıştır. Çalışmalar ise Türklerin geçmişten beri meşhur olan kabiliyetleri sayesinde başarıyla yürütülmüştür. Türklerin düzen ve disiplin anlayışı bu olayla ortaya çıkmış, ayrıca yabancı müdahale endişesi de bu konuda etkili olmuştur.

Cemiyetin başlangıçta sahip olduğu maddi kaynaklar gerçeği yansıtmayan bir iddiadan ibarettir. Zaferden sonra önemli yardımlar sayesinde gerekli miktarda nakdi kaynak temin edilmiştir. Rüşvet alan ve ahlaksız kişiler aleyhine yıllardır beslenen kin ve düşmanlık, birçok soruşturmaya ve tutuklamaya yol açmıştır. Eğer bu soruşturmalar usulsüz şekilde yürütülseydi, pek çok kişi haksız yere hedef olurdu. Bu nedenle geçmiş olayların bir kısmı unutulup icraat adil bir şekilde sürdürülmelidir. Bab-ı Ali bugün hükümet kadrosunu düzenlemek, maliyeyi düzeltmek ve yönetimi yeni bir düzen üzerine tesis etmek gibi zor bir görevle karşı karşıyadır. Bu görevler göz önünde bulundurulduğunda, Kamil Paşa veya taraftarlarının dış politika konularına eğilmeye vakit bulamayacakları ve Kamil Paşa'nın İngilizlere yakınlığını sürdüremeyeceği anlaşılmaktadır. Ayrıca diğer devletler de nüfuz ve önemlerini ortaya koymaktadır. Sokaklarda zabıta, Genç Türkler ve Hristiyanlar arasında gerçekleşen yakınlık fazla abartılmamalıdır. Bu yakınlığın bir kısmı samimidir ancak geçmiş tamamıyla unutulamaz. Geleceğe yönelik beklentiler ortaklaşa kabul edilmezse, zıtlıklar yeniden ortaya çıkacaktır. Diğer siyasi ve idari görevlerden daha zor olanı ise, yeni dönemin düşüncelerini halkın zihnine yerleştirmek olacaktır. Hiçbir devlet, Türkiye kadar çok

kavim ve dini bir arada barındırmamaktadır. Özellikle Arnavutlar önemli bir rol oynamaktadır. Hürriyet yanlısı olan bu kavim arasında Genç Türk fikirlerinin yayılması şaşırtıcı değildir.

Özellikle Arnavutluk'un güney kesimleri çok elverişlidir. Makedonya ıslahatı ile ilerlemesi, burada yaşayan Arnavutları siyasi olarak olgunlaştırmıştır. Bu halktan biri olan kolağası Niyazi Bey bu konuda önemli katkılar sağlamıştır. Kuzey Arnavutluk ise bu kadar olgun değildir. Genç Türkler bu bölgelere de fikirlerini yaymak istemiş ancak bazı Arnavutlar Kanun-ı Esasî'yi tam anlamamış ve örneğin vergi ve askerlikten muaf olma gibi yanlış düşüncelere kapılmışlardır. Genç Türklerin amacı genç ve dinamik bir milletin ortaya çıkmasıdır. Bu amacın ilk göstergesi seçimlerde görülecektir. Elli bin kişiden bir milletvekili seçilecektir. Ancak milliyet açısından nüfusun çok olduğu Makedonya'da bu oran oldukça düşüktür ve bu çevrede hangi kavim ve mezhebin uygun olacağı hakkında henüz bir tartışma yapılmamıştır. Bu nedenle seçimlerin yapılması önemli bir gelişme sayılacaktır. Bu kez parlamento 1876'daki parlamento gibi olmayacaktır. O zamandan beri fikirler büyük ölçüde gelişmiş ve yayılmıştır. Ayrıca 1876 Kanun-ı Esasî'si de günümüz ihtiyaçlarına göre değiştirilecektir. Son olarak, bugüne kadar yeterince önem verilmeyen yönetim düzeninin sağlanması gerekmektedir. Yabancıların yenilik faaliyetleri Osmanlı inkılabını kolaylaştırmıştır. Çünkü Makedonya'daki yönetim, bazı unsurlardan ayrı olarak merkez hükümete bağlılığın azalması ve taşra idarelerinde düzen ile adalet tesis etmeye çalışmaktadır. Osmanlı Devleti'nin iç işleri ıslahatı, bu faaliyetlerin devamına gerek kalmayacak şekilde olursa, Avrupalılar elbette hayıflanacak ve Genç Türklerin başarısını nihayet takdir edeceklerdir.”¹⁹¹

Yeni dönemin düşüncelerinin halka yayılması ve toplumun her kesiminde kabul görmesi, Osmanlı'nın çok kültürlü yapısı nedeniyle büyük önem taşımaktadır. Metin, farklı etnik gruplar ve mezhepler arasındaki uyumun sağlanmasının başarının anahtarı olduğunu vurgulamaktadır. Genç Türklerin reform iradesi, geleceğin Türkiye'sinin şekillenmesinde belirleyici bir role sahiptir.

İkdam Gazetesi yazarı Ali Kemal'in kaleme almış olduğu “Nasıl Yapıyorlar ve Nasıl Yapıyoruz” başlıklı aşağıdaki yazı, Osmanlı'nın II. Meşrutiyet sonrasında yaşadığı siyasal dönüşüm sancılarını ve Batı ile olan zihniyet farkını çarpıcı bir biçimde ortaya koymaktadır. Yazıda en çok dikkat çeken nokta, Avrupa devletlerinin “meşrutiyet” anlayışını yalnızca bir şekil değil, bir ruh olarak içselleştirmiş olmalarıdır:

¹⁹¹ İkdam, "Türkiye Nasıl Tecdit Ediyor", 24 Ağustos 1908, 3.

“Artık biz de Avrupa devletleri gibi meşrutî bir yönetime sahip olduğumuz için şükretmeliyiz. Özgürlükçü kurumlarımız da var. Fakat henüz bu nimeti gerektiği gibi kullanmayı bilmiyoruz; çünkü tecrübesiziz. Meşrutiyeti sadece şeklen benimsedik, ruhunu ve gereklerini ise henüz kavrayamadık.

Bunu anlamak için Avrupa devletlerine bakmak yeterlidir. Örneğin Fransa’da herhangi bir iç ya da dış mesele ortaya çıktığında hükümet hemen halka ve Meclis’e açıklama yapar. Hatta Fransız zırhlısı Yena’nın batışı sonrası soruşturma komisyonu kurulmuş, Bahriye Nazırı ihmali nedeniyle istifa etmiştir. Eğer tüm kabine sorumlu görülseydi, bakanların tamamı istifaya hazırdı. Yine Fransa’da başbakan, Meclis açılmadan önce politikalarını halka açıklar; Meclis toplandığında ise her şeyin hesabını ayrıntılarıyla verir. Meclis memnuniyetsizse hükümet hemen istifa eder. Bu, yalnızca başbakan için değil, tüm nazırlar için geçerlidir. Çünkü meşrutiyetin ruhu bunu gerektirir.

Almanya ve Avusturya-Macaristan bile bu anlayışı benimsemek zorunda kalmıştır. Alman İmparatoru Wilhelm’in tartışmalı açıklamalarından sonra başbakan Bernhard von Bülow, Reichstag (Parlamento)’da hesap vermek zorunda kalmıştır. Avusturya’da ise nazırlar, meclisin en sert denetimine tabidir; aksi hâlde hükümet sendeleyip düşer. İspanya, İtalya, Belçika ve kuzey Avrupa devletlerinde de durum böyledir. Sadece Rusya, özel şartlardan dolayı tam anlamıyla meşrutiyeti uygulayamamaktadır. Bizde ise sorun, tamamen tecrübesizlikten ve anlayış eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Bizim halkımız sanıyor ki meşrutiyet ilan edilince her şey düzelecek. Oysa işler öyle kolay değil. Eğer bu hakları nasıl kullanacağımızı bilmezsek, elimizdeki meşrutiyetin anlamı kalmaz. Hükümeti meydana getiren biziz; onu denetlemek ve yönlendirmek zorunda olan da biziz. Bilinçli seçimler yaparsak, doğru vekilleri gönderirsek, onlar da iyi bir kabine kurar ve ülke yavaş yavaş düzene girer. Bu noktada halkın eğitimi çok önemlidir. Nazırlarımız geçmiş ile bugünü fiilen karşılaştırmalı, halka açıklamalar yapmalı, güven vermelidir. Ama bizde nazırlar hâlâ halktan uzak, basına gizli yazılar sızdırarak yönetimi sürdürebileceklerini sanıyorlar. Oysa zaman değişti. Halkla hükümet arasındaki mesafe büyük ölçüde kapandı. Artık halka tepeden bakan, onu küçümseyen nazırlar, meşrutiyetin ruhunu anlamamış kişilerdir.

Sonuç olarak, yalnızca kâğıt üzerinde özgür olmak yetmez. Gerçek özgürlük, zihniyet değişimiyle mümkündür. Avrupa’nın meşrutiyeti nasıl uyguladığına bakıp, biz de öyle yapmadıkça başarıya ulaşmamız imkânsızdır.”¹⁹²

¹⁹² İkdâm, "Nasıl Yapıyorlar ve Nasıl Yapıyoruz", 15 Kasım 1908, 1.

Ali Kemal'in vurguladığı en temel nokta, meşrutiyetin yalnızca bir yönetim biçimi değil, aynı zamanda bir hesap verebilirlik kültürü olduğudur. Halk bilinçlenmedikçe ve hükümet meclise karşı sorumlu davranmadıkça, meşrutiyet kâğıt üzerinde kalmaya mahkûmdur.

Ali Kemal'in İkdâm Gazetesi'nde yayımlanan "Uhuvvet-i Osmaniye Avrupalılar" (Osmanlı Kardeşliği, Avrupalılar) başlıklı yazısı, 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı toplumunda oluşan coşku, birlik ve kardeşlik havasını yansıtmaktadır. Yazar; Müslüman ve Hristiyan tebaanın yan yana, ortak bir ideal uğruna birleşmesini Osmanlılık ruhunun en somut tezahürü olarak görmektedir. Aynı zamanda Avrupa'daki önyargılara karşı bir cevap niteliği taşıyan bu metin, Osmanlılık fikrinin Batı'daki algıyla çelişen güçlü bir ideal olduğunu gözler önüne sermektedir:

"Tebeşirle yazılmış bir levha gibi halkımızda artık silinmez şekilde kazınmış olan bu yeni görüntü, Osmanlılıkta bambaşka bir devir, bir yükseliş çağı başlatmıştır. Hani, Fransız İhtilali'nin ilk büyük sahnesini görür görmez, Almanların o büyük şairi 'Dünyada yeni bir tarih başlıyor' hükmüne varmamış mıydı? İşte bugün, sokaklarımızda büyük bir gurur ve sevinçle izlediğimiz o derin anlamlı manzara da bize 'Osmanlı kardeşliğinin' ne şekilde geliştiğini ve ne derece umut verici bir geleceğe açıldığını gösterdi. Öyle ki bu manzarayı seyretmeye doyamadık; doyamadıkça gözlerimizden yaşlar döktük. Seçim sandığını taşıyan muhteşem bir kortej içinde, bir hoca efendi ile bir papaz efendi yan yana oturuyor, arkalarından da yine birçok hoca ve papaz, Müslüman ve Hristiyanlardan oluşan büyük bir cemaatle birlikte yürüyeduruyordu. Yürürken bu sembolik kardeşlik görüntüsünü seyretmek için hınca hınç dolmuş olan saf halkın alkışlarıyla karşılanıyorlardı. Kadınlar bu görüntü karşısında mutlulukla gözyaşı döküyor, erkekler tatlı bir heyecanla etkileniyor, çocuklar ise sevinçle el çırpıyorlardı.

Bazı yabancılar bu duruma hayretler içinde tanıklık ettiler. Oysaki Türk ve Osmanlı milletin seçkin özelliği sessiz ve derin bir içtenliktir. Bu görüntüler de bu özelliğin açık bir tezahürü idi. Bu yönüyle bu görüntü, seyirciler üzerinde derin bir etki bırakıyordu. Gösterişli törenlerden, yapay düzenlemelerden uzaktı; doğrudan doğruya kalpten gelen bir sadelik taşıyordu. Bu hâli insan mutlaka görmeli, anlamalıydı. Çünkü herhangi bir kalem o ihtişamı, o yüksek ruhu ve o görüntüdeki anlamı tam olarak tasvir edemezdi. Evet, on iki yıl önce yine bu sokaklarda, aynı halkın arasında, bugün utançla hatırladığımız olaylar cereyan ederken kim aklına getirirdi ki o felaket, böylesi sade ve huzurlu bir mutluluğa dönüşecekti? Fakat o zilletin suçlusu biz Osmanlılar değildik, olamazdık da. İşte bu iddiamızın en adil şahidi bugünkü manzaradır. Bu manzara bizim kardeşlik şuurumuzun uyanışıdır; Osmanlı kardeşliğidir. Zaten bu fikir; düşünsel

temayüllerimizde ve kalbî eğilimlerimizde doğuştan gizliydi. Meşrutiyetin ilk gününden beri gönlümüzde ve gözümüzde bir huzur olarak yer aldı ve şimdi de işte böyle değerli fırsatlarla varlığını ihtişamla sergiliyor. Yaşasın Osmanlı kardeşliği!

Kavmî gerçekliğimizi tam anlamamış olan Avrupalılar açısından, Müslümanlarla Hristiyanların böyle bir kardeşlik duygusu içinde olması bir yana, hatta bir arada bulunmaları bile tasavvur edilemez bir şeydi. Halk kitleleri şöyle dursun, Avrupa'nın en seçkin, en eğitilmiş ve faziletli insanları bile böyle düşünüyordu. Örneğin, geçtiğimiz yüzyılın en ünlü devlet adamı ve tarihçisi Guizot, hatıralarında bazı anekdotları aktardıktan sonra şu değerlendirmeyi yapıyor: "Müslümanların terbiyesi ve medenileşmesi imkânsızdır. Böyle olduğu için, uzun zaman İslam hâkimiyeti altında kalmış Hristiyanların kurtuluşu da imkânsızdır." Guizot, tıpkı diğer çağdaşları gibi İslam'ın hakikatlerine dair bilgilerini Orta Çağ rivayetlerine ve önyargılarına dayandırıyordu. Müslüman olarak tanıdığı kişiler ise yalnızca birkaç istisnaydı: Sadrazam Reşid Paşa'yı tanımış, onu alışılmışın dışında biri saymıştı. Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'yı da görmüş, onu mantıklı bulmuştu. Reşid Paşa'yla 1843 yılında Selanik'teki bir olay üzerine doğrudan tartışmış ve onun fikrî olgunluğunu takdir etmişti. Fakat İbrahim Paşa için aynı değerlendirmeyi yapmamıştı. Hatta hatıralarına şu hikâyeyi de eklemişti: "Güya Mehmed Ali Paşa bir Kıpti sarrafa büyük bir miktar borçlanmış. Sarraf parayı istemeye gelince Paşa ona bir mektup verip, "Git bu kâğıdı oğluma ver, parayı al," demiş. Mektupta ise şöyle yazıyormuş: "İbrahim, bu herifin canını cehenneme gönderiver!" Tabii İbrahim Paşa da babasının dediğini yapmış."

İşte, İngiliz tarihini ve medeniyetini büyük bir güvenle yazmış olan bu güçlü tarihçi bile böyle uydurma hikâyelere dayanarak Şark'a, Müslümanlara ve Hristiyan Osmanlılara dair böylesine sığ yorumlarda bulunuyordu. Bu anekdotlar ve yorumlar onun 5-6 ciltlik değerli hatıralarında aynen yer almaktadır. Avrupa'nın entelektüel sınıfı İslam hakkında bu derece yanıltıyorsa sıradan halk ne yapsın? İtiraf etmeliyiz ki Meşrutiyet'in ilanına kadar bu yanlış kanaatlerin sürmesine biz de katkıda bulunduk. Milletler arasında, kardeşten kardeşe varan çatışmalarımızı gören Avrupalılar, İslam'a dair bu kanaatlerinin tamamen doğru olduğuna inanmışlardı. Ama yeni inkılabımızı gördüklerinde düşüncelerini değiştirdiler, hayrete düştüler. Şimdi ise Osmanlı faziletinin ve kardeşliğinin bu ihtişamlı manzarasına da tanık olunca acaba nasıl hissediyorlar? Artık açık değil mi ki tüm bu eski inançlar ne kadar batılmış! Osmanlı ruhu, ne derece farklı ve yüce bir tecelliye mazhar imiş! Avrupa karşısında bizim için her türlü ilerleme ve başarı tasavvur edilebilirdi. Fakat Müslüman ve Hristiyan tüm

Osmanlıların böyle büyük bir Osmanlı kardeşliği tesis edip dünyaya sunması, hem de böylesine bir sadelik ve kararlılıkla sunması pek kolay hayal edilemezdi.

Yüzyıllardan beri büyük Avrupa devletleri bu kardeşliği imkânsız ilan ederek Hristiyan vatandaşlarımızı korumak bahanesiyle iç işlerimize müdahale ettiler. Oysa bugün apaçık görülüyor ki biz artık hepimiz aynı idealin mensubu, aynı vatanın evladıyız. Dolayısıyla artık yabancı müdahalelerine hiç ama hiç ihtiyaç yoktur. Tekrar edelim: Osmanlılık için bundan daha parlak bir yükseliş tahayyül edilemezdi. Bu nimetin değerini tam anlamıyla takdir etmeli, Osmanlı kardeşliğinin kurumsallaşması için çaba sarf etmeliyiz. Bu nasıl sağlanır? Bütün davranışlarımızı, bundan böyle bu ideale uygun biçimde düzenleyerek. Bugüne dek bu saadeti tam anlayamadık, fark edemedik. Fakat artık yaşayacağımız mutlu günlerle idrak edeceğiz ki bu kardeşlikten mahrum olduğumuz geçmiş hayatımız ile gelecek hayatımız asla birbirine benzemez. Özellikle de toplumsal onurumuz ve şerefimiz açısından hiç benzemez. Bugün bir Osmanlı, bütün Batı dünyası karşısında göğsünü gere gere duruyor; geleceği parlak, büyük bir devletin ferdi olarak kabul ediliyor. Oysa önceden böyle miydi?

Bu değişimin en gerçek nedeni nedir? Osmanlı kardeşliği değil midir? Yıllarca Batı'da memleket memleket dolaşırken Ermeni vatandaşlarımıza rastladıkça içimde en ufak bir nefret değil; daima bir yakınlık, bir sevgi hissetmişimdir. Bu kardeşlik duygusuyla vatanın erişeceği yücelik hakkında ne umutlar doğmuştu içimde! Kimin aklına gelirdi ki o umutlar, bu kadar kısa bir zamanda böyle huzur verici bir şekilde gerçekleşecekti! Hayır, bu danışma ve dayanışma havası bir ay değil; bir bahar, hatta bir yaz mevsimi gibi geldi. Hoca efendiler ile papaz efendilerin, yukarıda anlattığımız gibi, böyle içtenlikle ve sevinçle aynı duygu etrafında birleşmeleri çok ama çok kıymetlidir. Biz Osmanlılar ise bu doyumsuz kardeşlik görüntüsünü izlerken ne kadar gözyaşı döksek yeridir.”¹⁹³

Bu haber, hem bir dönemin toplumsal ruhunu hem de Osmanlı aydınlarının “millet sistemi”nden “Osmanlılık ideali”ne geçişini anlamak için eşsiz bir belgedir. Ali Kemal, Avrupalıların yüzyıllardır dile getirdiği “Müslümanlarla Hristiyanların birlikte yaşaması imkânsızdır” tezini, Meşrutiyet’in getirdiği kardeşlik atmosferiyle çürütmeye çalışmaktadır. Metnin ana mesajı, Osmanlılık idealinin yalnızca bir siyasi proje değil, toplumsal barışın ve onurun kaynağı olduğudur. Bugün bile “farklılıklar içinde birlik” düşüncesini anlamak için tarihsel bir referans değeri taşımaktadır.

¹⁹³ İkdâm, "Uhuvvet-i Osmaniye, Avrupalılar", 25 Kasım 1908, 1.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu tez çalışması, II. Meşrutiyet'in yeniden ilanı sürecini ve bu gelişmeye Avrupa devletlerinin verdiği tepkileri, dönemin önemli Osmanlı basın organlarından biri olan İkdâm Gazetesi üzerinden inceleyerek hem iç siyasal dönüşümü hem de uluslararası boyutu birlikte ele almayı amaçlamıştır. Çalışmanın temel hedefi, II. Meşrutiyet'i yalnızca bir anayasal reform hareketi olarak değil, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Avrupa kamuoyundaki konumunu ve algısını etkileyen çok boyutlu bir siyasal kırılma noktası olarak değerlendirmektir. Tezin birinci bölümünde ele alınan anayasal ve reform süreci, II. Meşrutiyet'in tarihsel arka planını anlamak açısından belirleyici olmuştur. Sened-i İttifak ile başlayan ve merkezî otoritenin sınırlandırılması fikrini gündeme taşıyan süreç, Tanzimat ve Islahat Fermanları ile hukuki eşitlik, vatandaşlık ve hukuk devleti anlayışı yönünde kurumsal bir çerçeve kazanmıştır. Kanun-ı Esasî'nin ilanı ise bu birikimin anayasal bir zemine oturtulması anlamına gelmiştir. Ancak 1878'de Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasıyla kesintiye uğrayan bu süreç, II. Meşrutiyet ile yeniden canlandırılmıştır. Bu bağlamda II. Meşrutiyet, ani bir siyasal gelişme değil; uzun yıllara yayılan reform ve anayasal arayışların doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Tezin ikinci bölümünde ayrıntılı biçimde ele alınan II. Meşrutiyet'in ilan süreci, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin rolü, ordu içindeki örgütlenmeler ve halk desteği, Osmanlı siyasal yapısında önemli bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Meşrutiyet'in yeniden ilanı, yalnızca anayasanın yürürlüğe girmesi anlamına gelmemiş; aynı zamanda basın özgürlüğü, siyasal örgütlenme ve kamuoyu oluşumu açısından da yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur. Bu süreçte Osmanlı basını, siyasal aktörlerden biri hâline gelmiş; kamuoyunu yönlendiren, meşrutiyet rejimini meşrulaştıran ve reform sürecini destekleyen bir işlev üstlenmiştir. Tezin ana inceleme alanını oluşturan İkdâm Gazetesi analizleri, Osmanlı basınının Avrupa kamuoyunu yakından takip ettiğini ve bu takip sürecini Osmanlı okuyucusuna belirli bir söylem çerçevesinde aktardığını göstermektedir. İkdâm Gazetesi, Avrupa basınından yaptığı alıntılarla II. Meşrutiyet'i çoğunlukla “özgürlük”, “anayasal düzen”, “medeniyet” ve “ilerleme” kavramları üzerinden sunmuştur. Bu durum, Osmanlı kamuoyunda meşrutiyet rejimine yönelik olumlu bir algı oluşturma çabasını yansıtmaktadır. Avrupa devletlerinin tutumları incelendiğinde, II. Meşrutiyet'e yönelik yaklaşımların ortak bir çizgide birleşmediği görülmektedir.

İngiltere, meşrutiyet rejimini genel olarak destekleyen bir tutum sergilemiş ve Osmanlı Devleti'nde anayasal düzenin kurulmasını bölgesel istikrar açısından olumlu bir gelişme olarak değerlendirmiştir. İkdam Gazetesi'nin aktardığı İngiliz basını yorumları, Osmanlı Devleti'nin reform sürecine dair umutlu bir beklentinin varlığına işaret etmektedir. Fransa'nın yaklaşımı ise daha çok ideolojik ve kültürel bir perspektiften şekillenmiştir. Fransız basınında özgürlük, parlamenter sistem ve halk egemenliği kavramlarının öne çıkarıldığı görülmektedir. Ancak bu olumlu söylemin yanında, Osmanlı Devleti'nin iç siyasi istikrarı koruyup koruyamayacağına dair çekinceler de dile getirilmiştir. Bu durum, Avrupa kamuoyunun II. Meşrutiyet'i hem umut verici hem de belirsizliklerle dolu bir süreç olarak algıladığını göstermektedir. Almanya'nın tutumu ise daha pragmatik ve çıkar odaklı bir çizgide ilerlemiştir. Alman basınında anayasal reformlardan ziyade Osmanlı Devleti ile sürdürülen siyasi, askerî ve ekonomik ilişkilerin devamı ön planda tutulmuştur. Bu yaklaşım, II. Meşrutiyet'i Avrupa devletleri için ideolojik bir dönüşümden ziyade stratejik dengeler bağlamında değerlendirildiğini ortaya koymaktadır.

Rusya'nın tepkisi ise daha temkinli ve kuşkucu bir karakter taşımaktadır. Balkanlar ve Boğazlar üzerindeki çıkarları nedeniyle Osmanlı Devleti'nin yeniden güç kazanma ihtimali Rus dış politikası açısından bir tehdit olarak algılanmıştır. İkdam Gazetesi'nde yer alan haberler, Rus basınının meşrutiyet rejimine karşı mesafeli bir tutum sergilediğini ve gelişmeleri dikkatle izlediğini göstermektedir. Tez kapsamında ele alınan Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından ilhakı, Bulgaristan'ın bağımsızlığı ve Girit meselesi gibi gelişmeler, II. Meşrutiyet'in dış politikada ciddi sınamalarla karşı karşıya kaldığını ortaya koymuştur. Bu olaylar, Avrupa devletlerinin meşrutiyet rejimine yönelik ilk olumlu yaklaşımlarının zamanla daha gerçekçi ve çıkar temelli bir çizgiye kaymasına neden olmuştur. İkdam Gazetesi'nin haber dili de bu değişimi yansıtmış; başlangıçtaki iyimser tonun yerini giderek daha temkinli ve eleştirel bir söylem almıştır.

31 Mart Vakası ve iç siyasi krizler ise Avrupa kamuoyunda Osmanlı Devleti'nin istikrar kapasitesine dair şüpheleri artırmıştır. İkdam Gazetesi bu süreci, meşrutiyet rejiminin karşılaştığı tehditler ve rejimin korunması gerekliliği üzerinden aktarmış; anayasal düzenin savunulması gerektiğini vurgulayan bir yayın politikası izlemiştir. Bu durum, basının yalnızca haber aktaran değil, aynı zamanda siyasal bir pozisyon alan aktör olduğunu açık biçimde göstermektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde, II. Meşrutiyet'in Avrupa devletleri nezdindeki algısı, idealist beklentiler ile reelpolitik çıkarlar arasında şekillenmiştir. Meşrutiyet, Avrupa kamuoyunda Osmanlı Devleti'nin

modernleşme iradesinin bir göstergesi olarak görülmüş; ancak bu olumlu algı, uluslararası çıkar dengeleri karşısında sınırlı kalmıştır. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin anayasal reformlarının dış politika alanında beklenen ölçüde güçlü bir diplomatik avantaj sağlayamadığını göstermektedir.

Sonuç olarak bu tez, II. Meşrutiyet'in yalnızca Osmanlı iç siyaseti açısından değil, aynı zamanda uluslararası ilişkiler ve basın tarihi açısından da çok katmanlı bir dönüşüm süreci olduğunu ortaya koymaktadır. İkdâm Gazetesi üzerinden yapılan analiz, Osmanlı basınının kamuoyu oluşturma, meşrutiyet rejimini meşrulaştırma ve Avrupa algısını yönlendirme çabalarını açık biçimde ortaya koymuştur. Bu yönüyle çalışma, basının modern siyasal süreçlerdeki rolünü tarihsel bir perspektifle değerlendirmeye katkı sunmaktadır. Bu araştırma, ileride yapılacak çalışmalar için de önemli bir zemin oluşturmaktadır. Farklı Osmanlı gazetelerinin karşılaştırmalı incelenmesi, Avrupa basınının doğrudan kaynaklarıyla yapılacak analizler ve II. Meşrutiyet sonrası kamuoyu algısının uzun vadeli etkilerinin değerlendirilmesi, bu alandaki akademik literatürü daha da zenginleştirecektir. Böylece II. Meşrutiyet dönemi, yalnızca bir anayasal dönüşüm süreci olarak değil, Osmanlı Devleti'nin modern dünyayla kurduğu siyasal ve iletişimsel ilişkinin önemli bir aşaması olarak daha kapsamlı biçimde anlaşılabilir.

KAYNAKÇA

- Akdağ, Mustafa. “Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri (1730–1839)”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 8/14 (Mayıs 1963): 51–72.
- Akşin, Sina. “Sened-i İttifak ile Magna Carta’nın Karşılaştırılması”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 16/27 (Mayıs 1992): 113–130.
- Akyıldız, Ali. “Sened-i İttifak’ın İlk Tam Metni”. *İslam Araştırmaları Dergisi* 2 (1998): 209–222.
- Beydilli, Kemal. “Selim III”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 36. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Beyhan, Mehmet Ali. “İslahatlar ve Buhranlar Literatürü: III. Selim ve II. Mahmud Dönemi”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 1/2 (2003): 57–78.
- Birecikli, İhsan Burak. “Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet’in İlanı Üzerine Bir İnceleme”. *Akademik Bakış* 2/3 (Kış 2008): 215–230.
- Buttanrı, Müzeyyen. “İkdam Gazetesinin Kültür Hayatımızdaki Yeri, Şekil ve İçerik Özellikleri (1894–1900)”. *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4/1 (Haziran 2003): 93–110.
- Bülbül, G. “İslahat Fermanı’nı Hazırlayan Sebepler ve İslahat Fermanı”. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 2/2 (1989): 157–179.
- Cenan, Eren. “Osmanlı-Türk Anayasacılığının İlk Anayasası: 1876 Tarihli Kanun-i Esasî”. *Adalet Dergisi* 71/2 (2023): 565–590.
- Çelen, Nergiz. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Ayanlar ve Bir Ayan Ailesi Olarak Katipzade Ailesi*. Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, 2019.
- Danışman, Zuhuri. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. XI Cilt. İstanbul: Yeni Matbaa, 1966.
- Gedik, Özlem. “Sened-i İttifak”. Academia.edu. Erişim tarihi: 30 Mayıs 2025. <https://bartin.academia.edu/ÖzlemGedik>.
- Gülsoy, U. “İslahat Fermanı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim tarihi: 22 Ekim 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/islahat-fermani>.
- Günçe, Şüheda. *Sultan III. Selim Dönemi Ulema-Siyaset İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2018.
- İkdam. “Adalet’e İlk Misal”. 9 Eylül 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 07 Ekim 2024).

- İkdam. “Atina’da Kanun-ı Esasî Nümayişleri”. 8 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 30 Eylül 2024).
- İkdam. “Avrupa Matbuatı”. 30 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 03 Ekim 2024).
- İkdam. “Avrupa Ne Yapıyor”. 11 Eylül 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 07 Eylül 2024).
- İkdam. “Avrupa, Osmanlılar”. 17 Ekim 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 31 Aralık 2024).
- İkdam. “Avusturya’nın Balkanlarda Menafî”. 14 Eylül 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 09 Eylül 2024).
- İkdam. “Balkan Hükümetleri”. 9 Eylül 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 07 Ekim 2024).
- İkdam. “Bir İzah”. 18 Ekim 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 31 Aralık 2024).
- İkdam. “Bosna ve Hersek Ahvali”. 13 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 30 Eylül 2024).
- İkdam. “Bosna ve Hersek Ya Bir Ders-i Azim-i İntibah”. 8 Ekim 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 06 Kasım 2024).
- İkdam. “Bosna Hersek İslamlarının Mütalibatı”. 18 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 30 Eylül 2024).
- İkdam. “Bulgar Mihmanlarımız”. 30 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 03 Ekim 2024).
- İkdam. “Bulgaristan Havadisi”. 10 Eylül 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 03 Ekim 2024).
- İkdam. “Bulgaristan’dan Gelen Misâfirîn-i Muhtereme”. 29 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 03 Ekim 2024).
- İkdam. “Bulgarlar ve Yunanlılar”. 4 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 30 Eylül 2024).
- İkdam. “Bulgarlarla Rumlar”. 6 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 30 Eylül 2024).
- İkdam. “Devlet-i Aliye ve Almanya”. 3 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 30 Eylül 2024).
- İkdam. “Devlet-i Aliye ve Almanya”. 4 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 30 Eylül 2024).

- İkdam. “Devlet-i Aliye ve Almanya”. 7 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 30 Eylül 2024).
- İkdam. “Devlet-i Aliye ve Bulgaristan”. 1 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 30 Eylül 2024).
- İkdam. “Devlet-i Aliye ve Bulgaristan”. 2 Eylül 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 30 Eylül 2024).
- İkdam. “Devlet-i Aliye ve Düvel-i Muazzama”. 5 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 30 Eylül 2024).
- İkdam. “Devlet-i Aliye ve İngiltere Muhalisatı”. 11 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 30 Eylül 2024).
- İkdam. “Devlet-i Aliye ve İran”. 5 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 30 Eylül 2024).
- İkdam. “Devlet-i Osmaniye ve Rusya”. 28 Temmuz 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 23 Eylül 2024).
- İkdam. “Devlet-i Aliye ve Romanya”. 8 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 30 Eylül 2024).
- İkdam. “Devlet-i Aliye ve Sırbistan”. 1 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 30 Eylül 2024).
- İkdam. “Devlet-i Aliye ve Sırbistan”. 8 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 07 Ekim 2024).
- İkdam. “Devlet-i Aliye ve Yunanistan”. 4 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 30 Eylül 2024).
- İkdam. “Devlet-i Aliye ve Yunanistan”. 8 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 30 Eylül 2024).
- İkdam. “Devlet-i Aliye, Avrupa”. 18 Eylül 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 09 Ekim 2024).
- İkdam. “Devlet-i Aliye ve Avusturya ve İtalya”. 2 Eylül 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 18 Haziran 2026).
- İkdam. “Devlet-i Aliye’nin Harici Politikası”. 2 Eylül 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 02 Ekim 2024).
- İkdam. “Devlet-i Aliye’nin İstikbal-i İktisadî ve Siyasîsine Bir Nazar”. 29 Temmuz 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 23 Eylül 2024).
- İkdam. “Devlet-i Osmaniye, Balkanlar”. 22 Şubat 1909. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 21 Ağustos 2025).

- İkdam. “Devlet-i Osmaniye ve Rusya”. 28 Temmuz 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 23 Eylül 2024).
- İkdam. “Düşündüm ki”. 9 Kasım 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 27 Mart 2025).
- İkdam. “Dünkü Hadise-i Askeriye Hadisenin Meydanı”. 14 Nisan 1909. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 22 Ağustos 2025).
- İkdam. “Ermeni Kilisesinde Ayın”. 14 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 30 Eylül 2024).
- İkdam. “Fırka-i Siyasiyeler, Meclis-i Mebusan’ımız”. 26 Kasım 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 28 Mart 2025).
- İkdam. “Fransa Maliye Nazırının Beyanatı”. 25 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 02 Ekim 2024).
- İkdam. “Goltz Paşa ve İnkılab-ı Osmani”. 10 Ocak 1909. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 12 Haziran 2025).
- İkdam. “Halep’te İstibdat Taraftarları”. 29 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 03 Ekim 2024).
- İkdam. “Hindistan Müslümanları ve Islahat”. 30 Aralık 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 12 Haziran 2025).
- İkdam. “Hür, Hakiki Hür”. 18 Kasım 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 28 Mart 2025).
- İkdam. “İslahat-ı Maliye”. 11 Eylül 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 07 Eylül 2024).
- İkdam. “İdare-i Meşrute ve Avusturya”. 23 Eylül 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 25 Ekim 2024).
- İkdam. “İdaremiz Nedir ve Nasıldır”. 30 Ekim 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 31 Aralık 2024).
- İkdam. “İngilizler ve Osmanlılar”. 29 Temmuz 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 23 Eylül 2024).
- İkdam. “İngilizler ve Osmanlılar”. 20 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 31 Aralık 2024).
- İkdam. “İngiltere Matbuatı ve Kanun-ı Esasî”. 28 Temmuz 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 23 Eylül 2024).
- İkdam. “İngiltere ve Almanya”. 12 Eylül 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 07 Ekim 2024).

- İkdam. “İngiltere’deki Ermeniler”. 8 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 30 Eylül 2024).
- İkdam. “İran Ahvalı”. 9 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 30 Eylül 2024).
- İkdam. “İslam, Meşrutiyet ve Avrupa”. 16 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 30 Eylül 2024).
- İkdam. “İslam, Meşrutiyet ve Avrupa”. 18 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 30 Eylül 2024).
- İkdam. “İslamlar, Hristiyanlar”. 5 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 30 Eylül 2024).
- İkdam. “İtalya, Devlet-i Osmaniye”. 8 Eylül 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 07 Ekim 2024).
- İkdam. “İzzet’in Beyanatı”. 26 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 02 Ekim 2024).
- İkdam. “Kahire’de Şenlikler”. 3 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 03 Ekim 2024).
- İkdam. “Kanun ile Hürriyet”. 6 Mart 1909. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 21 Ağustos 2025).
- İkdam. “Kanun-ı Esasî Osmani ve Avrupa’da Takdirat”. 29 Temmuz 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 12 Haziran 2025).
- İkdam. “Kanun-ı Esasî ve Bankalar”. 10 Eylül 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 07 Eylül 2024).
- İkdam. “Kanun-ı Esasî ve Devletin Şeref-i Hariciyesi”. 25 Temmuz 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 23 Eylül 2024).
- İkdam. “Kanun-ı Esasî ve Ermeniler”. 20 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 18 Haziran 2026).
- İkdam. “Kanun-ı Esasî ve Fransa”. 28 Temmuz 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 23 Eylül 2024).
- İkdam. “Kanun-ı Esasî ve Matbuat-ı Ecnebiye”. 6 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 30 Eylül 2024).
- İkdam. “Kanun-ı Esasî ve Matbuat-ı Ecnebiye, Fransa Matbuatı”. 29 Temmuz 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 23 Eylül 2024).
- İkdam. “Kanun-ı Esasî ve Yunanistan”. 28 Temmuz 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 20 Eylül 2024).

- İkdam. “Kanun-ı Esasî’miz ve Bir Mesele-i Esasiye-i Meşveret”. 24 Aralık 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 12 Haziran 2025).
- İkdam. “Kanun-ı Esasî’nin Avrupa’da Telakkisi”. 28 Temmuz 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 23 Eylül 2024).
- İkdam. “Kanun-ı Esasî’nin Vilayat’ta İlanı”. 27 Temmuz 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 18 Haziran 2026).
- İkdam. “Köylülere Hürriyet ve Müsavatı Anlatalım”. 6 Eylül 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 03 Eylül 2024).
- İkdam. “Makedonya Ahvalı”. 31 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 03 Ekim 2024).
- İkdam. “Makedonya Ahvalı”. 2 Eylül 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 02 Ekim 2024).
- İkdam. “Makedonya Ahvalı”. 11 Eylül 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 07 Ekim 2024).
- İkdam. “Makedonya Hakkında”. 25 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 02 Ekim 2024).
- İkdam. “Meclis-i Mebusan İlk İcraat”. 14 Aralık 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 12 Haziran 2025).
- İkdam. “Meclis-i Mebusan’ımızın İçtimağı”. 17 Aralık 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 12 Haziran 2025).
- İkdam. “Meclis-i Mebusan’ımız ve Avrupa”. 19 Aralık 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 12 Haziran 2025).
- İkdam. “Meclis-i Mebusan, Kanun Layihaları”. 27 Kasım 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 28 Mart 2025).
- İkdam. “Meşrutî İdarenin Netayıç-i Siyasiyesi”. 1 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 30 Eylül 2024).
- İkdam. “Meşrutiyet-i İdare ve Bosna”. 10 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 30 Eylül 2024).
- İkdam. “Meşrutiyet-i Osmaniye ve Avrupa Hariciye Nazır Esbiki (Hanotaux)”. 26 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 02 Eylül 2024).
- İkdam. “Meşrutiyet-i Osmaniye ve Rusya”. 1 Eylül 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 02 Eylül 2024).
- İkdam. “Mısır’da Kanun-ı Esasî”. 1 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 03 Ekim 2024).

- İkdam. “Mısır’da Kanun-ı Esasî’nin Tesirâtı”. 5 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 30 Eylül 2024).
- İkdam. “Mısır’da Kanun-ı Esasî”. 14 Eylül 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 09 Ekim 2024).
- İkdam. “Mısır’dan Yazılıyor”. 29 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 03 Ekim 2024).
- İkdam. “Müslümanlara, Hristiyanlara”. 31 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 03 Ekim 2024).
- İkdam. “Nasıl Yapıyorlar ve Nasıl Yapıyoruz”. 15 Kasım 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 27 Mart 2025).
- İkdam. “Osmanlı Bulgar Mesafesi”. 09 Eylül 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 07 Ekim 2024).
- İkdam. “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti”. 5 Eylül 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 02 Eylül 2024).
- İkdam. “Osmanlı Kadınlarının Cemiyet-i İttihadiyesi”. 6 Eylül 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 03 Ekim 2024).
- İkdam. “Osmanlı Kanun-ı Esasî’si ve Almanya Efkar-ı Umumiyesi”. 6 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 30 Eylül 2024).
- İkdam. “Osmanlı Kanun-ı Esasî’si ve Times Gazetesi”. 30 Temmuz 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 23 Eylül 2024).
- İkdam. “Osmanlı Meşrutiyeti ve Macaristan”. 6 Eylül 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 03 Ekim 2024).
- İkdam. “Osmanlı Memleketinde Yeni Bir Devre Times Gazetesi”. 4 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 23 Eylül 2024).
- İkdam. “Osmanlılar ve Bulgarlar”. 30 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 03 Ekim 2024).
- İkdam. “Osmanlılar, Fransızlar”. 6 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 30 Eylül 2024).
- İkdam. “Osmanlılar, İngilizler”. 12 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 30 Eylül 2024).
- İkdam. “Romanya’da”. 9 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 30 Eylül 2024).
- İkdam. “Rusya ve Yeni Türkiye”. 24 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 02 Ekim 2024).

- İkdam. “Rusya, Devlet-i Osmaniye Münasebatı”. 22 Eylül 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 25 Eylül 2024).
- İkdam. “Selanik’te Münteşir Yeni Asır’dan Misafirlerimiz”. 2 Eylül 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 02 Ekim 2024).
- İkdam. “Sırbistan’dan Mektup”. 8 Eylül 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 07 Ekim 2024).
- İkdam. “Siyaset, Düvel-i Siyasetimiz”. 25 Ocak 1909. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 20 Haziran 2025).
- İkdam. “Siyaset-i Hariciyemiz, Kamil Paşa”. 16 Aralık 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 12 Haziran 2025).
- İkdam. “Sofya’da Efkar-ı Umumiye”. 16 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 30 Ekim 2024).
- İkdam. “Su Uyur Düşman Uyumaz”. 28 Kasım 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 28 Mart 2025).
- İkdam. “Şahs-ı Salis, Kanun-ı Esasî Müzakeratı ve İlanı 27’inci ve 113’üncü Maddeler”. 27 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 02 Ekim 2024).
- İkdam. “Şah ve Meşrutiyet-i İdare”. 15 Kasım 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 27 Mart 2025).
- İkdam. “Telgraflar”. 15 Kasım 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 27 Mart 2025).
- İkdam. “Times Gazetesinden”. 24 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 02 Eylül 2024).
- İkdam. “Türk Kadınları”. 4 Eylül 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 02 Ekim 2024).
- İkdam. “Türk ve İngiliz Münasebatı”. 6 Eylül 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 03 Eylül 2024).
- İkdam. “Türkler ve Bulgarlar”. 9 Eylül 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 07 Ekim 2024).
- İkdam. “Türkiye Nasıl Tecdit Ediyor”. 24 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 09 Ekim 2024).
- İkdam. “Türkiye ve Avrupa”. 19 Eylül 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 12 Haziran 2025).
- İkdam. “Türkiye ve Avrupa”. 26 Eylül 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 25 Ekim 2024).

- İkdam. “Türkiye ve Avrupa”. 20 Aralık 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 12 Haziran 2025).
- İkdam. “Türkiye ve Avusturya”. 28 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 03 Ekim 2024).
- İkdam. “Türkiye’de Vaziyeti Ahval”. 18 Eylül 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 09 Ekim 2024).
- İkdam. “Uhuvvet-i Osmaniye, Avrupalılar”. 25 Kasım 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 28 Mart 2025).
- İkdam. “Unutulmaz Bir Hatıra, Memleketimizin Dünkü Hali”. 25 Temmuz 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 23 Eylül 2024).
- İkdam. “Varna’da Kanun-ı Esasî Şenlikleri”. 31 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 03 Ekim 2024).
- İkdam. “Vilayat’da Tedabir-i Islahiye”. 12 Eylül 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 18 Haziran 2026).
- İkdam. “Vilayetlerimizde Ahali”. 26 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 02 Ekim 2024).
- İkdam. “Yeni Türkiye’nin İstikbali”. 4 Eylül 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 02 Ekim 2024).
- İkdam. “Yine Avrupa ve İdare-i Meşrutiyetimiz”. 4 Ekim 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 06 Kasım 2024).
- İkdam. “Yine Osmanlılar, Avrupa”. 20 Ekim 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 10 Haziran 2025).
- İkdam. “Yunanistan’ın Protestosu”. 18 Ağustos 1908. <http://sureli.mkutup.gov.tr/> (Erişim tarihi: 30 Eylül 2024).
- İnalcık, Halil. *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- İnalcık, Halil. “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayûn”. *Belleten* 28/112 (1964): 603–622.
- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi V. Cilt: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789–1856)*. 4. Basım. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983.
- Kunt, Metin ve Akşin, Sina. *Türkiye Tarihi*. 3 Cilt. İstanbul: Cem Yayınevi, 2000.
- Mardin, Şerif. *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.
- Özhazinedar, Tuba. “Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Adalet Fermanı ve Kanun-ı Esasî’nin Tahlili”. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum* 12/36 (Kış 2023): 757–780.

- Özkul, Yunus Emre. “Osmanlı Devleti’ndeki Güç İlişkileri Üzerinden Sened-i İttifak’a Dair Bir Değerlendirme”. *İzmir Sosyal Bilimler Dergisi* 3/1 (2021): 1–15.
- Pamir, Aybars. “Osmanlı Egemenlik Anlayışında Sened-i İttifak’ın Yeri”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 53/2 (Nisan 2004), 12.
- Sarıkaya, Mehmet Zakir. “Osmanlı Devleti’nde Yeni Bir Yapılanma: Tanzimat Fermanı”. *DTCF Dergisi* 100. Yıl Özel Sayısı (2023): 61–90.
- Sariaslan, Fatma. “1876 Anayasası (Kanun-ı Esâsî) ve İlk Osmanlı Parlamentosu”. *Yasama Dergisi* 46 (Temmuz-Aralık 2022): 123–150.
- Shaw, Stanford J. ve Shaw, Ezel Kural. *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*. C. 2. Çev. Mehmet Harmancı. İstanbul: E Yayınları, 1983.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Uzun, Hakan. “Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi”. *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* 6/2 (2005): 145–160.
- Yaman, F. Sena. “İkdam Gazetesi Üzerine Bir İnceleme”. *Injocmer* 1/1 (2021): 60–75.
- Yazıcı, Nesimi. “İkdam”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 22. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Yıldırım, Rüveyda Nida. *II. Mahmut Dönemi Islahat Hareketleri*. Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2006.
- Yüce, N. “Ahmed Cevdet, İkdamcı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 2. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. Çev. Yasemin Saner Gönen. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Fatma AYDIN

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Yozgat Bozok Üniversitesi Fen-Edebiyat
Fakültesi Tarih

Yüksek Lisans Öğrenimi : Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim
Enstitüsü

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

Bilimsel Faaliyetler ve :
Yayınlar

İş Deneyimi

Stajlar :

Projeler :

Çalıştığı Kurumlar : Gümüşhane Üniversitesi Rektörlüğü

Tarih :10.06.2026